OGORUL DOMNULUI
VOLUMUL XVII.

PRIMELE ZILE
ALE
CREȘTINISMULUI

DE

F. V. FARRAR
Doctor în Theologie, arhidiacon și canonic de Westminster și Capelan ordinar al Reginei Marei Britanii.

PARTEA III.

TRADUCERE DE
NICODIM
MITROPOLITUL MOLDOVEI

EDITURA TIPOGRAFIEI SFINTEI MONASTIRI NEAMȚU
1939

CAPITOLUL XXXII.

FRATELE DOMNULUI

◆◆◆

Nimenea, dupăce a băut vin vechiu, nu va voi să bea îndată de cel nou, căci zice: cel vechiu e mai bun.

Luc. V, 39.

EXAMINĂREI noastre are a fi supusă de acum înainte încă o fază deosebită a creș-tinismului, anume aceea, pe care el a trăit-o între Iudei.

Cel mai măreț reprezentant al acestei faze, sau al acelui tip de creștinism, care și-a avut fortăreața puternică în cetatea sfântă până la însăși dărâmarea ei, ba și în urmă s'a susținut întrucâtva printre na-zorei, — a fost Sfântul Iacov, „Fratele Domnului", autorul epistolei sobornicești, cunoscută sub numele lui. Inainte de a trece la lămurirea înțelesului acestei epistole sau al acelor adevăruri, proclamarea cărora a fost scopul ei, să examinăm însăși personalitatea sfințitului ei autor.

Tot ceeace autorul acestei epistole ne vorbește despre sine și toate acele date, după care putem să conchidem despre personalitatea lui, se coprind în cuvintele: „Iacov, robul lui Dumnezeu și al Dom-

nului Iisus Hristos". Din nefericire, acelaș nume și aceiași descriere se potrivesc deopotrivă și altor persoane. Numele acesta, evident, e identic cu numele patriarhului Iacov din Vechiul Testament [1]), tatăl celor doisprezece patriarhi, cari au împrumutat numele lor celor 12 triburi ale lui Izrael. Acest „arameian pribeag" (Deut. XXVI, 3), un biet nomad, care în urmă ajunse înaintea feței Domnului la măreție morală, a fost ceeace Grecii ar fi numit „eroul național" al poporului evreu.

De aici deci, numele „Iacov" era tot așa de obișnuit și de întrebuințat în Palestina, pe vremea vieții pământești a Mântuitorului, cum e și astăzi în Răsărit. La Iudei se observa o sărăcie foarte mare de nume proprii; deaceea împrejurarea, că persoane, ba chiar și grupe întregi de persoane purtau aceleași nume, n'are vreo importanță deosebită la stabilirea identității lor, mai ales când ele aparțin unor familii înrudite. Dar numele de Iacov e tot așa de greu de stabilit, care anume personalitate se înțelege în cutare sau cutare caz, cum ar fi la noi de stabilit numele foarte întrebuințat de Ion, cărei persoane aparține el într'un anumit caz, singur de sine.

Totuși, în grupa Galileană, nu tocmai mare de ucenici ai Domnului, întâlnim șase persoane, care purtau același nume de Iacov. Acestea au fost:

1. Iacov, fiul lui Alfeu (Mat. X, 3; Marc. III, 19).
2. Iacov, fiul lui Zevedeu, fratele lui Ioan (Mat. IV, 21; Marc. I, 19; Luc. V, 10).

---

1) In evreește *Iacub*; în grecește Ἰάκωβος; în spaniolă *Jago*; în portugheză *Xayme*; în franțuzește *Jacques* și *Jeame*; în englezește *James*; în scoțiană *Hamish*. Vezi introducerea în minunata ediție a acestei epistole a lui Plümitr, în Cambridge Bible for Schools.

3. Iacov, amintit împreună cu Iosie (adecă cu Iosif), cu Simon și cu Iuda, ca unul din frații (verii) lui Iisus (Mat. XIII, 55; XXVII, 56; Marc. VI, 3).

4. Iacov „cel Mic", fratele lui Iosia și fiul Mariei (Marc. XV, 40), care, după cum am văzut din Ioan XIX, 25, era femeea lui Cleopa.

5. Iacov, Episcopul Ierusalimului, „fratele Domnului" (Gal. I, 19), care joacă mare rol în Faptele Apostolilor (Fapt. XV, 13; XXI, 8) și a ocupat o înaltă și plină de autoritate situație în Biserica primară (1 Cor. XV, 7; Gal. I, 19; II, 9).

6. Iacov, fratele lui Iuda (Iud. I).

Nu poate fi nici cel mai mic temeiu rațional, că aceste șase persoane, întimpinate în diferite locuri sub unul și același nume, alcătuesc în realitate trei persoane.

1. Așa, Iacov, fiul lui Alfeu (No. 1), după dreptate se identifică cu fiul Mariei (No. 4), care din cauza staturei sale mărunte, s'a numit „cel Mic". Probabilitatea acestei presupuneri se confirmă de acea împrejurare, că *Cleopa* este numai o transcriere greacă a ebraicului *Halpai*, căruia, după obiceiul îndătinat la Iudei, i s'a dat după aceea numai forma greacă, iar apoi numele acesta, pentru a fi întrebuințat printre păgâni, fu schimbat în numele clasic de *Alfeu*.

Tot așa Iacov, „fratele Domnului" (No. 3), este, fără îndoială, întâiul episcop al Ierusalimului (No. 5) și fratele lui Iuda (No. 6).

Amândoi aceștia erau, după cât se pare, frați între ei și veri cu al treilea Iacov, fiul lui Zevedeu. După aceea se ridică întrebarea: care din acești trei Iacovi este autorul epistolii? Iar întrebarea aceasta, la

rândul ei, stă în strânsă legătură cu altă întrebare și anume: Nu este oare acest fiu al lui Alfeu aceeași persoană cu primul „episcop al Ierusalimului?“ Și la rândul său și această întrebare din urmă în realitate depinde de deslegarea întrebării: cine a fost „fratele Domnului“, sau, cu alte cuvinte, putem noi oare sub numirea de „frații“ Mântuitorului să subînțelegem pe verii lui?

In ce se atinge de Iacov, fiul lui Zevedeu, întrebarea, de nu cumva este el autorul epistolii, se rezolvă dela sine în mod negativ, pe temeiul de date evidente și neîndoelnice: a). Nimenea din vechii autori niciodată nu s'a gândit să-i atribue lui această epistolă. b). El a fost cel dintâi mucenic dintre cei doisprezece apostoli, și deoarece mucenicia lui s'a săvârșit în timpul domniei lui Irod Agripa I, în anul 44 după Hristos, la paisprezece ani după înălțare (Fapt. XII, 2), atunci epistola aceasta, dacă era scrisă de el, ar fi fost cea mai timpurie carte din tot canonul Noului Testament. Indicațiunile a însești epistolii și împrejurările bisericești descrise într'însa nu se pot acorda cu asemenea presupunere. Înlăturând deocamdată întrebarea: are ea oare în vedere scopul polemic, de a răspunde celor ce denaturau sau exagerau vederile sf. ap. Pavel, — noi totuși vedem limpede, pe temeiul altor date, că ea n'a putut fi scrisă într'o vreme așa de timpurie, cum e anul 44 d. H. Autorul ei se adresează celor douăsprezece triburi în diaspora, dar înainte de munca misionară a sf. ap. Pavel creștinismul nu izbutise încă să se răspândească printre Iudei în toată lumea. Chiar Iudeii din Asia, ca și Iudeii din Grecia, au auzit de numele Domnului Iisus pentru întâia oară anume din gura

sf. Pavel. Invățătura despre justificarea prin credin'ă în acea formă expresivă, singura, care și putea fi expusă la răstălmăciri (2 Petr. III, 5), nu s'a propoveduit înainte de el de nici unul din misionarii și propoveduitorii creștini. Ea și-a găsit pe marele său vestitor în persoana apostolului neamurilor și deplina sa desvoltare în epistolele către Galateni și către Romani. In afară de alte puncte, întregul ton al acestei epistole ne arată, că ea a fost adresată Bisericilor, care erau expuse la pericolul de a cădea în stare de fărîmițare și amorțire, iar nu a acelor, care simțeau în sine focul primei iubiri. In aceste comunități creștine din Iudei se ivise, de pildă, fățărnicia. Toate acestea se recunoșteau așa de limpede și pretutindenea, incât nici unul dintre părinții și învățătorii Bisericii nu și-au exprimat niciodată părerea, că epistola aceasta ar fi fost scrisă de fiul lui Zevedeu, cel dintàiu mucenic dintre apostoli. O singură mărturie se poate găsi într'un singur manuscript latin din veacul al noulea. Manuscriptele traducerii Pesito, adevărat, o atribue lui Iacov „apostolul". Dar ar fi zadarnic a răstălmăci această expresie în acel sens, că s'ar înțelege aicea Iacov, fiul lui Zevedeu, când e mult mai probabil, că sub acest termen se înțelege Iacov, fiul lui Alfeu; sau că termenul „apostol" (potrivit cu întrebuințarea lui mult mai puțin specifică în veacul apostolilor) [2]) ne indică aicea numai vrednicia generală a lui Iacov, fratele Domnului.

De aceea nu putem decât să regretăm, că o teorie așa de neînsemnată se mai susține încă până și de comentatorii cei mai noui ai acestei epistole [3]).

2) Andronic, Iuniu (Rom. XVI, 7).
3) By the Rev. F. T. Bassett (Bagsters, 1876).

Dovezile, aduse în susținerea ei, sunt cu totul neîntemeiate. Presupusa improbabilitate, cum că cineva din cercul celor doisprezece apostoli să fi trăit fără să scrie nimic pentru întărirea învățăturii sale, n'ar avea însemnătate de argument nici chiar în acel caz, când moartea fiului lui Zevedeu nu s'ar fi întâmplat așa de pe neașteptate și într'o vreme așa de timpurie. Presupusele asemănări cu învățătura sf. Ioan Botezătorul au abea numai un caracter extrem de general. Ele se puteau întâmpla deopotrivă la orcare altul dintre scriitorii creștini [4]), și ca dovadă a acestui lucru am putea cita o mulțime de alte exemple. Afară de aceasta, e mai mult decât îndoelnic, de a fost cândva Iacov, fiul lui Zevedeu, ucenic al sf. Ioan Botezătorul, Sunt date să conchidem, că el n'a făcut parte din acea mică grupă de ucenici, cari erau cu sf. Ioan Botezătorul la Iordan, când ei pentru întâia oară au auzit chiemarea lui Hristos. Punctele din această epistolă, care au asemănare cu predica de pe munte, deopotrivă se pot explica și dacă autorul ei ar fi fiul lui Alfeu. Aceste puncte de asemănare nu provoacă deloc teoria, că autorul a ascultat această cuvântare, întrucât împrumuturi din ea le putea face ei din contactul cu Mateiu sau din citirile personale ale acelor documente, care au servit, poate, de izvoare prime la alcătuirea evangheliilor [5]). Și chiar dacă ele ar da dreptul să conchidem, că autorul epistolei a ascultat personal cuvintele Harului lui Hristos,

4) Iac. I, 22, 27; II, 15, 16, 19, 20; V, 1-6 (Comp. Mat. I I, 8-12; Luc. III, 11).

5) Pare îndoelnic, dacă cuvântul λόγια din cunoscutul loc al lui Papia, înseamnă „Cuvântări"; dar în tot cazul Cuvântările Mântuitorului au fost, probabil, curând cuprinse în scrierile unora din ucenicii săi.

totuși nu-i nimic improbabil întru aceea, că Iacov, „fratele Domnului", precum și fiul lui Zevedeu, să se fi aflat în acel timp printre ceice au ascultat acea cuvântare de pe munte. Părerea, cum că expresia „Domnul slavei", face probabil, că autorul a văzut schimbarea la față, se razemă pe temeiuri așa de slabe [6]), încât ea se poate invoca numai în caz de desperare de a găsi alte dovezi mai serioase. Orgoliul, rivalitatea și interesul au putut exista și în comunitatea apostolilor, și fiul lui Zevedeu a putut să nu fie nici el străin de asemenea slăbiciuni, cum n'a fost el străin, de pildă, de intoleranța aprigă, care dovedea mai degrab spiritul lui Ilie, decât al lui Hristos (Luc. IX, 54). Dar fără îndoială că ar fi ciudat dacă am cita prevenirile contra acestor defecte și referirea la Ilie, ca dovezi ale probabilității unei teorii, care n'are încă nimic în susținerea ei. Deducțiile, trase din asemănările unor locuri ale ei cu întâia epistolă a sf. ap. Petru (vezi mai sus nota 156) și cu marea cuvântare a Mântuitorului despre timpurile de apoi, sunt tot atât de forțate, ca și celelalte. Ele nu dau acestei ipoteze nici un drept la o serioasă atențiune și o putem înlătura cu totul din discuție.

2) Ceva mai mult se poate spune în favoarea fiului lui Alfeu [7]). Părerea, ca anume el a fost autorul

---

6) Aceasta era o numire iudaică obișnuită și cunoscută în legătură cu Șehina. Comp. „Heruvimii slavei", Evr. I, 3; IX, 5; Fapt. VII 2; Efes. I 17.

7) A dovedi, că „Iacov, fratele Domnului" *trebue* să fie unul din apostoli, pe temeiul din Gal. I, 19; 1 Cor. XV, 7, înseamnă să ignorăm faptele cele mai obișnuite din limba greacă. Chiar dacă în aceste locuri el nu s'ar identifica sau nu s'ar exclude din numărul apostolilor, ele totuși n'ar dovedi nimica, deoarece Iacov, episcopul Ierusalimului, a fost tot atât apostol, ca și Varnava și Pavel.

epistolei de care ne ocupăm, e susținută de o veche teorie, că fiul lui Alfeu în adevăr este una și aceeași persoană cu „episcopul Ierusalimului“ [8]). Din nefericire, în istorisirea evanghelică se vorbește prea puțin despre persoana lui, așa că Iacov „cel Mic“ sau Iacov „fiul lui Alfeu“ pentru noi nu este decât un nume gol și nimic mai mult. În legătură cu el nu ni se dă nici un fapt sau împrejurare. Lui în evangheliі nu i se atribue nici o învățătură și nici o vorbă. Tradiția deasemenea nu ne-a păstrat despre el nimic, decât cele scrise, primite sau născocite de Nechifor Calist în veacul al XIV [9]). Despre fiul lui Alfeu noi știm mult mai puțin, decât de orcare din comunitatea apostolilor. Ni se comunică numai numele tatălui său, și numele mamei sale, și nimic mai mult. Tatăl său a fost Alfeu, care, după cum am văzut, a fost una și aceeași persoană cu Cleopa (Ioan XIX, 25; Mat. X, 3). De obiceiu se afirmă, că el nu poate să fie acel Cleopa, căruia Mântuitorul i s'a arătat în drumul spre Emaus (Luc. XXIV, 18), pentrucă acest nume este forma prescurtată din Cleopatra, pe când Cleopa sau Halpai este nume evreesc, pentru care Alfeu este consonantul obișnuit, admis în viața de toate zilele în contactul cu lumea păgână. Dar acest ucenic putea cu aceeași probabilitate să poarte aceste două nume, cum purta și Iuda două nume: Levi și Tadeu. Dar orcum ar fi, noi nu știm despre Alfeu nimic mai mult, decât numele femeii sale, Maria, și că ceilalți fii ai săi se numeau Matfei

8) În instituțiile apostolice (II, 55) Iacov, fiul lui Alfeu, se deosebește în chip expresiv de fratele Domnului.

9) Nechifor Calist (H. E. II, 40) zice, că el a propovăduit în Palestina sudvestică și în cele din urmă a fost răstignit în Ostrachin în Egiptul de jos. Vezi Cave, Lives of the Apostoles.

și Toma. „Iuda al lui Iacov“ ar fi iarăși fiul său, dacă am putea fi încredințați, că această expresie înseamnă „fratele lui Iacov“.

Dar fost-a oare Maria, femeea lui Alfeu, soră cu Preasfânta Fecioară Maria[10])? Anume o astfel de afirmație se deduce din Ioan XIX, 25, unde se zice: „lângă Crucea lui Iisus stăteau Mama lui și sora mamei lui, Maria lui Cleopa, și Maria Magdalena“. Dar fără să vorbim de autoritatea traducerei Pešito, care interpune un „și“ înainte de „Maria lui Cleopa“, astăzi în genere se admite, că în acest verset se subînțeleg *patru* femei și anume: 1) Preasfânta Fecioară Maria, 2) sora ei Salomia, care fiind mama lui Ioan, nu i se dă numele aicea din cauza modestiei scriitorului, și alte două Marii 3) femeea lui Alfeu și 4) Maria Magdalena.

In atare caz, este oare Alfeu sau Cleopa fratele lui Iosif logodnicul și deci (după alianță) unchiul Mântuitorului?

Presupunerea aceasta e susținută de mărturia lui Egezip[11]). Este ea adevărată sau nu, dar în tot cazul părerea, că fii lui Alfeu au fost tocmai acele persoane, care în istorisirea evanghelică se numesc frații Domnului, a fost exprimată pentru întâia oară de fericitul Ieronim. Autoritatea lui a împărtășit acestei presupuneri o mare răspândire și cu timpul părerea aceasta a fost admisă definitiv de Biserica de

---

10) Față cu numărul mic al numelor iudaice și a marei răspândiri a numelui Maria, e greu de găsit o obiecțiune hotărâtoare contra acestei păreri în împrejurarea, că în cazul acesta două surori ar fi avut unul și același nume. Astfel de exemple, negreșit, sunt rari, dar eu le-am întâlnit atât în istoria antică, cât și în cea modernă.

11) Ap. Euseb. H. E. IV, 22.

Apus [12]). După altă presupunere, Alfeu a murit foarte de timpuriu și a lăsat pe fiii săi în grija fratelui său Iosif, așa că aceștia au devenit astfel ca niște fii a lui Iosif și din această cauză au putut să se numească cu numpul „Frații Domnului". Dar tot ce știm noi despre Iacov apostolul se reduce la aceea, că el este fiul lui Alfeu și se numește „cel Mic"; și tot ceeace se poate presupune temeinic, e faptul, că el a fost „vărul Domnului".

3. Se poate considera, în acord cu vechea tradiție [13]) și cu cei mai buni dintre interpreții moderni, ca fapt neîndoelnic aceea, că autorul epistolei în discuție este „episcopul Ierusalimului" și „fratele Domnului". Iar în cazul acesta, firește, ni se prezintă ideia, că el este una și aceiași persoană cu fiul lui Alfeu. Mulți interpreți, atât vechi, cât și noi – printre care se poate aminti Lange și Episcopul Wordswort, – împărtășesc anume această vedere. Temeinicia ei se confirmă încă și mai mult prin lămurirea întrebărei: cine anume au fost frații Domnului?

Intrebarea aceasta e însoțită de mari dificultăți și din această pricină a dat anză la numeroase discuțiuni. Despre frații Domnului se pomenește mai întâi de toate la evanghelistul Matei: „Oare nu-i acesta feciorul teslarului? Oare nu se numește mama lui Maria și frații lui Iacov, și Iosie, și Simon, și

12) Așa, în Biserica anglicană ziua de 25 Iulie e consacrată fiului lui Zevedeu, iar 1 Maiu, Sf. Filip și Sf. Iacov; și deoarece în această zi se citește o parte din epistola Sf. Iacov, apoi vădit lucru, că fiul lui Alfeu se identifică cu fratele Domnului. In Biserica greacă ei se deosebesc: La 9 Sept. se cinstește amintirea fiului lui Alfeu, iar la 23 Oct. fratele Domnului.

13) Euseb. H. E. II, 23; Jer. D. Virr. illustr. 2.

Iuda? Și surorile lui nu sunt ele oare toate la noi?“ (XIII, 55).

Incheerea cea mai simplă și mai firească ce se poate face de aicea este, că Iisus Hristos a avut patru frați, numiți cu numele arătate mai sus, și câteva surori. Dar comparând pe Matei XXVII, 56 și pe Marcu XV, 40 cu Ioan XIX, 25, găsim, că Preasfânta Fecioară Maria avea o soră, care se numea ca și ea. adică tot Maria și era căsătorită cu Cleopa; că aceasta avea doi fii: pe Iacov cel Mic și pe Iosie. Intorcându-ne la Matei XIII, 55 și la Marcu IV, 3, găsim, că Iacov și Iosie, împreună cu alți doi frați, care se numeau Iuda și Simon și cel puțin cu trei surori, trăiau împreună cu Preasfânta Fecioară Maria, în Nazaret. Adresându-ne la Luca IV, 16 și la faptele apostolilor I, 10, vedem apoi, că între apostoli se aflau doi frați, cu numele Iacov și Iuda. De aici ar fi, se pare, firesc să credem, că în cazul dat avem numai o familie, alcătuită din patru frați și cel puțin trei surori, care erau copii lui Cleopa și ai Mariei, nepoții și nepoatele Maicei Domnului. Dar această încheere întâmpină considerabile dificultăți și poate să fie admisă numai după înlăturarea lor.

Dificultățile acestea sunt următoarele: 1) Cei patru frați la Matei XIII, 55 se numesc frați (ἀδελφοί) ai lui Iisus, iar nu veri, cum ni se înfățișază după încheerea de mai sus. 2) Ei se găsesc trăind împreună cu Maica Domnului, ca în casa lor părintească, ceiace ar fi nefiresc, dacă ea ar fi fost numai mătușa lor, deoarece mama lor, după cum știm, era încă în viață. 3) Iacov, amintit la Luca VI, 15, se numește nu fiul lui Cleopa, ci a lui Alfeu. 4) Frații

Domnului, – prin care evident se înțeleg Iacov, Iosif, Iuda și Simon, – se pare că nu făceau parte din comunitatea apostolilor, deoarece, după mărturia limpede a sf. evanghelist Ioan, ei nu credeau în vrednicia mesianică a lui Iisus (XII, 3–5) și se deosebesc formal de ucenicii aleși, ca evangheliști în genere (Mat. XII, 48; Marc. III, 33; Ioan, II, 12; Fapt. I, 14).

5) Iacov și Iuda nu se numesc frații Domnului în sensul apostolilor.

6) Maria se numește mama lui Iacov și a lui Iosie, pe când ea ar fi trebuit să se numească mama lui Iacov și a lui Iuda, dacă Iacov și Iuda ar fi fost apostoli, iar Iosie n'ar fi fost apostol (Mat. XXVII, 46).

Acestea sunt în deobște cele 6 obiecțiuni principale, ce se fac contra presupunerei, că familia fraților numiți Iacov, Iosie, Iuda și Simon, ar fi fost deosebită de familia lui Iosif logodnicul. Obiecțiunile acestea, evident, sunt îndreptate contra vederilor admise de Biserică, că frații amintiți nu erau frați drepți ai lui Iisus, ci veri, și deaceia cer o cercetare mai amănunțită.

Ce se atinge de obiecțiunea întâia, care se reazemă pe faptul, că ei se numesc deadreptul frați ai Domnului, fără adjectivul determinător, după care s'ar putea vedea gradul al doilea de înrudire, apoi te miră de poate fi îndoială, că cuvântul ἀδελφοὶ în sf. Scriptură adesea însemnează nu frați în înțelesul propriu al acestui cuvânt, ci veri sau alte rude apropiate [14]). Și apoi și înțelegerea acestui cuvânt în sens

14) Fratres consobrinos dici omnis scriptura demonstrat. Hieron. In Matth. XII. Frater est consobrinus aut consanguineus quicumque. Gesenius, Lexic. Vezi Fac. XII, 5, 13, 19; XIII, 8; XIV, 14, 16; XX, 2, 5, 12; XXIX, 12, 15; XXXI, 23, 25, 37. Numer. XVI, 10; Iis. Nav. XV, 17; 4 Reg. X, 13; 2 Paral. XXVIII, 8; Apoc. XII, 10.

de frați adevărați la Mat. XIII, 55 ar da loc la foarte mari dificultăți: Mai întâi de toate, în asemenea caz ar trebui să se admită, că erau două feluri de veri, cari purtau același nume de Iacov, Iosie, Iuda și Simon, deși ei apar în istorisire așa, încât nu e absolut nici o putință de determinat, care din ei sunt fiii lui Cleopa și care sunt verii lui; și al doilea, aceasta ne obligă să facem alegere între trei ipoteze îndoelnice și improbabile asupra părinților acestui de al doilea fel de frați: Iacov, Iosie, Iuda și Simon. Astfel de ipoteze sunt trei: a) *orientală*, care presupune, că ei au fost copiii ai soției întâia a lui Iosif logodnicul.

b) *A lui Gelvidie*, care presupune, că Iacov, Iosie, Iuda și Simon și cele trei surori ale lor erau copiii lui Iosif și ai Prea Sfintei Fecioare Maria, uniți după nașterea lui Iisus prin căsătorie legală. Această ipoteză, fără să mai vorbim că ea e în contrazicere cu tradiția bisericească statornică și chiar cu dogma Bisericei, dă loc la o mulțime de dificultăți. Ea mai întâi introduce două feluri de veri cu unele și aceleași nume și nu se împacă deloc cu faptul, că Mântuitorul pe cruce a încredințat pe mama-sa nu copiilor ei, ci ucenicului său Ioan.

c) Mai putem amintí încă de ipoteza *leviratului*, deși ea e o încercare mult mai târzie, făcută în veacul al unsprezecelea cu scopul de a împăca tradiția Bisericei grece cu cea a Bisericei latine. Ea presupune, că Iosif și Cleopa au fost frați drepți și că Iosif după moartea fratelui său Cleopa, care nu avusese copii, i-a ridicat lui fii după legea leviratului.

A doua obiecțiune se întemeiază pe împrejurarea, că acești patru frați și surorile lor necontenit se

descriu ca trăind și lucrând împreună cu Sf. Fecioară Maria. Dar și această obiecțiune nu rezistă criticei. Dacă aceștia erau copii lui Cleopa, atunci Prea Sfânta Fecioară Maria era mătușa lor. Logodnicul ei, fără îndoială, a murit între anii 8–26 d. nașterea lui Hristos. N'avem deasemenea temei să credem, că Cleopa mai trăia pe timpul servirii pământești a Mântuitorului. Având aceasta în vedere, nu vedem nimic nepotrivit în faptul, că cele două surori devenite văduve, au început să trăiască împreună, mai ales că una din ele nu avea decât un singur fiu, care adesea pleca de acasă după treburile înaltei sale chemări, iar în asemenea caz nu era oare firesc, ca aceste două familii înrudite să se contopească în mintea poporului într'o singură familie, din care cauză se vorbea de ei nu ca de niște veri, ci simplu ca de niște frați? Afară de asta e de remarcat și faptul, că Prea Sfânta Maria nicăiri și niciodată nu se numește mama celor patru frați amintiți.

A treia obiecțiune, care arată, că Iacov apostolul se numește fiul lui Alfeu, iar nu al lui Cleopa, cade dela sine, în vederea faptului, că numele Alfeu este numai forma greacă a numelui Cleopa și prin urmare sub ele se înțelege una și aceiași persoană.

Mai multă greutate pare să aibă a patra obiecțiune, cum că din comparațiunea lui Ioan VII, 5 cu Ioan VI, 67–70 rezultă prin necesitate încheerea, că nici unul din cei patru frați ai Domnului n'au fost în numărul celor doisprezece. Dar și această obiecțiune nu-i de respins. Când mulți din ucenici au părăsit pe Iisus Hristos, apostolul Petru în numele celor doisprezece a rostit o caldă mărturisire de credință și iubire; și după aceasta, probabil, după

6 uni evanghelistul declară, că nici frații lui nu credeau în el. Urmează oare de aicea, că toți frații lui nu credeau în el? Să comparăm alte locuri din sf. Scriptură.

Evangheliștii Matei și Marcu istorisesc, că tâlharii pe cruce își băteau joc de Mântuitorul. Trebue oare ca noi, având acestea în vedere, să nu credem că Sf. Luca XXIII, 39 și 40 care zice, că unul din tâlhari s'a pocăit și nu-și bătea joc? Evangheliștii Luca și Ioan zic, că ostașii i-au întins Mântuitorului oțet. Trebue oare să credem de aici, că toți ostașii au făcut aceasta? Sau că, după cum istorisesc evangheliștii Matei și Marcu, numai unul dintr'înșii a făcut aceasta? Evanghelistul Matei zice, că ucenicii lui s'au mâniat, când Maria a turnat mirul pe capul Mântuitorului. Trebue oare să deducem de aicea, că toți s'au mâniat? Sau că, potrivit cu spusele lui Ioan XII, 4 și a lui Marcu XIV, 4 trebue să raportăm această expresie numai la Iuda Iscarioteanul? In vederea acestor exemple nu-i nici o nevoe de asemenea să presupunem, că evanghelistul Ioan, vorbind de necredința fraților Domnului în vrednicia mesianică a Mântuitorului, i-ar fi înțelegând pe toți. Pentru justificarea unei atare exprimări a evangheliștului ar fi cu totul suficient de admis că în Mântuitorul nu credeau Iosie, Simon și cele trei surori ale lor. Acelaș lucru se poate zice și de Matei XII, 17 și Marcu III, 32, unde se vorbește de Mântuitorul, că mama și frații lui, indicați la evanghelistul Marcu III, 21 prin cuvintele: οἱ παρ αὐτοῦ, stăteau afară din mulțimea, care împresura pe Hristos. Nu urmează numai decât să conchidem, că necredința fraților era de așa fel, în[illegible]acov și Iuda, văzând toate faptele săvâr-

șite de Hristos și auzind mărturisirea solemnă, rostită de apostolul Petru, nu și-ar fi simțit inima mișcată și ar fi rămas necredincioși chiar până la faptul învierei. Necredința lor putea să samene cu simțul unei oarecărei neîncrederi neliniștitoare, de felul aceleia, care a făcut pe Ioan Botezătorul, care cel dintâi a proclamat pe Iisus de miel, care ridică păcatele lumii, să trimită doi din ucenicii săi la Mântuitorul în scopul de a se informa despre vrednicia lui mesianică.

Ce se atinge de locurile din Ioan II, 12 și din faptele apostolilor I, 14 apoi despre ele trebue să zicem, că în primul din aceste locuri frații Domnului nu se exclud din numărul ucenicilor, iară al doilea, unde se coprinde expresia: „și ceilalți apostoli, și frații Domnului, și Chifa", nu exclude pe apostolul Petru din comunitatea apostolilor.

Celelalte două obiecțiuni sunt așa de neînsemnate, încât nici nu merită să fie combătute. Deaceia ne vom mărgini numai la coordonarea acelor date pozitive, cari vorbesc în sprijinul tradiției bisericești. Așa dar, mai întâi de toate, însăși istorisirea evanghelică lămurește suficient termenul „frații lui Iisus" și în câteva locuri mărturisesc, că persoanele, cari se numeau așa, erau în raport cu Mântuitorul nu mai mult ca veri. In această privință trebue de observat, că deși în Noul Testament despre frații Domnului se vorbește nu mai puțin de douăsprezece ori [15]), dar nici odată nu se vorbește de ei, ca de fiii Prea Sfintei Fecioare și ai lui Iosif, deși vorba despre ei vine adesea în același timp, când vine vorba

15) Mat. XII, 46, 47; XIII, 55, 56; Marc. III, 31; VI, 3; Luca, VIII, 19; Ioan II, 12; VII, 3, 5, 10; Fapt. I, 14; I Cor. IX, 5; Gal. I, 19.

și despre sfânta pereche [16]); din contra, nu numai Prea Sfânta Fecioară Maria se numește adesea mama lui Iisus [17]), dar afară de aceasta, noi vedem că în Nazaret lumea privea la Iisus ca la unicul fiu al văduvei, ceiace se vede lămurit din expresiile: fiul Mariei: ὁ υἱος Μαρίας (Marc. IV, 3) (Marc. VI, 3).

Așa numiții frații a lui Iisus sunt, se pare, mai în vârstă decât el și totuși el se numește întâiul născut [18]). Mai mult încă, cuvintele adresate din înălțimea crucii către apostolul Ioan și către Prea Sfânta Fecioară Maria: „iată mama ta“ și: „iată fiul tău“, evident, presupun, că Prea Sfânta Fecioară Maria nu era mama lui Iacov, a lui Iosif, a lui Iuda și a lui Simon și că Iisus era singurul ei fiu; dacă ea ar fi mai avut încă patru fii, afară de Iisus, atunci cum s'ar fi putut zice, că numai Ioan de acum va fi fiul ei? De aceia apostolul Ioan trebuia să aibă grijă de dânsa și chiar să o ia în casa sa, ca și cum ea după moartea lui Iisus n'ar fi avut nici un adăpost [19])? Insfârșit, chiar gradul de înrudire a lui Iacov, Iosia, Iuda și Simon cu Iisus rezultă cu o mare claritate din diferitele locuri ale Noului Testament. Așa, la piciorul crucii Mântuitorului vedem, potrivit cu mărturiile Evangheliștilor sinoptici, pe Maria, mama lui Iacov și Iosie [20]). Dar care-i oare această Marie? Evident, aceasta nu-i mama lui Iisus, căci în caz con-

16) Mat. XII, 46, 47; Marc. III, 31, 32; Luc. VIII, 19, 20; Ioan II, 12; Fapt. I, 14.

17) Luc. I, 43. Ioan, II, 1, 3. Fapt. I, 14. Sf. Ev. Ioan niciodată nu-i dă alt nume.

18) Comp. Mat. XII, 46. XIII, 54-56. Marc. III, 21, 31.

19) Paulin. Epist. I, n. 17.

20) Vezi Mat. XXVII, 56; Marc. XV, 40, 47; Luc. XXIV, 10.

trar ea n'ar fi numită așa. Prin urmare aceasta-i o altă Marie și anume aceea, pe care ev. Ioan o pomenește, ca fiind la crucea lui Iisus alături cu Mama Mântuitorului, care, după cuvintele evanghelistului, era sora ei, adecă în genere o rudă deaproape a ei, sau în genere o prietenă a ei, pe care el o mai numește Maria a lui Cleopa sau femeia lui Cleopa și mama lui Iacov și Simon (Ioan. XIX, 25). Aici, cum vedem, întâlnim pomeniți doi frați ai lui Iisus, cari nu-i pot fi decât numai veri. Mai adăogăm la aceasta, că Iacov, care se numește în câteva locuri fiul lui Alfeu, (sau, ceiace-i tot una, fiul lui Cleopa sau Halpai), avea un frate Iuda [21]) și că, după mărturisirea lui Egezip († 180), citat de Eusebie de Cezareea [22]), Simon sau Simeon, cel din urmă dintre frații lui Iisus, cum se enumeră ei de ev. Marcu (VI, 3), a fost, după împresurarea Ierusalimului, succesorul lui Iacov cel Mic, deoarece el, ca și acela, era fiul lui Cleopa [23]). Astfel toate aceste date pozitive arată îndestul, că cele patru persoane, numite în istorisirea evanghelică frații lui Iisus, erau cu el nu altă ceva, decât veri.

Totuși, cu toate datele acestea, capabile de a satisface orce minte fără idei preconcepute, trebue să amintim, că tradiția bisericească, nu tranșază această chestiune în chip hotărâtor, ci alăturea de convingerea examinată mai este alta, primul enunțător al căria este sf. Epifanie, mort pe la anul 367 d. H. După părerea acestuia, prin frații Domnului se

21) Vezi Mat. X, 3; Luc. VI, 15; Fapt. I, 13. Luc. VI, 16; Fapt. I, 13. Iud. I.

22) Eusebiu, Ist. Bis. III, 11.

23) Vezi Mat. XIII, 55; Marc. VI, 3; XV, 40.

subînțeleg fiii lui Iosif logodnicul, din prima lui căsătorie. Fer. Teofilact admite această părere în acea formă, că aceștia erau copiii lui Iosif din căsătoria acestuia, după legea leviaratului, cu văduva fratelui său Cleopa, care murise fără copii. Dar părerea aceasta a fost respinsă de fericitul Ieronim, ca deliramenta apocriphorum (aiurări apocrife). Și în adevăr, date pozitive în sprijinul ei se pot găsi numai în scrierile apocrife sau în așa numitele evanghelii apocrife. Cea mai veche din ele este „prima evanghelie a lui Iacov“ [24]), care totuși dă loc la o nouă încurcătură la deslegarea chestiunii, declarând, că Iosif n'a avut fete (contrar lui Marcu VI, 3). Așa numita „evanghelia pseudului Matei“ numește pe Iacov „fiul întâiu născut al lui Iosif“ [25]), ceeace contrazice încă și mai mult expresiunile categorice ale scriitorilor Noului Testament și întunecă deci și mai mult chestiunea.

Având în vedere starea aceasta a chestiunei, pentru scopul nostru va fi suficient, să ne mărginim la acele date pozitive, care au fost expuse mai sus și care desleagă chestiunea în folosul vederilor fer. Ieronim, vederi admise și de Biserică.

---

24) Vezi deasemenea scrierile apocrife, cunoscute sub numirea de „Evanghelia lui Iosif“ și „Evanghelia arabă a copilăriei“.

25) Până la ce grad au fost arbitrare născocirile relativ de legăturile de rudenie a sf. Familii, se poate vedea din genealogia, dată de una din aceste evanghelii apocrife:

Ioachim = Ana = Cleopa (după a doua căsătorie) = Iosif = Preasfânta Fecioară Maria. Maria = Alfeu.

Iacov, Iosie, Iuda, Simon. Filip și Iacov cel Mic.

CAPITOLUL XXXIII.

VIAȚA ȘI CARACTERUL SF. AP. IACOV, FRATELE DOMNULUI.

◆◆◆

Fiii Sionului cei scumpi și întocmai la preț cu aurul.
Plâng. Ier. IV, 2.

A un indiciu de putere și justeță a sf. Scripturi ne servește, fără îndoială, faptul, că ea adesa prin câteva trăsături simple ne dă putința să vedem limpede caracterul acelora, de care ea ne vorbește. In sf. Scriptură întâlnim multe persoane de acelea, viața cărora ni e istorisită în două sau trei versete. Cu toate acestea, în virtutea acelei puteri de inspirație, cu care se descriu ele, noi avem putința să ni le închipuim în toată deplinătatea individualității lor. Și încă și mai vârtos se întâmplă aceasta, când avem la îndemână și câteva expresiuni sau scrieri de ale lor. Anume un astfel de tablou putem să zugrăvim noi Sfântului ap. Iacov, întâiul episcop al Ierusalimului și unul din frații Domnului, pe temeiul puținelor date din sf. Scriptură.

Noi ne putem face oarecare idee chiar și despre copilăria și educațiunea sa. De a fost el văr sau numai frate vitreg al lui Iisus, tradiția și sf. Scriptură deopotrivă ne arată, că el a crescut cu ceilalți frați

și surori ai lui într'o casă modestă din Nazaret. Iosif nu era decât un tâmplar sătesc și după cum spune scriptura, nu tocmai așa de iscusit. Un tâmplar, uitat undeva, într'un fund de sat sau de târgușor galeian, negreșit, nu putea să fie decât sarac. Dar între sărăcie și mizerie este o mare prăpastie. Condițiile de viață în orient scutesc în bună parte pe industriașul sarac de nevoile apăsătoare ale sărăciei. Cerințele vieții acolo sunt reduse la cele mai simple elemente; acolo nu-i nici luxul pustiitor, nici fudulia uricioasă. Puțină pâne, câteva finice, apă de izvor, o casă modestă; un schimb două de haine, — toate acestea sunt deajuns pentru întreținerea unui muncitor cinstit, ca să fie în ținută demnă și cu casa mulțămită. Acestea însă le poate el avea toate ușor și eftin. Unde nu-i zavistie în inimă, unde deșertăciunea și ambițiunea stau sub controlul trebuitor, acolo asemenea trai e nu numai suportabil, ci cuprinde încă și anumite condiții de fericire. Putem fi încredințați, că în mediul acelor mase de popor, cari trăiau împrejurul Domnului, ascultând predica lui de pe munte, foarte mulți, din fericita lor experiență personală, au putut pricepe fericirile, rostite de el pentru acei săraci, cari erau tot odată și cu duhul săraci.

Nu simțim trebuință să ne mai oprim asupra caracteristicei acelei educațiuni iudaice a copilului, pe care noi am descris-o deja în cele două scrieri precedente ale noastre:

„Viața lui Iisus Hristos“ și „Viața și operile sf. Pavel“.

Sf. Scriptură a Vechiului Testament, cum se știe, alcătuia baza de căpetenie a educației băiatului în orice familie adevărat izraelită, și copiii începeau să

o studieze dela vârsta de 5 ani și continuau cu învățătura ei până la vârsta bărbătească, mai complectându-o încă cu învățăturile cărturarilor [26]). Aceste învățături ale cărturarilor, înfățișate sub două aspecte: *galahot* și *hagadot*, din care unele constau mai ales din regule rituale, iar altele din povestiri născocite, — au fost adunate pentru întâia oară în veacul al II-lea de rabinul Iuda cel Sfânt (haccodeș) și alcătuiau Mișna [27]).

In curgerea veacurilor ele s'au mărit din pricina creșterii necontenit a *Ghemarei*, până ce a umplut douăsprezece tomuri mari, care alcătuesc actualul Talmud iudaic.

Negreșit, nu putem să spunem cu siguranță, în ce anume coprins exista această învățătură la începutul erei creștine; dar miezul învățăturii iudaice în vremea aceia consta în repetirea regulelor și părerilor din trecut, și o mare parte din aceste regule și păreri se atribue lui Hilel și Șammaia, precum și altor mari rabini, din cari unii contimporani, iar alții trăiseră înainte de Hristos.

Incă cu și mai puțină siguranță se poate determina, câtă din această învățătură putea să pătrundă în familiile și școlile disprețuitului orășel galilean, dacă existau acolo oarecare școli. Dară predicile lui Hristos dovedesc, că el cunoștea ideile, care erau așternute în însăși temelia sistemei rabinice (Mat.

---

26) Iuda Ben-Tema în tratatul *Pirche Aboth*, vers 21, zice: „la cinci ani Biblia, la zece ani Mișna, la treisprezece ani Poruncile, la cincisprezece ani Talmudul, la optsprezece ani căsătoria, la douăzeci de ani meseria, la treizeci de ani majoratul definitiv, la patruzeci de ani maturitatea, la cincizeci de ani sfatul“ etc.

27) Rabinul Iuda cel Sfânt s'a născut pe la anul 130 și a murit la 190 d. H.

XXII, 16–22, 25; Marc. VII, 5–13, etc.); și când el a ajuns la ruptura pe față cu fariseii Ierusalimului, atunci și-a arătat extrema sa desaprobare față de acel duh, care-i identifica mărunțișurile rituale și formulele desgustătoare cu adevărata religie. Limba Sf. ap. Iacov ne arată, că mai târziu el în tot cazul a primit adevărurile, proclamate de Mântuitorul. Până la timpul convertirei sale el totuși se raporta către tradițiile fariseice cu deosebit respect.

Esența fariseismului consta în lăudarea exagerată a legii, atât în ce privește principiile morale, cât și în ce privește ceremonialul și desvoltarea nesfârșită a acurateței până la pedantism, cu care se observau dispozițiile ei. Scopul acestei desvoltări consta în aceia, ca să cuprindă legea într'o îngrăditură deosebită și nepătrunsă pentru alții [28]), din care iudeul nu se putea smulge fără să atragă asupră-și pedeapsa excluderii, și în care nici un păgân nu putea pătrunde cu nădejdea de a dobândi avantaje deosebite, până când el nu primea pecetea așezământului, până nu părăsea regulele sale păgânești și până nu devenea nemernic al dreptății. Oricare ar fi fost convingerile interioare ale Sf. ap. Iacov, însă la urma urmelor el ajunse la convingerea, că legea levitică este un jug prea greu, ca să-l poată purta păgânii [29]); și în viața sa următoare el învăța pe iudeii din Diaspora, că singurul ritual, care era curat și nepătat înaintea lui Dumnezeu, era ritualul indulgenței creștine, era lucrarea dragostei creștine (Iac. I, 26, 27).

28) Din acest cuvânt — *perișut* — derivă însuși cuvântul fariseu.

29) Fapt. XV, 10. El fără nici un pr... ...ultă isbitoarea cuvântare a sf. ap. Petru, care între alte... ...legea înfățișează așa jug, „pe care nici părinții noștri nu l-au putut purta".

Dar fost-a el oare crescut în regulele tradiționale ale scolasticei iudaice, sau nu, asta n'o știm. Dar știm în tot cazul, că el a fost adept riguros al legii lui Moise și îndeplinitor credincios al cultului levitic. Pe educătorul și, până la un punct, tatăl lui, Iosif, Sf. Matei îl numește „bărbat drept". Acest cuvânt dă auzului iudaic un sens mult mai determinat, decât acela pe care ni-l dă nouă. El înseamnă nu numai că Iacov era om cinstit, conștiincios și dintr'o bucată, după cum putem vedea din actele lui, desfășurate în toate împrejurările nașterei și copilăriei Mântuitorului, precum și din aceia, că el s'a îngrijit de îndeplinirea cu deosebită exactitate a tuturor cerințelor legii lui Moise. Bărbat drept era acela, care dădea zeciuială, mergea la sărbătorile anule, ținea posturile stabilite, ținea cu îngrijire sâmbăta, mergea la sinagogă, citea rugăciunile prescrise, ținea regulele de curățenie levitică, respecta pe marii rabini, purta canafii și filacteriile îndătinate, învăța mereu poruncile, hotărârile, mărturiile, legea, cu un cuvânt toată voia lui Dumnezeu, care cuprindea testamentul cu părinții săi (Ps. CXVIII; Mat. I, 19; Luc. XVIII, 12). A fi bărbat drept, potrivit vederilor iudaice, însemna a fi evreu din evrei, a umbla în toate poruncile și legile Domnului fără prihană (Luc. I, 6).

Și anume așa și era caracterul vieții Sf. Familii. Nu numai Iosif însuși mergea în fiecare an la Ierusalim, la sărbătoarea Paștelor, ci îl întovărășea și Prea Sfânta Fecioară Maria, deși în vederea călătoriei obositoare și periculoase, rabinii nu socoteau de neapărată trebuință, ca femeile să însoțească pe bărbații lor [30]).

30) Astfel era hotărîrea lui Hilel.

Astfel e neîndoelnic, că Sf. Iacov a fost crescut în atmosfera unui iudaism riguros și, poate, nestrăin de acel patriotism înflăcărat și de nemărginitul respect față de superioritatea poporului iudaic, prin care în genere se distingeau galilienii [31]) și care, în caz de slăbirea controlului trebuitor, ușor puteau degenera în superstiții furioase și exclusivism arogant.

Dar la Sf. Iacov aceste particularități căpătară forma nobilă a moralității, care era nu numai energică, ci chiar și aspră în severitatea lui pioasă. El crescuse între niște oameni, care se distingeau prin o fire simplă și atrăgătoare, — în mijlocul acelora, sufletul cărora la manifestarea sa în afară lăsa să se vadă că în ei ardea focul simpatiei către tot ce-i mare și sfânt, iar privit în interior arata o nemărginită modestie. Despre ceilalți frați ai lui nu știm absolut nimic; dar aceleași trăsături caracteristice putem urmări și în sufletul fratelui său, Sf. Iuda.

Nu se poate presupune oare, că dragostea statornică către bine și disprețul necontenit față de rău au ajuns în sufletele lor până la un grad neobișnuit de încordare tocmai din cauza contactului lor cu acela, care era sfânt, neprihănit și desăvârșit? Un rezultat al acestui contact noi îl putem zări în credința puternică, pe care Sf. Iacov o nutrea către rugăciunea activă. Obligația și folosul rugăciunei ocupă nu puțin loc în învățătura din epistola sa, și el vorbește despre aceasta, ca un om, care a învățat această lecție dela Domnul Iisus [32]).

---

31) Jos. Antt. XVIII, 1, 6; Vit. 19 și în alte locuri B. J. III, 3, 2.

32) Vezi I, 5; IV, 2, 3, 8; V, 13-18. Comp. aceste locuri cu Matei V, 44; XVII, 21, etc.

In această privință, ca și în toate celelalte, prezența Fiului lui Dumnezeu într'o modestă casă din Nazaret neapărat trebuea să producă acel fenomen, care putea să stârnească în inimile oamenilor buni o groază încă și mai adâncă față de viciu, decât cum asemenea naturi puteau să tragă din educația ce le-o dăduse părinții drepți și din învățarea sârguincioasă a sf. Scripturi.

In epistolele Sf. Iacov și a Sf. Iuda observăm, că autorii lor cunosteau bine sf. Scriptură. Biblia alcătuia biblioteca lor de căpetenie. La Sf. Iacov putem să observăm chiar care anume părți ale sf. Scripturi au avut asupra sa o deosebită putere de atracție, precum și impresiunea ce ele au lăsat asupra sufletului său. El ne vorbește de Avraam, de Raav, de Ilie; recurge la Pentateuc, la Psalmi, la prorocul Isaia și la Amos.

In cartea acestui din urmă proroc găsi el dovada principală pentru cuvântarea sa, care a avut o înrâurire așa de puternică asupra răspândirei creștinismului și un ecou al vederilor lui îl putem vedea în două locuri din epistola lui [33]). Dar mai deplin decât toate el a sorbit în sine duhul acelor scriitori ai Vechiului Testament, cari se ocupă cu înțelepciunea practică, numită de iudei *Hocma*. Ei socoteau, și cu toată dreptatea, că posedă înțelepciunea morală, care era moștenirea exclusivă a neamului lor. Aceasta nu era filosofie; într'însa era prea puțină sistematizare; ea se întemeia prea mult pe experiența și inspirația morală, care stătea mai presus de orice argumentație, ca să răspundă însemnărei obișnuite a acestui

33) Amos, IX, 13 (Fapt. XV, 17). II, 7; V, 12 (Iac. V, 4).

termen. Dar iudeii ebraizanți îi dădeau un preț atât de exclusiv, încât la erudiția Grecilor și Romanilor priveau cu o bănuială aproape neraționalâ și cu un dispreț chiar ignorant.

Înțelepciunea iudaică se ocupa mult mai mult cu viața practică, decât cu speculațiunile mentale. Cu astfel de înțelepciune se ocupă în cea mai mare parte epistola Sf. Iacov (I, 5–8; III 13–17). Dintre cărțile didactice ale Vechiului Testament el recurge cu deosebire des la cartea pildelor. *Tonul* epistolei sale, evident, l-a împrumutat el dela prorocii poporului său, *lecțiile* însă, cărora el le-a dat cu deosebire o înaltă importanță, sunt lecțiile acelei înțelepciuni personale, expresia bogată a căreia sunt cărțile lui Solomon și școala întemeiată de el.

Dar Sf. Iacov n'a studiat numai sf. Scriptură. Noi nu cunoaștem, ca Mântuitorul să fi recurs cândva la cărțile necanonice, deși sunt două-trei locuri, care fac posibilă presupunerea, că el ar fi recurs în cazurile date la ele. Ce se atinge însă de Sf. Iacov, apoi atât el, cât și fratele său Iuda, lasă să se întrevadă lămurit că aveau cunoștință de scripturile necanonice. Sf. Iuda, cum am văzut, face un citat direct din cartea apocrifă a lui Enoh și ne arată și alte împrejurări, pe care el nu le-a putut împrumuta decât numai din tradiția apocrifă. Cu alte cuvinte, Sf. Iuda a fost în mare măsură ceiace rabinii ar numi *hagadist*, adică om, care se ocupa mai mult cu alegorii, povestiri și date istorice, decât cu regule juridice ale *galahii*.

La Sf. Iacov nu întâlnim asemenea aluziuni la povestiri.

Dar pe de altă parte, el manifestă o uimitoare

iubire către două din cele mai bune cărți necanonice ale Vechiului Testament, și anume către cartea „Înțelepciunea lui Solomon“ și cartea „Înțelepciunea“ fiului lui Sirah“. Din aceste cărți el face nu mai puțin de treizeci de citațiuni în scurtul spațiu de 5 capitole. E straniu să spunem, dar aceste aluziuni sunt mult mai numeroase la el și mai determinate, chiar decât cele pe care el le face la cărțile canonice ale Vechiului Testament. Aceasta se va vedea din comparația ce o vom face mai departe prin punerea față în față a locurilor paralele. S'a numărat, că el face aluziune, mai mult sau mai puțin direct, la cartea Iov de șase ori, la cartea pildelor cel puțin de zece ori, la cartea înțelepciunei lui Solomon cel puțin de cinci ori[34]), la cartea înțelepciunei lui Isus fiul lui Sirah mai mult de cincisprezece ori[35]). Ajunge numai să-ți arunci ochii asupra epistolii lui, ca să vezi, că o înrâurire cu deosebire puternică asupra lui a avut-o predica de pe munte, la care el se referă de paisprezece ori. Dar el s'a folosit de învățătura ei, ca să insufle o nouă viață în minunatul raționament al fiului lui Sirah, care deși necanonic, totuși a cugetat adânc asupra lui. Faptul acesta e încă și mai izbitor, din cauză că în alte privințe sf. Iacov nu manifestă vreo simpatie

34) Decanul Plumitr în timpul din urmă a creat o ingenioasă teorie, că scrierea Înțelepciunea e scrisă de Apolos, înainte de convertirea lui la creștinism. Din cauza lipsei altor date mai temeinice, pentru confirmarea acestei teorii se poate indica împrejurarea, că în ea se cuprinde înrudirea duhovnicească între capul creștinismului iudaic și marele ucenic al apostolului neamurilor.

35) Talmudul pune printre „ceice nu au parte în lumea viitoare“ *(Olam habba)* „pe ceice citesc cărți lăturalnice“; iar rabi Iozef a zis, că „nu-i îngăduit a citi cartea fiului lui Sirah“ (Sanhedrin f. 100 b.). De altă parte se face la ea o indicație respectoasă în tratatul *Jeramot*, f. 63 b.

către vreo teorie sau speculațiune alexandreană, înrudită cu această carte. Intr'însa nu se găsește nici cea mai mică urmă de filosofie de a lui Filon. Dimpotrivă, el în chip vădit aparține școlii ierusalimlene. El e ebraist încarnat și iudeu tipic. Toate cugetările și sentințele lui se frământă în sferele palestiniene. Acesta-i un fenomen curios și până la el aproape ne mai văzut. Cărțile Vechiului Testament, care se ocupă cu înțelepciunea, au cel mai neînsemnat caracter israelit. Această literatură a servit deadreptul ca o pregătire pentru literatura alexandrină morală. Ea se ocupă cu omenirea, iar nu numai cu iudeul. Cu toate acestea sf. Iacov, manifestând un astfel de atașament de această literatură, în același timp din toți scriitorii Noului Testament poartă în sine mai puțin decât orcare altul spiritul alexandrin și mai mult decât oricine spiritul iudeu.

Dar relativ de sf. Iacov noi posedăm alt fapt, care ne dă încă și mai multă putință de a lămuri situația și caracterul lui, precum și tonul ce și l-a însușit și care revarsă o lumină așa de interesantă asupra vederilor lui Iosif logodnicul și a Sfintei Familii. Dacă e admisibilă mărturia lui Egezip, care, în cazul dat, poartă în sine multă probabilitate, atunci știm, că Sf. Iacov a fost nazoreu chiar din sânul mamei sale [36]). Iosif e numit „bărbat drept" în sensul lămurit de noi; probabil și Sf. Iacov datorește votu-

---

36) Descrierea Sf. Iacov de către Egezip, păstrată la Eusebie în istoria sa bisericească, II, 23. Grätz afirmă fără temei (Gesch. g. juden. III, 250), că sf. Iacov cu aceste particularități era reprezentantul Bisericei; dar eu nu pot să fiu de acord cu Soreley (Jewisch. Christians p. XVIII), că descrierea aceasta nu merită încredere, deoarece ea se confirmă prin multe indicațiuni întâmplătoare din faptele sfinților apostoli și din epistolii.

lui de nazoreu titlul său de „dreptul“ sau „cel drept“. Perioada de încheere a iudaismului a fost veacul făgăduințelor. Adunarea vulturilor, care începeau să-și îndrepte aripele lor prădalnice asupra țărei sfinte, trezi în inimile iudeilor neliniște și groază (Vezi 3 Esdr. XI, 45). In sufletul multora dintr'înșii și, în deosebi, în sufletul galileienilor, căliți în vitejie, simțul primejdiei aprinse focul patriotismului, care isbucni în revolte sălbatice [37]). Cei ce nu erau gata pentru aceste mișcări, și nu auziseră acest glas ceresc, care - fie în formă de vestire proorocească, fie în formă de evidență arătată de timp - a putut numai să justifice recurgerea la armă, își găseau singura mângâere de întristare pentru moartea politică în legea lui Dumnezeu. Frumusețea și înălțimea acestei legi aprindea flacăra entuziasmului acelui izgonit, care a scris psalmul CXVIII. In acest abc-eu de aur al devotamentului evreesc față de credință își găsi el răsplata pentru toate încercările pământești. Ea consta în dorința de a păstra intactă acea lege, care, în mijlocul rătăcirelor de tot felul, alcătuește laturea cea mai nobilă a fariseismului. In credincioșia față de această lege Sf. Iacov, care în cele din urmă începu să o privească din punct de vedere creștin, ca lege a libertății, vedea importanța cea mai mare a vieții sale. Cea mai strictă și descoperită pentru toți împlinire a acestei legi deveni votul vieții sale. Poporul, care suferea împilări, învață să prețuiască acea putere, care se scoate din sfintele făgăduințe.

37) Numele „galilean“ deși nu-i cu totul identic, cu „zilot“, cum greșit afirmau unii, totuși în întrebuințarea comună înseamnă un anumit grad de nemulțămire de guvernul roman (Mat. XXVI; 69; Marc. XIV, 70 și I. Flav. B. J. III, 3, 2.)

In voturile epocei judecătorilor, acești povățuitori ai poporului găseau isvor de inspirație, care le ajuta să obțină eliberarea poporului. Pildele Sf. Ioan Botezătorul și a Sf. Iacov, fără să mai vorbim de Esei și de fariseul Bana [38]), ne arată, că în timpul impilărilor romane pe iudei îi ajunse încăodată să învețe aceiași lecție [39]).

In calitate de nazoreu, Sf. Iacov trebuia să se considere ca sfânt chiar din copilăria sa. Votul acesta consta în a se consacra pe sine să slujească lui Dumnezeu. El niciodată n'a întrebuințat vin sau băutură îmbătătoare, n'a mâncat niciodată vreo mâncare de carne și briciul niciodată nu s'a atins de pletele sale lungi, care se pogorau în valuri pe umerii săi. Niciodată nu s'a uns cu uleiu [40]). Deși trebuia să săvârșească adesea spălări, care alcătuiau o parte esențială a regulei levitice, totuși niciodată nu și-a îngăduit luxul moleșitor de a se scălda în băi parfumate, împrumutat dela obiceiurile fine și delicate ale Ioniei [41]). Migăloasa îngrijire de trup a levitismului, care și-a luat naștere dela îngrețoșarea de întinarea

---

38) Jos. Vit. 2.

39) Vezi Ewald, Gesch. Wolks Isdrael, II, 517.

40) Vezi Hegesippus ap. Euseb. H. E. II, 23. Aceasta se poate socoti în desacord cu indicațiile, date de Iac. V. 14; dar întrebuințarea uleiului în scop medical e cu totul deosebită de întrebuințarea lui ca obiect de lux.

41) Βαλανείῳ οὐκ ἐχρήσατο. Unii chiar s'au îngrozit de expresia lui Egezip, că Sf. Iacov „nu s'a folosit niciodată de bae". Dar nici într'un caz nu se poate presupune, că Sf. Iacov justifica acea concepție exclusivistă „de sfințenie în noroi", care și-a găsit, se pare, loc în conștiința unora din sihaștri. Expresia „bae" aici are, se pare, însemnarea technică, deoarece chiar despre Esei, cu toate că se spălau în toate zilele cu apă rece pe tot trupul (Jos. B. J. II, 8, 5), se zicea că ei nu se foloseau de bae. Vezi Schwegler, Nachapost. Zeithalt. I, 141.

prin atingerea de vreo târâtoare, îl obliga să poarte totdeauna haină de pânză albă curată, deoarece haina de păr nu se putea ținea în curățenie absolută. Aceasta ne arată la el o îngrijire în această privință chiar mai mare decât aceia, care se observa la preoți, căci ei purtau de obiceiu haine de lână (Lev. XVI, 4. Iez. XLIV, 17), deși în timpul săvârșirei sfintelor slujbe ei trebuiau să se îmbrace deasemenea cu haine de pânză. Nazoreismul Sf. Iacov servește drept una din acele împrejurări, care au foarte mare însemnătate pentru lămurirea vieții și caracterului lui. El transmitea putere influenței lui personale. In sf. Scriptură se găsesc indicațiuni, că oamenii priveau pe nazorei cu un deosebit respect. După părerea generală, ei erau înzestrați cu sănătate și frumusețe deosebită, precum și cu sfințenie. „Nazoreii tăi [42]), — zice prorocul Ieremia, — sunt mai curați ca zăpada, mai albi ca laptele; la corp sunt mai frumoși ca mărgeanul, ochii lor sunt ca safirul“. Ei puteau fi admiși chiar în unele din acele slujbe, care în genere erau rezervate numai tribului lui Levi. Dar, negreșit, te miră de se poate considera adevărată mărturia, că pentru nazoreism ar fi fost îngăduit sfântului Iacov, ca unui arhiereu, să intre odată pe an în sfânta sfintelor. Făcând această comunicare, Epifanie [43]), probabil, a interpretat greșit observația lui Egezip [44]), că el era admis în Sfânta (εἰς τὰ ἅγια), și aceasta poate fi cu totul adevărat. Dacă citim despre fiii lui Rihabob, cărora, ca unor cărturari și cântăreți, li se îngăduia „să stea înaintea Domnului“ la sfin-

42) Plâng. Ier. IV, 7.
43) Epiphan. Haer. XXIX, 4; LXXVIII, 13.
44) Hegesippus, ap. Euseb. H. E. II, 23.

tele slujbe în biserică, deși ei nu erau de sânge chineu [45]), apoi cu mai multă probabilitate se poate presupune aceeași despre nazorei, mai ales dacă ei, asemenea sf. Iacov, erau din neam preoțesc și aparțineau descendenților lui David. In tot cazul, nazoreii erau apărători înflăcărați ai așezămintelor lui Moise [46]) și nu avem lipsă de dovezi, că votul de nazoreu a fost făcut și de alți membrii din acel cerc de oameni, cari se aflau în legături de rudenie apropiată cu casa pământească a Mântuitorului [47]).

Relativ de sf. Iacov, ca și relativ de ruda sa, sf. Ioan Botezătorul, acest vot, dat de el pe toată viața, ne ajută să ne lămurim acel ton de autoritate profetească și de încordare înflăcărată, cu care vorbește el. Prin el se poate deasemenea lămuri în parte și acea înstreinare oarecum de Hristos, în vremea vieții lui pământești, pe care noi, pe temeiul indicațiunilor din Evanghelie, o observăm la frații lui Iisus. Se poate considera ca lucru neîndoelnic, că în tot timpul, cât Iisus Hristos a trăit în casa copilăriei sale și a lucrat cu ceilalți membrii ai familiei lui în calitate de tâmplar nazarinean, armonia, care domnea în această casă, n'a fost tulburată de loc. Despre acea dumnezeească edificare din acest lung period de viață retrasă; despre acea elocvență,

---

45) Despre fiii lui Rihabob vezi 4 Reg. X, II, 23; Ier. XXXV; 1 Par. II, 55; Ps. LXX în inscripție; și aluzia lui Egezip la Rihabob preotul, ap. Euseb. H. E. II, 23.

46) Deaici, poate, derivă în parte titlul, purtat de sf. Iacov: *Obliam*, adecă „digul poporului" *(Ofal am,)* pe care Egezip greșit îl explică în sens de apărarea poporului și cuviosici.

47) Așa, despre sf. Matfeu, care, fiind fiul lui Alfeu, era, poate, vărul lui Iacov, — se spune, că el se hrănea numai cu mâncări vegetale (Clem. Alex. Paed. II, 1).

cu care această tăcere ne propovedueşte nouă unele din cele mai frumoase şi mai folositoare lecţii de viaţă, — noi am vorbit deja în alt loc [48]). Putem crede cu deplin temeiu, că aceşti ani timpurii din Nazaret au fost cu deosebire liniştiţi şi binecuvantaţi. Dar când sosi ceasul Mântuitorului, atunci între el şi aceia, cu care el a fost crescut, se ivi oarecare umbră de neînţelegere. El plecă la Iordan, ca să primească botezul dela Ioan. De acolo se întoarse cu un cerc de ucenici tineri, dintre care unul îi era văr, şi la care se adăogară alte rude. Dar din fraţii lui nu toţi şi nu deodată se alipiră la această mână de tineri entuziaşti şi înflăcăraţi, pe care Iisus Hristos îi adunase împrejurul său, în calitate de cei mai apropiaţi ucenici şi ajutoare la slujirea sa mesianică. Mântuitorul părăsi casa sa, iară fraţii săi rămaseră într'însa. Lor le fu dat să audă despre el nu puţine istorisiri minunate şi felurite, înainte de a se fi întors el din nou în casa sa părintească. Despre taina naşterii sale, acoperită de o pioasă tăcere şi de o smerenie uimitoare a mamei sale, ei, poate, nu auziseră nimic. Ei văzuseră numai cum el crescuse împreună cu dânşii, trăind în sărăcie neştiută şi muncind în modesta lor meserie. Puteau ei oare să aprobe acea îndrăzneală uimitoare, cu care el îşi însuşea, cum li se putea părea lor, slujba marilor preoţi şi ai învăţătorilor rabini, ba chiar, nu fără primejdie pentru compatrioţii săi din partea lui Irod şi a Romanilor, a curăţit curţile templului de mulţimea negustorilor speculanţi? Dacă această purtare îl arăta plin de râvnă nobilă, apoi cum puteau ei să justifice o astfel

48) Vezi „Viaţa lui Iisus Hristos“, Cap. VII.

de violare a oricărui obicciu, și o astfel de nepăsare față de orice prevenire națională, cum dovedea el prin petrecerea sa printre samarinenii cei disprețuiți? Cu ce dezaprobare uimitoare trebue să fi auzit ei, cum acela, care crescuse împreună cu dânșii, se proclamă însuși pe sine, în sinagoga din Nazaret, drept Mesia cel făgăduit, – acel Mesia, despre care se rostise marea prorocire a lui Isaia. Isgonirea lui din Nazaret; scăparea lui în chip miraculos dela moartea, care-l așteptase pentru hulă, cum li se părea lor, adusă lui Dumnezeu în Nazaret și la care era să-l supună cruzii săi compatrioți; stricarea ce a urmat apoi a tuturor legăturilor pașnice de până atuncia dintre aceștia și toți vecinii lor [49]); necesitatea, ce urmă după această turburare, pentru toată familia sa, să se mute din acest oraș, care, din cauza unei șederi așa de îndelungate într'însul și din cauza atâtor legături cu dânsul, devenise scump pentru ei: – aceștea și alte împrejurări, prin forța lucrurilor, fură pentru dânșii niște încercări grele și încă niște încercări pricinuite de pretențiunile aceluia, pe care oamenii îl numeau fratele lor. Toate întâmplările acestea, firește, au putut fi pricina acelor neajunsuri sufletești, la care face aluzie Mântuitorul, când zice, că „nu este proroc necinstit fără numai în patria sa și între rude și în casa sa“ [50]).

Cu toate acestea, la început, ei n'au îndrăsnit să se amestece în trebile lui. Față cu puternicele lor

49) Oare nu-i acesta teslarul, feciorul Mariei și fratele lui Iacov și al lui Iosie și al lui Iuda și al lui Simon? Și surorile lui nu sunt oare aicea la noi? Marc. VI, 3.

50) Marc. VI, 4; Mat. XIII, 57; Luc. IV, 24; Ioan. IV, 44. Ultimele cuvinte, poate din respect pentru simțul fraților Domnului, sunt omise de ultimii doi evangheliști.

prejudecăți, ci, de bună samă, cu neplăcere auzeau de raporturile lui disprețuitoare către „tradițiile părinților“; de indiferența lui față de legea orală; de călcarea regulelor levitice, când se atingea de vreun cadavru sau de vreun lepros; de mila lui față de o femee mizerabilă, de care până și numai atingerea cea mai mică producea o întinare rituală; de mâncarea cu mânile nespălate; nimicirea deosebirii între mâncările curate și necurate; de neobservarea postului celui de două săptămâni; despre aceea, cum el prin faptele sale nimicea regula îndătinată despre paza sâmbetei. Dar respectul, ce inspira el prin personalitatea sa, înăbușa orce glas, care altmintrelea ar fi izbucnit în proteste puternice. Numai când cararea prorocului din Nazaret părea a se fi întunecat; numai când ei aŭ găsit că el stârnise contra sa la început desaprobarea și apoi și indignarea plină de ură a tuturor acelora, la care ei priveau cu cel mai mare respect, numai atunci socotiră de datoria lor să-și arate, pe cât posibile, pretențiile lor de control asupra acțiunilor și purtărilor lui. Nouă ni e greu să ne închipuim, cu cât de adânc respect priveau iudeii cei mai modești la preoți, la membrii sinedriului, la farisei și la învățătorii de lege. Titlurile, cu atâta plăcere primite de rabini; aerul disprețuitor, cu care se uitau ei la toți cei neconsacrați în sistema lor; bruscheța și îndrăsneala, cu cari tratau și micșorau ei însemnătatea tuturor acelora, cari nu făceau parte din cercul lor — toate acestea făcură încetul cu încetul, ca mulțimea Iudeilor să privească la acești învățători din punctul lor de vedere și să se supună hotărârilor lor cu o smerenie aproape înjositoare. Pentru ei era de neînțeles, cum un om, ieșit din

mediul lor, putea să îndrăsnească să disprețuiască înțelepciunea, să lepede autoritatea și să disprețuiască sfaturile acestor dascăli adorați de popor. Pe ei îi turbura peste măsură, că Mântuitorul numea povățuitori orbi și fățarnici stricați pe niște oameni, la care ei erau deprinși să privească ca la niște mici Ezdra și Simeoni, ca la niște „urnitori de munți", ca la „slava legii", ca la niște oameni, dintre care cel mai mic era „vrednic ca șehina să locuiască într'însul" [51]). De aceea și ei erau dispuși să repete după alții: „nu-i oare acesta tâmplarul?" Deasemenea ni e greu să pricepem, cu ce uimire și groază iudeii, care nu recunoșteau misiunea divină a lui Iisus Hristos, trebue să se fi uitat la îndrăsneala unui nazarinean oarecare, care disprețuia amenințările cărturarilor și fariseilor, trimiși din Ierusalim, ca să urmărească purtările lui. Acela, care „niciodată nu învățase" și nu știa nimic din ceeace se chiema atuncea teologie, cum putea el să caute cu dispreț, la filacteriile late și să se raporteze fără nici un pic de respect la multa lor înțelepciune, pentru care li se dusese faima? Nu era oare de mirare, că el îndrăsnea a învăța în numele propriei sale autorități, fără să recurgă nicidecum la spusele anterioare și la subtilitățile tecnice ale unor oameni, care ascultaseră lecțiile lui Șamaia și ale lui Hilel? Frații lui Iisus puteau să atribue o astfel de purtare numai unui entuziasm ieșit din marginile sale, de care, după părerea lor, el nu-și mai da seama. Ei socoteau că duhul proorocului nu se supunea proorocului. Amândoi zi-

51) Rabinii, ca și savanții din evul mediu, se distingeau prin titluri așa de lingușitoare, ca „slava legii", „slava celui sfânt", etc.

ceau: „*El şi-a eşit din sine*". Incurajaţi de prezenţa mamei sale, ei cu toţii se apropiară de mulţimea poporului, căruia el îi predica în Capernaum, şi trimiseră vorbă, că ei ar dori să vorbească cu dânsul. Aceasta fu din partea lor o purtare peste măsură de nerespectuoasă, pe care ei nu erau încă în stare să o priceapă. De aceea trebuea să vină şi chiar venise vremea să arate acestor fraţi ai lui, cum s'a şi arătat la nunta din Cana Preasfintei Fecioare Maria, că pentru el legăturile raporturilor pământeşti şi de rudenie au trecut pentru totdeauna. Intinzînd mânile spre ucenicii săi, el zise: „Iată mama mea şi fraţii mei. Căci celce va face voea Tatălui meu celui din cer, acela-mi este frate, şi soră, şi mamă". (Mat. XII, 49, 50).

Totuşi chiar nici această respingere a amestecului lor, acest reproş aşa de limpede şi în acelaş timp aşa de delicat pentru pretenţia întemeiată pe înrudirea trupească, nu fu în stare să înăbuşe definitiv protestul „fraţilor" săi. Incă odată, deşi de data asta n'au putut aduce cu ei pe Preasfânta Fecioara Maria, au îndrăsnit ei să propună lui Iisus Hristos sfatul lor, au îndrăsnit să-şi arate deadreptul desaprobarea felului lui de a lucra şi că osândesc pretenţiile lui la cele mai înalte vrednicii (Ioan VII, 1–10). Isbucnirea indignării, ce a urmat după cuvântarea lui Hristos, ţinută în Capernaum despre pânea vieţii, cuvântare, prin care el a distrus entuziasmul mesianic fals, stârnit de săturarea a cinci mii de oameni cu cinci pâni, l-il puse într'o situaţie încă şi mai mare de înstrăinare. El era ameninţat de o primejdie aşa de mare, încât la apropiata sărbătoare a corturilor, el nu putu să meargă făţiş la Ierusalim.

Anume în această criză tristă se apropiară de dânsul frații lui și cu o turburare nestăpânită îi ziseră: „Pleacă de aicea și du-te în Iudeea, ca și ucenicii tăi (nu numai acești puțini galilieni, ci și ceice au crezut în tine la Ierusalim și în Iudeea), să vadă faptele, pe care le faci tu; căci nimenea nu face ceva în taină (cum faci tu acum) și caută singur să fie cunoscut [52]). Dacă tu spui astfel de lucruri (deși aceste cuvinte nu sunt o negare a faptelor lui, ci alcătuesc numai o recunoaștere nedumerită și rece), dacă tu faci asemenea lucruri, atunci arată-te lumii". Această vorbire pretențioasă și necuviincioasă, în care ei se osebesc lămurit de ucenicii lui, se explică și observația evangheliștilor: „căci nici frații lui nu credeau într'însul [53])". Credința lor, dacă în adevăr o aveau, nu era statornică și adâncă. Ei puteau să admită pretențiile lui numai în sens general [54]), dar credinței lor îi lipsea puterea și profunzimea. Dacă ei ar fi avut o astfel de credință, atunci niciodată nu și-ar fi manifestat astfel de pretențiuni de control asupra faptelor lui. Deaceea încă odată le exprimă el un adânc reproș: „Vremea mea n'a venit încă; iar vremea voastră e totdeauna. Pe voi lumea nu vă poate urî, iar pe mine mă urăște, pentrucă eu mărturisesc de ea, că faptele ei sunt rele. Voi duceți-vă la sărbătoarea asta, iar eu nu mă duc la sărbătoarea asta, pentrucă nu mi-a venit încă vremea". Și înadevăr, el nu s'a dus la sărbătoare pe față, sau cu dânșii, sau în genere în calitate de pelerin, care

52) Ioan. VII, 4.
53) Ioan. VII, 5.
54) Cum se exprimă aceasta prin cuvintele: πιστεύειν τινί iar nu prin cuvintele πιστεύειν ἐις.

să aibă în vedere împlinirea datoriei pentru sărbătoare. El abea numai mai pe urmă se ivi deodată în templu și începu să învețe poporul. Dar ce înstrăinare descopăr aceste cuvinte între Hristos și frații lui. Aceasta ne-o arată însuși expresiv împoncișere de pronume. Cuvintele lui ne arată limpede, că ei aparțineau încă lumii iudaice și fariseismului; acelei lumi, care-l ura *pe dânsul*; acelei lumi, în care *ei* nu se simțeau deloc primejduiți, dar care se sârguea să ridice viața *lui*. Ei erau, membrii religiozității Vechiului Testament, erau una cu partidele dominante, umblau în respectul sfințeniei, respirau aerul fericirii piozității dreptcredincioase. Situația *lui* însă era poziția proroculuí înstrăinat și prigonit, — a proroculuí, care stârnea cea mai grozavă formă de ură, ură de partidă profesională; ura care totdeauna este răsplata acelora, care nu se tem să rupă masca de pe fața fățarnicului, să deștepte dormitarea unei ortodoxii false și să dea pe față pretențiunile false și nesincere.

In tetravangheliu nu mai auzim apoi nimic despre frații Domnului. Dacă se admite că cel puțin doi s'au făcut apostoli, apoi despre ceilalți „frați" mai mult nu ni se mai comunică nimic. In timpul ultimelor evenimente ale vieții Mântuitorului ei nu erau împrejurul lui; ei n'au luat parte la cina cea de taină, n'au fost în grădina Ghetsimani, nu și-au golit sabia în apărarea lui, nu l-au urmat spre palatul lui Caiafa, nu s'au întâlnat prin întiharea în pretoriu înainte de pasti, n'au stătut lângă cruce și, după câte știm, n'au cercetat mormântul lui cu daruri de doliu.

E totuși ciudat de spus, că apoi când ne întâlnim cu ei pentru prima oară, vedem, că ei cu trup

și suflet participau la soarta Bisericei luptătoare? Aceasta era după înălțare. Cei unsprezece ucenici se întoarseră din muntele Eleonului și se îndreptară spre foișorul, care era locul obișnuit de adunare a lor în Ierusalim; și în acest foișor nu vedem numai pe cei unsprezece ucenici, ci și pe Preasfânta Fecioara Maria, Mama lui Iisus, și pe frații lui (Fapt. I, 14). Din acest moment ei dispar în calitate de familie și noi nu mai auzim nimic nici despre Iosia, nici despre Simon. Dar sf. Iuda în urmă apare în calitate de misionar creștin și a scris epistola, care poartă numele lui; iar sf. Iacov îl întâlnim chiar în calitate de episcop, cel întâiu amintit în secolul apostolic și în curgere de douăzeci de ani el a fost stâlpul principal al acestei Biserici prigonite.

Dar cum s'a petrecut această schimbare miraculoasă?

Noi nu avem nici un fel de știri despre aceasta; nu avem nici chiar mijloace de a ne-o explica prin presupuneri, dacă nu cumva lămurirea ei se cuprinde în trei cuvinte ale ap. Pavel. In istorisirea sa despre arătarea lui Hristos după înviere, el spune, că Hristos s'a arătat lui Kifa, apoi celor doisprezece și apoi la mai bine de cincisute de frați la un loc; „după aceea s'a arătat lui Iacov“ [55]). Că sub acest Iacov se subînțelege fratele Domnului, capul Bisericii Ierusalimului — aceasta-i limpede, pentrucă, atunci când s'a scris această epistolă, fiul lui Zevedeu nu mai era în viață. Ei cunoșteau numai un Iacov, anume pe acela, autoritatea căruia se socotea așa de mare și pe care

55) 1 Cor. XV, 7; „ἔπειτα ὤφθη Ἰακώβῳ“.

numai ap. Pavel îl amintește pe nume. Trei, și anume numai trei, au fost indicați de el în calitate de martori oculari ai arătărilor lui Hristos celui înviat, pe pământ. Unul era conducătorul obștei apostolilor, Kifa, celce s'a căit; alta era aceea, care a iubit mult; iubirea căria a făcut-o să rămână mai mult decât toți lângă cruce și mai înainte de toți să vină la mormânt; al treilea a fost „fratele“ Domnului.

Despre arătarea lui Hristos lui Kifa și Iacov în sf. Scriptură nu se mai adaogă apoi nici un amănunt. Dar în „Evanghelia Evreilor“, cea mai veche și mai verosimilă din Evangheliile apocrife, întâlnim o istorisire uimitoare despre aceea, cum Iacov s'a legat cu jurământ, că din acel ceas, în care el a băut din paharul Domnului, nici nu va mânca, nici nu va bea, până nu-l va vedea înviat din morți. „Și iată, Domnul, dând haina *(sindon)* slugii preotului, s'a dus la Ioan și i s'a arătat lui, zicând: adă aicea masă și pâne; apoi a luat pânea, a binecuvântat-o și a frânt și a dat lui Iacov celui drept și i-a zis: fratele meu, mănâncă acum pâne, căci fiul omului a înviat din morți“ [56]). Multe împrejurări arată, că această istorisire circulă în sferele apocrife, deoarece, abstracție făcând de tot ce-a vorbit Hristos ucenicilor săi, ei nu se așteptau deloc la înviere. In istorisirea despre înviere nu numai nu vedem la ei credință și convingere în această privință, ci mai curând observăm nedumerirea și uimirea cu care ei au primit prima știre pashală. Dar deși în amăruntime ar și fi oarecare încurcătură, totuși în împrejurările principale ale tradiției nu se află nimica așa, încât să nu corespundă

56) Jer. De Virr. Illustr. 2.

caracterului sf. Iacov. Noi nu ne putem îndoi, că el își iubea Fratele, cu care trăise în Nazaret timp de treizeci de ani. Deși el la început nu va fi nutrit credința în vrednicia lui dumnezeească, deși el se va fi dedat chiar la îndoială despre chemarea lui mesianică, totuși acela, în inima căruia căzuseră așa de adânc multe cuvinte și învățături din predica de pe munte, n'a putut chiar din primele zile ale slujirii lui publice, să privească la el altmintrele, decât ca la un mare proroc. Tot devotamentul lui personal a putut să capete cea mai adâncă turburare, când el a aflat, ce pătimiri a îndurat Iisus. Credința lui nedesăvârșită a putut să se întărească foarte mult prin evenimentele, care au însoțit răstignirea și care au produs așa de puternică impresiune nu numai asupra Iudeilor cuprinși de groază, ci chiar și asupra sutașului roman. Deaceea, nu-i deloc imposibil, că atunci când el a primit prima veste despre înviere și apoi comunicarea, că el cu adevărat *s'a arătat*, și nu numai dos Mariei Magdaline, ci și lui Kifa, atunci, având toate acestea în vedere, el a putut, pentru mai multă încredințare despre marele eveniment, să se lege cu un mare jurământ, despre care vorbește tradiția. El era nazoreu și legat prin un vot general; acum el putu să facă și un vot deosebit de a nu mânca și a nu bea, până nu va vedea tot în deosebi și pe Domnul, până nu se va convinge astfel definitiv, că rămășițele ce mai erau într'însul din îndoelele de altă dată sunt nedrepte și deșarte. Orcum ar fi, noi cunoaștem din mărturia sf. ap. Pavel, că Iacov s'a învrednicit de o arătare aparte a lui Iisus Hristos. Din istoria sfântă știm apoi, că el a devenit deacum înainte până la însești mucenicia sa păstor credincios de

suflete, cetate de apărare a Bisericii lui Hristos în sfânta cetate.

Vor mai trece șapte sau opt ani până vom auzi iară de dânsul (pela anul 38 d. Hr.), dar numai printr'o aluziune tangențială la împrejurarea, că ap. Pavel l-a văzut în Ierusalim la trei ani după convertirea sa, când fusese nevoit să-și scape viața prin fuga din Damasc. Atunci toți frații — și între ei, prinurmare, și Iacov, — primiră pe noul convertit, care decurând fusese un prigonitor așa de grozav, cu frică și cu bănuială. Când mărinimia lui Varnava scăpă pe prietenul său de această izolare chinuitoare, Petru înaintea tuturora îi întinse dreapta prieteniei, și din acest timp Iacov, se pare, că și el deasemenea l-a primit cu bunătate (Gal, I, 18, 19). Chiar și atunci, cum se pare, ocupa o poziție de înaltă autoritate în Biserică. Deoarece în istorisire nu se amintește încă de nici un alt apostol, apoi se poate crede, că ei în acel timp nu erau în Ierusalim. Toată Biserica în realitate era risipită de furtuna prigonirei încârnită de însuși ap. Pavel.

Vor mai trece încă șase ani, înainte de a ne întâlni iară cu numele sf. Iacov (în anul 44). In acest an Irod Agripa I, silindu-se să susțină rolul politic de rege național și în scopul de a linguși pe iudei, recurse în acest scop la un mijloc eftin și anume la prigonirea creștinilor. El porunci să fie prins Iacov, fiul lui Zevedeu, și-l dete morții. In cazul defață, alegerea anume a fiului cel mai mare al lui Zevedeu în calitate de jertfă, ne arată, sau că într'insul nu se stânsese încă râvna înflăcărată, care altădată în trecut îi câștigase lui și fratelui său Ioan numele de fiii tunetului, sau că în acel timp el se considera drept

cap al Bisericii din Ierusalim. Pentruce-i fu rezervată lui această situație și nu lui Petru, despre asta noi putem face numai presupuneri. Aceasta a atârnat, poate, de situația lui sau de legăturile lui cu Ierusalimul, sau de acea împrejurare, că el, ca fiu al Salomiei, era rudă deaproape a Mântuitorului. Indată însă ce acesta a fost supus la torturi, Irod, văzând cu câtă plăcere au primit Iudeii această faptă a lui, a poruncit să fie prins și Petru. Eliberarea lui Petru din temniță de un înger risipi gândurile sângeroase ale lui Irod, și Petru, arătându-se înainte de fuga sa din Ierusalim la casa Mariei, mama lui Ioan Marcu, ca să risipească neliniștea și teama fraților adunați acolo, a istorisit despre minunata sa eliberare și închiă grăbita sa istorisire cu cuvintele: „vestiți despre asta pe *Iacov* și pe frați“ (Fapt. XII, 17).

Expresiunea aceasta arată, că Iacov, fratele Domnului, a fost urmașul fiului lui Zevedeu în calitate de conducător al Bisericei mame. Au mai trecut apoi încă doisprezece ani, în curgerea cărora, potrivit unei tradițiuni verosimile, apostolilor le fusese poruncit să rămână în Ierusalim, înainte de a se împrăștia în diferite țări, ca să propoveduiască Evanghelia la toate popoarele[57]). Pândirea necontenită a micii comunități creștine din centrul principal al fanatismului iudaic făcu indispensabil, ca poziținea înaltă și totodată și primejdioasă de episcop să fie ocupată de o persoană, care să se bucure de respect și din partea Iudeilor. De aceea, lui Iacov, fratele Domnului, – nu numai pentrucă era fratele Domnului, ci și

57) Clem. Alex. Strom. VI, 5, § 43, citație din Κηρυγμα πέτρου, și Apollonius, ap. Euseb. H. E. V, 18.

din cauza tăriei caracterului său, — în chip firesc și imediat îi fu trecută vrednicia de episcop al Ierusalimului [58]). Numirea aceasta fu înțeleaptă în cel mai înalt grad și, de vreme ce Ierusalimul era pe fiecare an vizitat în zilele marelor sărbători anuale de sute de mii de închinători, dintre care mulți erau creștini [59]), apoi această poziție dela prima ochire dădea fratelui Domnului o autoritate neobișnuită. El deveni stâlpul Bisericii (Gal. II, 9), și dacă ar fi fost în puterea cuiva, chiar în ceasul din urmă să exercite o influență asupra poporului Vechiului Testament, apoi această problemă o putea face numai el, pentrucă era îmbrăcat cu umbra unei mari taine în calitate de frate pământesc al Aceluia, adevărata divinitate a căruia, ca fiu prevesnic al lui Dumnezeu, se lămurea din ce în ce mai mult, pe măsură ce treceau anii unii după alții, prin Sfântul Duh în inimile ucenicilor. Și acest respect, ce înfășura personalitatea lui, care se înălța în mijlocul Iudeilor prin origina sa dela David și se înfățișa încă și mai măreț prin severitatea sfântă a caracterului său. Acesta era un om (cum se purta zvonul în popor, ecourile căruia le putem observa și în veacurile următoare), „care numai singur intra în sfânta și a fost găsit prosternat în rugăciune, așa încât genunchile lui deveniră așa de bătătorite și noduroase, cum sunt ale cămilii, pentrucă el totdeauna se ruga în genunchi lui Dumne-

58) Climent (ap. Euseb. H. E. II, 1) zice, că el a fost hirotonit episcop de Petru și de cei doi fii ai lui Zevedeu. E de mirare, că fer. Ieronim s'a hotărît să traducă cuvintele lui Egezip astfel: „Suscepit Ecclesiam Hierosolymae post apostolos frater domini Jacobus". Asta înseamnă *„cu apostolii"* și ca și cum ar arăta, că sf. Iacov n'ar fi fost unul din cei doisprezece.

59) In Fapt. XXI, 20, găsim o uimitoare expresie.

zeu, cerând iertare pentru poporul său“ [60]). „Acesta-i dreptul“, „acesta-i *obliam*, apărarea poporului“. „Lui îi era învoit, cum se zicea în popor, să poarte, ca și arhiereul, pe fruntea sa *petalon* – o tăbliță de aur, pe care erau scrise cuvintele: „sfințenia Domnului“ [61]). Părerea aceasta din urmă este, probabil, expresia simbolică, transformată în fapt [62]), pentrucă noi nu avem nici cea mai mică mărturie, că un asemenea privilegiu s'a dat cuiva, chiar dacă el s'ar fi tras, cum se trăgea sf. Iacov, nu numai din David, dar chiar și din neamul lui Aaron [63]). Dar nu-i improbabil, că Iacov, ca nazoreu, să fi putut fi admis să ia parte la unele din privilegiile preoțești [64]). In tot cazul, aceste istorisiri arată, că lumea se raporta către el cu un respect excepțional, deoarece istorisirile de obiceiu se concentrează anume împrejurul oamenilor cu deosebiri mari, după cum numai piscurile cele mai înalte de munți se înfășoară în negură. Toate datele, pe care le posedăm, ne arată, că el de Pronia înșeși a fost făcut, ca să dea cea depe urmă putință orcui din ceice ar dori să capete mântuirea, fie acelor din capitala iudaică sau din cele douăsprezece triburi risipite. Din pricina unui astfel de caracter al vederilor sale, el le putea grăi cu un glas mult mai primit decât al orcărui alt om.

In istorisirea despre acea indignare, care se stârni în Ierusalim, când veni vestea, că Petru, nemulță-

---

60) Euseb. H. E. II, 23.

61) Epiphan. Haer. XXIX, 4; LXXVIII, 13.

62) După cum se poate socoti despre această istorie, spusă de sf. Policrat despre sf. Iacov (Euseb. H. E. V. 24).

63) Preasfânta Fecioara Maria era ruda Elisabetei.

64) Unii se referă la Maimonides, Morch Nevotim, III, 43.

mîndu-se numai cu botezarea veneticilor păgâni, ci chiar trăia în casele lor și mânca cu ei, numele lui Iacov nu se pomenește. Nu ni se spune deasemenea, dacă ap. Pavel l-a văzut cu prilejul vizitei sale grăbite la Ierusalim în anul când ap. Petru a fost închis în temniță, și când Pavel a venit cu milostenie dela creștinii dintre păgânii dela Antiohia, adunată pentru „sfinții din Ierusalim". (Fapt. XI, 30; XII, 25). Dar după patru ani, cam pela anul 50 d. Hr., când Pavel și Varnava se îndreptară pentru a doua oară spre Ierusalim pentru potolirea marei neînțelegeri, care turbura atunci Biserica, iarăși vedem pe sf. Iacov în calitate de cea mai însemnată personalitate, la acel sinod vrednic de amintire, ținut în cetatea sfântă. Intrebarea era: trebue oare ca convertiții dintre păgâni să fie supuși la tăerea împrejur, sau nu? Aceasta era o astfel de întrebare, dela deslegarea căria atârna întreaga soartă viitoare a creștinismului în mijlocul lumii păgâne. Era vorba să se statornicească pentru totdeauna raportul creștinilor din păgâni către legea lui Moise. In alt loc noi am expus amărunțit importanța acestei chestiuni, precum și acele împrejurări, în care ea a fost rezolvată, așa că acum ne putem mărgini la cele spuse acolo [65]). Dar aicea putem să repetăm, că toată puterea și răspunderea pentru această deslegare se aflau în mâna sf. Iacov și că el în această ocaziune s'a arătat la o înălțime, vrednică de obârșia sa, de poziținea sa și de caracterul său. Contrar tuturor prejudițiilor educațiunii sale și a vieții sale anterioare, se ridică deasupra vederilor tuturor rabinilor, tuturor predicesorilor și a contimporanilor

65) Vezi „Viața și operile sf. ap. Pavel", cap. XXII.

săi și, neluând în considerațiune nici murmurile mânioase, nici dovezile fanatice ale fariseilor ziloți, el o desleagă în senz contrar celorce se puteau aștepta dela dânsul. El, dreptul; el, apărătorul iudaismului, nazoreu preoțesc, la care, cu toate că era creștin, până și Iudeii se uitau cu respect; el, om, care era așa de riguros și migălos împlinitor al tuturor hotărârilor cucerniciei legiste; el, om, de însești numele și autoritatea căruia s'au folosit emisarii iudei, cari turburau Biserica antiohiană prin insistența lor de a se împlini de creștinii din Antiohia toate cerințele legii; el, om de numele căruia ei au abuzat mai târziu în misiunea lor protivnică, întreprinsă în scopul de a dărâma propoveduirea ap. Pavel, — anume acest om și-a ridicat glasul în favoarea libertății păgânilor! Niciodată, poate, un rezultat așa de neobișnuit după răspunderi, n'a atârnat de înțelepciunea unui singur om. Adunarea iudeilor creștini din sfânta cetate, turburată de o atițare neobișnuită, aștepta cu nerăbdare glasul episcopului lor.

Când acesta se ridică din scaunul său, ca să încheie discuțiunile, care agitaseră atât de mult lumea iudaică, o liniște adâncă se statornici, impusă de personalitatea lui măreață, cu părul său lung de nazoreu, ce cădea în unde bogate pe haina sa albă de in, și mai cu samă cu caracterul său hotărâtor. Fariseii insistau să se împlinească legea lui Moise, ca o lege sfântă, neschimbabilă, legea de foc din Sinai, pentru care, după părerea lor, a fost făcută lumea și pentru care însuși Mântuitorul a zis, că a venit nu să o strice, ci să o plinească, ba mai mult încă, pe care el însuși a împlinit-o și de care el a zis, că nici un punct sau o virgulă nu va trece.

Cine avea autoritatea să spună, că această lege, care a fost dictată în mijlocul flacărilor de foc, în sunetul trâmbiților și înaintea a miriade de îngeri, — cine ar fi putut a îndrăsni să zică, că vreo parte din ea a fost vremelnică și că vreo poruncă din ea e schimbabilă? Cine ar fi putut îndrăsni să dovedească, că ea a fost menită numai pentru Iudei și că prozeliții nu aveau nevoie să o primească și că în genere ea n'a fost menită pentru toată lumea? Putea oare însuși *Bat-Col*, glasul din cer [66]), să stea mai presus de sfințenia ei obștească sau să schimbe, măcar pentru un singur păgân, hotărîrea relativă la așezarea filacteriilor sau la culoarea canafilor rânduiți de lege? Nu mărturisește oare tradiția, că toate sufletele, chiar și a popoarelor ce nu s'au născut încă, au fost adunate la muntele cel grozav, ca să asculte legea, ce s'a proclamat acolo? Și apoi trebue de amintit, că aceste dovezi erau pronunțate în Ierusalim, în mijlocul și cu știrea unei populații fanatizate până la nebunie; erau pronunțate, așa zicând, în auditoria acelor veacuri lungi ale istoriei sacre, martorele cărora era fiecare turn și fiecare cerdac al vechiului oraș; au fost pronunțate de oameni, care fuseseră nu numai farisei, ci și creștini. Trebue de amintit de asemenea mai departe, că fiecare dovadă, pe care o aduceau ei, trebuea să o facă cu vorbă grăbită, din cauza dispoziției agitate și aținate a majorității ascultătorilor. Contra acestui

66) Vezi remarcabila istorisire din Talmud, unde rabinii resping chiar mărturia lui Bat-Col contra unia din galahatele lor. „Nu glasurile tainice, — zice ravi Iosua, — nu majoritatea înțelepților trebue numai ei să rezolve chestiile de doctrină" (Beva Metzia f. 59. b). Vezi articolul nostru „Christ. and the Oral Law". In Expozitor.

puternic curent iudaist înzadar s'ar fi luptat Pavel, închizitorul și prigonitorul înverșunat de altădată; - Pavel, apostolul urît de sinedriu; Pavel, care a luat parte la moartea întâiului mucenic; Pavel, dascălul bănuit al datenelor păgâne, care submina dreptatea cea din lege. Dar nu numai Pavel, ci chiar și Varnava cel întinat, cum puteau crede mulți din acești farisei, prin contactul său cu „vrășmașul", nu putea să aibă trecere. O mare fortăreață partidul cel mai înțelept și mai marinimos o avea în ap. Petru. Dar și Petru însuși, de și el aduse dovezi irefutabile, că celece a făcut au avut învoirea divină, te miră de era în stare să justifice în Ierusalim primirea în creștinism și în comunitatea frățască a creștinilor măcar a unui singur prozelit dintre păgâni, fără tăierea împrejur. Chestiunea era nu de raporturile unei persoane aparte, ci de îndatoririle întregei lumi păgâne. Era oare venirea lui Mesia al Iudeilor abrogarea legii iudaice, nimicirea a tot ce era mai desamă în Biserica iudaică? Trebuea oare ca triumful lui Israil să atragă după sine ridicarea a orce deosebire națională? Aceste întrebări au și stârnit deslănțuirea unor furtunoase discuțiuni. Dar înainte de convocarea definitivă a acestei adânc agitate adunări, rezultatul căria era legat cu niște urmări așa de însemnate, Pavel și Varnava cu o neobișnuită înțelepciune izbutiseră să obțină aprobarea vederilor lor din partea celor trei apostoli, cari erau mari stâlpi ai Bisericii. Apostolul Petru în sufletul său era de acord cu dânșii; dar temperamentul entuziast și cedător al ap. Petru te miră de era capabil să reziste singur contra asaltului impetuos al fanatismului, dacă el nu și-ar găsi sprijin

în autoritatea lui Ioan și Iacov. Ioan însă era îndu-plecat prin semnele lămurite, că Dumnezeu ajutase misionarilor eroici și că Duhul Sfânt pecetluise cu pecetea sa toată munca lor. Și când de aceasta fu convins și Iacov, când chiar înțelepciunea sa practică pătrunse adevărul, pe care Duhul Sfânt abea apoi îl făcu desăvârșit și limpede pentru mintea apostolilor celor mai timpurii, atunci cea mai mare biruință, pe care a repurtat-o vreodată creștinismul asupra iudais-mului, a fost repurtată. Cuvântarea înflăcărată a ap. Petru ar fi putut numai să aţiţe prejudiţiile iudeilor creștini într'o flacără mult mai vâlvâitoare. Chiar istori-sirile atingătoare ale lui Pavel și Varnava ei le ascul-taseră într'o tăcere mult grăitoare. Ei dădeau o impor-tanță de căpetenie apostolilor celor dela început, cari văzuseră cu ochii lor lucrările Cuvântului lui Dum-nezeu[67]), Toată nădejdea lor se concentrase în Iacov. Și Iacov se ridică, ca să facă aceste nădejdi praf și pulbere. El se referi la istorisirea lui Simon, trecu sub tăcere cuvântările lui Varnava și Pavel; dar după aceea, recurgând la cuvintele proroculuĭ, care ca și el fusese tot nazoreu, prin cuvintele: „*Deaceea cu 'socotesc*“ deslegă definitiv toată chestiunea aceasta[68]), și după hotărârea lui păgânii trebueau să fie admiși în Biserica creștină în starea catehume-nilor porții și nu trebue să fie tăeți împrejur după vreo regulă a legii, observând numai regulele simple și ușoare ale Noului Testament. Noi am arătat în

67) Vezi Clem. Hom. XIX, 17.

68) Fapt, XV, 19. Două trăsături asemănătoare se observă între această cuvântare și epistole: 1) salutarea epistolară χαίρειν! și 2) ἀδελφοί, ακηκοατε! (Fapt. XV, 13; Iac. II. 5).

alt loc, câte puncte mai rămăsese încă nedeslegate după această hotărâre; am arătat deasemenea, că autoritatea acestei hotărâri era locală și vremelnică și că prin Bisericile, care se aflau în afară de ținutul mărginit, căruia a fost adresată epistola circulară, ap. Pavel desființă autoritatea ei. Am arătat deasemenea cum hotărârea întocmită de acest sinod a fost călcată de aceia, cari erau mai dușmănoși apostolului neamurilor și care se răzămau adesa tot pe niște împuterniciri, primite dela Iacov, scoțind din minți pe convertiții mai slabi ai ap. Pavel și distrugând astfel roadele muncii lui așa de costisitoare. Dar în același timp însuși Iacov cu tărie vrednică și cu adevărată înțelepciune de sus, se pogorî la adevărata deslegare a întregii chestiuni acesteea. De îndată ce a fost recunoscut principiul, apoi firește el a trebuit să-și capete importanța sa și în practică. Amărunțimile au putut fi lăsate pe seama chibzuințelor viitorului, cum au și fost ele lăsate pe seama împrejurărilor. Nimenea din ceice se numeau pe sine creștini, fie din Iudei sau din păgâni, n'au putut în realitate să dispute regula, care a fost statornicită prin autoritatea reciprocă nu numai a ap. Pavel, Varnava și Petru, ci chiar și a ucenicului celui iubit și a fratelui Domnului. Dar mii de creștini din Iudei în taină au rămas în convingerile lor anterioare pânăce dărâmarea Ierusalimului, ca un fulger din cer, deslegă nedumerirea lor prin logica dumnezeească a evenimentelor.

Va mai trece iarăși un an, și vom întâlni numai o indicațiune întâmplătoare la sf. Iacov. E limpede, că dacă Iacov recunoștea pedeplin dreptul ap. Pavel de a lucra așa, cum a și lucrat în realitate,

apoi mulți din partizanii lui erau de altă convingere. In violarea întregului spirit al conglăsuirii soborniceşti, ei insistau întru a păstra o linie riguroasă de deosebire între Iudei și între păgânii netăeți împrejur, și prezența lor în Antiohia stârnise așa de izbutit grozăviile unei neortodoxii închipuite, încât însuși Petru încă odată oscilă, ba chiar și Varnava fu târât de fățărnicia, care a urmat după sosirea „unor oarecare dela Iacov". Nu-i nevoe să expunem încă odată istoria acestei discuțiuni înverșunate, care era aproape să sfâșie unitatea Bisericii primare și pentru potolirea căria s'a cerut un veac întreg. Ajunge să spunem, că obiceiurile și convingerile, cultivate o viață întreagă, nu pot fi înlăturate ușor și curând. Deși sf. Iacov într'o împrejurare însemnată a arătat o nobilă mărinimie, cu toate acestea simpatiile lui au rămas până în sfârșit de partea creștinilor din iudei. Ca o căpetenie a comunității sale și ca expresie a vederilor ei, el niciodată n'a arătat fățiș acordul său cu apostolul neamurilor. Deaceea amintirea lui era cu deosebire dragă tuturor iudaizanților și ebioniții își exprimară pretenția la o deosebită protecțiune din partea lui [69]). Ap. Petru deasemenea era larg în simpatiile sale, deasemenea era scutit de îngustime și de prejudecăți, ca să fie căpetenie aleasă al unei comunități așa de riguros iudaice. Nazoreii, ceice erau iudaizanți, dar nu eretici, deasemenea priveau la Iacov cu un neobișnuit respect. In Biserica Ierusalimului lui i-a urmat Simeon, fiul lui Cleopa, care după tradiție a suferit martiriul la vrâsta de 120 de

69) In cuvântările și epistolele pseudoclimentine el, nu Petru, e ales la rangul de episcop ecumenic. O știre ebionită merge tot așa de departe, că descrie înălțarea lui la cer (Epiphan. Haer. XXX, 16).

ani, sub domnia lui Adrian. Fiecare din cei treispre-zece episcopi următori a fost din partidul celor tăeți împrejur [70]). Primul episcop din păgâni a fost Marcu (pe la anul 137), care a ocârmuit Biserica, când unii din creștini se întoarseră din Pella la Ierusalim, care căpătase atuncea numele de Elia Capitolina.

Că sf. Iacov până la sfârșitul vieții a continuat să se țină de convingerile și tradițiile vieții sale din trecut, despre asta se poate vorbi fără a arunca nici cea mai mică umbră asupra lui. Acesta nu-i decât un fapt, pe care-l întâlnim necontenit. Sfinții lui Dumnezeu, cari vor fi în cer așa de aproape și de scumpi unii altora, pe pământ adesea sunt des-părțiți între ei prin prejudecăți grele și prin nedu-meriri reciproce. Duhul cel sfânt al lui Dumnezeu era peste apostoul Pavel și peste sf. Iacov, și peste fiecare din apostoli, împărțind fiecăruia din ei da-rurile sale după a sa voe. Dar potrivit cu particula-ritățile personale ale fiecăruia, era variație și în da-ruri, și afară de aceasta Sf. Duh nimănui din ei nu-i dădea înțelepciune infailibilă sau nepăcătuire desă-vârșită. „Chiar și Pavel, – cum zice sf. Ioan Gură-de-aur, – cu toate acestea a fost om". Ei deasemenea erau muritori, iar nu îngeri. Ei puteau să cadă în inconsecvență și, în adevăr, cădeau câteodată în erori. Noi socotim, că nu vom greși, dacă vom conchide atât din cele ce spune cartea Faptelor sf. Apostoli, cât și din celece ea le trece sub tăcere în anumite locuri, că sf. Iacov și ap. Pavel simțeau puțină afi-nitate între sine. Ei se deosebeau între dânșii și prin simpatiile lor, cât și după însuși temperamentul lor.

70) Euseb. IV, 5.

E greu să ne închipuim încă două persoane, care s'ar fi deosebit între ele după viața lor mai mult decât acești doi oameni mari și mari slujitori ai lui Dumnezeu. Ap. Pavel călătorea necontenit prin Europa și Asia, trăia prin orașe păgâne, călătorea în toate direcțiile pe marea Mediterană, intra în contact zilnic cu cultura bogată, deși nesfințită, a celor mai mari popoare ale anticității, a văzut operele și a studiat ideile multor oameni. Pentru el era cu neputință să se țină de punctul de vedere iudeu, când după înțelepciunea Pronici dumnezeești duhul lui fusese luminat de astfel de înrâuriri felurite și de astfel de semne. Toată viața lui îi insufla, și încă pe căi cu totul deosebite de cea a convingerei teoretice, convingerea, că Dumnezeu este tatăl întregului neam omenesc. In lumina poruncii lui Hristos de a aduna toată omenirea la turma Bisericii lui, făgăduințele și proorociile, care străbat tot Vechiul Testament au dobândit o nouă însemnătate. Educația, primită de ap. Pavel dela Duhul Sfânt, ca el să poată deveni „adevăratul vas ales“ pentru aducerea păgânilor la Hristos, strămută, așa zicând, centrul de greutate a întregei sale sisteme teologice. Precum sub raport teologic, așa și sub cel geografic, el acum știa, că a considera Ierusalimul centrul întregului pământ nu era decât o ficțiune rabinică. Singurul lucru, care amenința opera convertirii lumii, era a arunca pe grumajii păgânilor jugul tăerii împrejur și al ritualismului, pe care iudeii n'au fost în stare să-l poarte. Pentru ap. Pavel era cu neputință să se oprească la simbolismul, care dădea legii adevărata ei strălucire. Pentru scopurile lui era de adevărată trebuință să se lămurească pentru conștiința tuturora laturea

mai înfricoșată a legii și anume însemnătatea ei în senzul legii blestemului și a robiei. In toiul discuției el fu silit să întrebuințeze pentru lege așa expresiuni, ca „începuturi sărace și neputincioase“, în ce chip sf. Iacov, cum putem în chip firesc să presupunem, nu le-ar fi putut întrebuința însuși în nici un fel de împrejurare. Nu știu de ne putem mira, că o polemică așa de necruțătoare era în stare să stârnească simțimintele cele mai furioase. Rabinii, pentru a-și întări zidul *galahatelor* levitice, recurgeau la expresiunile cărții Eclesiastul (X, 8): „cine distruge zidul, pe acela îl mușcă șarpele“, iar Pavel a distrus acest zid în toate direcțiile. Aceasta a fost datoria și ținta vieții lui și deaceea a fost mușcat „de neamul năpârcii“. Aceia, datoria cărora era întoarcerea masselor populare la Hristos, de a arăta religia în toată lărgimea și atracțiunea ei, a-i da o înfățișare atrăgătoare în ochii tuturor celorce iubesc miloserdia și cultura, – totdeauna au stârnit antagonismul neliniștitor al naturelor fricoase [71]). Dar viața și educația sf. Iacov, și până la un grad considerabil și coloritul părerilor lui, erau tocmai contrare cosmopolitismului. Pe cât știm noi, el niciodată n'a părăsit Ierusalimul, după înălțarea Domnului. Tot ceeace el știa despre lumea de dinafară, era acea privire asupra ei, care și-o formă din contactul cu pelerinii pashali, cari veneau din „diaspora“ cu toate ideile lor, în totul preocupate de Ierusalim și numai de Ierusalim. In asemenea con-

71) „Mai principal ca toate e să nu închidem ușile Bisericii cu ședetine, rogatine și cu snopi de spini“. H. Peyrreyve, către Père Lacordaire.

tact nimic nu putea să slăbească, ci din contra întărea simțimântul iudeului relativ de măreția și importanța propriilor sale privilegii. Dar cauzele și esența acestor privilegii se cuprindeau în instituțiile, date lui de Dumnezeu, și încă mai mult în legea ceremonială cu slujirea și preoția ei sfințită, decât în legea morală, care în aceste mărețe trăsături era comună și Iudeilor, și întregei omeniri. Iudeul creștin putea să convină, că aceste instituțiuni nu erau obligatorii pentru păgân, cel puțin în toată deplinătatea lor; dar pentru el era aproape imposibil să-și închipue, că ele puteau să devină și pentru el deasemenea netrebuincioase și niște umbre, care nu mai însamnă nimica. Ele din vechime au fost pe Sinai glasul lui Dumnezeu, care a grăit din mijlocul focului. Cum au putut să-și piardă ele importanța lor? Cine le-a abrogat? Când au fost ele desființate? Care proroc, mai mare decât toți prorocii de dinainte, a redus la rolul de literă moartă unele din părțile legii lui Moise? Făcut-a oare aceasta Hristos? Unii dovedesc, că prin acțiunile sale tăcute el în adevăr a făcut aceasta, dar această deducție indirectă este ea un temeiu suficient pentru abrogarea a ceeace a fost instituire divină și pozitivă? Se poate oare, afară de aceasta, să se zică cu deplin temeiu, că Hristos măcar indirect a abrogat legea lui Moise, de care el a zis, că a venit nu s'o strice, ci s'o plinească? Dacă ap. Pavel se referea la povățuirea Duhului Sfânt, apoi și ceilalți, care deasemenea socoteau, că au Duhul lui Dumnezeu, nu se simțeau pe teren solid, ca să neglijeze sau să abroge aceea, ce pentru ei în curgere de 1500 ani fusese o revelație dumnezeească neîndoelnică.

Incă și mai puțin era de așteptat, ca un astfel de om, ca sf. Iacov, evreu din evrei, însuși titlul căruia de „drept“ era martor credincioșiei lui întru păzirea legii, „nazoreu“, „sfânt din pântecele mamei sale“, ar fi fost gata să primească dintr'odată astfel de vederi. Dacă el ar fi procedat așa, apoi n'ar fi mărturisit oare contra sa zilnic însuși templul, în care el se ruga, voturile la care el lua parte, sfânta în care-i era îngăduit să se roage, jertfele pe care le aducea el, ulițele orașului, pe care pășea și înseși hainele ce purta? Fără îndoială, păgânii, numai dacă ar fi voit, ar fi putut să se mărginească la îndeplinirea așezămintelor lui Noe și chestiunea referitoare la situația comparativă a Iudeilor și păgânilor, a proseliților ușilor în comparație cu proseliții dreptății ar fi putut rămânea la o parte. Dar pentru sf. Iacov Ierusalimul era bucuria a tot pământul, cetatea marelui împărat. Pentru dânsul prin popor se înțelegea numai poporul ales, iar toată lumea ceialaltă comparativ era nimica [72]). El nu era ales pentru binecuvântări escluzive. El stătea în genere în raporturi mult mai inferioare cu Dumnezeu. Dacă astfel de vederi nu erau în totul împărtășite și de sf. Iacov, apoi totuși ele erau vederile multora din acei preoți și farisei, de care era el înconjurat și cu care trăia în prietenie. Mulți din ei erau numai întru atâta creștini, întrucât recunoșteau în Iisus Hristos pe dumnezeescul Messia. Ei erau întru atâta Iudei, pe cât și creștini, și în toată întinderea vieții lor la început fuseseră iudei, și abea apoi creștini. Mulți

72) Rabinii de obiceiu vorbeau despre toată lumea, exceptând pe Iudei, ca despre *huța-la-aref*, „în afară de pământ“.

din ei, cum am văzut din cărțile Noului Testament, căzuseră în grea ispită și în viața lor oscilau între iudaism și creștinism, cu pericolul de a recădea în cel dintâiu. Nu așa era cu sf. Iacov. Inima lui, devotamentul său, sufletul lui, erau bine întărite pe piatra Hristos. El mai întâiu de toate era creștin și numai după aceea iudeu, deși epistola lui arată, că sufletul său era absorbit de cuviosie, iar nu de latura dogmatică a creștinismului. Dar oamenii pe nesimțitele sunt supuși influenții lumei ce-i înconjoară; dar toate împrejurările ce înconjurau pe sf. Iacov erau capabile să adâncească în ochii săi sfințenia iudaismului. Ceice-l înconjurau, adesa fără vreo adesiune din partea lui, ba câteodată și contra dorințiî lui, nu se sinchiseau să abuzeze de numele lui pentru a acționa contra predicii sf. ap. Pavel. Poziția sf. Iacov, în calitate de cap al creștinilor iudei, făcu numele lui cu deosebire scump pentru ebioniți [37]). Ei erau bucuroși să-i atribue lui acel antagonism înverșunat contra învățăturii sf. ap. Pavel, care era nutrit numai de aceia, cari abuzau de numele lui. Iată pentruce în epistola apocrifă a lui Petru, adăogată la „Omiliile Pseudo-Climentine", ap. Petru ni se înfățișază ca slăvind și preaînălțând legea contra atacurilor „vrășmașului", și creștini deplini se consideră numai aceia, care-s pioși și *tăeți împrejur*. Iată pentru ce „Iacov robul Domnului Iisus Hristos devine în dedicațiunea epistolii lui Pseudo-Climent și în liturghie nu numai simplu

73) „Înălțarea lui Iacov", „mărturiile" și „prima Evanghelie a lui Iacov" — toate acestea erau scrieri ebionite. Imitațiuni ale epistolei sf. Iacov se găsesc în omiliile clementine, III, 1, 17, 54, 55; VIII, 7; XIX, 2 (Ep. Clim. ad. Iac. 15).

„fratele Domnului“, ci ἀδελφόθεος „fratele lui Dumnezeu“. Despre el se vorbește în expresiuni entuziaste, care poartă pecetea unor timpuri mai târzii, ca despre „domnul Iacov“, „prințul episcopilor, al apostolilor și al mucenicilor“, „episcopul episcopilor, care cârmuește Ierusalimul, sf. Biserică a evreilor [74])“. El se înfățișază ca arhiepiscop al Ierusalimului, care, trimițind împrejur până și pe cei mai mari apostoli, după propria sa chibzuință [75]) ar fi trimis pe ap. Petru să reacționeze contra ap. Pavel, „vrășmașul“, strevcziu acoperit în persoana lui Simon Magul. El, se zice, ar fi stat timp de șapte zile pe treptele templului, mărturisind (oarecum contra învățăturii acestui vrășmaș), că Iisus este Hristos. In „Confesiunile climentine“ [76]) ap. Petru (cu indicare expresă la observația ap. Pavel, că el n'are nevoe de scrisoare aprobativă, 2 Cor. III, 1) apare cu o prevenire solemnă, ca Biserica să cerce pe pseudo apostoli și „să nu se încreadă în nici un învățător, care nu aduce adeverință aprobativă dela sf. Iacov sau dela succesorul său. Pentrucă de nicăirea nu trebue să se primească învățători, decât numai dacă ei, venind la Ierusalim, să primească adeverința de învățător credincios și capabil de a propovedui cuvântul lui Hristos“. Acestea erau idealurile, tendin-

74) Epistola apocrifă a ap. Petru în climentine e adresată „lui Iacov, domnul și episcopul sf. Bisericii“, care se descrie ca stând în capul Colegiului celor 70 de presviteri. Epistola lui Pseudo-Climent, care descrie mucenicia sf. ap. Petru, e adresată lui „Iacov“ domnul și episcopul episcopilor, care cârmuește sf. Biserică a evreilor din Ierusalim și toate Bisericile, pretutindenea înființate de Pronia dumnezească, etc. (Recogn. I, 43).

75) Recogn. I, 44, 68, 73.

76) Recogn. Clem. IV, 35; Hom. XI, 35.

țele și cerințele partidului pe vremea ebioniților. O parte considerabilă a ebioniților, cari lăudau cu exaltare iudaismul, se resimțeau de elemente, care totdeauna strică tot ce e curat, sănătos și simplu în Biserică. Dar ea-și fundează născocirile sale pe împrejurări, care într'un timp dat există cu adevărat, deși într'o măsură cu mult mai mică. Ea se înrădăcina sau își avea rădăcinile înfipte în deosebirea reală, dintre creștinismul iudaic și predica ap. Pavel. Disputa aprinsă în realitate se stârnise între aceia, cari doreau să păstreze legea levitică neatinsă, și aceia, cari doreau să o schimbe. Și e foarte posibil, ca între conducătorii Bisericii ierusalimitane și marele întemeietor al Bisericii păgânilor să fi existat neajunsul de a simți în inima lor nevoea unirii. Acest fapt își găsi o izbitoare ilustrație în sfatul dat de sf. Iacov și de bătrânii săi în anul 53 apostolului Pavel cu prilejul celei de a cincea și ultima sa vizită la Ierusalim, când ei îi recomandară să ia parte la ajutorarea unor confrați saraci, ca să-și îndeplinească votul lor vremelnic. Acest vot, cu toate ceremoniile sale levitice, coprindea în sine niște împrejurări, care nu se puteau să nu fie grele pentru ap. Pavel; și însuși sfatul, deși dat cu cea mai deplină sinceritate, anume spre evitarea unei ciocniri între Iudei și Creștini, atrase după sine urmările cele mai nenorocite pentru dânsul și pentru mulți ani [77]).

---

77) Vezi lămurirea mai complectă a acestui lucru în „Viața și operile sf. ap. Pavel“ Cap. XL. Votul de nazoreu se putea primi pe un period mai lung sau mai scurt și celce-l primea pe o vreme se numea „Nazoreu de zile“ (Amos. II, 11, 12; 1 Mac. III, 49). Votul primit de ap. Pavel în Chenhreia, putea să fie și să nu fie de acest caracter (Fapt. XVIII, 18).

Din acest timp pierdem cu desăvârșire din vedere pe sf. Iacov în sf. Scriptură. Dar căpătăm putința să-l mai vedem încă odată în istoria iudaică și în tradiția creștină după cinci ani, și anume în anul mucenicici sale, adecă în 63 d. Hr.

Istorisind despre această mucenicie, I. Flavie zice, că autorul principal al ei a fost Anan sau Anna, sau, cum se numea acesta exact în evreește, Hanan cel tânăr, care în acel an era arhiereu, ultimul din fiii arhiereului Anna, amintit în evanghelie. Ura contra lui Hristos și a creștinismului adusese deja casa lui Hanan la stropirea mânilor sale criminale cu sângele lui Hristos și a întâiului mucenic Stefan, la aprobarea uciderii lui Iacov, fiul lui Zevedeu și la silința de a obține uciderea sf. ap. Pavel. Aceeași dușmănie neadormită târâse acum pe tânărul Hanan, om furios de un temperament poruncitor, la o nouă crimă. El se folosi de neașteptatul prilej potrivit, ca să dea la moarte pe fratele Domnului și, astfel, să pricinuiască încă o lovitură Bisericii creștine. Fest, justeța căruia mântui viața ap. Pavel și care fu unul din cei mai respectabili procuratori romani în Iudeea, muri după o ocârmuire scurtă numai de doi ani. Ca succesor al său fu numit Albin, dar pânăla sosirea lui trecu un mic interval, în timpul căruia Iudeea se află numai sub supravegherea depărtată a legatului Siriei. Agripa II nu se afla în Ierusalim. In acest timp îndrăsnețul și crudul saduceu, cum era acest arhiereu, ușor putu îndemna Sinedriul să-și înalță autoritatea sa și să-și însușească din nou dreptul aplicărei pedepsei cu moartea, care, riguros vorbind, nu-i mai aparținea. El nădăjduea, că Romanii sau nu vor observa această călcare de drepturi, sau o

vor privi printre degete, deoarece ei erau foarte toleranți în toate, câte se făceau în interesele orcării religii, permise de lege și natural nu aveau plăcere să se amestece într'o chestiune, care nu avea caracter politic. Insuflețind sinedriul prin propria sa îndrăsneală, Hanan îl convinse să aresteze pe sf. Iacov și pe alte căpetenii ale creștinilor și să-i ucidă cu pietre. Ca acuzație contra lor, fără îndoială, servi hula contra lui Dumnezeu, deoarece în tot cazul Iacov nu putea fi învinuit de „călcarea legii". Deoarece Iacov era tot așa de urît, ca și ap. Pavel, apoi poate că nimic nu rămânea de spus mai mult. Dar Iacov în Ierusalim, ca și Anania în Damasc, era profund cinstit de iudei și nu mai puțin și de creștini. El deasemenea era „bărbat evlavios și drept după lege, mărturisit de toți ludeii, care trăeau acolo" (Fapt. XXII, 12). Nu numai convertiții simpli la creștinism, ci și unii din cei mai respectați în oraș și cei mai aleși cunoscători ai legii deasemenea s'au întristat de această nebunească ucidere a unui pios nazoreu. Ei s'au hotărît să apere pe niște asemenea cetățeni de obrăznicia casei sângeroase și au introdus cerere la Agripa II. Acest rege ascultă apărarea ap. Pavel în fața lui Fest și era capabil să privească mai bine pe creștini, decât se credea din punct de vedere politic din partea Sinedriului fără niciun principiu și a crudului său tată. Ei se mai jeluiau deasemenea apoi procuratorului, care acum se afla în drum din Alexandria spre Ierusalim. Urmarea acestei plângeri fu aceea, că Albiniu (în anul 63) scrise lui Hanan o aspră mustrare pentru nelegiuita lui silnicie și Agripa II simți, că el, fără să expună la primejdie popularitatea sa, să-l lipsească de arhierie, deși acela o

exercitase numai trei luni [78]). In această scurtă istorisire putem vedea, că cruzimea lui Hanan cel tânăr alcătuia numai o parte a planului îndrăsneț pentru restabilirea influenței decăzute a preoției saduceice. Aceia cari, denunțând în contra lui, i-au risipit planurile, și-l izgoniră din vrednicia de arhiereu, evident, erau fariseii [79]). Fariseii niciodată n'au fost cuprinși de așa ură contra creștinilor, cum erau saduceii. Creștinismul iudaic în parte se sprijinea pe vederile fariseilor. Saduceii, de felul lui Ben-Hanan, firește, îl urau pe acest temeiu, cu atât mai vârtos, că mulți farisei, cari în acest timp primiseră creștinismul, credeau în învierea lui Hristos și deaceea erau protivnici extremi a înseși acelei negațiuni, care era cea mai caracteristică particularitate a sectei saduceice. Hanan este, poate, acel mândru preot tânăr care, la reprosul ce făcu tatălui său pentru imitarea fariseică a rânduelilor, cu toate că toată viața și-a dus-o în mărturisirea saduceică, a primit răspuns înjositor, că numai cu prețul unei asemenea fățărnicii putea deține în genere situația de arhiereu [80]). Dacă-i așa, atunci vedem, că el era tocmai acea personalitate, care putea face pocinoc în această conjurație saduceică.

Egezipp complectează istorisirea lui I. Flavie cu oarecare alte amărunțimi relative la moartea mucenicului [81]). El zice, că Iacov a atras pe mulți Iudei

---

78) Ioșua, fiul lui Damnei, fu numit în locul lui, dar curând fu schimbat prin Ioșua Ben-Hamal, care ajunse la această demnitate cu ajutorul unei mari sume, oferită de femeea sa Marta, fiica lui Boeth.

79) Jos. Antt. XX, 9 § 1.

80) Tosefta Joma, c. 1; Geiger, Urschrift, 112; Derenbourg. Palest. 105.

81. Egezipp scria, ne spune el, când Elefter era episcop al Romei la anii 174—189 (Euseb. IV, 22).

la creștinism prin mărturia sa despre aceea, că Iisus este ușa staulului oilor, calea vieții; așa că mulțimea convertirilor, cum aceasta era și cu douzeci și cinci de ani mai înainte, stârni o deosebită atențiune a cărturarilor și a membrilor sinedriului. In vederea acestui lucru, ei trimiseră la el o deputație dela cele „șapte secte“ ale lor să-l întrebe: „Cine este ușa lui Iisus“? [82]) El răspunde, că Iisus este Mântuitorul, și mărturisirea lui din nou dobândi atâta de mulți convertiți, încât se produse chiar turburare de teamă, ca nu cumva să înceapă a aștepta venirea lui Hristos. Din această cauză ei încă odată trimise deputație la el, care recunoscându-l ca „drept“ și recunoscând și acel respect, cu cari se referiră către dânsul, precum și acea înrâurire, pe care el o exercita asupra poporului, ceru să stea pe aripa bisericii în ziua de paști și să convingă „pe toate triburile“ și pe păgâni „să nu se lase ademeniți de Iisus“. Ceia-laltă parte a istorisirii un scriitor vechiu prin propriul său stil o redă așa: „După aceea, cărturarii și fariseii, pomeniți mai sus, au pus pe Iacov pe aripa cea mai de sus a bisericii și i-au strigat și i-au zis: „Dreptule, căruia noi toți trebue să ne supunem, deoarece poporul rătăcește pe urmele lui Iisus celui răstignit, spune nouă: cine este ușa lui Iisus?“ Și el a răspuns cu glas tare: „Pentruce mă întrebați voi pe mine iarăși de Iisus, Fiul Omului? El șade în ceruri deadreapta Celui Preaînalt și iarăși are să vină pe norii cerului“. Și când mulți au crezut deplin și proslăveau pe Dumnezeu pentru această mărturisire

82) Expresia aceasta poate să însemne: „care este ușa, de care vorbește Iisus?“ (Ioan. X, 7, 9), sau: „Ce este ușa, care duce la Iisus?“

a lui Iacov și ziceau: „Osana Fiului lui David?“ Atunci iarăși aceiași cărturari și farisei au început să zică unul către altul: „Inzadar am căutat noi asemenea mărturisire despre Iisus. Hai să ne suim sus și să-l aruncăm jos, ca poporul să se înfricoșeze și să nu-l mai creadă“. Și ei au strigat și au zis: „Of, of! Până și dreptul a rătăcit“, și au împlinit ei scriptura, cea scrisă la Isaia: „Să îndepărtăm pe dreptul, pentrucă nu ni-i îndămână cu el“ (Is. III, 10). De aceea ei mănâncă din roada propriilor lor fapte. S'au dus deci sus și au aruncat pe dreptul jos și au zis unul către altul: „Să ucidem cu pietre pe Iacov cel drept“. Și au început să-l ucidă, deoarece el nu a murit când l-au aruncat jos, ci se ridicase și stătea în genunchi, zicând: „Rogu-Te, o Doamne Dumnezeule, Tată, iartă-i, căci nu știu ce fac!“ Dar în acel timp, când ei îl ucideau astfel, unul din preoți, dintre fiii lui Rehab, fiul fiilor lui Rehab, despre care mărturisește prorocul Ieremia, a strigat, zicând: „Incetați, ce faceți? Dreptul se roagă pentru noi!“ Dar unul din pioari râdicând sulul, cu care el învălea sumanii săi, îl repezi în capul dreptului. Așa a suferit el pentru mărturisire și a fost îngropat la acelaș loc, afară de templu [83]). El a fost adevărata mărturie pentru Iudei și greci, că Iisus este Hristosul. Indată după aceea Vespasian îi împresură. Eusebie citează din I. Flavie mărturia, că dărâmarea Ierusalimului căzu asupra Iudeilor ca pedeapsă pentru

83) Apud Euseb. H. E. II, 23 (El citează din cartea a cincea „Amintiri“). Vezi deasemenea pe Epiphan. Haer. II, 1 (unde dă din Clement Alex.); LXXVII, 13, 14; Abdias, Apost. Hist. VI, 15. Obiecțiunea unora contra nealterațiunii epistolii sf. Iacov pe acel temeiu, că Egezipp nu pomenește de dânsa, negreșit, e insuficientă.

uciderea lui Iacov; dar el exagerează observațiile făcute de I. Flavie în „Anticitățile" sale, dacă citatul său este luat din asemenea locuri, cari acum nu mai există [84]). Scaunul episcopal al sf. Iacov s'a păstrat multă vreme în Ierusalim, ca un lucru sfânt.

Aceasta este istorisirea lui Egezipp, împodobită, fără îndoială, cu amănunțimi legendare și împletită cu scripturi [85]), dar care poartă oarecare indicii de autenticitate în tabloul, care mărturisește de acel respect, cu care poporul se raporta către sf. Iacov, precum și despre caracterul său în cel mai înalt grad devotat rugăciunei, sfințeniei și legii, și de acea simpatie, pe care el o stârnea în toți aceia, cari erau ca și el nazorei vremelnici. Și privind întreaga lui viață în lumina revărsată asupra lui de istoria timpurilor următoare, nu putem să nu vedem, cât de milostivă a fost Pronia dumnezeească, care-l pusese în această sferă de activitate și-l făcuse ceeace a fost. Dacă mai există un glas, pe care-l mai putea asculta chiar și rămășița lui Israil, apoi acesta era tocmai glasul sf. Iacov. El cinstea legea lor; ținea obiceiurile lor; iubea poporul lor; asista la slujbele lor cu o neobișnuită evlavie. Chiar în Talmudi sunt urme ale acelei adânci impresiuni, pe care el o exercita asupra poporului. Intre principalii *minimi*, adecă eretici, cum numește de obiceiu talmudul pe creștini, necontenit auzim de un oarecare Iacov din Chefar-Zecania, care săvârșește vindecări

84) El zice, că I. Flavie în cartea sa a 18-a, „recunoaște fățis, că Ierusalimul a fost dărâmat „din cauza uciderii sf. Iacov apostolul". I. Flavie în Antt. XX, 9, § 1, zice numai că uciderea lui a turburat pe cei mai drepți cetățeni.

85) Mat. XXVI, 64; Luc. XX, 21; Gal. II, 6; Luc. XXIII, 34.

supranaturale în numele lui Iisus, fiul Panderei. După una din istorisirile despre dânsul un oare-care Ben-Dama, nepotul rabinului Ismail, a fost mușcat de un șarpe, și Iacov, venind la el, îi oferi vindecarea după pilda nazoreilor. Rabin Ismail interzise orce recurgere la asemenea mijloace. „Ben-Dama spuse: „Mai întâiu dovedește-mi cu sf. Scriptură, că aceasta e îngăduit". Dar înainte de a-și expune acela dovezile sale, cel din urmă muri. „Fericite Ben-Dama, – zise unchiul lui – ești fericit pentrucă sufletul tău a plecat deaicea și tu n'ai violat împrejmuirea înțeleptilor", și spre confirmare cita cunoscutul loc din Eclesiast X, 8: „Cine dărâmă ziduri, pe acel îl mușcă șerpii" [86]). După altă istorisire despre dânsul, el a fost întimpinat de rabinul Elieser pe ulița Sepforis și oferi rabinului o galaha, adecă o decizie legistă pe chestiunea din Deuteronom XXIII, 19, care i-a plăcut acestui din urmă. Dar, când Eliazar repetă această decizie, atunci își atrasă neplăcere prin aceea, că lumea începu să-l acuze, că simpatizează cu creștinii eretici [87]). Cuprind oare acestea și alte asemenea anecdote vreun adevăr sau nu? In tot cazul arată importanța situației, pe care sf. Iacov o ocupă în amintirile tradiționale ale Iudeilor. După una din amintirile sălbatece ale Iudeilor, care totuși ascund într'însele mult mai adâncă importanță, decât își închipuiau ei chiar imediat înainte de dărâmarea orașului, – Șehina, adecă slava lui Dumnezeu, s'a retras în muntele Eleonu-

86) Midrash Coheleth, I, 8 (in Wünsche Biblioth. Rabbinica, p. 15).

87) Vezi Wünsche, p. 14; Grätz IV, 47; Derenbourg, Palest. 359. Dificultățile cronologice nu însamnă nimic în incâlciturile talmudice când e vorba de asemenea lucruri.

lui și în curs de trei ani înzădar a mijlocit pentru poporul Ierusalimului. Șehina, metatron, dumnezeescul Fiu, revărsarea slavei lui Dumnezeu, înadevăr a mijlocit și după aceea a dispărut; dar în învățătura sf. Iacov a mai rămas încă un ecou al acelui patriotism duios, cu care Hristos a plâns îndărătnicia criminalului Ierusalim. Totuși, nici chiar acest glas omenesc a concetățeanului lor, pe care ei îl respectau, ei n'au vrut să-l asculte. Când ei au omorît pe dreptul păzitor al legii, atunci au umplut paharul nelegiuirilor lor. Aceasta era chiar în preajma acelui timp, când un ciudat fanatic, care purta numele obișnuit de Iisus, apăru în Ierusalim la sărbătoarea corturilor și începu să facă să răsune ulițile de strigătul trist:

„Vai de cetate? Vai de templu? Glas dela răsărit? Glas dela apus? Glas din cele patru vânturi? Glas asupra Ierusalimului și a templului? Glas asupra mirelui și a miresei? Glas asupra întregului popor?“

Poporul, turburat și înspăimântat de strigătele sale, se plânse contra lui! Vinovatul neputincios fu înhățat și adus la procuratorul Albiniu, dar nici acolo n'a voit să răspundă la niciuna din întrebările puse. Chiar nici cumplita biciuire, căria el fu supus pânăla desgolirea oaselor lui de carne, nu putu smulge nici o vorbă din gura lui, fără numai exclamațiunea: „Vai, vai de Ierusalim!“ Nefiind în stare să smulgă dela dânsul nici un răspuns, Iudeii îi dădură drumul, ca fiind nebun. Și în fiecare an, timp de șapte ani, la marile sărbători anuale, el umbla prin cetate cu strigătele sale urlătoare, fără să răspundă nimănui nici de bine, nici de rău, ci, fie că-l băteau, fie că se

purtau oamenii bine cu dânsul, el necontenit adeverea una și aceeași: „Vai!“ Insfârșit pe vremea asediului, el deodată exclamă: „Vai, vai asemenea și de mine!“ și o piatră dintr'o catapultă romană îl lovi de moarte.

Sângele sf. Iacov, vărsat de preoți și de ziloți, au înroșit curtea templului din Ierusalim în anul 63 d. Hr. Nu mai trecură nici trei ani, și pardoseala de marmoră a templului fu udată de sângele a mai mult de opt mii de ziloți, cari se tăiară unul pe altul într'un măcel intestin. Hanan, primul și cel mai însemnat autor al acestei mucenicii a lui Iacov, peri în chipul cel mai mizerabil. El fu apucat de iudeeni și omorât, iar trupul lui fu aruncat gol ca să fie mâncat de câni și de fiarele sălbatece [88]). Nu apucară să treacă nici șase ani, când preoții, lihniți de foame, se aruncară cu disperare în focul cel pentru jertfe [89]). Abea trecuseră șapte ani, când orașul și templul se prefăcură în movile de ruine, pătate și înroșite de sânge și însuși locul, poporul și ceremoniile iudaice fură nimicite pe totdeauna.

---

88) Lauda, pe care I. Flavie o rostește pentru Hanan cel tânăr în scrierea sa „Războiul iudaic“ (IV, 5 § 2), unde el atribue morții lui Hanan grăbirea dărâmării Ierusalimului, nu se împacă deloc cu acele aspre observațiuni, pe care i le aplică în altă scriere a sa: „Anticitățile“ (XX, 9 § 1). Dar când I. Flavie avea vreun scop ca să se servească la ceva, atunci în asemenea cazuri declarațiunile sale nu merită nici cea mai mică încredere.

89) Egezipp zice, că el a fost torturat cu un an înainte de asediarea Ierusalimului. Dar aceasta nu conglăsuește cu timpul procuraturei lui Albiniu, nici cu timpul depunerii din arhierie a lui Hanan (jos. Flav. Antt. XX, 9, § 1).

CAPITOLUL XXXIV.

PARTICULARITĂȚILE EPISTOLEI SF. IACOV.

◆◆◆

Fiți dară împliniteri ai cuvântului (Iac. I, 22).

NDOIELELE, referitoare la caracterul canonic al epistolii sf. Iacov, te miră de pot fi vreun temeiu rezonabil, ci din contra, sunt temeiuri puternice ca să recunoaștem autenticitatea ei. Adevărat, pentru întâia oară o atribue lui numai Origen. Acesta vorbește de ea numai ca de o epistolă „de obicciu atribuită lui“ Iacov [90]). Climent Alexandreanul, deși a scris despre epistolele sobornicești, totuși se pare că n'a cunoscut-o [91]). Tertulian, cum se poate conchide din tăcerea lui, deasemenea sau n'a cunoscut-o, sau n'a considerat-o autentică. Ea nu e amintită nici în canonul lui Muratoriu. E curioasă împrejurarea, că chiar în Omiliile Pseudo-climentine nu ni

90) Orig. in Joann. XIX. Dacă noi am putea să ne bizuim pe traducerea lui Rufin (c. g. Hom. la Fac. XXVI, 18), apoi în alte părți ale comentariilor sale el vorbește de ea, ca aparținând sf. Iacov și chiar se numește a lui „Dumnezeească epistolă“.

91) Casiodor zice, că el a scris despre aceasta, dar că ar trebui să citim „Iuda“ în loc de Iacov (vezi Vestcott, On the Canon, p. 353). Eusebie spune numai, că Climent în „Schițele“ sale a discutat chiar despre scrierile contestate: „Înțeleg epistola lui Iuda și celelalte din epistolele sobornicești și epistola lui Varnava“ etc.

se dau indicațiuni directe la ea. La Eusebie de Cezareea [92]) ea e așezată în rândul scripturilor dubioase (Αντιλεγόμεναι γραφαί), dar el însuși se pare că o recunoștea ca autentică. Teodor de Mopsuesta o respinge. Pe de altă parte, pe temeiul asemănărilor cu frazeologia epistolei, ce se întâlnesc, te miră de se poate pune la îndoială, că era cunoscută de Climent Romanul, Erma, Irineu și Ipolit din laturea bună. Fer. Ieronim a apărat autenticitatea ei contra părerii, că ea ar fi o apocrifă, alcătuită în numele Sf. Iacov [93]). Ea e citată deasemenea de sf. Dionisie al Alexandriei și are în favoarea sa mărturia importantă a traducerii Pešito. Așa, Biserica Siriacă încă de timpuriu a recunoscut-o ca autentică, deși nu mai timpuriu de veacul al patrulea ea a fost primită în genere de Bisericile greacă și latină și abea la anul 397 sinodul din Cartagena a introdus-o în canon. Afară de aceasta, duhul iudeo-creștin al epistolii conglăsuește până întru atâta cu tot ceeace știm despre sf. Iacov și Biserica Ierusalimului, încât el alcătuește un argument intern foarte puternic, cumcă ea este opera autentică a episcopului Ierusalimului. Unora li se pare bănuită împrejurarea, că ea este scrisă în o foarte bună limbă grecească, precum și aceea, că într'însa nu se găsește expusă esența deosebitoare a învățăturii creștine [94]). Relativ de prima dificultate vom vorbi mai pe urmă. Adoua însă, din contra, servește mai curând de dovadă, că epistola aceasta e autentică, pentrucă altfel, pe acest temeiu și pe

92) νοθεύεται (Euseb. II, 23).

93) De Virr. Illustr. 2. Trebue cu toate acestea să admitem, că observația fer. Ieronim întrucâtva oscilează.

94) Vezi Davidson's Introd. I, 303.

temeiul contrazicerei ei aparente cu învățătura sf. ap. Pavel, ea niciodată n'ar birui acele prejudiții dogmatice, care au servit ca pedică la primirea ei. Singura împrejurare, că ea era cunoscută de sf. ap. Petru și a exercitat asupra lui o profundă înrâurire, servește ca contrapond suficient insuficienții datelor exterioare în folosul ei.

Astfel, în epistola sa sf. Iacov ne-a lăsat prețioasa moștenire a cugetelor sale, scumpa călăuză a tot ce-i mai curat și mai înalt, în creștinismul iudaic. Trecând în Biserică prin pridvoarele sinagogii și entuziasmându-se de ascultarea bucuroasă față de slăvita lege, ebraiștii nu puteau crede cu ap. Pavel, că așezămintele din Sinai nu aveau o importanță mai înaltă, decât să deștepte în inimile oamenilor conștiința păcatului ce dormita. Ei socoteau, că abrogarea legii lui Moise putea duce la o neînfrânare periculoasă a pasiunilor păcătoase. Sf. Iacov deasemenea scrie, ca unul din cei ce se țineau strâns de privilegiile lui Israil și nu puteau să se convingă, că așa de mult așteptata venire a lui Mesia iudeu putea să aibă ca rezultat unic al său pentru popor privarea sau lipsirea lui de orce privilegiu exlusiv și punerea lui la același nivel cu păgânii, dela cari el suferise așa de mult. Afară de aceasta, epistola lui manifestă și oarecare neliniște, ca dogmatismul subiectiv să nu ia locul activității practice și ca sentințele atingătoare de credință să nu fie înțelese în senz de scuză, dacă nu pentru libertinajul antinomian, apoi cel puțin pentru indiferența visătoare față de datoriile vieții de toate zilele! Sf. Iacov se temea peste măsură de desbina-

rea între știință și acțiune[95]). La prima vedere se putea părea, că epistola lui alcătuește un contrast direct cu epistolele ap. Pavel către Galateni și Romani și nu merge mai departe de punctul de vedere al iudaismului idealizat, căruia-i lipsește elementele esențiale ale creștinismului. Intr'însa nu se pomenește nici măcar cuvântul „Evanghelie". Numele lui Iisus se întâlnește într'însa numai de două ori. Intr'însa nu se spune nimic de opera mântuirii. Chiar normele de morală se insuflă fără nici un raport cu acele impulziuni specific creștine, care dau moralei creștine focul și entuziasmul ei și care așa de adesa se repetă în epistolele ap. Pavel, Petru și Ioan. „Fiți dară împlinitorii cuvântului", zice el, „iar nu numai auzitorii lui" (I, 22). „De este cineva între voi înțelept și priceput, să arate aceasta cu fapta din purtarea bună și cu blândeță înțelepțască" (III, 13). „Preadesfrânați și preadesfrânate, nu știți oare, că prietenia cu lumea este dușmănie împotriva lui Dumnezeu" (IV, 4)? „Ca pildă de îndelungă răbdare și de suferință grea luați frații mei, pe prorocii, cari au grăit în numele Domnului" (V, 10). „Veniți acum voi bogaților, de plângeți și vă tânguiți de necazurile, ce au să vină asupra voastră" (V. 1). E cu putință oare a nega, că aceste versete se deosebesc după ton de acela, de pildă: „Eu m'am răstignit împreună cu Hristos" (Gal. II, 19); sau: „Deaceea vă zic: urmați duhului!" (Gal. V, 16); sau: „Dragostea de Hristos ne absoarbe" (2 Cor. V, 14); sau: „Prin botezare, în moarte ne-am botezat împreună cu el, ca după-cum Hristos a înviat din morți prin slava Tatălui,

95) Wiesinger, Einl. p. 42.

așa și noi să ducem o viață nouă". (Rom. VI, 4).. „Ci după pilda dată de sfântul, care v'a chiemat, fiți și voi sfinți în toate purtările voastre" (1 Petr. I, 15).. „Căci așa-i vestirea, care ați auzit-o dela început: să ne iubim unii pe alții" (1 Ioan. III, 11). Anume aceste deosebiri ale epistolii au dat motiv lui Luter să-și facă părerea sa superficială, disprețuitoare și grăbită asupra ei. „Din această cauză, — zice el, — epistola sf. Iacov, comparată cu epistolele sf. ap. Pavel,. este o adevărată epistolă de pae (Recht Strohern),. pentrucă ca e lipsită de orce caracter evanghelic" [96].. „Această epistolă a lui Iacov, — zice el mai departe, — deși respinsă de cei vechi [97]), o și laud, și o socot bună, pentrucă ea nu expune nicio învățătură omenească.... dar ca să-mi exprim părerea mea fără nicio părtinire, eu nu o socot scriptură apostolică. Și iată temeiurile mele: 1) Contrar epistolei sf. ap. Pavel și. între celelalte scripturi, ea pune „cuviosia în fapte",. pe care temeiu Luter socoate, că autorul ei a fost simplu „un oarecare om bun și evlavios", deși în alte locuri el e înclinat, se pare, a crede, că ea a. fost scrisă de Iacov, fiul lui Zevedeu [98]). Dealtmin-

96) Precuvântarea la Noul Testament din 1524, pag. 105.

97) Aceasta te miră de e o expunere conștiincioasă a istoricii acestei epistole și a primirii ei în canon.

98) In anul 1519 el o numește ca „stând mult mai jos de măreția apostolică" (in a șaptea teză contra lui Eck); în 1520 o numește „nedemnă de duhul apostolic" (De Captiv. Babylon). In „Pastilele" sale el zice, că da e scrisă nu de un apostol și „niciairea nu se comformează în totul cu adevăratul caracter apostolic, precum nici cu învățătura curată". In prefața sa la această epistolă din 1522 (Werke, XIV, 148) el vorbește de da aproape cu dispreț. „El (sf. Iacov), — zice Luter, — tindea la combaterea acelora, care se sprijineau pe credința fără fapte, și pdste măsură de slab pentru problema sa cu mintea, cu judecata și cu cuvântul, denaturează sf. Scriptură și astfel contrazice

trelea, te miră de se poate părea straniu, că Luter, care nu poseda cheia pentru explicarea contrazicerilor aparente dintre această epistolă și învățătura sf. ap. Pavel, a ajuns la asemenea părere. Lui i se părea că ea se află în contrazicere directă cu adevărul, care servea de bază propriei sale convingeri religioase și era deviza acelui steag, pe care el îl ridicase contra tiraniei papale. Dar această părere neprielnică despre epistola în cauză s'a menținut și apoi. Ea se întâlnește la Centuriile de Magdemburg și la Strebel, care zicea, „că în orcare senz am lua noi epistola aceasta, ea totdeauna se prezintă în contrazicere cu celelalte părți ale sf. Scripturi". Având în vedere asemenea temeiuri, chiar Erasm, Caetani, Groțius și Wetschtein se simțeau turburați să o primească [99]). Asemenea păreri însă sunt neîntemeiate, pentrucă sunt unilaterale. Mai pe urmă vom examina pretinsa polemică, ce ar fi existând într'însa contra ap. Pavel. Vorbind despre această epistolă în genere, trebue să avem în vedere caracterul ei vădit practic, precum și toată educația scriitorului, deasemenea și pe aceia cărora el se adresează cu epistola sa. Scopul acestei epistole era să îmbărbăteze pe creștinii din iudei, ca să suporte cu răbdare ispitele prin trezirea în ei a

---

direct *(stracks)* pe Pavel şi toată sf. Scriptură, silindu-se să obţină prin observarea legii ceeace apostolii săvârşeau cu bună reuşită prin iubire. Deaceea eu nu aşez epistola lui în Biblia mea între cărţile propriu manoducătoare". Dela aceste idei ale sale el nu s'a abătut niciodată, cum afirmă unii. Scrierile sale ne arată că el până la sfârşit a considerat pe sf. Iacov de neîmpăcat cu ap. Pavel (Collog. LXIX, 4). Arhidiaconul Geer, (Mission of the Conforter, II, 8, 5) cu drept cuvânt zice, că „Cuvintele lui Luter nu se pot totdeauna socoti ca aurul".

99) Obiecțiunile lui Schleiermacher, De Wette, Reiss, Bauer, Schwegler, Ritchl, Davidson și alții se sprijinesc pe date critice, etc.

unei energii mai bune în viața sfântă. Și făcând aceasta, el nu le insuflă nici ascultare de rob, nici neliniște înfricoșătoare. Dacă el nu se oprește și nu insistă asupra indicațiunilor și lămuririle impulziunilor specific creștine, apoi în tot cazul nu pune în locul lor cuviosia ritualistică. Ca idealuri pentru dânsul servesc idealurile adevărului și înțelepciunei, iar nu acurateța legalismului. Acea lege, pe care o are el în vedere, nu e legea groaznică a lui Moise, care duce la robie, ci legea morală, legea desăvârșită a libertății, acea lege, care a fost proclamată în predica de pe munte. El nu e reprezentantul vechiului iudaism, ci a iudaismului creștin, adecă a iudaismului în starea lui refăcută. O carte poate fi în cel mai înalt înțeles religios creștină, chiar dacă ea nu întrebuințază formulele religiei și a creștinismului. Cartea Ester este o carte sfântă, o carte de Dumnezeu inspirată a canonului, o carte cu tot dreptul mult prețuită, deși într'însa numai în treacăt se amintește numele lui Dumnezeu. Noi totdeauna presupunem că oceanul are fund, deși el e nevăzut pentru noi și nimenea nu ne-ar vorbi de dânsul. Dar, în același timp, cum vom vedea mai pe urmă, în epistola sf. Iacov sunt locuri, care cuprind într'însele cele mai adânci adevăruri ale acelei credințe creștine, în raport cu care el se recunoaște pe sine un smerit următor, deși desvoltarea laturei dogmatice nu intră deloc în problema lui. Deși unele din cele mai principale adevăruri creștine nu sunt atinse într'însa, apoi pe de altă parte, în această epistolă se fac mai multe citațiuni din vorbirile lui Hristos, decât în toate celelalte luate la un loc [100]).

100) Döllinger, First Age of. the Church, p. 107. (tr. Oxenham).

Dacă noi am putea fi încredințați despre timpul scrierei acestei epistole și despre acele persoane, pe care sf. Iacov le-a avut în vedere mai cu deosebire, apoi, fără îndoială, aceasta ar revărsa oarecare lumină asupra particularităților ce o disting. Dar relativ de aceste lucruri noi, din nefericire, nu avem niciun fel de date pozitive. Pintre diferitele păreri despre timpul scrierii ei, ne ținem de ale acelora, cari privesc la această epistolă, ca la una din cele mai târzii în canon, iar nu ca la una din cele mai timpurii. Anume în această direcțiune ne dirijează, se pare, și unele fapte. Pe de o parte, epistola aceasta nu a putut fi scrisă după anul 63, pentrucă în acest an sf. Iacov a suferit mucenicia. Pe de altă parte, starea și marea răspândire a Bisericii, către care a fost ea adresată, predominarea *numelui* lui Hristos nu în înțeles de titlu, ci în înțeles de nume propriu (II, 7), creșterea mare a părtinirii, cum se dovedește asta prin deosebirile la șederi, conștiința depărtatei veniri a doua și alte împrejurări fac să fie neapărată presupunerea, că până la timpul scrierii ei trecuse deja mulți ani dela ziua celei dintâi cincizecimi. – Mai departe, pare probabil, că unele din indicațiunile sf. Iacov își găsesc explicația în starea agitațiunilor politice, pricinuite de speranțele și temerile, cari în intervalul de unul sau doi ani chiar din acel timp, când ea a fost scrisă, se deslănțuiră în scenele furioase a revoluției iudaice. In sfârșit se pare imposibil de negat, că deși sf. Iacov a putut să scrie argumentația sa despre credință și fapte (II, 21–26), fără să citească ceiace era scris

despre aceasta de apostolul Pavel [101]) și, între altele, în epistola către evrei; cu toate acestea limbajul lui își găsește cea mai rațională explicație în presupunerea, că el se încearcă să înlăture deducțiile primejdioase, cărora era expusă învățătura apostolului Pavel despre justificarea prin credință, când ea era înterpretată de oamenii învățați și ignornți [102]). Dacă-i așa, atunci epistola aceasta n'a putut fi scrisă mai timpuriu, decât cu un an sau doi înainte de moartea sf. Iacov, deoarece scrierea epistolei către Galateni se raportă la anul 57, iar scrierea epistolei către Romani la anul 58. Contra unei atari concluziuni s'a spus, că dacă ea ar fi fost scrisă după așa numitul „sinodul ierusalimitan", care s'a ținut în anul 50, atunci ea ar conține într'însa indicațiuni la marea dispută relativ la obligativitatea tăerei împrejur. Chestia despre cincomciziune însă, orcât de aprins s'a discutat la vremea sa, a fost curând uitată și afară de aceasta, trebue de avut în vedre, că sf. Iacov a scris esclusiv pentru Iudei. Apoi s'a mai indicat

101) Deci nu putem presupune din această cauză, că „epistolele apostolice au fost copiate cu sutele și răspândite pretutindenea"; sau că „copii a ceeace a fost scris pentru Roma sau Galatia, imediat se trimiteau cu curieri speciali episcopului din Ierusalim" (Plumpter, p. 42). Biserica Ierusalimleană urmărea necontenit mișcările și predica sf. ap. Pavel și fiecare din închinătorii Pashali din Asia Mică putea vesti pe sf. Iacov despre mersul argumentației acestui apostol, precum și despre unele din expresiunile lui mai caracteristice, chiar dacă el nu primea o copie complectă a scrierilor lui.

102) Bauer zice (Ch. Hist. p. 128), că „e imposibil de negat, că epistola lui Iacov presupune învățătura lui Pavel despre justificare". El admite, că ea nu era îndreptată direct contra însești apostolului, dar zice, că dacă-i așa, „apoi tendința ei merge direct contra lui Pavel". Cu toate acestea precum ap. Pavel, așa și sf. Iacov au putut în oarecare sens să aibă schimb unul cu altul de formule contradictorii. Vezi mai jos, cap. XXIII.

aceea, că cercările, la care face el aluzie în epistolă, cu bună samă erau acele prigoniri din Ierusalim, în care Savlu și Irod Agripa I au fost agenții de căpetenie. Dar prigoana într'o formă sau alta era o cercare cronică atât pentru creștinii iudei, cât și pentru ceilalți creștini. A indica existența unei mari sărăcii, ca semn, că epistola ar fi fost scrisă către timpul foametei generale din anul 44, înseamnă să ne rezemăm pe dovezi foarte dubicase, deoarece anii de foamete în acest period n'au fost deloc rari, și sărăcia era în genere o stare permanentă a sfinților din Ierusalim. De aceea, noi înclinăm spre părerea lui Neander, Alford și Plümmptr, cari admit periodul timpuriu și după aceea în special noi suntem deacord cu De-Wette, episcopul Wordswort și mulți alții, cari raportează timpul scrierii acestei epistole către anul 61 [103]). Dacă totuși timpul scrierii acestei epistole nu poate fi determinat cu certitudine, apoi în schimb putem cu plină încredere determina locul, unde, ea a fost scrisă. Acel loc neîndoelnic a fost Ierusalimul.

Odată statornicit în acest oraș, sf. Iacov cu firească imutabilitate a omului oriental, nu l-a mai părăsit, se pare, niciodată. Templul din Ierusalim și slujbele legate de el au avut pururea pentru dânsul putere de atracție. Ideea de a scrie o epistolă a putut să vină întrucâtva dela împrejurarea aceea, că arhiereul iudeu trimitea din cetatea sfântă epistole,

---

103) Eusebie (H. E. II, 23; III, 11) ne dă anul 69, ca an al morții sf. Iacov, pe temeiul, se pare, declarațiunilor lui Egezipp, că asediul s'a început „îndată după aceea". Dacă istorisirea lui I. Flavie e adevărată, atunci sf. Iacov n'a putut suferi moartea martirică mai târziu de anul 63. Anume acest timp e indicat și de Eusebie în cronica sa.

care se primeau cu mare respect în toate țările risipirii iudaice. In acelaș chip și primul episcop al capitalei creștinismului era persoană, către care fiecare Biserică iudaică, firește, se putea adresa după sfaturi și mângâere. Indicațiunile ce se fac în epistolă la untdelemn, vin, smochine, izvoară amară și sărate, la cavson, adecă vântul arzător al Palestinii, și mai cu samă la ploi timpurii și târzii — ne arată, că epistola aceasta a fost trimisă din Ierusalim. Unii presupun, că ea a fost scrisă în Ioppi; dar aceasta e numai o deducție dubioasă din aluziunea la viața de litoral și industria din port, la pește și minunile mării [104]). In tot cazul nu poate fi îndoială, că ea a plecat din Palestina. In această origină palestiniană vedem noi și explicarea unor particularități ale epistolii. Vedem, de pildă, pentruce sf. Iacov se adresază, se pare, când către iudei, când către creștini, când către toate Bisericile din diaspora, iar câteodată aproape esclusiv numai către Bisericele Iudeei. Dificultatea aceasta dispare singură de sine, dacă ne aducem aminte de poziținea, ce ocupa scriitorul. El se adresează celor „douăsprezece triburi, care se aflau în diaspora". Acesta este un cerc destul de larg, mult mai larg decât cel cuprins de orcare epistolă. El cuprindea pe parți, mideni, elamiteni, capadocieni, galateni, ponteni, locuitorii Asiei, Frigiei, Pamfiliei, Egiptului, a unei părți din Libia de lângă Cirena, pe veneticii din Roma, pe criteni și arabi, pe Iudei și prozeliți [105]). Dar despre diferitele stări

104) Iac. I, 6; III, 4; IV, 13. (Hausrath, N. Test. Zeitg. 1, § 5).

105) Fapt. II, 9—12. Cititorul va găsi schița caracterului diasporalei iudaice și a evenimentelor ce au dus la ea în scrierea noastră „Viața și operile sf. ap. Pavel" Cap. VII.

ale acestor comunități așa de larg risipite el, negreșit, nu știa aproape nimica. El nu putea să aibă despre dânsele alte informațiuni, decât numai acelea, care din când în când se întâmpla să le primească din convorbirile obișnuite ce avea cu unii pelerini pas hali. El se adresează celor din diaspora, adevărat ca un „arhiereu creștin", sau cum s'ar fi putut adresa unor compatrioți ai săi mai târziu un *reș-galutha* duhovnicesc, adică ca un prinț al robimei [106]). Dar el putea să vorbească numai despre niște lucruri, care, după părerea sa, erau de neapărată trebuință, pentrucă, cum vedea el, ele erau necesare pentru Bisericele siriace, a cărora cercări și ispite îi erau bine cunoscute. Observațiile lui, de pildă, privitoare la purtarea bogaților și referirea către ei a săracilor serveau ca obiect de cea mai mare nemulțămire. Erau oare acești bogați, trufia cărora, după descrierea sa, era atât de nesuferită, iudei, sau creștini, sau păgâni? Noi socotim, că explicarea acestor aluziuni se poate găsi în acel fel de purtare, care zilnic se practica sub ochii săi proprii. Biserica iudaică din Ierusalim se cârmuia în acest timp de oclică aristocratică de saducei. Aceștia erau oameni, cari dispuneau de mari bogății, ce și le sporeau prin mijloace necinstite și silnice. Urâți grozav de popor, ei totuși se țineau bine la locurile lor prin o intimă înțelegere cu Irod și cu Romanii, susținută de obiceiu prin tot felul de mijloace. De aceia cei deafară se raportau către dânșii cu respect slugarnic,

106) Iudeii risipiți în Babilona se numeau „*gola*" sau „*deportare*" și se foloseau de oarecare independență, guvernându-se de propriul lor guvern ales, cunoscut sub numirea de *Reș-Galuta*. Vezi despre această funcție pe Etheridge, Hebr. lit. 151 și Ur.

și, împotriva tuturor blestemelor, ce se rosteau împotriva lor nu în auz, ci tainic, în suflet, căci altfel ar fi atras asupra capului lor răzbunarea, ei se puteau bucura de o putere aproape nemărginită. Citind împreună atât mustrările rostite de sf. Iacov împotriva lăcomiei tiranice și a trufiei nesuferite a bogaților, cât și înseptitul blestem al talmudului [107]), repetat de trei ori împotriva erarhilor pătați de sânge și dedați lumii, cari înjoseau vrednicia de arhiereu, — vom pricepe, socot, că aceste locuri ale epistolei au rezultat cel puțin în parte din acea indignare, cu cari episcopul creștin se uita la viața nerușinată și nelegiuită a acestor uricioși Boetusimi și Beni-Hanani. In sfârșit, el căzu sub răzbunarea lor și iudeii din vremea aceea înzadar se luptau contra lăcomiei și deșertăciunei lor lumești. Sf. Iacov, zice: „Nu bogații vă strâmtorează oare și oare nu ei vă târăsc prin judecătorii? Oare nu ei hulesc numele cel bun, cu care sunteți numiți?“ (Iac. II, 6).

„Veniți acuma voi bogaților, — mai zice el, — de plângeți și vă tânguiți pentru necazurile ce au să vină asupra voastră. Bogăția voastră a putrezit și hainele voastre le-au mâncat molile, aurul vostru și argintul au ruginit și rugina lor va fi mărturie împotriva voastră și ca focul va mânca trupul vostru comoara ce v'ați strâns pentru zilele cele de apoi. Iată, plata, oprită de voi dela lucrătorii cei ce v'au secerat țarinele voastre, strigă și strigătele secerătorilor au intrat în urechile Domnului Savaot. Osândit-ați și ați ucis pe cel drept, deși el nu vi se

107) Pésachim, 57, a; Fosefta Menaoth; Derembourg, Palest. 233; Geiger, Urschrift, 118.

împotrivea. Desfătavu-v'ați pe pământ și v'ați des-merdat, v'ați îngrășat inimile ca pentru ziua de ig-nat", (V, 1-6). E limpede, că aceste mustrări nu s'au putut adresa unei purtări obișnuite a bogaților cu săracii din toate cartierele iudaice și din comu-nitățile creștine din lume. In Bisericile primare în tot cursul veacului I se aflau „puțini bogați" (1 Cor. I, 26). Puținii bogați și nobili convertiți dela păgâ-nism erau până întratâta de incapabili să se dedea la o astfel de tiranie, cum e cea descrisă de sf. Iacov, pentrucă în adunările convertiților ei se puteau afla sub supravegherea duhovnicească a presbiterilor, cari în viața de toate zilele ocupau situațiuni cu nimic superioare celor ale robilor. Dar mai cu seamă, nici un creștin nu îndrăznea să se dea „la hulire de Dumnezeu", adică să vorbească jignitor de nu-mele „creștin" sau „Hristos". Dar Sf. Iacov nu în-țelege exclusiv comunitățile creștine. El scrie despre lucrurile, care existau în orizontul vieții sale zilnice. N'avem decât să citim ceiace spun talmudiștii des-pre familiile preoțești, de care era el înconjurat, și indicațiunile lui vor deveni imediat înțelese. Astfel, în tratatul Yoma (f. 9, a) citim: „Ce se înțelege în psalmul X, 27: frica Domnului prelungește zilele, iar anii necredincioșilor se scurtează? Prima propo-zițiune ne arată pe cei patru sute zece ani ai tem-plului celui dintâi, în curgerea cărui period au fost numai zece arhierei. Iară propoziținea „anii necre-dincioșilor se scurtează" – se explică prin împrejura-rea aceia, că în curs de patru sute douăzeci și șase de ani ai templului celui de al doilea s'au succedat peste trei sute de arhierei, așa încât, exceptând patru-zeci de ani ai dreptului Simeon, optzeci ai rabinu-

lui Iohanan și zece ai lui Ismail Benfabi, va fi evident că nici unul din ceilalți arhierei n'au ocupat această demnitate nici măcar câte un an întreg“ [108]). Imprejurarea presupusă aicea nu are importanță istorică, ci însăși observația arată cât de jos erau priviți acești mai de pe urmă ierarhi.

După aceia în tratatul Pesachim (f. 57, a) găsim una din feluritele repetiri a vestitului blestem îndreptat asupra acestor familii preoțești:

„Vai de familia lui Boet,
Vai de ciomegele lor!
Vai de casa lui Hanan
Vai de șuerăturile lor de viperă!
Vai de familia lui Cantera,
Vai de clevetiturile lor!
Vai de familia lui Ismail Benfabi,
Vai de pumnul lor răzbunător!“

„Ei înșiși sunt preoți de căpetenie, fiii lor sunt zarafi, ginerii lor sunt căpetenii la templu, iar slugile lor stâlcesc poporul cu ciomegele“.

In sfârșit se povestește, că în pridvoarele templului răsunau patru strigăte: „depărtați-vă deaicea, fii ai lui Elie, cari profanați templul Celui veșnic! Depărtați-vă Isabar Chetar-Barcais, care se îndeletnicește numai de sine și profanează jertfele închinate cerului!“ Și după aceia urmează încă: deschideți-vă porți, să intre Ismail Benfabi, ucenicul lui Finees (fiul lui Elia), să îndeplinească slujba de arhiereu; deschideți-vă să intre Ioan, fiul lui Nebedeu, fiul mâncăilor, pentru ca să se înece cu jertfele“ [109]),

108) Hershon, Talm. Miscell. p. 107, toți preoții aceștia îndrăzneți se trăgeau, cum se pare, din Paşura, fiul lui Immerov. Kiddushin, f. 706. (Id. p. 244).

109) Pesachim, 1, k. și Kerithath 28, a.

Istorisirile despre acești preoți, despre lucrul lor și despre ateismul lor s'au păstrat multă vreme în amintirea poporului. Se povestea, cum acest Isahar în capricioasa sa nerușinare, își comandase mănuși de mătase ca să nu-și păteze mânile în timpul jertfelor; cum Ioan, fiul lui Nebedeu, mânca viței și bea poloboace întregi de vin; cum Martha, fiica lui Beot, cumpără vrednicia de arhiereu pentru bărbatul său Iisus, fiul lui Gamala, cu două baniță de dinari de aur și porunci să aștearnă covoare dela casa sa până la templu, când mergea să vadă cum aduce jertfele fiul său; cum familia Hanan cu gând rău urca prețul porumbeilor ca să se îmbogățească pe socoteală săracilor, până ce au fost eliberați de această tiranie de Gamaliil, strănepotul lui Hilel; cum Eliezer Ben-Hars mergea la templu în îmbrăcăminte, care costa circa 20.000 mine și era așa de transparentă, încât ceilalți preoți îi interzise să o mai poarte [110]). Chiar Iosil Flavie mărturisește de lăcomia nerușinată și cruzimile, cu cari ei lipseau pe preoții inferiori de partea cuvenită lor, aducându-i aproape până să moară de foame [111]). In partea, care urmează după istorisirea lui despre uciderea sf. Iacov, el spune, că lacomul procurator Albiniu întreținea prietenie cu Iisus arhiereul și cu alți preoți principali și laolaltă cu ei prăda ariile cu silnicie și că din acea pricină unii din preoți au murit din pricină că n'au mai putut primi zeciuiala, — care le servea ca singur mijloc de existență.

---

110) Yoma 35, b. Vezi Raphall, Hist. of Jews, II, 370; Grätz, Gesch. de Juden. III, 321; Derembourg, Palest. p. 233; și „Viața lui Iisus Hristos" de mine, Cap. VIII, unde se dau citate autentice.

111) Jos. Antt. XX, 8, § 8; 9, § 2.

Dar deși sf. Iacov are astfel în vedere starea lucrurilor din Iudeea și din Ierusalim, totuși nu poate fi îndoială, că el se adresează mai cu seamă către creștini. Altmintrelea el ar adăoga vreo lămurire pentru titlul său simplu și nu s'ar fi numit pe sine simplu: „Iacov, robul lui Dumnezeu și a Domnului Iisus Hristos“ (I, 1). Deasemenea n'ar fi zis: „Frații mei, aveți credință în Iisus Hristos, Domnul nostru, fără să priviți la față“ (II, 1); precum n'ar fi întrebuințat nici astfel de expresie: „Fraților, fiți îndelung răbdători pânăla venirea Domnului“ [112]). Pentruce dară în acest caz epistola aceasta nu coprinde în sine nimic din acea bogată și prea desvoltată hristologie a multora din celelalte epistole? Pentruce indicațiunile proprii la învățătura creștină și la impulziunile creștine sunt așa de rari? Pentruce într'însa nu se întâlnește nici odată măcar cucântul evanghelie și creștinismul e privit numai din punctul de vedere al legii, deși al unei legi spiritualizate și împărătești? Pentruce tonul general de adresare samănă mai mult cu tonul lui Ioan Botezătorul, decât cu tonul sf. ap. Pavel, Petru și Ioan? Pentruce alăturea cu părțile morale ale predicii depe munte sf. Iacov recurge mai des la cărțile înțelepciunii necanonice, scrise de iudeii neconvertiți? Pentruce într'însa se coprind bucăți întregi, care ar fi putut fi scrise de un Epictet sau Marc Aureliu? Noi socotim, drept lămurire a tuturor acestora numai aceea, că deși el *scrie* mai întâi de toate creștinilor, dar *are*

112) V, 7. Vezi alte indicațiuni vădit creștine I, 18: „Voind, ne-a născut El prin cuvântul adevărului“; II, 7: „Nu ei oare necinstesc numele cel bun, cu care vă numiți voi“; V, 6: „Voi ați osândit, ați ucis pe dreptul“; V, 14: „Ungându-l cu untdelemn in numele Domnului“

în vedere în mare măsură pe iudei. Creștinii erau puțini, iar iudeii erau mulți. El a început cu declarațiunea, că scrie celor douăsprezece seminții, care se aflau în diaspora, și a destinat epistola sa mai întâiu de toate creștinilor, pentru ca să se răspândească printre ei. Dar creștinii, pe care el îi are în vedere, erau *deasemenea* și iudei. El nu face nici măcar aluzie la păgâni. Creștinii, cărora se adresază el, niciodată nu le-a trecut nici măcar prin minte să părăsească vechile rituale, sau să lepede ceeace ei considerau ca privilegii exclusive al semințici celei alese [113]). Și apoi și el era iudeu, trăise între iudei și trăia chiar în prezent sub toate raporturile ca cel mai riguros iudeu, cinstit de mulți chiar din aceia, cari socoteau credința lui în Hristos o simplă abatere, un simplu adaos la evlavia lui iudaică. Inseși porecla lui de „cel drept" a primit-o el dela iudei, iar nu dela creștini, și a primit-o din pricina rigurosității cu care păzea așezămintele iudaice, iar nu pentru rigurozitatea în viața sa creștină. Trebue de avut în vedere, că precum printre iudei, așa și printre păgâni deosebirea între iudeu și creștin era mult mai puțin vizibilă în prima generație după moartea lui Hristos, decât cum a devenit ea mai târziu. Ap. Pavel chiar după ce a scris epistola către Romani și Galateni, nu s'a turburat să exclame înaintea adunării Sinedriului: „Fraților, eu sunt fariseu, fiu de fariseu", și să reducă toată chestiunea dintre el și prigonitorii săi la simpla chestiune despre cre-

113) Noi am observat deasemenea oarecare duplicitate de conștiință față de cititorii, către care se adresează epistola ap. Pavel către Romani. Vezi „Viața și operile sf. ap. Pavel" Cap. XXXVII.

dință și înviere. Ca nazoreu, ca moștenitor a lui David, ca om cu sânge preoțesc în vinele sale, în fine, ca frate, devotamentul căruia față de lege era cunoscut tuturor locuitorilor Ierusalimului și tuturor celorce-l cercetau, ca iudeu, care umbla în toate poruncile și așezămintele legii fără prihană, — Iacov putea crede de datoria sa să se adreseze cu cuvinte de prevenire și îndemn la început, adevărat, către Bisericile creștine din Iudeea, dar printr'însele și către toți compatrioții săi. Pentru el Biserica nu-i încă în adevăratul înțeles al cuvântului Biserică (ἐκκλησία V, 14), ci sinagogă (II, 2), cuvânt care intenționat, se pare, să evită în epistola către evrei, dar care se întrebuințează esclusiv de ebioniți [114]). Făcând aluzie la scopul credinții, el nu vorbește de Hristos, ci de Dumnezeu cel unic (II, 19). El previne contra jurământului pe cer și pe pământ (V-12), ceeace, precum știm din evanghelie (Mat. V, 33), era formula obișnuită a jurământului iudaic. El vedea în iudei pe catehumenii creștini și în creștini pe iudeii duhovnicești. In genere însă, precum în realul Iacov, așa și în acela, care ni se înfățișează în tradiție, noi vedem urmele părerilor, prin care se distingeau trei partide din creștinii iudei în veacul întâiu și care au continuat să existe în trei clase de iudei creștini în veacul al doilea. Asemenea ap. Pavel și asemenea nazoreilor, el nu insista la păzirea legii lui Moise de către păgâni și totuși, asemenea celor mai moderați obioniți, el înclină, se pare, sau în tot cazul următorii lui înclinau spre părerea, că chiar pentru păgâni legea lui Moise ar putea să

114) Epiphan. Haer. XXX, 18.

aibă o mare însemnătate și, asemenea iudaiștilor ieseeni sau asceți, el personal își impunea regule severe, care au putut fi pentru dânsul un mijloc prețios de autoeducație, dar care, după părerea ereticilor din Colose, alcătuia dreptate din lege. Pentru noi numirea „creștin iudeu“ se poate părea aproape o împreunare de contraste.

Noi, împreună cu ap. Pavel, vederile căruia au fost rezultatul unei educațiuni divine, vom vedea, că între robia ritualismului și libertatea creștinismului, între dreptatea așezămintelor legii și justificarea prin credință se află o mare prăpastie. Dar e imposibil de cugetat, ca tot așa să se fi părut și primilor creștini. Acest lucru însă noi îl privim după nouăsprezece veacuri de experiență creștină, iar ei erau moștenitorii imediați ai celor nouăsprezece veacuri de istorie iudaică.

Dar mărturisindu-și credința sa proprie în primul rând al epistolei sale, sf. Iacov știa, de bunăsamă, că cuvintele sale vor fi primite cu respect și de adevărații evrei și că ar fi nefolositor a insista asupra lecțiilor, pe care el voia să le inspire tuturor concetățenilor săi pe temeiul impulziunilor curat creștine. Tot poporul său se afla în stare de agitațiune sălbatecă, era târât de patimi și de deșertăciune lumească, se descărca prin limba simplă a urii, fanatismului și înșălăciunii, devenise necredincios cu tonul și cugetele sale, se rezăma în totul pe ortodoxia monoteismului, era nepăsător și încrezut și uitase de atotputernicia rugăciunii. Și creștinii, cu care avea el deface, fiind iudei, necontenit erau expuși acelorași pericole. El dorea să-i facă pe aceștia cei mai buni creștini, îi învăța mai mult înțelepciunea cea adevă-

rată, și adevărata moralitate. El dorea să-i facă cei mai buni creștini, făcându-i adevărați israeliți, și dorea în același timp să convertească pe israiliți și să-i prefacă în cei mai buni membrii ai societății israelite, până ce se va găsi putința să-i înduplece să devină moștenitori ai testamentului făgăduinței celei nouă. Dacă vom avea în vedere aceste împrejurări, dacă ne vom aminti deasemenea, că epistola lui n'a fost destinată să fie tratat dogmatic, ci avea în vedere numai să dea îndemnuri morale din partea unui om, pentru care legea însamnă regulă de viață, cum a învățat despre aceasta Iisus Hristos, atunci vom fi mult mai în stare să prețuim după vrednicie graba acelor critici, care osândesc și micșorează însemnătatea acestei epistole numai pentrucă nu-s în stare să pricoapă adevărata ținută a autorului ei.

După aceea, pentru a pătrunde toată însemnătatea sf. Iacov, trebue să prețuim seriositatea înflăcărată a omului, idealul căruia era prea riguros, ca să se poată admite vreun compromis cu scopurile și plăcerile lumii.

I. Unii critici spun, că această epistolă miroasă a eseism și ebionism. Dar deși „ajutorul“ și „mila“ erau îndatoririle distinctive ale eseilor, și deși sf. Iacov scrie pe steagul său „milă“, cu toate acestea nu-i nici o urmă, care ar dovedi, că el a fost eseu. El, fără îndoeală, simpatiza cu multe din părerile acestei comunități suigeneris. Fiecare eseu ar fi putut vorbi întocmai tot așa, cum vorbește sf. Iacov, despre jurământ, despre bogății, despre credință, despre virtutea tăcerii și despre datoria de a înăbuși mânia [115]),

115) Comp. Iac. I, 19; II, 5, 13; IV, 13; V, 12 cu Josephus. Bell. Jud. II, 8, 6 și Philo, Quod omnis prob. lib. § 12 (Hilgenfeld. Einleit. p. 539).

dar întocmai tot așa ar fi putut vorbi și orce creștin, care a învățat, cum a învățat și sf. Iacov, adevărurile predicii de pe munte. Rătăcirea ebioniților de mai târziu se coprindea în aceea, că ei înfățișau iudaismul acelui period, când el degenerase deja în eres.

II. Alții, după aceea, vedeau în expresiunile sf. Iacov o nuanță *orfică*. Dar pentru confirmarea acestei păreri suntem în drept să cerem dovezi mai puternice, decât expresiunile „Cuvântul sădit“ (I, 21) sau „Cercul vieții (III, 6), deși chiar aceste expresiuni pot fi explicate prin locuri paralele din scrierile pitagoreilor [116]). Particularitățile neîndoelnice ale acestei epistole se pot vedea totuși în mulțimea extraordinară cu paralele, ce înfățișază limba ei cu limba celorlalte epistole. Eles așa de numeroase, încât mai nu avem destul spațiu, încât să le copiem în întregime, dar nici un cititor atent nu le poate pierde din vedere [117]).

Ele ne arată, cât de puternică era originalitatea

---

116) Hexametrul din I, 17 (unde-i cuvântul δώρημα necunoscut Noului Testament în acest sens) și expresia „Părintele luminilor“, după presupunerea unora, sunt împrumutate din izvoară alexandrine. Despre aceasta din urmă vezi Dan. VIII, 10.

117) Fiecare capitol ne înfățișază o paralelă la locurile din predica depe munte (vezi Mat. V, 3, 4, 10—12, 22, 24, 33—37, 48; VI, 14, 15, 19, 24; VI, 1—5, 7—12, 21—23) și la cuvântarea despre vremea de apoi (Marc. XIII, 7, 9, 29, 32). Relativ de paralele foarte remarcabile și apropiate de cartea lui Iisus fiul lui Sirah Comp. I, 5, 8—12; 13, 19, 23, 25; III, 5, 6, comparativ cu Sirah, XX, 5; XLI, 22: I, 28; XV, 11; V, 11; XX, 7; XII, 11; XIV, 23; XXVIII, 10, 19 (mai ales în originalul grecesc). Relativ de paralele din cartea Înțelepciunii Comp. Iac. I, 10, 11, 17, 20; II, 21, IV, 14; V, 1—6, cu Înțelepciunea II, 8; V, 8; VII, 17—20; XII, 16; X, 5; V, 9—14; II, 1—24. Relativ de paralele din Cartea Pildelor Comp. Iac. I, 5, 6, 12, 19, 21; III, 5; IV, 6; V, 20 cu Pildele III, 5, 6; XXIII, 34; III, 11; Eccles. V, 2; Pild. XXX, 12; XVI

lui, care putea să înghită influența a multe izvoare diferite, păstrându-și totuși propria sa originalitate. Sub acest raport epistola sf. Iacov se deosebește în chip vădit de epistola sf. Climent Romanul. Sf. Iacov chiar când împrumută fie dela prorocii iudei, fie și dela teosofii alexandreni, contopește limba lor într'un manifest al creștinismului iudaic cu focul și puterea individualității sale proprii. El scoate foc din tot ce împrumută. Climent primește mult mai pasiv. El se distinge prin o catolicitate mult mai amicală și împăciuitoare, care-l face să-și însușască doctrina umbrală a tuturor școlilor; dar el n'are acea putere individuală, care ar putea să-i dea putința să toarne în ceeace a împrumutat putere individuală.

III. Stilul sf. Iacov, în comparație cu tonul ideei, ne înfățișază o combinație suigeneris a unei limbi grecești curate, elocvente și chiar ritmice cu impetuositatea profetească și cu rigurositatea înflăcărată a profetului izraelit. Puritatea limbii grecești s'a luat de unii drept temeiu al îndoielii în autenticitatea epistolei [118]). Dar obiecțiunea aceasta nu are nici-o greutate. Palestina, ba chiar și Galileea, avea în vremea aceea două limbi. Sf. Iacov a vorbit, probabil, grecește chiar din copilărie. De aceea el nu întîmpina nici-o dificultate în Scriptura, tradusă în această limbă, iar talentele sale naturale au putut să-i dea un stil mai ales, decât cum posedau mulți din

---

27; III, 34; X, 12. S'ar putea adăoga, încă multe alte exemple, dar tot celce studiază acest obiect, poate și singur verifica aceste citate și va vedea, cum punctele indicate în text se comfirmă prin aceasta.

118) De pildă, De-Wette întreabă: Cum a putut Iacov să scrie într'o limbă greacă așa de aleasă?

compatrioții lui [119]). Dar chiar dacă n'ar fi fost așa, ce ne împedică să presupunem, că sf. Iacov, asemenea ap. Petru, s'a servit de „talmaciu“ [120]) sau a recurs la mijlocul cel mai obișnuit, supunând manuscrisul său revizuirei vreunui elinist cult? Ideile, ordinea lor și tonul, în care sunt ele exprimate, sunt întocmai așa, cum ne-am fi putut noi aștepta după toate celece știm despre scriitor; forma expresiilor însă putea fi ușor îndreptată de vreun membru literat și cult al Bisericii Ierusalimului. Dar tonul autoritar, severitatea nobilă, cerința devotamentului nebiruit față de legile lui Dumnezeu, chiar și paralelismele poetice [121]) – toate acestea, fără îndoială, îi aparțin lui însuși. Când Schleirmacher zice, că „în această epistolă este mult bombastic“ și stilul ei se caracterizază ca „parte ornat, parte grosier“, apoi aceasta se explică prin aceea, că el o privește dintr'un punct de vedere fals. Aceasta e întocmai așa, cum Voltaire a criticat pe Eschil sau Shakespeare. Aceasta depinde de la aplicarea normelor elenice unui geniu semit. Stilul sf. Iacov s'a prelucrat pe normele profeților evrei, precum ideile lui s'au maturizat sub imfluența gnomologiștilor evrei. La el nu se întâlnește nimic asemănător cu metodul dialectic al ap. Pavel; el niciodată nu e luat, asemenea ap.

---

119) Incomparabil mai bun, decât, de pildă, stilul sf. Ioan în Apocalips.

120) Vezi pe Marcu și pe oarecare Glauke, care, evident, se amintesc în calitate de „talmaciu“ ai ap. Petru. Despre acest din urmă, recunoscut ca autoritate a Vasilidienilor, nu se știe nimic; dar sf. Marcu a putut să lucreze în calitate de „talmaciu“ al ap. Petru mai curând atunci, când acest din urmă avea nevoe de cunoașterea limbii latine la Roma, decât când scria grecește.

121) Episcop Jebb, Sacred Literat. p. 273.

Pavel, de curentul propriului său sentiment aprins. Seriositatea sa morală arde ca flacăra uniformă a unei sobe, și nu izbucnește niciodată cu puterea nestăpânită a incendiului. Grupele de idei urmează una după alta în perioade deosebite, care niciodată nu se amestecă unele cu altele și au puțină, sau n'au deloc, legătură logică între ele, sau desfășurare metodică. El intră deodată în medias res la fiecare chestiune; vorbește la început în chipul cel mai simplu tocmai despre ceeace vrea să spună și apoi insistă asupra celor spuse cu puternică dicțiune, cu sentințe inspirate, cu chestionări repezi și cu alegori pitorești. El în genere începe blând, cu întrebuințarea cuvântului „fraților"; dar pe măsura în care el examinează un anumit lucru, cuvintele lui se călesc oarecum în măsura aprinderii însăși a scriitorului [122]). Stilul lui, în multe privinți, seamănă mai curând cu stilul unei înflăcărate cuvântări profetești, decât cu stilul unei epistole. Forma fragmentară este expresia energiei practice, care nu îngădue reacțiune. Trecerile, adesea vădit fragmentare, dela un lucru la altul; sentințele scurte, cari vibrează, vădit, în sufletul ascultătorului din pricina acelei simplități, cu care ele au fost spuse; reproșurile impetuoase, niciodată legate prin conjucții [123]), ba câte odată întărite prin multe conjucții [124]); acel mijloc, prin care sentințele se înflăcărează pe măsură ce le expune scriitorul; frăgezimea vie și energia pitorească a însăși expresii-

122) Ca exemple ale acestui metod vezi II, 1—13; V, 11, 12.

123) *Asindeton*, adică absența particulelor unitoare sau a conjucțiilor, Iac. V, 3—6.

124) *Polisindeton*, adică mulțimea particulelor unitoare, Iac. IV, 13.

adesea bogăția lumească și deaceia apostolul le spune cât de binecuvântată este sărăcia și cât de trecătoare este bogăția (I, 9-11). Deoarece sărăcia în sine este cercare, de aceia el arată fericirea răbdării, suferirei ispitelor, ce vin dela Dumnezeu. Dar sunt ispite, care venind sub chipul ispitelor dela Dumnezeu, sunt în realitate venite dela pofte și duc la moarte (I, 12-15). Numai darurile bune și desăvârșite vin dela Dumnezeu și mai cu seamă darul naș-terii noastre în cuvântul adevărului (I, 16-18). Oamenii să trăiască în smerenie și curățenie, fiind vrednici de acest cuvânt al adevărului (I,19-21). Să împlinească ei acel cuvânt al adevărului, iar nu numai să-l asculte (I, 22-25). Să se deprindă a deosebi adevărata iubire de frați (I, 26, 27).

Trecând apoi la unele din defectele lor naționale deosebite, el mai întâi de toate le reproșează aspru pentru părtinire, sau căutarea la față, care este protivnică idealului lui Hristos și un păcat contra legei celei desăvârșite a libertății (II, 1–13). Probabil, pentrucă el vedea originea acestei trufii egoiste și a servilismului înjositor în nădejdea, pe care ei și-o puneau în dreptatea nominală, trece la chestiunea despre credință și fapte, ca să arate, că cea dintâiu singură de sine, fără fapte, este moartă (II, 14–26).

După aceea îi previne stăruitor contra păcatului limbii în pasiune și dispută (III, 1–12) și pentruca să arate, că omul, care vorbește mai tare și mai deprins de cât toți, nu are încă dreptate numai pentru acest motiv, Iacov descrie contrastul între înțelepciunea adevărată și între cea mincinoasă (III, 13–18).

Isvorul răului, asupra căruia se oprește el, este pofta neînfrânată, care isvorăște din devotamentul

adesea bogăția lumească și deaceia apostolul le spune cât de binecuvântată este sărăcia și cât de trecătoare este bogăția (I, 9-11). Deoarece sărăcia în sine este cercare, de aceia el arată fericirea răbdării, suferirei ispitelor, ce vin dela Dumnezeu. Dar sunt ispite, care venind sub chipul ispitelor dela Dumnezeu, sunt în realitate venite dela pofte și duc la moarte (I, 12-15). Numai darurile bune și desăvârșite vin dela Dumnezeu și mai cu seamă darul nașterii noastre în cuvântul adevărului (I, 16-18). Oamenii să trăiască în smerenie și curățenie, fiind vrednici de acest cuvânt al adevărului (I,19-21). Să împlinească ei acel cuvânt al adevărului, iar nu numai să-l asculte (I, 22-25). Să se deprindă a deosebi adevărata iubire de frați (I, 26, 27).

Trecând apoi la unele din defectele lor naționale deosebite, el mai întâi de toate le reproșează aspru pentru părtinire, sau căutarea la față, care este protivnică idealului lui Hristos și un păcat contra legei celei desăvârșite a libertății (II, 1–13). Probabil, pentrucă el vedea originea acestei trufii egoiste și a servilismului înjositor în nădejdea, pe care ei și-o puneau în dreptatea nominală, trece la chestiunea despre credință și fapte, ca să arate, că cea dintâiu singură de sine, fără fapte, este moartă (II, 14–26).

După aceea îi previne stăruitor contra păcatului limbii în pasiune și dispută (III, 1–12) și pentruca să arate, că omul, care vorbește mai tare și mai deprins de cât toți, nu are încă dreptate numai pentru acest motiv, Iacov descrie contrastul între înțelepciunea adevărată și între cea mincinoasă (III, 13–18).

Isvorul răului, asupra căruia se oprește el, este pofta neînfrânată, care isvorăște din devotamentul

către lume. Oamenii au nevoe de smerenie, în hotărîrea de a lupta contra păcatului și în căința sinceră (IV, 1–10), care se manifestă în abținerea dela grăirea de rău (IV, 11–12), și în conștiința mai adâncă, că toată viața lor se află în mâna lui Dumnezeu (IV, 13–17).

După aceasta apostolul rostește o puternică mustrare pentru bogații, cari trăesc în mândrie, apăsînd pe alții și în desfătare (V, 1–6), și în același timp apostolul mângâe pe saraci, îndemnându-i la răbdare (V, 7–11). Apoi el previne contra jurămîntului nesocotit (V, 12), dă sfaturi pentru timp de boală (V, 13–15), îndeamnă la mărturisirea reciprocă a păcatelor (V, 16), încă odată se oprește la puterea rugăciunii, dovedindu-o cu pilda lui Ilie (V, 16–20), și într-ucâtva fragmentar încheie prin vestirea puternică a fericirii, care ne așteaptă pentru convertirea altora dela rău.

V. Dacă se întreabă, care e cugetarea predominantă în epistolă, care e ideea ei principală, apoi răspunsul nu poate fi nici (cum socotesc unii) fericirea de a suporta ispitele, deși ea ocupă în epistolă un loc foarte însemnat [127]); nici polemica contra interpretării greșite a învățăturii despre justificarea prin credință, deși ei îi este consacrată o respectabilă parte din epistolă (II, 10–26); nici preaînălțarea saracilor față de bogați, deși bogaților li se fac aspre prevestiri (II, 1–7; IV, 1–10; V, 1–6); nici contrastul între devotarea către lume și dușmănia contra lui Dum-

127) Iac. I, 3 și 4, ὑπομονή; 12, μακάριος ἀνήρ, ὃς ὑπομένει. V, 7: μακροθυμήσατε οὖν, ἀδελφοί... μακροθυμῶν; 8: μακροθυμήσατε καὶ ὑμεῖς; 10: ὑπόδειγμα λάβετε... τῆς μακροθυμίας; 11: ὑπομένοντας.

nezeu [128]). Fiecare din aceste idei își are importanța sa deosebită și propriul ei preț, dar a da vreunia din ele o predominare esclusivă însamnă a confunda generalul cu parțialul. Scopul comun al ei, cum se poate vedea din diferite locuri, constă în imprimarea convingerei, că credinciosia creștină trebue să se exprime prin energie și prin realizarea unei slujiri plină de iubire (1, 4, 22; II, 14–26; III, 13–17; IV, 17, etc). Cercările, adevărat, ocupă o însemnată parte în cugetările lui, dar el dorește, ca cititorii săi „să se folosească de puterea isgonitoare a simțimintelor bune". Cultul iubirii active și sinceritatea în rugăciune servesc la dânsul ca mijloc de perfecționare [129]).

VI. Anume acest scop dă epistolii caracterul ei polemic. Ap. Pavel zice, că omul se îndreptează prin credință; sf. Iacov spune, că omul se justifică prin fapte; dar sf. Iacov întrebuințază cuvântul „credință" din punctul de vedere al realismului iudeu, iar nu în acel senz duhovnicesc, ca ap. Pavel.

La amândoi apostolii aceștia legea e ceva interior, iar nu exterior; începutul libertății, iar nu jugul robici; cuvântul adevărului, impulziunea vie a activității rodnice, sădită în om [130]). Văzând pericolul unei propoveduiri de credință formalistă, sf. Iacov scrie contra tendințelor ei, străine de viața practică, și în scop de a ne da (din punct de vedere, adevărat, al

128) Iac. IV, 4, 5 (1 Ioan. II, 15–17), și el contractivează formelor speciale ale deșertăciunii lumești.

129 Sf. Iacov insistă asupra acestui cuvânt: I, 3, 25; III, 2; V, 41; „Tout dans l'ecritur est l'ideal" (Ad Monod). El vorbește despre rugăciune în I, 5; IV, 2, 3, 8; V, 17–18.

130) Lògos Emfitos. Iacov. V, 13–18.

creștinismului iudaic, dar totuși al unei forme a lui luminoase, inspirate și libere) icoana creștinismului, cum trebue să fie el, „ca om desăvârșit în desăvârșirea vieții creștine, care poate fi înțeleasă propriu numai ca operă desăvârșită". Și din acest punct de vedere epistola lui a fost o contribuție prețioasă la formarea creștinismului ecumenic. In expunerea ce dă el laturei contrare a adevărului, proclamat de ap. Pavel, nu-i nici o asprime premeditată. Ap. Pavel și însuși ar fi mustrat denaturarea unilaterală a vederilor sale; și orcine se opune tendințelor unilaterale, totdeauna face un lucru bun. Datoria creștinismului ecumenic este a compara un adevăr cu altul și contrazicerile aparente a le aduce la starea de echilibru [131]). Pentru oameni este inevitabil, ba chiar de dorit să se apropie de adevăr din diferite laturi. O cunoștință deplină o putem atinge numai prin înlănțuirea rezultatelor ei singuratece. De sigur, noi din cauza temperamentului și a educației, suntem înclinați să ne oprim numai mai mult asupra unei fețe sau laturi a adevărului, decât asupra celorlalte. Cu toate acestea nu-i indispensabil, ca noi din această pricină să devenim oameni de partid. Se poate insista asupra unor anumite adevăruri, fără a ceda spiritului de partid. In Biserica creștină primară existau cel puțin trei direcțiuni deosebite: direcțiunea creștină iudaică, alexandreană și pauliană. Erau mulți creștini, cari nu înclinau nici către una din aceste direcțiuni, ci tindeau să fie multilaterali, împăciuitori și ecumenici. Intre acestea sf. Iacov stătea în capul

131) Vezi puținele, dar asprele observațiuni ale lui Bauer, Ch. Hist. p. 128—130.

creștinilor iudei, deși următorii săi îl împingeau la această situație mai mult decât dorea el [132]). Dar dacă noi am dori să vedem adâncimea deosebirii, care-l despărțea pe dânsul de creștinii iudei, pentru care părerea de partid era totul, iar creștinismul comun era comparativ nimica, atunci vom fi în stare să ne facem despre el părerea noastră, citind epistola lui la rând cu insinuațiile veninoase și clevetirile răutăcioase din Pseudo-Climentine. Toată polemica lor consta în hulirea tainică a părerilor și caracterului apostolului neamurilor. Polemica sf. Iacov se exprima în zugrăvirea caracterului moral al creștinismului. Polemiștii de partid numai aprindeau ura și dușmănia reciprocă; sf. Iacov zugrăvea tabloul așa de măreț credinciosiei creștine, că după cum cu dreptate s'a observat, „Biserica, care trăia în armonie sinceră cu povețele lui, nu era nicidecum o necinste pentru numele de creștin".

Trecând la examinarea epistolei sf. Iacov, vom cerceta-o cu un interes cu atât mai adânc, dacă ne vom aminti, că aceasta este o nouă adresare a unui mare învățător creștin către iudei și către creștinii iudei nu cu mult înainte de dărâmarea definitivă a naționalității lor. Ap. Pavel le-a arătat superioritatea infinită a Noului Testament față de cel Vechiu. Ap. Petru le-a arătat, cum creștinismul a devenit adevărată împărăție, preoție împărătească, moștenire de Dumnezeu povățuită. In epistola către Evrei s'a dovedit în chip iscusit de ap. Pavel, că creștinii au adevărata preoție, singura care a și

132) Fapt. XV, 24, „că trebue a se tăia împrejur și a păzi legea, ceeace noi nu le-am poruncit".

putut da omului dreptul de a fi admis în sanctuarul ceresc. Sf. Iacov îi cheamă să se supună legei celei împărătești a libertății. Astfel ap. Pavel le-a arătat, că lepădarea creștinismului sau abaterea de la el era lepădarea sau abaterea dela har pentru păcat, dela adevăr pentru umbră; ap. Petru i-a prevenit contra nerăbdării cârtitoare și necrednicioase; sf. Iacov expune riguros înaintea ochilor lor caracterul periculos al nesincerității și a îndoelei. Iar predica comună a lor a tuturor constă în aceea, că Iudeii, cari au primit credința în Hristos, trebue să nădăjduiască și să rabde și să fie credincioși până în sfârșit.

VII. Intr'o privință epistola aceasta ni se înfățișează unică în felul său. Numai ea singură din cele douăzeci de epistole ale Noului Testament începe fără nici o binecuvântare și se sfârșește fără nici o salutare [133]). In împrejurarea aceasta noi putem, mă rog, să vedem reflexiunea caracterului neînduplecat al scriitorului. Acesta era om, care în multe privințe stătea singuratic și în obiceiul căruia era de a vorbi tot, ce voia să spună, fără nici o formulă sau introducere, și în cuvinte puține, scurte și din cele mai simple. Insuși timpurile erau așa, căci erau rigurozitate și scurtime. Ele se asemănau acelor zile, cari provocau înșesita proclamare a profetului Isaia (V, 1-30): „Vai, vai", lăcomiei, luxului, necredinței, mândriei, nedreptății și coruperei adevărului moral,

133) Aceasta s'ar putea spune deasemenea despre întâia epistolă a sf. ap. Ioan; dar acea epistolă, (chiar dacă noi nu vom primi părerea, că ea a fost trimisă ca suplement la evanghelie) nu are adresă epistolară, ci mai curând se deosebește prin însușirea de tratat, decât de epistolă.

CAPITOLUL XXXV.

EPISTOLA SOBORNICEASCĂ A SF. AP. IACOV

◆◆◆

Toată religia creştinilor constă în aceia, ca să trăiască fără crime şi fără viciu.
Lactanţiu.

Ce om nobil vorbeşte în această epistolă! O răbdare adânc nebiruită în suferinţă! Măreţie în sărăcie! Bucurie în întristare! Simplitate, sinceritate, nădejde tare şi dreaptă în rugăciune!... Cum tinde el spre fapte, anume spre fapte, iar nu spre vorbe, nu spre credinţă moartă! Herder.

După examinarea tuturor datelor, pe care le putem avea la îndemână relativ de autorul epistolei în cauză şi a împrejurărilor originei şi scrierii ei, putem cu mai multă limpezime şi temeinicie să expunem învăţătura măreaţă, ce se coprinde într'însa.

Epistola începe cu cuvintele: „Iacov, sluga lui Dumnezeu, şi a Domnului Iisus Hristos“ [135]), — acesta

135) Acesta şi II, 1 sunt singurile locuri, în care se întâlnesc numele de „Iisus“ şi „Hristos“, deşi aceasta nu-i singura *indicaţiune* la ei. Bengel spune, că pentru dânsul se putea părea *ceva* în felul mândriei, dacă ar fi vorbit foarte mult despre Iisus Hristos după trup. Adevărata deslegare a acestui lucru se cuprinde în scopul şi caracterul epistolei. El, adevărat, nu pomeneşte despre Hristos în cuvântarea sa (Fapt. XV, 14—21); dar cuvântarea aceasta a fost scurtă şi a avut un

și ca un Maleachi creștin: Eremia, după proclamarea acelui strașnic „vai“, Maleachi, după pecetluirea cărții prorociei dumnezeiești asupra Ierusalimului, și nu numai asupra Ierusalimului, ci și asupra iudeilor din toată lumea, care erau legați de Ierusalim prin adorarea religioasă a lui Dumnezeu și prin mergerea personală la marile lui sărbători anuale. Epistola lui Iacov este cuvântul de rămas bun a prorociei israelite [134]).

134) Episcopul Wordswort, pe care eu îl citez aicea cu atât mai mare bucurie cu cât în genere mă depărtez mai mult de vederile lui exigetice.

CAPITOLUL XXXV.

EPISTOLA SOBORNICEASCĂ A SF. AP. IACOV

◆◆◆

Toată religia creştinilor constă în aceia, ca să trăiască fără crime şi fără viciu.

Lactanţiu.

Ce om nobil vorbeşte în această epistolă! O răbdare adânc nebiruită în suferinţă! Măreţie în sărăcie! Bucurie în întristare! Simplitate, sinceritate, nădejde tare şi dreaptă în rugăciune!... Cum tinde el spre fapte, anume spre fapte, iar nu spre vorbe, nu spre credinţă moartă! Herder.

După examinarea tuturor datelor, pe care le putem avea la îndemână relativ de autorul epistolei în cauză şi a împrejurărilor originei şi scrierii ei, putem cu mai multă limpezime şi temeinicie să expunem învăţătura măreaţă, ce se coprinde într'însa.

Epistola începe cu cuvintele: „Iacov, sluga lui Dumnezeu, şi a Domnului Iisus Hristos“ [135]), – acesta

135) Acesta şi II, 1 sunt singurile locuri, în care se întâlnesc numele de „Iisus“ şi „Hristos“, deşi aceasta nu-i singura *indicaţiune* la el. Bengel spune, că pentru dânsul se putea părea *ceva* în felul mândriei, dacă ar fi vorbit foarte mult despre Iisus Hristos după trup. Adevărata deslegare a acestui lucru se cuprinde în scopul şi caracterul epistolei. El, adevărat, nu pomeneşte despre Hristos în cuvântarea sa (Fapt. XV, 14—21); dar cuvântarea aceasta a fost scurtă şi a avut un

este titlul, pe care și-l însușește sf. Iacov și singura indicațiune personală din toată epistola lui [136]). Titlul acesta simplu și totuși în ochii scriitorului, precum și a celorlalți apostoli, e nobil și mai înalt decât orcare alt titlu, pe care și-l putea însuși, deoarece ei cu toții își dădeau seama, că erau „răscumpărați cu preț". El nu se numește pe sine apostol, și nici nu are nevoe de un titlu ca acesta pentru a atrage asupra sa luarea aminte a creștinilor, în mijlocul cărora se folosea de o autoritate incontestabilă, și apoi un atare titlu te miră de ar fi fost recunoscut printre iudeii neconvertiți, pe care el deasemenea îi avea în vedere în epistola sa. Nu se numește el pe sine deasemenea nici „frate al Domnului". Aceasta era o însușire, care i se atribuia de alții și pe care el nu voea să o scoată singur la iveală. Ea servea, poate, pentru dânsul ca o amintire chinuitoare despre pierderea feriricirii acelor ani, în care el nu crezuse în Hristos. El nu putea să uite cu ce expresivitate Domnul Iisus chiar dela începutul slujirei sale publice înlăturase pretențiile rudeniei de sânge, ca neavând însemnătate duhovnicească. Față cu Hristos cel prea veșnic, înviat și proslăvit, el nu mai era „frate", ci rob (Rom. I, 1; 2 Petr. I, 1; Iud. 1).

„Trimite salutare [137]) celor douăsprezece seminții,

---

caracter curat special. Expresia II, 1 și împreunarea lui Iisus cu Dumnezeu Tatăl în acest verset ne arată limpede, că pentru sf. Iacov Domnul nu era φιλός ἄνθρωπος al ebioniților; deasemenea sf. Iacov n'a putut să se numească pe sine nici „robul" unui om oarecare mort. Vezi Christologie, I, 95.

136) Rom. I, 1; 2 Petr. I, 1; etc.

137) „Treisprezece apostoli au fost numiți de Domnul; sf. Iacov, sf. Climent și alții sunt apostoli" (Apost. Constit. II, 55).

care sunt în risipire [138])". Zece seminții, în calitate de seminții aparte se perdusera cu totul printre popoarele, în țările cărora ele fuseseră strămutate [139]); dar mai rămăseseră, probabil, încă unele comunități și, de bună seamă, multe familii, care-și păstraseră genealogia și se mândreau încă în gând, că ele aparțin cutării sau cutării seminții a vechiului Israel [140]). Iar poporul însuși niciodată nu și-a pierdut conștiința înrudirii sale duhovnicești. „Doisprezece" era pentru iudeu un număr simbolic, *Trei* era pentru el număr sfânt, numărul duhului, numărul vieții, ce se află în Dumnezeu; *patru* era numărul, care simboliza Providența Dumnezeiască; *doisprezece* (4 X 3) era numărul desăvârșirei cerești, numărul desăvârșirei împărăției lui Dumnezeu [141]). Deaceia apostolul Pavel vorbește deasemenea de făgăduința dumnezeiască, „împlinirea căreia nădăjduesc s'o vadă *cele douăsprezece seminții ale noastre* [142]). Și Sf. Apostol

138) Vezi „Viața și operile sf. apostol Pavel", Cap. VII. Cuvântul „risipire" sau diaspora se întâlnește la Ioan, VII, 35; 1 Petr. I, 1, și la LXX în Ps. CXLVI, 2; Deut. XXVIII, 25.

139) Vezi mai jos, în tâlc acestui loc.

140) Decanul *Plumptr* arată, că pentru întâia oară ficțiunea cum că zece seminții s'ar fi păstrat undeva în calitate de corp social întreg, se ivește în 2 Ezdr. XIII, 39—47, unde autorul spune, că ele, hotărîndu-se să-și țină legea lor proprie, „s'au sfătuit între dânsele, ca să părăsească mulțimea păgânilor și să se ducă într'o țară depărtată, unde niciodată n'a locuit om". Talmudul recunoaște deplina lor risipire, așa, rabinul Aș a zis: „Dacă păgânul vrea să se cunune cu o jidaucă, apoi cununia aceasta să nu fie ireală, deoarece el poate să fie urmașul unuia din cele 10 triburi și astfel din neamul lui Israel" (Ievamoth, f. 16, b). După aceia iarăși: „Zece seminții niciodată nu vor fi restabilite" (Deut. XXVIII, 25)... „Așa zice rabinul Achiba" (Sanhedrin, f. 110, b).

141) De pildă văduva, proorocița Ana, care era din semința lui Asir.

142) Vezi Herzog, Real. Encycl. s. v. Zahlen; Lange, Apocalypse Introd. § VI; a.

Ioan în Apocalips prezintă în diferite forme [143]) ecoul părerei despre alegerea celor douăsprezece seminții în ceruri, – alegere, care se subînțelege în făgăduința lui Hristos. „Veți ședea pe douăsprezece scaune, judecând cele douăsprezece seminții ale lui Israel“ (Mat. XIX, 28; Apoc. VII, 5–8).

După o coincidență curioasă și neintenționată, această epistolă împreună cu o epistolă sobornicească din partea Bisericei Ierusalimlene, autorul principal al căreia a fost Sf. Iacov, ne înfățișează unicele două epistole creștine din Noul Testament, care încep cu salutarea „să se bucure“ [144]). Aceasta era o salutare curat grecească. Salutarea iudaică era *șalom=pace* [145]). Apostolul Pavel, dorind să unească în salutările sale tot ce era mai binecuvântat atât în popor, cât și în viața duhovnicească, unește aceste două forme naționale de salutare și de obiceiu zice: „har și pace“, ceeace în epistolele sale pastorale se desvoltă prin dragoste și capătă forma: „har, milă și pace“.

Cuvântul „să se bucure“ [146]) aici alcătuește trecerea către versetul introductiv: „frații mei, să aveți toată bucuria“. Acest mijloc de trecere prin repeta=

---

143) 12 seminții; 24 de bătrâni; 12.000 în fiecare seminție; 144.000 de următori ai Mielului, etc. Numărul din urmă nu însemnează nicidecum oarecare mărginire îngustă a numărului, ci din contra, servește să designeze un număr ideal deplin.

144) Fapt. XV, 23 χαίρειν. Cuvântul acesta se întâlnește deasemenea în scrisoarea greacă a lui Claudie Lisie Felix (Fapt. XXIII, 26) și în scrisoarea lui Antioh din 2 Mac. IX, 19. Repetarea lui aicea este una din coincidențele neintenționate dintre această scrisoare și povestirea despre sf. Iacov din cartea faptelor Sfinților Apostoli.

145) Is. XLVIII, 22; LVII, 21, unde cuvântul *șalom* se traduce la cei LXX prin cuvântul χαίρειν.

146) Comp. 2 Ioan X, 11. Lipsa orcărei binecuvântări introductive se poate explica prin caracterul *general* al epistolei.

rea cuvântului (cunoscut technicește sub numirea de *duadiplosis)* alcătuește o particularitate foarte caracteristică a acestei epistole și ne înfățișează în genere metodul obișnuit a autorului la trecerea dela un paragraf la altul [147]). Cealaltă parte a capitolului (frazeologia căreia ne vom sili să o lămurim în notele subliniare și prin curgerea textului) se citește precum urmează:

„Frații mei [148]), să aveți toată bucuria [149]), când treceți prin felurite cercări [150]), știind că cercarea credinței voastre [151]), naște răbdare. Răbdarea însă trebue să aibă lucrare desăvârșită [152]), ca să fiți întregi și desăvârșiți, fără nici un neajuns“ [153]) (I, 2–4).

„Dacă însă cineva din voi are lipsă de înțelepciune [154]), acela să ceară dela Dumnezeu, care dă tuturor

---

147) Așa, vedeni vers. 1, χαίρειν; vers. 2, χαραν; ὑπομονὴν vers. 3, ἡ δὲ ὑπομονήν; vers. 4. λειπόμενοι, etc.

148) Πᾶσαν χαρὰν, merun gaudium, eitel Freude. comp. Luc. VI, 22, 23; Fap. V, 41; Colos. I, 24.

149) Întrebuințarea necontenită a acestui cuvânt ne arată, că rahele pricinuite de sf. Iacov, sunt rane din partea unui prieten devotat.

150) Cuvântul ποικιλος literal însemnează „multicolor“. Cuvântul ispită cuprinde în sine tbate formele de cercare. Luc. XXII, 28; Fapt. XXII, 10. Persecuția în timpul acela bântuia: I Tesal. II, 4; Ebr. XI, 32, 33.

151) Vers. 3, sf. ap. Petru (I, Petr. I 7) întrebuințează aceeaș frază, și coincidența te miră de poate fi întâmplătoare.

152) Mat. XXIV, 13.

153) „Lucrul lui Dumnezeu, — zice Alford, — în om este omul“. Cuvântul τελειος favorit la sfântul Iacov (I, 3, 4, 17, 25; III; 2), e împrumutat fără îndoială din cuvintele Mântuitorului (Mat. V, 48; XIX, 21). ὁλόκληρος se întrebuințează deasemenea de sf. apostol Pavel (I Tesal. V, 28) și înseamnă „bine aranjat în fiecare parte“ (Fap. III, 16). Filon și I. Flaviu îl întrebuințează în senz de animale pentru jertfă fără meteahnă.

154) „Înțelepciunea“ la sf. Iacov este debunăseamă acea înțelepciune practică, care covârșește știința (γνωσις), pentrucă ea nu numai cunoaște adevărul, dar și acționează conform cu această cunoștință (Etim. Magn.). Comp. III, 15, 17; I Cor. XII, 8; Colos. II, 3.

simplu [155]) și fără înfruntare [156]), și i se va da [157]) (I, 5).

„Dar să ceară cu credință [158]), neîndoindu-se nicidecum [159]), pentrucă cel ce se îndoiește e asemenea valului mării, care se ridică și se învălue de vânturi [160]); omul acela să nu socotească că va primi ceva [161]) dela Domnul. Omul cu gândul împărțit [162]) e nestatornic în toate căile sale“ [163]) (I, 6–8).

---

155) *Aplos.* Așa, în Rom. XII, 8 apostolul îndeamnă a spori în „simplitate“.

156) Insemnarea acestei expresiuni e foarte bine să se vadă în Sir. XX, 15, unde se zice despre prost: „puțin va da el, dar de cârtit va cârti mult și-și va deschide gura ca un corbinic; acum el dă împrumut, iar mâne va cere înapoi: uricios este un astfel de om înaintea Domnului și a oamenilor“. Deasemenea XLI, 22: „când dai, nu reproșa“ *(Mi Unidise).* Exprobratiso beneficî (ter. Andr. I, 1), adică cârtirea contra altora pentru ceeace noi le-am făcut este viciul obișnuit al tuturor veacurilor.

157) Vezi 3 Reg. III, 11, 12: „Pentrucă tu ai cerut această „înțelepciune“, iată Eu voi face după cuvântul tău“. Luc. XI, 13; Sir. VII, 10: „Nu te împuțina în rugăciunea ta“. De aicea vedem, că prin credință sfântul Iacov înțelege devotament nețărmurit față de Dumnezeu.

158) Vezi V, 15; Mat. XXI, 22; „Și oricâte veți cere când vă rugați cu *credință*, veți primi“.

159) Διακεινόμενος Mat. XXI, 21: „De veți avea credință și de nu vă veți îndoi, veți face nu numai ceeace s'a făcut cu smochinul, ci și muntelui acestuia de-i veți zice: ridică-te și te aruncă în mare, va fi“; Rom. IV, 20. Avraam οὐ διεκρίθη τῇ ἀπιστια.

160) Cuvintele acestea se întâlnesc numai aicea, și învăluire se întâlnește numai la Luca VIII, 24; dar metafora aceasta se întâlnește și la Isaia LVI, 20; Efes. IV, 14. Cuvintele acestea exprimă bine starea de agitație revoluționară, care a precedat războiul iudaic.

161) Adică fiecare răspuns deosebit la rugăciune.

162) „Om, care are două suflete, ce se luptă între ele“. Această expresie izbitoare se întâlnește numai IV, 8. Rabinul Tanhum (f. 84) la Deuter. XXVI, 17 ne dă o paralelă apropiată. „Ceice se roagă, să nu aibă două inimi, una îndreptată spre Dumnezeu, iar alta către altceva“. Comp. 3 Reg. XVIII, 21; Ps. XI, 3: „Inima îndoită (literal: inimă și inimă); Sir. I, 28: Nu te apropia de Dânsul, adică de Dumnezeu cu inimă îndoită; Is. II, 12: „Vai păcătosului, care umblă pe două căi“, Mat. VI, 24: „Nimeni nu poate să slujească la doi domni“. O asemănare a acestui loc se găsește în „Păstorul lui Herma“ „Mandat IX“.

163) Ακατάστατος. Expresiune clasică, care iarăși se întâlnește

„Fratele umilit cu înălțimea sa să se laude, iar cel bogat să se laude cu umilința sa [164]), că va trece ca floarea erbei [165]). Căci când se ridică soarele cu arșița usucă iarba, floarea-i cade și frumusețea înfățișărei ei piere [166]); așa se va vesteji și bogatul în căile lui“ [167]) (I, 9-12).

„Ferice de omul [168]), care rabdă ispita; că fiind cercat, va primi cununa vieții [169]), pe care a făgăduit-o Domnul [170]), celor ce-l iubesc pe El“ [171]) (I, 12).

„In ispită însă nimenea să nu zică: Dumnezeu mă ispitește; căci Dumnezeu nu este ispitit de rău [172]), și nici el nu ispitește pe nimenea. Ci fiecare

---

numai la Sf. Iacov (III, 8). Comp. Is. LIV, 11; „Aruncat de furtună“; III, 16; Luc. XXI, 9; I Cor. XIV, 33 etc. Acesta-i om, care „nu se oprește“ (Iov, XIV, 2).

164) Despre diferitele păreri relative de acest stih vezi mai jos. καυχασθαι, literal înseamnă: „se laudă“. Rom. II, 17.

165) Relativ de această metaforă, aplicabilă cu deosebire la viața scurtă a florilor sub soarele dogoritor al Palestinei, vezi Is. XL, 6, 7; Ps. CI, 15; Iov XIV, 2; I Petr. I, 24; Int. II, 8: „Să ne încununăm cu flori de roze, înainte ca ele să se vestejească“; bogățiile nu alcătuesc „o moștenire nevestejită“ (1 Petr. I, 4), cum este împărăția lui Dumnezeu.

166) Forma de aorist ne arată caracterul întregei istorisiri, așa zicând. *Cavson* de obiceiu se ia în senz de *cadim*, sau *simum*, ca în Ioan, IV, 8; „Vântul de răsărit“ în Iez. XVII, 10; XIX, 12; „Vântul Domnului din pustie“, în Os. XIII, 15: dar poate însemna deasemenea „arșiță dogoritoare“, Mat. XX, 12; Luc. XII, 55.

167) μαρανθησεται numai în Intel. II, 8 și Iov, XV, 30 (LXX). πορειαις este cea mai documentată citire și ne indică, poate, călătoria întreprinsă cu scop de câștig, etc. (Iac. IV, 13).

168) Ἀνήρ „non mollis nec effeminatus sed vir“ (Thos. Aquin.).

169) Aici nu-i o indicație deosebită la atleți (Ps. XX, 3; Apoc. II, 10; Intel. V, 16.

170) In unele manuscrise, ca ℵ, A, B, se întreduințează pronumele mult mai expresiv „el“ în loc de „Domnul“, și el ne arată, că: de timpuriu s'a început metodul talmudic al citațiunilor.

171) Amor parit patientiam (Bengel).

172) απειραστος se întâlnește numai aicea. El înseamnă: 1) „neispitit“ și 2) „acela, care nu ispitește“. El înseamnă, de bună samă

se ispitește pe sine, fiind târât [173]) și momit de pofta sa [174]). Pofta însă zemislindu-se, naște păcat; iar păcatul săvârșit, naște moarte“ [175]) (I, 13-15).

„Nu vă amăgiți, frații mei iubiți. Toată darea bună și tot darul [176]) desăvârșit se pogoară de sus, dela Părintele luminilor [177]), la care nu este schim-

---

„nu are nimic comun cu faptele rele și deaceea nu poate ispiti pe oameni la rău“. Icumenie citează expresia păgână: „omul dumnezeesc nici singur nu îngăduе turburări, nici nu le pricinuește altora“. Pentruce dară se spune că Dumnezeu a ispitit pe Avraam (Fac. XIX, 3)? Aceasta înseamnă, că el a ispitit pe Avraam nu din intențiuni rele la scopuri rele, ci cu gând bun la lucruri bune“ (Fer. Augustin).

173) Pild. XXX, 13 (LXX). Cuvântul acesta poate fi întrebuințat, când e vorba „de tras foloase pe pământ“, ca la Herodot, II, 86, și astfel, putem crede, că această metaforă e luată din viața pescarilor. Cuvântul δελεαζόμενος poate deasemenea să însemneze „a atrage prin momeală“, ca în 2 Petr. II, 14, 18; Xen. Educ. II, 1, § 6. Dar desfășurarea maideparte a acestei metafore arată, că sf. Iacov are aicea în vedere momeala din partea simțului desfrânării (Pild. VII, 16—23), la care, în întrebuințarea clasică și elinistă, cuvintele acestea sunt deopotrivă aplicabile (Hom. Od. II, 294; Arist. Polit. V, 10. Testam. XII. Patriarch. p. 702), și cu deosebire la Plutarch, De Ser. Nun. Vindict.: „dulceața dorinței, asemenea momelei (δέλεαρ), atrage (ἕλκει) pe oameni.

174) „Nimenea nu pricinuește vătămare omului, decât el singur; „pasiunea devine pentru fiecare zeul său propriu“; sua cuique Deus fit dira cupido (Virg. A. En. IX, 185).

175) Milton transformă această metaforă în alegorie în „Raiul Pierdut“, II, 745—814. Lange își întoarce atențiunea la diferitele expresiuni ale Noului Testament: „păcatul este moarte“ (sf. Ioan).

176 Aceasta alcătuește în original un exametru desăvârșit, esceptând numai aceea, că e reșchirată ultima silabă a cuvântului δόσις.

πᾶσα δόσις ἀγαθὴ καὶ πᾶν δώρημα τέλειον.

Despre aceste fraze metrice vezi nota la Evr. XII, 14. δώρημα se întâlnește numai în Rom. V, 16. „De sus“ (Ioan, III, 3, 7, 31; XIX, 11). Episcopul Andruis în cele două cuvântări ale sale la acest text zice, că δόσις ἀγαθὴ arată darurile vieții veșnice; δώρημα τέλειον arată comoara, scrisă pentru noi în veșnicie.

177) Prin „lumini“ se înțeleg, probabil, „corpurile cerești“ ca în Ps. CXXXV, 7; Ier. IV, 23 numite în Fac. I, 14 φωστῆρες, ceeace alegoric e aplicabil creștinilor (Ioan, V, 35: Filip II, 15). „Părintele“ deci

bare, nici umbră de prefacere [178]). El după voea s'a ne-a născut prin cuvântul adevărului, ca să fim oarecare [179]) pârgă a făpturii lui" [180]) (I, 16-18).

Deci [181]), fraţii mei iubiţi, tot omul să fie grabnic la ascultare şi zăbavnic la grăit [182]), zăbavnic la mânie. Căci mânia omului (ἀνδρὸς) nu face dreptatea lui Dumnezeu. De aceea, lepădând toată necurăţia şi orce rămăşiţă de răutate, primiţi cu blândeţă cuvântul cel sădit în voi, care poate să mântuiască sufle-

---

însamnă Făcătorul (Comp. Iov. XXXVIII, 28; „ploaca are ea oare tată?"). Unii explică această expresie ca referindu-se la îngeri şi duhuri şi la Acela, Care este „Lumina lumii (Ioan, IX, 5); dar întrebarea aicea nu e, ce însemnare să se dea acestor cuvinte, ci aceea, ce au însemnat ele la început.

178) Cuvintele acestea sunt stranii: παραλλαγῆ ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα. Primul cuvânt, neobişnuit în Noul Testament (dar vezi 4 Reg. IX, 20 după LXX) şi luat în sens de termin astronomic tecnic, e asemenea unui paralax. Dar la Epictet, I, 14, el înseamnă simplu „schimbarea" παραλλαγῆ zilelor în nopţi". Totuşi el are, se pare, legătură politecnică cu astronomia. Ἀποσκίασμα este deasemenea cuvânt neobişnuit, şi τροπαὶ ἡλίου înseamnă „starea soarelui" (Vezi Iov, XXXVIII, 33). Aici, totuşi, se face, pare-se, o aluzie generală la schimbările şi revoluţiile soarelui, lunii şi stelelor (Înţel. VII, 17—19), în comparaţie cu soarele, care nu apune niciodată. Comp. 1 Ioan, I, 5, „şi lumina în întunerec luminează şi întunerecul n'a cuprins-o". Ps. CXXXVIII, 11.

179) Ἀπαρχήν. Τινὰ arată, că el întrebuinţează o nouă metaforă.

180) Despre marea însemnătate teologică a acestui verset, — cu atât mai de remarcat, cu cât epistola are un carater esclusiv practic, — se va vorbi mai la vale.

181) Adevărata citire, evident, este ὥστε A. B. C. (Evr. XII, 17; Efes. V, 5). Inseş înfăţişarea sa fragmentară, a servit, se pare, ca pricină a felurite lecturi în manuscripte.

182) Sir. V, 18: „Fii grabnic a auzi şi dă răspuns cugetat"; „tu ai două duhuri şi o gură" (Rückert). Icumenie aici citează proverbul, că „nimenea niciodată nu s'a căit că a tăcut", şi fiecare îşi aminteşte proverbul „vorba e de argint, iar tăcerea de aur" (Pild. XIII, 3; Ecl. V, 2). La Filon se găseşte sentinţa: „Târzâelnic la facerea de bine şi grabnic la jignire". Iudeii totdeauna au fost „târzielnici la auzire" (Evr. V, 11; X, 25).

tele voastre [183]). Fiți însă împlinitori ai cuvântului, iar nu numai auzitorii lui, amăgindu-vă pe voi înșivă (Col. II, 4; Luc. XI, 28). Pentrucă celce ascultă cuvântul și nu-l împlinește, acela e asemenea omului [184]), care privește în oglindă trăsăturile firești ale feții sale, și dupăce s'a privit, s'a dus [185]) și uită îndată cum este. Iar celce pătrunde [186]) în legea cea desăvârșită, în legea libertății [187]), și va stărui într'însa [188]), acela, fiind nu un ascultător uituc, ci un împlinitor cu fapta, va fi fericit pe urma faptei sale" [189]) (I, 19-25).

„De socoate cineva din voi că-i evlavios [190]),

---

183) El poate mântui, pentrucă-i puterea lui Dumnezeu (Rom. I, 16). Fără el ei nu se pot mântui nici prin fapte.

184) Ἀνδρί. Unii au raportat acest termin la indiferența comparativă a bărbaților, când se privesc în oglindă (1 Cor. XIII, 12; Înțel. VII, 26; Sir. XII, 12), dar e îndoelnic, ca sf. Iacov să fi avut aici în vedere particularitatea specială a acestui cuvânt (Vezi vers. 8—12).

185 Ἀπελήλυθεν, perfectul. Forma verbului dă un deosebit colorit figurii.

186) Adevărata însemnare a acestui cuvânt se poate vedea din comparația cu Luc. XXIV, 12: „plecându-se, a văzut"; Sir. XIV, 23; Ioan, XX, 5, 11; 1 Petr. I, 12 (vezi nota la acest vers.). Sf. Iacov, fără îndoială, a avut aici în vedere pe Heruvimii, care se plecau pe chivotul așezământului, oarecum cu scopul de a contempla necontenit descoperirea voinții lui Dumnezeu din legea morală. Vezi despre acest cuvânt la Colridje (Aids ta Reflection) p. 15: „Un cuvânt mai fericit și mai tare nu se putea găsi pentru exprimarea miezului și a scopului final al discuțiunii.

187) „Legum servi sumus ut liberi esse possimus" (Cic.). Noi am văzut deja, că idealul legii după sf. Iacov nu-i același, ca după Moise (Fapt. XV, 10; Gal. 5, 1; dar comp. Ps. XVIII, 8—11), ci coincide cu idealul predicii de pe munte (Iac. II, 8; V, 12; Ioan, VIII, 32), și este legea duhului (Rom. VIII, 2), legea credinții (Rom. III, 27).

188) Atrage asupra sa atențiunea antiteza, παρακύψας, παραμείνας, οὐκ ακροακὴς επιλησμοσυνης, în contrast cu κατενόησεν, ἀπελήλυθεν, ἐπελαθετο.

189) „Ut ipsa actio sit beatitudo" (Schneckenburger).

190) Θρησκεία înseamnă slujbă rituală, cerințele exterioare ale religiei; „religii vesele, pline de fast și de aur (Fapt. XXVI, 5), care

dar nu-şi înfrânează limba (Iac. III, 2, 3), ci-şi înşală inima, evlavia aceluia e zadarnică. Evlavie curată şi neprihănită [191]) înaintea lui Dumnezeu şi Tatăl este: a cerceta pe orfani şi pe văduve (Eş. XXII, 22-24; Fapt. VI, 1) şi a te păzi pe sineţi neîntinat de lume" [192]) I, 26-27).

Noi am desfăcut acest capitol în secţiuni scurte cu scopul de a arăta, pe cât posibil, tranziţiele cugetării sau ideilor. Dificultăţile deosebite de expresiune socotim că se lămuresc îndeajuns în notele sublinare. Dar în acest capitol sunt două-trei puncte comune, care au nevoie de lămuriri deosebite.

1. Mai întâiu de toate se aruncă fiecăruia în ochi aceea, că sf. Iacov începe deodată cu întrebarea despre ispită, întrebuinţând acest cuvânt în

---

(cum vedem din Colos. II, 18) singurul loc, unde se mai întâlneşte acest cuvânt în Noul Testament, au tendinţa statornică de a degenera în aşezăminte omeneşti superficiale şi desfătătoare, şi chiar (întrebuinţând fără rezervă noul cuvânt inventat al unui scriitor de mai târziu), în ϑϑ-ϑλοϑρησκεία: Aceasta-i primejdia obişnuită şi boala virtuozităţii externe, când viciul preface înseşi virtutea în mândrie şi intoleranţă. Acest paragraf ilustrează „zăbovirea în a vorbi", cum ultimul a ilustrat „grăbirea de a asculta". Indărătnicirea şi stăruinţa în vorbire este urmarea firească a unei religii dubioase.

191) Concepţia iudaică despre întinare era cu totul deosebită (Ioan, XVIII, 28; Lev. V, 3, etc. Comp. Sir. XXXV, 14). Relativ de „orfani şi văduve" (unde deasemenea se arată că era căutare la faţă) şi relativ de opinia publică Comp. Marc. VII, 20—23; Luc. XI, 40.

192) Sf. Iacov simţea această datorie mai vioi şi-şi da seama, că el anume, iar nu observarea datoriilor religioase, era înadevăr plăcut lui Dumnezeu; că odată şi el era din lumea aceasta, din care pricină lumea, care ura pe Hristos, nu-l ura pe dânsul (Ioan, VII, 7). Prin lume se subînţelege aici tot ce-i în lume şi în viaţa lumească, ce ispiteşte spre păcat (1 Tim. VI, 14). Cu ideea asta compară Ioan XVII, 15; 1 Tim. V, 22. Cu ideea generală a acestui paragraf compară Sir. XXXV, 2; „Cine răsplăteşte cu recunoştinţă, acela aduce prinos de semidal (făina cea mai bună); iar cine dă milostenie, aduce jertfă de laudă". Tot această idee se întâlneşte atât în sf. Scriptură, (Deut. X, 12; Ps. XXXIX, 7; XX, 17; etc.), cât şi la scriitorii păgâni.

înțelesul lui cel mai larg, ca cuprinzind în sine toate formele de ispită. Ea cuprinde atât prigonirile externe, cărora adesa erau expuse Bisericile iudeilor din diaspora, atât ale celor convertiți, cât și ale celor neconvertiți; în puterea urii generale contra lor din partea păgânilor, cât și ispitele interne, care adesa stăteau în legătură cu împrejurările externe. Sf. Iacov arată cititorilor săi, cum să prefacă aceste ispite în binecuvântări, făcându-le izvor de răbdare neînfrântă. si întrebuințându-le ca foc, care cearcă și curăță aurul. Creștinul și trebue să tindă spre această desăvârșire [193]).

2. Dar desăvârșirea are nevoe mai mult decât de orce de înțelepciune [194]); și dacă lipsește această înțelepciune, creștinul trebue să o ceară dela Acela, darurile căruia sunt absolute și milostive (I, 5).

3. Totuși, ar fi nefolositor să o cerem fără credință în Acela, către Care se adresează ruga înseși, și fără credință în aceea, că ruga aceasta va fi împlinită. Astfel de rugăciuni fără credință pot să rămână numai dintr'o dispoziție îndoelnică, din lipsa de statornicie, din lipsa unui devotament din toată inima, din împărțirea vieții și a scopului (I, 6-8).

4. După aceea să face, se pare, o trecere bruscă la îndemnuri pentru bogați și saraci [195]). Că trecerea

---

193) Creștinul tinde spre „răbdare", iar nu spre nesimțire, cum făcea stoicul. Răbdarea lui are „o obârșie mult mai înaltă, un caracter mult mai dulce, o mare continuitate și roade mult mai slăvite" (Van-Oosterzee).

194 Istoria puținilor ani următori ne arată, cât de mult iudeul avea nevoe de această înțelepciune. „Și înțelepciunea a fost îndreptățită de fiii ei". (Mat. XI, 19); — și ea locuea nu în Ierusalim, ci cu creștinii, care fugiseră pentru o vreme în Pella.

195) Așa, în Shemoth Rabba (§ 31, f. 129) găsim: „binecuvântat este omul, care rezistă la ispita sa; căci nu-i om pe care să nu-l cerce

„aceasta nu e atât de bruscă în sufletul scriitorului, „asta ne-o arată întrebuințarea de către el a particulei de legătură. „Omul cu gândul împărțit, – zice el, – e nestatornic în toate căile sale. Fratele de stare umilită cu înălțimea sa să se laude". Se pare că nu ideea servește ca legătură expresă; ce dară servește de cauză a acestei distrageri și nestatornicii? Nu răsare ea oare din devotamentul către lume? Da, *„nu puteți sluji lui Dumnezeu și lui mamona.* Dacă deci, cineva din frați e sărac și umilit, să se bucure de înălțimea sa; pentrucă dacă el înțelege bine umilința sa pământească, apoi aceasta este adevărata lui înălțime. El se desfătează de fericirea sărăciei". Aceasta, evident, e ceva în felul ideei, așa de tăios exprimată de un mare cugetător (Becon): Buna stare este fericirea Vechiului Testament, sărăcia este fericirea Noului Testament (I, 9).

5. „Iar cel bogat, – adaogă sf. Iacov, – să se laude cu smerenia sa". Insemnarea acestor cuvinte nu e lămurită. Unii presupun chiar, că cuvintele „bogat" și „sarac" se întrebuințază în această epistolă numai în sens figurat[196]). Alții se opresc asupra întrebării: Trebue oare ca noi prin „bogat" să în-

---

Dumnezeu. El ispitește pe bogați, ca să vadă, deschid ei oare mâna pentru cei săraci? El cearcă pe săraci, ca să vadă, nu vor cârti ei oare? etc.

196) Lange socoate, că „prin frați de treapta de jos" se înțeleg iudeii și iudeii creștini, iar prin bogați se înțeleg păgânii. Căci, zice el, — iudeii bogați totdeauna au fost buni cu săracii. Eu socot, că am deslegat greutatea. Fără îndoială, ar trebui de spus multe, că „omul bogat îmbrăcat în haret însamnă creștin iudeu ebionit bogat, care se trufește cu inelul său de iudeu al Vechiului Testament, pe când săracul cu haine rele înseamnă păgânul creștin" (Introd. p. 27). Aceasta însamnă a introduce în Exigetica Noului Testament născociri, împrumutate din Lessing!

țelegem pe creștinii bogați sau pe iudeii și păgânii bogați? Noi socotim, că cuvintele acestea aicea trebue să le înțelegem în sensul lor orginal. Cum s'a explicat deja mai sus, sf. Iacov nu are nicidecum în vedere pe păgâni și nu trage linie despărțitoare între iudei și creștini. După aceea încă o întrebare: trebue oare ca noi să înțelegem fraza aceasta în sens de convingere, adecă în sensul: să se laude bogatul cu smerenia sa, sau în sensul de contrast, iar bogatul se încântă sau se laudă cu aceea, cu ceeace în realitate este înjosirea sa [197]). Intr'un înțeles este îndemn pentru bogați, ce anume trebue să facă; în alt înțeles, asta e o mustrare a bogatului pentru ceeace face. Nici una din aceste interpretări nu e scutită de dificultăți, dar înțelesul general se pare a fi acela, că dedarea lumii și ispitelor aduse de ea e plină de pericole. Sărăcia și bogăția au în ochii lui Dumnezeu însemnare contrarie. Sărăcia umilită este adevărata bogăție; bogăția îmbuibată este în realitate sărăcie (Mat. V, 3). Fratele sărac să se fălească cu fericirea sărăciei; acesta-i darul lui Dumnezeu. Iar fratele bogat se află în stare mai rea, decât săracul; bogățiile lui sunt înjosire pentru el în ceruri, pentrucă ele aduc ispite, în care el poate cădea așa de ușor. Ele au însușirea de a-l face om deșert al lumii, decât creștinul. Negreșit, privite singure de sine, bogăția nu e păcat, și sărăcia nu e virtute. Ele alcătuesc numai niște condiții ale vieții, în care ne-a pus Dumnezeu și fiecare din ele e supusă propriilor și diferitelor sale ispite. Dar în raport cu acele zile

197) Acest loc samănă cu Filip. III, 19; „Slava lor e în rușine". Compară spusa lui Pascal despre om: Gloire et rebout de l'Univers, s'il se vante, je l'abaisse le vante; s'il s'a baisse, je le vante"

și poate în raport cu toate timpurile, bogăția e mai expusă la ispite grele decât sărăcia. In învățătura sf. Iacov vedem un fel de impresiune, lăsată asupra lui de cuvântările și pildele lui Hristos [198]) (I, 10).

6. Pricina, pentru care fratele bogat trebue să se fălească cu smerenia sa, aflându-se în același timp în situația, pe care lumea o socoate un avantaj de râvnit, se cuprinde în ceeace prorocul Isaia cu atâta îngrijire aleasă a exprimat și ce a exprimat deasemenea și ap. Petru (Is. XI, 6; 1 Petr. I, 24; Comp. Mat. VI, 30; XIII, 26), – anume caracterul trecător al bogăției [199]). Adesa chiar în aceiași viață ea face aripi și sboară. Dar totdeauna ea prin necesitate trece dela noi odată cu vestejirea florii vieții; până și părticica cea mai neînsemnată din ea nu se poate reține cu mâna, slăbită de apăsarea morții. Astfel e oare această stare, încât să ne fălim cu ea; această stare, care, după cum arată Hristos, e împresurată de pericole și trebue curând să se asemene cu floarea vestejită din mâna unui om mort (I, 11).

7. Dar fie că ne vine ispita sub forma bogăției, fie că ne vine sub forma sărăciei, ea devine pentru noi aceeași fericire, dacă produce în noi duhul răbdării. Și aici sf. Iacov găsește de trebuință să adaoge o prevenire riguroasă. Cuvântul, întrebuințat de el

---

198) Mat. XXIII, 12; Luc. XIV, 11; XVIII, 14; privirea cea mai obișnuită asupra acestui loc e aceasta: „omul bogat să se desfăteze, când el e înjosit prin lipsirea de bogăția sa“ (Evr. X, 34). Dar 1) această pierdere a bogăției se întâmplă numai la puțini. 2) Locul pururea se adresează oamenilor bogați, cari se află în plină înflorire a prosperării lor.

199) Unii referă locul acesta mai ales la nenorocirile vieții. „Bogatul, apucat de judecată, piere în faptele și grijile sale, cum floarea, cu tot mirosul său frumos, devine jertfa arșiței dogoritoare a soarelui“ (Huther).

ca să exprime ispita, poate să aibă două însemnări: ispita în înțeles de încercare grea și chinuitoare (adversa pati) și ispită în înțeles de îndemn puternic la păcat (malis ad defectionem sollicitari). In primul înțeles ea pleacă dela Dumnezeu și este o parte a dispoziținnii lui proniatoare pentru viața noastră; în înțelesul al doilea ea nu pleacă nicidecum dela Dumnezeu [200]). Când omul se bizue pe aceea (cum adesa fac oamenii), că „Dumnezeu l-a făcut așa“ [201]), sau „că trupul este neputincios“, sau că „Dumnezeu l-a lăsat“ [202]); când el zice, că oamenii „greșesc“, pentrucă nu pot face altfel [203]). Când se insistă în aceea, că fiecare om în realitate este un automat și că acțiunile lui alcătuesc niște rezultate inevitabile a condițiilor înconjurătoare și, deci, nesupusă la răspundere, atunci se aruncă asupra lui Dumnezeu vina pentru

---

200) Istoria ispitei, zice Beda, constă 1) din ademenire, 2) din plăcere și 3) din învoire. Ademenirea vine dela vrășmașul; plăcerea și învoiala dela propria noastră neputință. Dacă după desfătarea inimii urmează o acțiune rea, atunci vrășmașul ne părăsește ca biruitor și noi suntem expuși morții. „Pofta este mama păcatului, păcatul este mama morții, iar păcătosul este tatăl amândurora“ (Macknight).

201) Apostolul Pavel desleagă astfel de chestiuni: „Dar la ce mai învinuește? Căci cine va sta împotriva voei lui?“ (Rom. IX, 19).

202) „Se poate oare să nu fie vreo eșire? Căci noi îl părăsim pe el, iar nu el pe noi“ (Ier. II, 17) (Episcop Andrewes).

203) Nefericitul Henric II, nu cu mult înainte de moartea sa, strigă iritat către Dumnezeu: „De vreme ce tu mi-ai luat cetatea, pe care eu o iubeam mai mult ca orce,... apoi și eu am să mă răzbun pe tine; am să te lipsesc de ceeace tu iubești mai mult în mine“, (vezi Green's Hist. of Engl. I, p. 141). Te miră de ne putem îndoi, că sf. Iacov a avut în vedere mărețul loc din Sirach XV, 11—17: „nu zice: pentru Domnul eu m'am abătut: căci ce urăște el, tu nu trebue să faci. Nu zice: el m'a dus în rătăcire: căci el n'are nevoe de bărbat păcătos. El ți-a pus înainte foc și apă, la ce vei vrea, vei tinde mâna ta. Inaintea omului e moarte și viață, și ce va dori el aceea i se va și da“.

nelegiuirile omului. „Prostia omului strâmbă calea lui, iar inima lui să mânie pe Domnul“ (Pild. XIX, 3). Invățătura fatalismului e numai o mizeră și mincinoasă desvinovățire de nelegiuire [204]). Primită pasiv; ea paralizază orce nerv al sforțării morale; luând forma de materialism și pășind în calitate de rezultat definitiv al științei, ea pune securea la rădăcina orcărei impulsiuni, care ridică pe oameni la treapta vredniciei de ființe libere și morale. Oamenii devin fii a lui Dumnezeu prin ascultarea legilor lui, care ascultare decurge nu din necesitate, ci din determinare de bunăvoe. Astfel sf. Iacov ne înfățișază explicarea originei adevărate a păcatului. Acesta rezultă din poftă, dorință, *ieșer-ha-ra*, adecă din acel rău impuls, care joacă un rol așa de mare în literatura iudaică de mai târziu. El pentru orce suflet este acea desfrânată, acea ispititoare, care-l scoate din refugiul pașnic al nevinovății, îl ademenește și aduce rodul cel rău al păcatului săvârșit. Dar genealogia cea rea nu se sfârșește aici. Păcatul și el crește și se coace, și rodul legăturii sale necurate este moartea (I, 12–15).

8. Nu, Dumnezeu nu este autorul răului; dela el izvorăște numai tot *darul cel bun.* Dumnezeu locuește în „lumina cea neînserată“ φῶς ἀνέσπερον, este soare neapus, care nu apune. Niciun întunerec nu poate izvorî din izvorul acestui soare neschimbăcios, care nu este supus abaterilor și întunecărilor astrelor cerești, făcute de Dânsul [205]). Și după aceea

---

204) Invățătura aceasta era cunoscută sf. Iacov, căci așa era, cum ne spune Iosif Flavie, învățătura fariseilor (Antt. XVIII, I. § 3; B. J. II, 8, § 14).

205) „Iată, El nici în slugile sale nu se încrede; și până și în îngerii săi găsește neajunsuri“ (Iov, IV, 18). Dar în ce se atinge de Dum-

prin o propoziţiune suigeneris şi mult grăitoare, care (deşi sub acest raport ea stă întrucâtva izolată) ne arată, în ce legătură strânsă se afla ţinta practică a autorului cu credinţa adânc dogmatică, el vorbeşte despre darul lui Dumnezeu cel mai desăvârşit pentru noi. El zice, că noi avem nevoe de o viaţă nouă; că Dumnezeu printr'un singur act mare ni l-a dăruit nouă; că acest act a izvorît din propria lui voinţă bună şi din dorinţa lui liberă [205]); că unealta acestei naşteri nouă a fost cuvântul adevărului [207]), dumnezeeasca descoperire a lui Dumnezeu omului, care descoperire, de bună seamă, cere credinţă din partea celorce-l ascultă; că rezultatul acestei noui naşteri este consacrarea noastră în calitate „de pârgă a roa-

---

nezeu, apoi el nu e supus lor. El zice: „Ego sum qui sum" (Eş. III, 14), adecă, zice Malahia: „Ego Deus et non mutor" (Mal. III, 6). „Noi nu mai suntem ceeace am fost cu puţin mai înainte, nu ceeace avem să fim puţin mai târziu, şi te miră de suntem ceeace suntem, pentrucă fiecare moment ne face să diferim. Nu-i tot aşa cu Dumnezeu. El pururea este tot ceeace este; El este şi nu se schimbă".

206) Dumnezeu este pricina propriei sale mile. Vezi Ioan I, 13; 1 Petr. I, 23. Βουληθεὶς „voluntate amantissima, liberrima, purissima, foecundissima" (1 Ioan, I, 13; 1 Petr. I, 3). Ἀπεκύησεν, antiteza lui ἀποκύει a păcatului, în vers. 17, „Ipse Deus Patris et matris loco est" (Bengel) Rom. VIII, 15; Gal. III, 16; 1 Petr. I, 23).

207) Ioan XVII, 17; „Luminează-i cu adevărul tău; cuvântul tău este adevăr". 1 Petr. I, 23; „ca renăscuţi nu din sămânţă stricăcioasă, ci din nestricăcioasă, din cuvântul Dumnezeului celui viu, care rămâne în veci". Aceasta e deopotrivă cu Evanghelia (2 Tim. II, 15; Efes. I, 13). Aici şi în alte locuri unii (de pildă sf. Atanasie cel Mare) dau cuvântului lui sensul specific, care-i dă Ioan şi îl tâlcuesc ca însemnând pe Hristos, Logosul cel dumnezeesc. Fără îndoială, lui i se poate da aicea, ca şi în multe alte locuri această însemnare. Dar deoarece epistola aceasta a fost adresată iudeilor din diaspora, dintre care mulţi nu aveau cultura alexandrină, sau vederile alexandrine, atunci se naşte întrebarea: 1) l-ar fi înţeles ei oare în acest senz? Şi prin urmare 2) ar fi putut sf. Iacov să presupună, că ei vor înţelege anume în acest sens?

delor darului de jertfă“ [208]), care se desăvârșește numai prin aducerea ca jertfă a tuturor făpturilor lui Dumnezeu. Așa, într'o scurtă propoziție, apostolul concentrează multe adevăruri înalte și chiar prin un singur cuvânt: „voind“ βουληθεὶς leapădă, ca deopotrivă periculoase, fatalismul și încrederea îndrăsneață a saduceilor, că mântuirea se cuprinde în puterea voinței noastre celei neputincioase (I, 16–18).

9. De bună seamă, lor li e cunoscută aceasta. Dar lasă-i să se folosească de acest cuvânt al adevărului, să-l pătrundă, ascultând mai mult, vorbind mai puțin și depărtându-se cu totul de dispute. Fanatismul furios nu conlucră cu adevărul Dumnezeesc. Ei se înșeală singuri pe sine, când aduc în slujba lui Dumnezeu acest amestec necurat de rău omenesc [209]). Evanghelia e menită să se întrebuințeze pentru propria noastră luminare și sfințire, iar nu întru abuz pentru certuri cu alții. Cuvântul lui Dumnezeu, sădit în inimă [210]), are putere să mântuiască, dar lucrarea lui se condiționează de primirea smerită a lui. El cere o necontenită contemplare sinceră, iar nu o simplă privire grăbită și superficială. Mulți

---

208) „Pârgă a roadelor“ (vezi Lev. XXIII, 10; Deut. XXVI, 2; 1 Cor. XV, 22; XVI, 15; Apoc. XIV, 4). Hristos este adevărata pârgă, și după aceia noi prin El (Rom. VIII, 19—22). Vezi prețioasa observație a lui Wisinger, care cel dintâiu a dat atenția cuvenită profunzimii și importanței acestui verset.

209) „Purius sine ira fit“ (Bengel). Lange observă, că Simeon și Levi, strămoșii iudeilor după fanatism, au primit repros dela Iacov (Fac. XXXIV, 49); dar în urmă au fost socotiți ca modele (Iudit, IX, 20).

210) O aluzie, poate, la parabola cu semănătorul și, astfel alcătuește o paralelă la Mat. XIII, 23. Cuvântul ἔμφυτος se întâlnește numai în Intel. XII, 10. In clasica greacă el înseamnă deasemenea „înnăscut“, dar aceasta nu dă o însemnare așa de simplă, deși aceasta se poate compara cu astfel de locuri, ca Col. II, 6: „deaceea, cum ați primit voi pe Hristos Iisus, așa să și umblați în el“.

atât din iudei, cât și din creștini, se dădeau cu totul la slujirea externă [211]); se mărgineau la nesfârșite spălări și curățiri, iar nu la ceeace era adevărat, curat și neprihănit; citeau rugăciuni lungi și în același timp mâncau casele văduvelor. Dar orce slujire e nefolositoare, dacă nu face pe om să se abțină dela grăirea de rău. Singura slujire curată și desăvârșită este iubirea activă (comp. Tob. I, 16, 17) și scutirea de „molipsirile de viciul lumii“ [212]).

In capitolul al doilea apostolul trece la exprimarea reprosului pentru fățărnicie sau căutarea la față [213]), pentru acea patimă lumească, care e așa de străină „credinței în Iisus Hristos Domnul nostru al slavei“ [214]). Această credință ne învață mai întâi de toate aceea, că Dumnezeu este părintele nostru comun și oamenii toți sunt frați între dânșii. Deoarece în ochii lui Dumnezeu toți sunt egali; deoarece în Biserica lui cea mai mare împărătească nu-i decât o femee simplă și cel mai trufaș împărat nu-i decât un om simplu, atunci nu-i oare peste

---

211) Vezi frumoasa cuvântare a D-r Mozli despre farisei „Qui crassiora vitia exuerunt, huic morbo sunt ut plurimum obnoxii“ (Calvin).

212) „Slujirea externă (θρησκεία) a vechii religii, ceremoniile, ritualele și vestmintele rituale ale legii vechi își aveau ca esență a lor morala. Aceasta era litera, conținutul moral al căria era duhul; enigma, sensul căria era morala. Dar morala însești este slujire și ceremonie (cultus exterior) a religiei creștine (Coleridge, Aids to Reflection, Aph. XXIII).

213) Destul de ciudat vorbește Talmudul: „Dumnezeu caută la față“ Numer. VI, 26; Berchoth, f. 20, 2).

214) Literal: „A Domnului nostru, Iisus Hristos al slavei“. Bengel ia aceste cuvinte în comparație — „ut ipse Christus dicatur, ἡ δόξα, Gloria“. Șchina era numele iudeu al lui Mesia, dar e mai bine de înțeles această expresiune în sens de „Domnul slavei“ (Comp. Ioan XVII, 5). Acest titlu aici înseamnă dispariția deplină a distincțiunilor pământești comparativ mărunte.

măsură de nedrept a face între oameni vreo deosebire, oferind omului, cu inele de aur [215]) și îmbrăcat în mătăsuri, cel mai bun loc în biserică [216]), constrângând în același timp pe cel îmbrăcat rău [217]) să stea mai departe sau făcându-l să stea chiar pe dușumea? Făcând așa, „n'ați face oare în sinevă deosebire [218]) și nu v'ați face oare judecători înrâuriți de gânduri rele?“ Prin aceasta arătați *îndoială* față de învățătura lui Hristos, Care a făgăduit împărăția sa săracului, care e bogat în credință (Mat. V, 3; Luc. VI, 20), și gânduri rele, care tind spre dovezi mintale, că săracul trebue să fie mai puțin demn de cinste, decât bogatul. La această judecată rea în viață duce dezbinarea rea din inimă, și nu-i ciudat

---

215) Fala cu inelele de aur era la modă în vremea aceasta și filfizonii romani le purtau chiar în mărime până la neîndămânare (Juv. Sat. I, 28, 30; Mart. XI, 60), câte șase la fiecare deget. Luchian (Som. 12) vorbește de purtarea a câte 16 inele grele. „Toate degetele sunt împovorate de inele“ (Plin. H. N. XXXIII, 6).

216) Locul acesta lămurește patima nedemnă prin exemplu cel mai obișnuit. Această patimă de a ocupa locurile de frunte era tare răspândită pintre iudei (Mat. XXIII, 6). Creștinii, probabil, se foloseau de sinagogile iudaice, cum se folosea și sf. ap. Pavel, câtă vreme li s'a îngăduit aceasta.

217) „Inelele de aur“ și haina sărăcăcioasă (Zah. III, 3, 4; Apoc. XXII, 11) au putut fi întrebuințate simbolic, dar a înțelege acest loc ca o alegorie a excluzivismului iudaic față de păgâni, cum face Lange, ar fi prea tras de păr. O deosebită atențiune atrag asupra lor antitezele viu colorate:

Tu șezi colea singur la loc de cinste (aproape de altar).

Iar tu stăi colo, sub potnoja mea (în neputință de a vedea și de a auzi ceva). La iudei era obiceiul a spune chiar în auz unde să șadă sau să stea amândoi, bogatul și saracul, când era vorba de nepărtinire.

218) Διεκρίθητε „a prejudeca“. Expresia astă se poate lua deasemenea în sens de „îndoială“, deoarece „îndoiala“ este sensul obișnuit a verbului διακρίνομαι ca în Iac. I, 6; și deaceia această expresie se poate traduce așa: „nu vă îndoiți în sinevă și nu vă faceți judecători cu gânduri rele?“ etc. (Mat. XXI, 21; Fapt. X, 20; Rom. IV, 20 etc).

judecați. Această judecată are să fie fără milă pentru ceice n'au făcut milă (Mat. VII, 1). Și după aceea apostolul adaugă în mod expresiv, ceeace capătă încă și mai multă tărie prin scurtimea sa: „mila (fie în inima lui Dumnezeu sau a omului) e mai presus de judecată“ [224]) (II, 1–13)

După aceea urmează vestita discuțiune despre justificarea prin fapte:

„Ce folos, frații mei, de ar zice cineva, că are credință, dar fapte nu are? [225]) Poate oare credința aceasta să-l mântuiască? [226]) Dacă un frate sau o soră sunt goi și n'au hrana de toate zilele, iar cineva din voi li-ar zice: mergeți în pace [227]), încălziți-vă și vă hrăniți, dar nu li-ar da cele trebuitoare pentru

---

și pune mereu mărginiri pentru sufletele neascultătoare (Gal. IV, 10, 24), legea, care a fost jug, pe care nu l-au putut purta nici ei, nici părinții lor (Fapt. XV, 10).

224) Aceasta-i marea lege a împărăției morale. Ea-i aplicabilă atât în raport cu Dumnezeu, cât și cu oamenii. Iată pentruce universalitatea creștină e mai bună decât excluzivismul iudaic; iată pentruce noblețea, iubirea și lumina evanghelică sunt mai bune decât ura posomorâtă a talmudului; iată pentruce toleranța e mai bună ca închiziția și filantropia e mai nobilă decât egoismul senzual (Vezi Lange, p. 78).

225) Clem. Hom. VIII, 7.

226) Sf. Iacov are aici în vedere nu credința în propriul ei înțeles, propriu credința teoretică, ci credința vie. Astfel de credință nu poate mântui pe om. Credința care trăește, care se pune în faptă, coprinde în sine principiul de viață, din care trebue să răsară fapte. Toată argumentația aceasta e îndreptată contra acelor antinomieni, care ziceau: „dacă aveți credință, atunci nu importă cum trăiți“ (Jer. in Mich. III, 5).

227) Asemenea binecuvântare de rămas bun, fără darea nici unui ajutor, ar fi un sarcasm tot atât de nepotrivit, ca și răspunsul lui Claudie: „avete vos“ la salutul gladiatorilor: „Morituri te salutamus“ (Jud. XVIII, 6; 4 Reg. V, 19; Luc. VII, 50; VIII, 48). Tot astfel Plauțiu zice: „Ce folos aduce limba noastră cea plină de iubire, dacă e mort ajutorul nostru?“ (Epidic. I, 2, 13).

trup, – ce folos? [228]) Așa și credința, dacă nu are fapte, e moartă de sine însuși [229]). Dar va zice cineva: [230] tu ai credință, iar eu am fapte; arată-mi credința ta fără fapte, iar eu îți voi arăta credința mea din faptele mele" (II, 14–18).

Lepădând aici rătăcirea acelora, cari admiteau justificarea exclusiv prin credință și recunoșteau posibilitatea unei credințe abstracte, care ar putea și fără fapte să-și dovedească existența, sf. Iacov trece apoi și la combaterea mai departe a acelora și în principiile lor: „Tu crezi, – zice el, – că Dumnezeu este unul [231]). (Acesta era motivul de laudă cel mai

---

228) Sf. Iacov se folosește de ilustrația lucrului, la care duce credința și această ilustrație el o împrumută din învățătura lui Hristos (Mat. XXV, 35-46).

229) Credința e și moartă, și nefolositoare, dacă ea nu lucrează prin iubire, după cum e moartă și nefolositoare compătimirea acelor oameni, cari oarecum oftează pentru necazurile oamenilor și, totuși, ocolesc pe necăjiți și se desfătează pe sineși de iubirea lor către aproapele în plăcuta depărtare. „Unde nu-i duh, acolo nu-s nici fapte" (Spectrum, est, non spiritus); aceasta-i umbră trecătoare; nu-i duh în acela, care nu face fapte. Având înaintea ta lucru, faptă bună și nefăcându-o, nu vorbi de credință, pentrucă nu ai credință în tine, dacă trebue să o arăți și nu o arăți (Episcop Andrews).

230) Expresia ἀλλ' ἐρεῖ τις ne amintește întrucâtva stilul sf. ap. Pavel (1 Cor. XV, 35; Rom. IX, 19). Celce vorbește însă aici nu este împotrivitor, ci un păgân creștinat, care face adevărată critică doctrinei de credință zadarnică și stearpă (Vezi Tert. de Poenit. 5).

231) *Si* — expresiv; tu — spre deosebire de păgân. Iudeii învățaseră *credere Deum* și *credere Deo*, iar nu (potrivit cu deosebirea făcută de fer. Augustin) *credere in Deum*. Aceasta ne arată, că sf. Iacov are în vedere oarecare credință dreaptă orală, iar nu o credință specific creștină. Unitatea lui Dumnezeu era credința cea mai primară și cea mai însemnată a iudaismului. Primul rând din talmud se începe cu discuția despre ea. Ea zilnic se repetă în *Șema* (Deut. VI, 4), căria, ca și tuturor rândurilelor ei, iudeii îi dădeau cea mai înaltă considerație. Așa, ei ziceau, că focurile gheenei vor fi răcorite pentru acela, care o repetă cu luare aminte către fiecare literă a ei. La aceasta ei mai adăogau pe Avac. II, 4. Toate lucrurile minunate, numite de ei

înalt al iudeului, care între toate popoarele vechimii se lăuda cu monoteismul său); bine faci; dar și dracii cred și se cutremură [232]). Dar vrei să înțelegi, om deșert [233]), că credința fără fapte este moartă? [234]) Avraam părintele nostru, oare nu prin fapte s'a îndreptat, așezând pe jertfelnic pe Isaac, fiul său? [235]) Vezi tu oare, că credința a ajutat faptelor lui [236]), iar faptele au desăvârșit credința [237]). Și așa s'a împlinit cuvântul Scripturii [238]), care zice: Avraam a crezut pe Dumnezeu și credința aceasta i s'a socotit lui întru dreptate, și s'a numit prietenul lui Dumnezeu [239]). Vedeți dară, că omul se îndreptează prin fapte, iar

---

hapardes, „grădină" sau „raiu", se învârteau împrejurul unității lui Dumnezeu. Achiba se socotea cu deosebire fericit, pentrucă a murit, rostind cuvântul *unu*.

232) Acest cuvânt suigeneris și neașteptat φρίσσουσι *horrescunt* ni se înfățișează cu o mare putere retorică și ironică. El ne lămurește groaza unei antipatii fizice. Relativ de însuși faptul, vezi Mat. VIII, 29; Marc. IX, 20, 26. „Sarcasmul se coprinde în însuși faptul. Formal el numai se luminează într'un măreț καί (Lange).

233) Evreescul *racà* (Mat. V, 20). Unii socot, că aici se face aluzie la ap. Pavel. Dar trebue de observat, că apostolii nu vorbesc unul de altul în limba polemicii teologice moderne (vezi Pirke, I, 17).

234) ἀργή, B. C.

235) Ap. Pavel indică nu acest act, de care se pomenește numai la Evr. XI, 17 (și Înțel. X, 5), ci credința, pe care Avraam o arătase cu 40 de ani mai înainte.

236) „Operosa fuit non otiosa" (Calvin).

237) „Credința a ajutat desăvârșirea faptelor, iar faptele au ajutat la desăvârșirea credinței" (Lange).

238) Vorbește în alt loc, Fac. XV, 6 (înainte de aducerea lui Isaac jertfă).

239) Is. XLI, 8. In Fac. XXV, 9, s'a întâlnit, se pare, această propoziție în câteva lecturi (Ewald, Die Sendschreiben, II, 255). Avraam încă și astăzi e cunoscut în răsărit sub numirea de *El Halil Allah* „prietenul lui Dumnezeu" și de aici Hebronul se numește El Hallil. Decan Plumitr ne indică faptul ciudat, că acest titlu nicăiri nu se întâlnește nici în textul ebreu, nici la LXX, ci pentru întâia oară se atribue lui Avraam de Filon (De risip. Noe, c. 11).

oare a judeca astfel, când tocmai bogatul, care juca rolul de stăpân asupra lor, îi trăgea prin judecăți (Fapt. VII, 12; XVII, 12; XVIII, 5; XIX, 38) și ponosea chiar și numele, cu care se numeau ei [219]). Mult mai nobil e să împlinești legea împărătească [220]): „Să iubești pe aproapele tău, ca pe tine însuți", și astfel să te raportezi către toți, fie sarac sau bogat, cu aceeași iubire. Nu faci așa, e păcat. Oamenii nu trebue să socoată păcatul acesta puțin însemnat. In legea lui Dumnezeu este o hotărîtă întregime, deoarece unul singur a dat toată legea. A călca o poruncă înseamnă a le călca pe toate [221]), pentrucă aceasta înseamnă a călca principiul ascultării, după cum „nu e important aceea, pe unde anume iesă omul din închisoare, dacă i s'a interzis să iasă", ci faptul că a ieșit [222]). Fiecare poruncă aparte are același izvor dumnezeesc. Suma tuturor poruncilor este acea lege a libertății [223]), după care avem să fim

---

219) Literal: „care vi s'a numit" (Deut. XXVIII, 10; Ier. XIV 9; Amos IX, 12; Evr. XI, 16), adecă numele lui Hristos. Creștinii se numeau οἱ χριστου (1 Cor. III, 23) ai lui Hristos. Creștinii nominali, orcât de bogați ar fi fost, te miră de ar fi putut să huleasca pe Dumnezeu, sau să huleasca numele lui Hristos. Sf. Iacov are, probabil, în gând pe iudeii bogați, pe saduceii apăsători și alții (Fapt. IV, 1, 6; V, 17), deși el putea să aibă deasemenea în vedere și purtarea creștinilor bogați, cari serveau de motiv, ca numele lui Hristos să se huleasca printre păgâni, cum iudeii erau pricina hulirii numelui lui Dumnezeu.

220) „Legea împărătească, pentrucă e cea mai bună din toate legile, este regina legilor. Iubirea este plinirea legii" (Rom. XIII, 10).

221) „Cine păzește măcar o poruncă, își asigură un apărător (Paraclit sau Paraclet), iar cine săvârșește un păcat, își dobândește un învinuitor" (Pirke Avoth, IV, 15).

222) „Haina se înfățișază ruptă, de ați lua din ea numai o mică părticică: armonia muzicală se strică, chiar dacă numai o singură voce iesă din ton" (Starke).

223) Sf. Iacov are în vedere slujirea liberă a voinței legei morale celei curate a lui Hristos, iar nu legea „care naște spre robie"

tori, cari-și însușesc singuri vrednicia și atentează la lucru străin [244]), persoane din acea vastă clasă, ce socot, că nicio ignoranță a lor nu-i în stare să-i lipsească de însușirea infaibilității în aplicarea legii adevărului altora. „Frații mei, nu fiți mulți învățători [245]), știind că, ca învățători, mai multă osândă avem să luăm", decât alții, deoarece răspunderea noastră e mai mare ca a lor. „Pentrucă în multe greșim toți [246]). Graiul este arma tuturor învățătorilor". Dacă cineva nu greșește sau nu se poticnește în

244) Αλλοτριοεπίσκοποι (I, Petr. IV, 15).

245) Mat. XXIII, 8-10. „Iar voi nu vă numiți învățători, căci unu este învățătorul vostru; Hristos; iar voi toți sunteți frați". „Iubiți munca, dar nu tindeți spre cinstea de învățător" (Pirke Avoth, I, 10).

246) Sf. Iacov nu a exprimat mai multe pretenții la libertatea de păcat decât ap. Pavel (Fil. III, 12), sau decât sf. Ioan (1 Ioan. I, 8). Când Schleiermaher invinuia acest loc ca „fălire de sine", atunci el învinuia totodată deopotrivă limba energică a multor moraliști mari din toate veacurile. Trebue amintit că sf. Iacov trăia în Ierusalim de 60 de ani. Grăirea de rău era, negreșit, nu mai multă decât acum, dar oamenii buni simțeau răutatea ei mai puternic ca astăzi. Comparând sentința Fiului lui Sirach (XXVIII, 15-26): „șoptitorul și cel cu două limbi să fie blăstămați, căci ei au pierdut pe mulți, cari trăiau în liniște. Limba a treia pe mulți i-a sdruncinat și i-a gonit dela popor la popor, a ruinat orașele întărite și a dărâmat casele boerilor. Limba a treia a izgonit femeile detreabă și le-a lipsit de munca lor. Și celce il ia în samă nu-și va găsi liniște și nu va trăi în liniște. Lovitura de biciu face vânătăi, ia lovitura limbii rupe oasele! Mulți au căzut de ascuțitul sabiei, dar nu atâția, câți au căzut de ascuțișul limbii. Ferice de celce s'a ascuns de ea, de celce n'a cercat furia ei, de celce n'a târît jugul ei și n'a fost legat cu lanțurile ei. Căci jugul ei este jug de fer, și lanțurile ei sunt lanțuri de aramă. Moarte amarnică este moartea pricinuită de ea și până și otrava e mai bună decât ea. Ea nu pune stăpânire pe cei binecredincioși și aceștia nu vor arde în flacăra ei. Celce părăsesc pe Domnul cad într'însa; în aceștia se aprinde ea și nu se mai stânge: ea va fi trimisă la ei, ca un leu și ca un leopard îi va sfâșia". Despre părerile iudaice, mai ales talmudice, vezi la Schottgen.

cuvânt, acela-i om desăvârșit [247]), și în stare să-și îmfrâneze și tot trupul. Păcatele graiului sunt așa de obișnuite, tentațiunea spre ele așa de generale, că nu poate fi nicio îndoială în înțelepciunea și stăpânirea de sine a aceluia, care a ajuns să fie cu totul scutit de ele. Căci cât de mare e puterea limbii? Ce rău mare prezintă neînfrânarea, stricăciunea și fățărniciea ei? Ea e asemenea micilor zabale, cu care se înfrânează caii, e asemenea unei mici cârme, cu care se cârmuesc vapoarele cele mari. Ea e asemenea scânteiei, care dă naștere la pojar în pădure [248]). Da, limba este lumea nedreptății, este foc. Ea incendiază atmosfera vieții [249]), fiind și ea însești aprinsă de focul gheenței [250]). Ea este singura făptură neînfrânată, rău neastâmpărat, plină de otrava purtătoare de moarte [251]). Cu ea noi binecuvântăm pe Dumnezeu și Tatăl și tot cu ea blestemăm pe oamenii cei făcuți după asemănarea lui Dumnezeu [252]). Nu-i monstruos oare aceasta? [253]) Nu samănă oare aceasta cu

---

247) „Căci din cuvintele tale te vei îndrepta" (Mat. XII, 37). Vezi cunoscuta predică la textul acesta a lui Barrow.

248) Amândouă metaforele acestea sunt obișnuite la scriitorii clasici (Soph. Antig. 332, 475) și amândouă se întâlnesc în cartea lui Climent Alex. (Poedag. ad finem). „Quam lenibus initiis quanta incendia oriuntur (Sen. Controv. V. 5).

249) II', 6 (Comp. Eccles. XII, 6). Fraza asta e nedeterminată după sens; poate e vorba de lumea făpturilor.

250) Comp. Ps. LI, 2-5; CXIX, 3, 4; Pild. XXVI, 27.

251) Erma, care face câteva indicațiuni la această epistolă, zice (Păstorul, II, 2): „vicleana grăire de rău este duh rău și demon neliniștit" (Comp. Ps. CXXXLX, 13).

252) Chiar și în omul căzut „remanet nobilitas indelebilis" (Bengel). El tot mai păstrează în sine o scânteie (scintillule, confess. Belg. 14) de foc ceresc, deși „s'a depărtat mult de cuviosia primară".

253) Cuvântul χρή se întâlnește numai aicea, în Noul Testament, sau la LXX. In sens de „trebue" ei întrebuințază de obiceiu δεῖ, care exprimă bunătate morală. „E neplăcută lauda în gura păcătosului, căci nu-i trimisă dela Dumnezeu" (Sir. XV, 9).

izvorul, care izvorăşte dintr'o singură deschizătură şi apă dulce, şi apă amară? Poate oare smochinul să dea alte roade decât ale sale? [254]) Apa amară a limbii blestămătoare poate ea oare să producă apa dulce a binecuvântării?" (III, 1–12).

Aceste păcate ale limbii între iudei şi creştini izvorau în mare măsură din rivalitatea stârnitoare şi din ambiţia certăreaţă, de care apostolul vorbeşte în versetul întâiu. Şi încă şi mai trist era aceea, că asemenea lucruri nu conteneau niciodată. Şi deoarece această duşmănie de partid lasă să se vadă lipsa de înţelepciune adevărată, cu toate că oamenii acelui timp îşi închipuiau cu aroganţă că o posedă, apoi sf. Iacov trece la comparaţiunea între înţelepciunea adevărată şi cea mincinoasă. Adevărata înţelepciune, adevărata pricepere [255]) se arată de cursul vieţii, petrecute în smerenie, ceeace şi alcătueşte adevăratul semn al înţelepciunii (Ps. XI, 16–20). Pentru om a se mândri cu înţelepciunea, când inima lui e plină de rivalitate sălbatecă şi de duhul de partid, înseamnă a se deda la minciună deşartă. Înţelepciunea, cu care el se laudă astfel, în tot cazul nu-i înţelepciunea cerească a creştinului, ci pământească, animalică [256]),

---

254) Mat. VII, 16, 19. Alegoriile atât din acest verset, cât şi din cel următor dovedesc un vizibil colorit local.

255) „De este între voi cineva înţelept *(hacam)* şi priceput *(nabon)* (Deut. I, 13; IV, 6; Efes. I, 8; Col. I, 9). επιστημών e acela, care pricepe şi ştie; σοφὸς e acela, care traduce ştiinţa sa în cuvântul vieţii. Ştiinţa vine, iar înţelepciunea este (Tenisson) (Iov. XXVIII, 12).

256) ψυχικὸς (vezi Iud. 19); ψυχικοὶ πνεῦμα μὴ ἔχοντες „sufletească, adecă simţuală, este înţelepciunea, care trăeşte numai o viaţă firească, animalică, şi deaceea *neduhovnicească*. Această înţelepciune e pământească, pentrucă se ocupă cu lăcomie de bunurile pământeşti (Filip. III, 19); animalică, căci ea se află sub dominaţia poftelor animalice (1 Cor. II, 14); demonică, căci e plină de mândrie, egoism, răutate şi ambiţie, care sunt lucrurile diavolului (1 Tim. IV, 1).

drăcească. Înțelepciunea, care se manifestă prin spirîtul de partid, duce la turburări triste și la tot felul de lucruri revoltătoare. „Iar înțelepciunea, care vine de sus, întâiu, e curată [257]), apoi pașnică, smerită, supusă, plină de îndurare și de roade bune, nepărtinitoare [258]) și nefățarnică. Iar roada dreptății cu pace se samănă la aceia, care păzesc pacea“ (III, 13–18).

Astfel vedem, că la sf. Iacov, nu mai puțin ca la sf. Pavel, Petru și Ioan, iubirea, pacea, respectul reciproc, răbdarea reciprocă alcătuesc forma cea mai înaltă a înțelepciunii și mult mai adevărată, decât credința teoretică certăreață și sălbatecă, este semnul, că omul a ajuns la idealul cel mai înalt al vieții creștine.

Dar cu ce simțimânt viu și puternic se referă sf. Iacov către acest lucru? Acesta era timp de tur-

---

257) „Curată“, adecă străină de amestecul impulziunilor trupești; apoi „pașnică“ (Mat. V, 9), „smerită“ (1 Tim. III, 3), „supusă“ (Vulg. suadibilis), sau, poate, „care convinge prin smerenie“. Șapte însușiri are virtutea, șapte culori are curcubeul dumnezeesc și toate se coîopesc în „lumina lumii“. Expresiunea „înțelepciunea de sus“ e obișnuită în scrierile talmudice, unde ea se atribue lui Adam, lui Enoh, lui Solomon, etc.

258) Ἀδιάκριτος, unul din cuvintele curate neobișnuite la sf. Iacov. Bengel zice: „Non facit discrimen ubi non opus est“. După părerea lui Lange, cuvântul acesta înseamnă „nesecret“, „neapostat“, adecă nefariseic. Nu e lipsită de importanță observația sa, că epitetul acesta se raporta în chip firesc la purtarea publică și are oarecare raport cu ἀνυπόκριτος. Dacă-i așa, atunci acest cuvânt se poate traduce în sensul de „nepărtinitor“: „fiind ἀδιάκριτος, el nu va scoate paiul din ochiul fratelui său; și fiind ἀνυπόκριτος, el nu va ascunde bârna din ochiul său; (Wordswordt, care adaogă, că „acest minunat tablou al adevăratei înțelepciuni poate fi pus alăturea cu tabloul iubirii de oameni, zugrăvită de sf. ap. Pavel, I Cor. XIII“). Comp. Sir. I, 1—10. „Toată înțelepciunea este dela Domnul și cu el petrece în veci. Nisipul mărilor și picăturile ploei din fundul veșniciei cine le va număra? Înălțimea cerului și lățimea pământului, și adâncul, și înțelepciune, cine [illegible] măsura?“ etc.

bușare și de sfadă și în lăuntrul, și în afara turmei [259]). El întreabă: „De unde-s luptele și sfezile între voi? Oare nu de acolo, dela poftele voastre, care se războesc în membrele voastre [260])? Doriți și nu aveți; ucideți [261]) și zavistuiți, dar nu puteți dobândi; vă luptați și vă sfădiți, și nu aveți, pentrucă nu cereți. Cereți și nu primiți, pentrucă cereți nu spre bine, ci ca să cheltuiți la poftele voastre. Preadesfrânați și preadesfrânate [262]), nu știți oare, că prietenia cu lumea este dușmănie împotriva lui Dumnezeu? Deci, celce voește să fie prieten lumii, acela se face dușman lui Dumnezeu. Sau poate socotiți că îndeșert zice Scriptura: Dumnezeu până la gelozie iubește duhul care este în voi? [263]) Dar (din pricina acestei iubiri geloase către noi) cu atât mai mare har dă. De aceea se zice: Dumnezeu mândrilor le stă împotrivă, iar celor smeriți le dă har“ [264]) (IV, 1–6).

I. Locul acesta e vrednic de luat în seamă din mai multe puncte de vedere. Mai întâiu de toate, nu putem să nu ne umplem de mirare la vederea

---

259) Vezi cap. despre căderea Ierusalimului.

260) „Căci cu adevărat nimic afară de trup și de dorințele lui nu pricinuește războaele, și turburările, și bătăliile (Plato, Phoedo, p. 66, c.).

261) Unii presupun aici φονεύετε, „cârtiți“; dar lectura aceasta e, probabil, dreaptă și inseamnă „voi ucideți“, iar nu „doriți să ucideți“, etc. Vezi mai jos.

262) μοιχαλίδες (*Mihi* e omis în ℵ, A, B). Genul femenin a acestui cuvânt se explică prin graiul figurat al V. T. despre idololatrie (Es. LIV, 5; cf. II, 12; Iez. XVI, 32). De aici în N. T. γενεὰ μοιχαλίς (Mat. XII, 39; XVI, 4; 2 Cor. XI, 2) și expresia neobișnuită 2 Petr. II, 14: „Ochii lor sunt plini de desfrânare“.

263) Vezi mai jos. Unii despart această propoziție în două întrebări: „sau poate socotiți că înzadar vorbește scriptura? Oare până la gelozie iubește duhul care locuește în voi?“

264) Pild. III, 34; 1 Petr. V, 5; Clem. Rom. c. 30.

unui astfel de tablou. Dușmănii, certuri, dorințe necurate, stârnite de planuri dușmănoase, necontenit desmerdate în cugetul nostru [265]), dorințe desamăgite, zavistie zadarnică și chiar omoruri nefolositoare în scopul acoperirii lipsurilor, care ar fi putut fi împlinite prin rugăciune. După aceea, iarăși neglijarea nemăsurată a rugăciunilor sau chiar împreunarea lor cu păcatul din cauza direcțiunii greșite, ce li se dă, pentru satisfacerea neînfrânată a dorințelor, precum și din cauza sfezei [266]) distrugătoare și a egoismului, — toată această desfrânare duhovnicească, această depărtare a sufletului de Dumnezeu și cufundarea lui în iubirea de lume: Iată tabloul! Dar oare acesta este tabloul adevăratei stări a creștinismului după oarecare treizeci de ani după Invierea lui Hristos? Dificultatea aceasta, după părerea noastră, se poate resolva numai în două chipuri. Pricina unui tablou așa de întunecat se cuprinde, în parte, în aceea, că sf. Iacov se afla sub înrâurirea acelei stări de lucruri pe care el o vedea împrejurul său între iudei, și parte în aceea, că el n'a tras o linie despărțitoare între iudeii și creștinii din acele comunități, către care se adresa; [267]) și dacă e așa, apoi în Palestina de atunci, fără îndoială, erau destule date, care puteau servi la justificarea unui tablou așa de negru. Atât între preoți, cât și între patrioți se observa o lăcomie sălba-

265) IV, 1: Στρατευομένων.

266) Sf. ap. Petru vedea nu mai puțin limpede (1 Petr, III 7), că acel caracter sfădăuș era mortal pentru rugăciune.

267) E importantă observația lui Lange (ad loc.), că „Iacov a înmânat epistola sa creștinilor din iudei, ca ea să poată avea influență asupra tuturor iudeilor, deoarece ea era o instrucție misionară către convertiți pentru' neconvertiți, și către adevărații convertiți pentru cei numai pe jumătate neconvertiți.

tească, atițată de lux ; disputele și certurile pentru lege erau sgomotoase și furioase [268]). Chiar și în timpul vieții pământești a Mântuitorului, când arborele naționalității iudaice era încă verde, iar nu era uscat, cum el devenise acum, însuși caracterul era întinat prin transformarea lui în peșteră de tâlhari [269]). Cuțitul de ucigaș adesa era folosit tainic pentru înlăturarea protivnicilor politici. In cetatea lui domnea altă dată dreptatea, iar acum se încuibaseră hoții. Banditii de felul lui Varava deveniseră eroii poporului. Duhul cruzimii cuprinsese pe poporul cel altădată dornic de pace. Oameni de felul lui Tevda, lui Iuda și a înșelătorului egiptean, întunecau orizontul vieții poporului, și fără greutate adunau sub steagul lor mii de inși, gata la orce crime și ucideri. Ziloții creșteau în număr, dar și în crime. Bandele de hoți umpleau de groază toate ținuturile, care le da îndămânarea de a prăda. Ucigașii mișunau pe uliți și neobservați se strecurau prin mulțimile ce umpleau curțile templului în marile sărbători anuale [270]). Sectele duceau o mare propagandă de întrecere între el și se uneau numai sub ura aprinsă contra cuceritorilor lor romani. După părerea poporului, se considera ca ispravă pioasă, pe care chiar arhiereii o lăudau și o binecuvântau, când niscaiva sicari sau asasini se legau între ei cu jurământ, ca să suprime vreun dușman al lor personal (Fapt. XXIII, 12). Furia fanatismului salbatec îmbrăca adesa masca patriotismului. Hristoșii mincinoși și proorocii mincinoși se arătau cu cârdul și se bucurau de mare izbândă; iar stri-

268) Vezi Tit. III, 9.
269) Mat. XXI, 13.
270) Vezi Iosif Flavie, B. J. II, 1, 23.

nu numai prin credință [240]). Asemenea și păcătoasa Raav [241]) oare nu prin fapte s'a îndreptat, primind cercetașii și făcându-i scăpați pe altă cale? Căci precum trupul fără suflet este mort, așa și credința fără fapte este moartă" (II, 19–26).

Ca să nu se întrerupă firul expunerei epistolii, vom amâna examinarea teologiei acestui remarcabil loc până la capitolul următor [242]), iar acum vom trece la examinarea capitolului al treilea al epistolei.

Se știe, că oamenii, cari se apucă cu sete de orce învățătură nouă, de fiecare șibolet, așa zicând, fără să cerceteze toată adâncimea ei sau chiar fără să priceapă regulat însemnătatea ei exterioară, astfel de oameni de obiceiu cu o râvnă nechibzuită, care se transformă în egoism ciudos, obraznic și furios, se silesc să o impună și altora. Acest egoism mânios este rezultatul firesc al deșertăciunii și al iubirii de sine, care se acopăr cu mantia râvnii și credinței. La toți oamenii aceștia vorbele iau locul faptelor, și harțagul, locul păcii și al dragostei. De aceea sf. Iacov previne pe creștini de a avea mulți dascali [243]), slujii-

---

240) Apostolul Pavel aducea pe Avraam ca dovadă de justificare prin *credință*, iar nu prin *lege*. Sfântul Iacov îl aduce ca pildă de justificare prin *fapte*, care isvorăsc din credință, iar nu din regulele de credință.

241) Acest de al doilea exemplu e luat, pentrucă el dorește să dovedească unitatea credinței la iudei și la págâni prin două pilde de credință, care se manifestă prin fapte. Avraam era om, evreu, proroc; Raav era femee, hananiancă, desfrânată; și cu toate acestea ei amândoi au fost justificați (adecă s'au dovedit drepți în înțeles moral) prin faptele, cari au izvorât din credință.

242) Vezi mai jos, cap. corespunzător.

243) Precum în sinagogă, tot așa și în adunările creștine primitive, putea să vorbească orce om capabil (1 Cor. XIV, 26-34). Cititorii și propoveduitorii obișnuiți nu erau nicidecum membrii ai clerului. Atașamentul pasionat devizelor de partid ușor putea duce la discuțiuni deșarte.

racterului general al capitolului, trebuie să mai facem observaţiuni şi asupra unui citat din sf. Scriptură, care cu toate acestea nu se găseşte nicăiri în sf. Cărţi. Citatul acesta la noi se traduce aşa: „Sau poate socotiţi că în deşert zice Scriptura: Dumnezeu pânăla gelozie iubeşte duhul, care locueşte în voi". Potrivit cu cea mai bună citire a locului acestuia, trebue, poate, să citim aşa: „Duhul, pe care el l-a făcut să locuiască în voi, priveghează asupra noastră cu râvnă". Sensul lui astfel ne arată criminalitatea infidelităţii deşarte, pentrucă Duhul lui Dumnezeu, pe care el ni l-a dat nouă, cu iubire râvnitoare doreşte, ca noi să plătim lui Dumnezeu cu devotament neprecupeţit, cu iubirea întreagă a inimii, şi în schimbul acestora el ne dă mare milă, mare din pricina iubirii şi îndurării lui râvnitoare [272]). Dar unde se găseşte acest loc în sf. Sriptură? Fără îndoială, din biblioteca scriitorilor V. T. care alcătueşte V. T. de astăzi, putem cita locuri, cari înfăţişază o asămănare mai mare sau mai mică cu ideea generală a acestei sentinţe [273]), dar exact cuvintele ei nu le găsim nicăiri. Sunt posibile numai două concluzii. a) Poate că sf. Iacov l-a citat dintr'o carte, care apoi s'a pierdut, sau din vreo carte apocrifă, de felul „Aşezămîntul celor doisprezece apostoli". Presupunerea din urmă devine tot mai puţin improbabilă, în vederea acelor citaţiuni, pe care el le face

272) Ca şi în alte locuri, aşa şi aici, eu n'am găsit cu cale să împovorez pe cititor cu mulţimea lămuririlor, care smulg din cuvinte tot felul de sensuri pe cele mai neîntemeiate temeiuri.

273) Expresia aceasta o repetează diferit la Fac. VI, 3, 5; Numer. XI, 29; Iez. XIII 25; XXXVI, 27; Deut. V, 9; XXXII, 10, 11; Ps. CXVIII, 20; Pild. XXI, 10; Cânt. VIII, 6; Sir. IV, 4; Înţel. VI, 12.

în epistola sa din cărțile necanonice [274]), precum și din cauză că fratele său Iuda, dă citate din cartea Enoh (Iud. 14). In asemenea caz noi trebue să înțelegem cuvântul „Scriptură" – γραφὴ – în sens mult mai obișnuit decât cum îl aplicăm sf. Scripturi în înțeles propriu. Dar b) scriitorul și-a însușit, poate, aicea metodul, nu necunoscut sfinților scriitori și celor mai vechi dintre părinți, și anume metodul înlănțuirii înțelesului câtorva locuri deosebite într'un singur stih expresiv [275]). In asemenea caz cuvântul „zice" trebue să-l luăm în genere în sens: „oare nu așa e înțelesul Scripturii?" Dacă admitem această concluzie, atunci trebue să presupunem, că aicea se au în vedere astfel de locuri, ca Fac. VI, 3: „Duhul meu nu va fi veșnic nesocotit de oamenii aceștia", sau Deut. XXXII, 11, unde Dumnezeu descrie iubirea sa către Israil sub chipul vulturului, care-și acopere puișorii săi în cuib și-și întinde aripele peste ei și unde la cei LXX se întâlnește tot acest verb ἐπιποθεῖ „cu râvnă va priveghea ceva", sau în fine Iezechiil XXXVI, 27 „voi pune în lăuntrul vostru Duhul meu". Dificultatea nu poate să fie totuși înlăturată nici prin unul din aceste metode. Dar alte metoade de deslegare a ei sunt cu mult mai puțin probabile, decât cele indicate.

III. Arătând astfel pericolul situației creștinilor, sf. Iacov cu o mare convingere, care ne amintește

---

274) Cartea lui Sirah și Înțelep. Solomon. Tot așa autorul epistolei către evrei face aluzii lămurite la cartea Macab. XI, 37, 38.

275) Tot asemenea citate concise găsim în Isaia VII, 36, 42; Mat. II, 23; și poate Efes. V, 14. Decan Plumptre dă din Clim. Rom. (c. 46) un loc ciudat: „Alăturați-vă la sfinți, căci ceice se alătură la ei se vor sfinți".

tonul proorocului Ioil, îi îndeamnă la supunere, încordare morală, împotrivire diavolului [276]), la stăruință plină de râvnă de a se apropia de Dumnezeu și la adâncă smerenie a sufletului [277]), pentru care ei ar putea să se învrednicească de ajutorul de sus.

IV. După aceea, repetând cuvântul „fraților", care arată, că mustrările lui se rostesc în duhul iubirii, apostolul încă odată îi previne contra grăirii de rău, ca păcat contra smereniei pe care el deabea o recomendase lor, deoarece păcatul grăirei de rău își ia naștere din o închipuită superioritate. Cel ce grăește de rău uzurpă cu obrăznicie drepturile lui Dumnezeu, singurul judecător adevărat pentrucă el singur stă mai sus de lege, după hotărârea Căruia noi nu avem dreptul să rostim judecată desăvârșită [278]).

V. Trecând la alt păcat, apostolul osândește cu asprime îndrăsneața laudă de sine [279]) și grija de bunuri materiale, cu care, asemenea bogatului din pilda evangelică, oamenii își fac planuri de viitorime, necomformându-se voinții lui Dumnezeu sau purtării lui de grijă pentru viața noastră precum nici cu

---

276) Acesta-i unul din puținele locuri din N. T. unde se întâlnește cuvântul διάβολος. „Diavolul — zice Erma — (Păst. II, 12), se poate lupta cu noi, dar nu ne poate dobori; dacă însă tu te împotrivești lui, el va fi biruit și va fugi de tine extrem de rușinat". (Mat. IV, 1—11).

277) El întrebuințază cuvântul izbitor *Catifia*, „plecarea feții", care nicăiri nu se mai întâlnește în N. T. El are în vedere manifestarea în afară, ca semn al smereniei lăuntrice.

278) „Nostrum non est judecare, praesertim cum exsequi non possumus" (Bengel). „A propune domnia peste conștiință, — zice împăratul Maximilian, — înseamnă a năvăli asupra fortăreței cerului".

279) IV, 16 ἀλαζόνεια numai la 1 Ioan. II, 16. „Voi vă lăudați cu însușirile voastre trufașe".

gătele: „Ucideți-l cu pietre!“ „răstignește-l!“ „ia-l!“ și „nu trebue să trăiască!“ se ridicau numai asupra acelora, învățătura și ideile cărora erau iluminate de credința în Fiul lui Dumnezeu.

Pe lângă toate acestea, lumea cu deșartele ei interese căpătă o predominare deplină asupra mentalității oamenilor. Frica de Dumnezeu era, se pare, izgonită din viața omencască. Puteau oare niște astfel de oameni să se roage? Da, erau și de ceice se rugau zgomotos și mult prin curțile templului și pela colțurile ulițelor, dar cari în același timp mâncau casele văduvelor și făceau pe prozelit fiu al gheenei în sutit mai mult decât ei. Vai! Se pare că rugăciunile nu mai au sfârșit. Rocester plecă acasă să scrie o pioasă rugăciune în memoriul său zilnic chiar în aceeași zi, când convinsese pe monarhul său să săvârșească un păcat vădit. Banditii italieni făgăduesc sfinților lor o parte din prada, dobândită de ei prin ucidere[271]). Această „evlavie italiană“ este starea grozavă de decădere morală, contra căria sf. Iacov vorbește cu toată asprimea înflăcărată a vechilor proroci. Asemenea lui Amos, care era, ca și el, sătean nazoreu, el își ridică glasul său indignat, contra luxului și idololatriei poporului ales. In iubirea de lume el vedea izvorul tuturor acestor anomalii și contra acestei iubiri de lume a ierarhiei, îmbrăcată în haine aurite, care purta pe fruntea sa „Sfințenia Domnului“, contra acestui bigotism cotropitor și a acestui ateism fățarnic el își și îndreaptă limba sa tunătoare.

II. Dar afară de aceste observațiuni asupra ca-

271) Plumptre, p. 30.

tânguiți [282]) de necazurile ce au să vină asupra voastră. Bogăția voastră a putrezit și hainele voastre le-au mâncat moliile. Aurul vostru și argintul a ruginit [283]) și rugina lor va fi mărturie împotriva voastră [284]), și va mânca trupul vostru [285]), ca focul, comoara ce v'ați strâns-o pentru zilele cele de apoi [286]). Iată, plata oprită de voi dela lucrătorii ceice v'au secerat țarinele voastre strigă [287]); și strigătele săcerătorilor au ajuns în urechile Domnului Savaot [288]). Voi v'ați desfătat pe pământ și v'ați desmerdat; v'ați îngrășat

---

282) Numai în Is. XIII, 6; XIV, 31; XV, 3; XXXIII. Iez. XXXVII. Despre această limbă trebue să judecăm din punctul de vedere al analogiilor profetice din Isaia și Amos, precum și din Mat. XXIII, Apoc. XVIII. Prevenirile, ca toate prevenirile lui Dumnezeu, au caracter ipotetic (Ioan. III, 10; Ier. XVIII, 7—10).

283) V, 2. Forma de perfect are aicea caracter profetic. Ea exprimă încredințare absolută despre rezultatul ce are să urmeze. Κατίωται este iarăși o expresie suigeneris (esceptând pe Sirah XII, 11), precum și exprésia σέσηπεν (Sir. XIV, 19) și σητόβρωτα din acest verset. „Aurul și argintul nu ruginesc". Dar expresia aceasta e cu totul înțeleasă (Is. 1, 22, „argintul deasemenea s'a prefăcut în zgură").

234) „In întunecarea și periciunea lor puteți vedea tabloul celorce au să se petreacă cu voi". „Magna vanitas! thesaurisat moriturus morituris" (fer. Augustin).

285) Τὰς σάρκας (plural) adesa se lua în sens de: „trupurile voastre umflate" etc., dar se întâlnesc în Levitic XXVI, 29, etc.

286) In timpul acesta era multă prosperitate lumească și evlavie de fațadă. Unii iau expresia ὡς πῦρ după ἐθησαυρίσατε — „comorile voastre de aur în realitate sunt comori din foc".

287) Comp. Sir. XXXIV, 22. „Ucide pe aproapele, celce îi ia hrana, și varsă sânge, celce lipsește pe năimit de plată" (Comp. Fac. IV, 10; Deut. XXIV, 14, 15; Ier. XXII, 13; Mal. III, 5). Tratatul Succah (f. 29, b.) înfățișază patru cauze, pentru care oamenii lacomi își pierd comorile lor: 1) pentrucă opresc plata lucrătorilor lor; 2) pentrucă ei disprețuesc prosperitatea lor; 3) pentrucă ei pun greutăți pe umerii lor și 4) din pricina mândriei lor.

288) Această formă, neîntrebuințată de nimenea încă în Noul Testament, decât numai în citatul din Romani IX, 29, are un caracter curat iudeu. Cei șaptezeci de traducători traduc cele mai de multe ori cuvântul παντοκράτωρ. Vezi Bp. Pearson, On the Creed, Art. I.

inimile voastre, ca pentru ziua ignatului [289]). Osândiți-ați și ați ucis pe cel drept, deși el nu vi se împotrivea“ [290]) (V, 1-6).

„Deci, fraților, fiți îndelung răbdători până-la venirea Domnului [291]). Iată, plugarul așteaptă roada cea scumpă a pământului și pentrucă rabdă mult, până capătă ploaie timpurie și târzie [292]). Deci, răbdați și voi îndelung, întăriți-vă inimile, căci se apropie venirea Domnului“ (V, 7 și 8).

VII. Aici din nou întrebăm: pe cine subînțelege apostolul? Erau oare, în aceste zile timpurii ale creștinismului, oameni, și încă mulți, care să corespundă acestui tablou de deșertăciune mincinoasă și de moleșire, ce uitase pe Dumnezeu și era așa de crudă și de falsă față de oameni? Negreșit, ap. Pavel ne dă răspuns la aceasta, când zice: „Priviți fraților, cine sunteți voi, cei chemați; nu mulți din voi sunt înțelepți după trup, nu mulți sunt puternici, nu mulți sunt de bun neam“ (1 Cor. I, 26) și de-aceea, negreșit, nu mulți sunt bogați. In aceste adunări timpurii de robi și de pătimitori de tot felul nu mulți erau astfel, încât să atragă mulțimea obișnuită a bogaților, și, din contra, toate puteau numai să-i respingă. In acele zile se justifica adevărul cuvintelor Mântuitorului: „cât de greu e pentru cei bogați - cât de greu, e pentru ceice se bizue pe avuții - să intre întru împărăția cerurilor“. Caracterul amăgitor

---

289) Asemenea dobitocului, care paște într'o pășune îmbelșugată în acea zi, în care e osândit la tăere (Theile). (Iezec. XXXIV, 1—10).

290) Os. IV, 17; 2 Tim. II, 24; Is. LIII, 7. Aceasta face încheierea propoziținii încă și mai izbitoare.

291) Aici se are în vedere venirea lui Hristos.

292) Cea dintâiu iarna, cea de a doua primăvara. Deut. XI, 14; Ier, III, 3; V, 24; Ioil. II, 23.

al bogăției devenea tot mai vădit și adevărul prevenirii: „Vai vouă bogaților“, se arăta în toată deplinătatea semnificării ei. In Biserică, adevărat, erau și bogați, care nu încetaseră chiar din timpurile lui Nicodim și Iosif din Arimateea, cari aduseseră mireșme scumpe la mormântul lui Hristos; și ap. Pavel în una din epistolele sale mai târzii a putut da bogaților povața, să nu fie trufași și să nu se bizue pe bogățiile lor nestatornice (1 Tim. V, 15). Dar având în vedere tot ceeace creștinii trebueau să sufere în vremea aceea, ne putem oare închipui, ca cineva din acei puțini bogați, care se hotărau să poarte greutatea crucii, s'ar fi apucat să ducă viață trufașă, lacomă, crudă față de frații lor, ca acei oameni, către carc sf. Iacov se adresează aicea cu mustrarea aspră și fără cruțare? Dificultatea aceasta așa de puternică se simți de unia, încât ei văd aicea în bogătaș numai un simbol, un habotnic mândru, trufaș, escluzivist și mulțămit de sine însuși [293]); dar deși cuvintele bogat și sărac nu pot fi aicea mărginite în hotarul sensului lor literal, totuși, e neîndoelnic, că aici nu poate fi esclus nici sensul lor literal. Explicarea elanului, ce însuflețește pe autor, ca pricină stăruitoare, și a dreptelor lui amenințări, noi o vedem iarăși în purtarea claselor conducătoare din Ierusalim, a irodienilor luxos îmbrăcați și a aristocraților saducei. Extragerile din talmudiști, citate de noi în nota 281, caracterizază îndeajuns această purtare și arată limpede, cât de necesară era limba, întrebuințată aicea de sf. Iacov.

293) Comp. Apoc. II, 9; III, 17; vezi și 1 Reg. II, 8; Ps. LXXI, 13; Amos. II, 6; Luc. I, 52, 53; IV, 20, etc.

Nu mai puțin expresiv mărturisește despre aceasta și I. Flavie. „Pe vremea aceasta, zice el, regele Agripa dete arhieria lui Ismail ben Fabi. Și iată, izbucni desbinare între o parte însemnată de preoți contra preoților și a conducătorilor poporului din Ierusalim. Fiecare aduna împrejurul său o droae de cei mai îndrăsneți novatori și se făcea povățuitorul lor. Și când ei ajunseră la ciocnire între sine, atunci se cleveteau în tot felul unii pe alții și aruncau cu pietre unii în alții. Nu era nimenea, cine să-i țină în frică; dar toate acestea se făceau fățiș, ca într'o cetate unde domnea anarhia. Și de astfel de tupeu și îndrăsneală fură cuprinși preoții cei mai de seamă, încât ei îndrăsneau chiar să trimită pe robii lor la ariile de trcerat, ca să răpească zeciuelele, cuvenite preoților. Și se întâmplă, ca unii din preoți să moară de foame, fiind lipsiți de mijloacele de trai – așa domnea deplin silnicia răsvrătiților peste orce fel de dreptate [294]).

VIII. Dacă aceste cuvinte ale sf. Iacov au fost adresate iudeilor creștini pela anul 61 d. Hr. atunci cât de repede s'a împlinit prevenirea cuprinsă în ele, în ce formă grozavă și cât de repede răzbunarea căzu asupra acestor tirani bogați și luxoși? După

haine luxoase, pe care era primejdios și rușinos să le poarte acum. La cea din urmă sărbătoare fatală a paștelor jertfele se săvârșiră de însuși închinătorii. Bogații deveniră numai jertfă a furiei ziloților și bogăția lor peri în flacările orașului incendiat. Bogățiile lor se arătară nefolositoare în acele „zile de apoi", când chiar la ușă răsună osânda tunătoare a Judecătorului! La toate ospețile lor luxoase ei numai se îngrășaseră ca niște jertfe omenești pentru junghiere în această zi grozavă. Istoricul iudeu devine aici cel mai bun interpret al profețiilor apostolului creștin.

IX. „Voi ați osândit și ați ucis pe cel drept". Forma aoristului din original ne poate arăta deopotrivă atât un oarecare act singular, cât și o serie întreagă de acte; iar „dreptul", acesta era titlul or și cărui israilitean evlavios și credincios. Forma prezentului la verbe din original, introdusă așa de brusc și de patetic, arată, se pare, că sf. Iacov are în vedere aici starea generală de lucruri. Predând pe Hristos păgânilor, iudeii au ucis pe „Dreptul" (Fap. VII, 25), și din timpul morții lui au consimțit la uciderea sfinților lui, dovedind aceasta prin uciderea cu pietre a sf. Ștefan, prin omorîrea sf. Iacov, fiul lui Zevedeu. Dar față cu sărăcia cronicilor Bisericii Primare a Ierusalimului sunt foarte multe temeiuri să bănuim, că afară de aceștia au mai fost mulți mucenici mai puțin cunoscuți [295]). Și Hristos iarăși a pătimit, așa zicând, în persoana sfinților săi. Când îi ucideau, el era, așa zicând, iarăși dus fără împedecare la junghiere. Afară de aceasta, sf. Iacov și el însuși purta cu preferință titlul de „dreptul". Cuvintele

295) Fapt. XXVI, 10. „Când îl ucideau, zice ap. Pavel, eu mi-am dat învoirea la aceasta".

lui puteau fi oarecum o prorocie despre soarta rea, ce se apropia cu repeziciune. In același timp el respinge în tăcere titlul atribuit lui, pentru a-l transmite Aceluia, Care singur numai îl merita. Dar starea de lucruri, descrisă de el aicea, nu e nicidecum escepțională. Ea a fost amărunțit descrisă într'o carte, care deasemenea a fost raportată la această epocă și cunoașterea căria de către el iarăși o vădește întrucâtva sf. Iacov. Anume, autorul cărții Înțelepciunea zice: „Ceice cugetă nedrept ziceau întru sine: să ne desfătăm de bunătățile de aicea și să grăbim a ne folosi de lume și de tinereță; să ne îndestulăm cu vin scump și de miresme și să nu treacă pe alăturea de noi floarea primăvăratecă a vieții; să ne încununăm cu flori de roze, înainte ca ele să se vestejască; nimenea din noi să nu se lipsească de a lua parte la desfătare, să lăsăm pretutindenea urmele veseliei, că aceasta-i partea noastră și rostul nostru; *să strâmtorăm pe săracul drept...* căci neputința se dovedește a fi nefolositoare; să făurim cătușe pentru cel drept, căci el ni-i povoară și se împotrivește faptelor noastre; ne mustră pentru păcatele cele împotriva legii și ne probozește pentru neajunsurile educației noastre. Se declară pe sine ca având cunoștința de Dumnezeu și se numește pe Sine Fiul lui Dumnezeu. El înaintea noastră e mustrare a cugetelor noastre. Ni-i greu numai să privim la el, căci viața lui nu samănă cu viața celorlalți și cărările lui îs deosebite. El ne socoate pe noi urîciune și se depărtează de căile noastre, ca de necurățenie. *Fericește sfârșitul celor drepți* și cu mândrie numește pe Dumnezeu tată al său. Vom vedea cât adevăr au cuvintele lui și vom cerca.

cum va fi eșirea lui; căci deîndată ce acest drept este fiul lui Dumnezeu, apoi Dumnezeu îl va apăra și-l va izbăvi din mânile vrășmașilor. Să-l cercăm cu jicniri și cu munci, *ca să aflăm smerenia lui și să vedem nerăutatea lui;* să-l osândim la moarte necinstită, căci, după vorbele lui, va fi pentru el purtare de grijă" (Înțel. II, 6-20).

X. Dar toate aceste preveniri s'au dovedit zadarnice. Mai mult încă, ele, se pare, numai au grăbit soarta propoveduitorului și aceasta, asemenea altor proroci, încercă asupra sa răzbunarea acelora, ale cărora păcate nepocăite el le-a mustrat așa fără de cruțare [296]). Când preoții au ucis pe Iacov cel drept, care nu li se împotrivea, ci se ruga pentru dânșii, atunci dispăru pentru totdeauna ziua prevenirilor și asupra nelegiuitului oraș și asupra nelegiuitului popor istoria rosti încă odată cumplita sa sentință: „Prea târziu!"

„Voi ați osândit și ați ucis pe cel drept; el nu vi se împotrivea vouă" [297]). „Și astfel noi, – zice Vizinger, – vedem oarecum înaintea noastră stând ucis, pe dreptul ce nu se împotrivea, când, vai! cortina cade asupra lui". „Deci, fraților, fiți îndelung răbdători până la venirea Domnului! Venirea Domnului, pe care ei îl așteptau, nu era departe. Plugarul trebuea să fie în răbdare, ba adesa și în desnădejde, așteptând ploaea timpurie și târzie. Să ia deci și ei pildă

---

296) Hegesippus, ap. Euseb. II, 23; Origen. c. Cels. I, 48; Jer. De Virr. Illustr. II.

297) Comp. Amos, V, 12: „Eu știu, cât de multe sunt nelegiuirile voastre și cât de grele vă sunt păcatele; Voi sunteți vrășmașii dreptului, luați mită, strâmbați la judecată pricina sorocului. De aceea înțeleptul tace în aceste vremi; căci această vreme e rea".

dela el. Dar deoarece Judecătorul era deja la ușă [298] apoi ei, în scopul de a înlătura osândirea cea di partea lui, să sufere durerile prigonitorilor nu numa cu răbdare, ci să se abțină și de la cârtire asupr purtării unuia cu altul [299]). In cea mai mare măsur ei aveau nevoe de răbdare, de răbdare unul față d altul, de răbdare față de ispitele dedinafară. Ca pild de asemenea răbdare să ia pe proroci, și cartea lu Iov [300]) să le amintească lor, că la urma urmelor îna intea lui Dumnezeu totdeauna triumfă iubirea plin de îndurare" [301]).

XI. Problema, ce-și propusese sf. Iacov, acum este încheiată. Dar el adaoge încă câteva sfaturi tre buincioase. Să înlăture ei câteva jurăminte grăbite și nefolositoare și să fie simplii în adeveririle lor [302]). Să fie ei mai aprinși în rugăciune.

„De pătimește cineva între voi, să se roage; de e vesel cineva, să cânte! De e bolnav cineva între voi, să cheme preoții bisericii și să se roage

---

298) Unii socot, că această expresie a lui stă în raport întrebarea ironică, adresată sf. Iacov în povestirea despre mucenicia lui, la Egezipp: „Care este ușa lui Iisus?" Caşi cum ar fi vrut să întrebe: pe care ușă are să vie să judece Iisus; dar ca mai exact se referă la Ioan. X, 7—9 (vezi Gieseler, Ch. Hist. § 31).

299) Indicație clară la Mat. VII, 1 „nu vă ridicați unul asupra altuia".

300) In Noul Testament numai aici se face amintire de ea, deși se citează în 1 Cor. III, 19 și Philo, De Mutat. Nom. XXIV.

301) V, 9—11. Alții interpretă expresia „să vedem sfârșitul lui dela Domnul" în sensul: „Să vedem moartea lui Hristos", ca în Petr. II, 22—23; πολυσπλαγχνος este altă expresie suigeneris în loc de ευσπλαγχνος (Efes. IV, 32; I Petr. III, 8). οικτίρμων se înțălnește în Sir. II, 13; Luc. VI, 36.

302) Comp. Mat. V, 35, 36. Iudeii (Vai, nu ca creștinii) nu întrebuințau numele Domnului în deșert. „Ca să nu vă cadă osândă"; citirea εἰς ὑπόκρισιν dă înțeles mai bun.

pentru dânșul, ungându-l cu untdelemn [303]) în numele Domnului [304]). Și rugăciunea credinții va mântui pe cel bolnav și-l va scula Domnul din patul durerii lui (Fapt. IX, 54) [305]), și de va fi făcut păcate, i se vor ierta. Mărturisiți-vă unul altuia [306]) păcatele și vă rugați unul pentru altul, ca să vă vindecați; [307]) că mult poate rugăciunea stăruitoare a dreptului. Ilie a fost om cu slăbiciuni asemenea nouă (Fapt. XIV, 15) și s'a rugat cu stăruință ca să nu fie ploae, și n'a ploat pe pământ trei ani și șase luni [308]). Apoi iarăși s'a rugat și cerul a dat ploae și pământul a odrăslit roada sa [309])" (V, 13–18).

303) Mijlocul obicinuit al iudeilor de lecuire, cum 'sa vede din Is. I, 5; Marc. VI, 13; Luc. X, 34; Jos. B. J. I, 33, § 5; Antt. XVII, 6, § 5. El se folosea și de romani (Plin. H. N. XXXI, 47). Intrebuințarea uleiului pentru lecuirea trupului e și azi în uz la Răsărit.

304) Adecă în numele lui Hristos (Mat. XXVIII, 19; Fapt. II, 33; III, 16; IV, 10; 1 Cor. I, 13—15).

305) Nisi nempe aliter ei supeditat ad aeternam salutem (Grotius). In primul molitfelnic al lui Eduard al VI, ungerea era însoțită de rugăciunea: „Tatăl nostru cel ceresc să te învrednicească de marea sa milă, să-ți restatornicească sănătatea ta trupească, dacă așa e bunăvoința sa".

306) La Corneliu a Lapide acest text în loc de: „unul altuia" e transformat în: „înaintea preotului" = frater fratri confitemini, puta sacerdoti". Mărturisirea în boală se recomandă și în Talmud (Shabbath, f. 32, a).

307) „Când Rabbo a ajuns bolnav, el porunci familiei sale să vestească aceasta pretutindenea, ca ceice-l urau să se poată bucura, iar ceice-l iubeau să se poată ruga pentru el lui Dumnezeu (Nedarim, f. 40, a) „Înțelepții ziceau: nici o vindecare nu se poate egala cu aceea, care vine din cuvântul lui Dumnezeu și dela rugăciune" (Sefer Ha-Chagim.).

308) Luc. IV, 25. Acest period (42 de luni, 1360 de zile, comp. Apoc. XI, 3) se amintește de tradiția iudaică (Yalcut Simeoni) și-i identic cu deducția din 3 Reg. XVIII.

309) V, 13—18. Astfel, rugăciunea lui Ilie a fost rugăciunea milii, precum și rugăciunea judecății. Decan Plumptre socoate, că sf. Iacov a putut avea în vedere ploaea fărădevește după secită, căzută ca răspuns la rugăciunea după tulburările pricinuite de încercarea lui Caligula de

Ideea principală a acestui loc, pe care înzadar îl alegorizează Lange, este caracterul activ al rugăciunei creștinești. Sf. Iacov propune cel mai firesc și mai bun metod de acțiune în caz de boală, un astfel de metod, care era ușor de îndeplinit de fiecare în micile comunități creștine. Acesta-i un sfat, întregul sens al căruia se concentrează în taina sf. Maslu.

Insfârșit, epistola se încheie prin o povață solemnă: „Fraților, de se va rătăci cineva din voi dela adevăr și-l va întoarce cineva, să știe acesta, că celce a întors pe păcătos dela calea lui greșită, a mântuit suflet dela moarte și a acoperit mulțime de păcate“ (V, 19, 20).

Sf. Iacov spusese deja multe cuvinte de osândire și de prevenire împotriva deșertăciunii lumești, a sălniciei și a uitării de Dumnezeu, care predominau cu putere printre iudei și creștini și exprimase multe îndemnuri referitoare la răbdare și depărtarea de fărădelegi. Dar acest cuvânt din urmă este cuvânt către aceia, cari rămăseseră credincioși, și el are în vedere anume a-i trezi pentru cea mai bună și mai creștinească dintre toate datoriile — pentru sârguința de a ajuta și a mântui sufletele altora. Nici o răsplată nu se putea asemăna cu răsplata pentru izbânda în asemenea lucrare [310]). A acoperi, cu acoperemântul milostiv al pocăinții și mărturisirii, multe păcate ale pă-

---

a pune statuia sa în templu (Jos. Antt. XVIII, 8, § 16). Se aseamănă cu aceasta și povestirea despre legiunea fulgerătoare (Euseb. H. E. V, 5; Tert. Apol. 5). Egezip zice, chiar despre Iacov, că după credința poporului, el însuși prin rugăciunea sa a făcut să cadă ploae.

310) Ps. XXXI, 1, 2; Neem. IV, 5; Pild. X, 12; 1 Petr. IV, 8; analogie ce se întâlnește în tratatul Yoma, f. 87, a: „Cine aduce pe mulți la evlavie, păcat nu se săvârșește de mâna lui“.

cătoșilor, era o faptă cu adevărat creștinească, și celce era în stare să o facă, trebuia să fie părtaș la bucuria lui Hristos. Și nu se cuprinde oare aicea, cel puțin, acea idee, că acoperind păcatele altuia, omul odată cu aceasta ajută și la acoperirea păcatelor sale proprii, întocmai după cum stropind cu apă pe alții, te stropești și pe tine însuți? [311])

Și cu aceste cuvinte, ca și cu o pecete pe testament, apostolul încheie epistola sa. El a voit ca această din urmă idee să se întipărească mai puternic în sufletele lor și de aceea, ca să nu mai slăbească puterea acestei povețe sau înălțimea acelei binecuvântări, prin care el a vrut să-i încurajeze pentru realizarea ei, apostolul nici n'a mai adăogat nici un fel de salutări personale sau alte comunicări.

---

311) „Cine ucide un suflet în Israil, sf. Scriptură îi numără așa, ca și când ar fi ucis toată lumea; și cine cruță un suflet în Israil, Scriptura socoate aceasta așa, ca și cum acela ar fi cruțat toată lumea" (Sanhedrin, f. 37, a). Rabinul Meyer a zis: „Mare e pocăința, fiindcă pentru aceasta, cine se căește cu adevărat, se iartă toată lumea (Oc. XIV, 4) (Yoma, f. 86, b). Cu cât mai înțeleaptă și mai măsurată e expresia sf. Iacov!

acel fapt, că înseși viața sau, mai bine, ei înșuși sunt numai abur iute trecător [280]). In inima lor ei știau, că ei nu trebue să vorbească astfel. Dacă ei numai s'ar fi gândit măcar numai o clipă, înseși conștiința lor i-ar fi osândit pentru asemenea nepăsare față de Dumnezeu și aceasta ar fi fost o dovadă clară, că aceasta-i păcat [281]) (IV, 13-17).

VI. După aceea cu o limbă plină de figuri profetești și de foc profetesc, îndreptat pentru înfricoșarea oamenilor cu scopul de a trezi în ei pocăința, apostolul trece la o strașnică mustrare a bogaților, care arată, cât de puternic gândurile lui erau preocupate de jaful obraznic.

„Veniți acum voi bogaților, de plângeți și vă

---

230) Iov. VII, 7; Ps. CI, 3; Înțel. V, 9—14. Cea mai bună lectură este ἀτμὶς γάρ ἐστε = „căci voi sunteți abur", B, și traducerile etiopică și siriacă. Pulvis et umbra sumus (Hor). Sf. Iacov însă transformă iutea trecere a vieții în reproș opus aceluia, pe care-l făceau din aceasta epicureii (Hor. Od. 1, 9; 1 Cor. XV, 32).

231) „Din neam în neam rău nu mi se va întâmpla" (Ps. IX, 27); „In cuibul meu mă voi sfârși" (Iov. XXIX, 18). Pentru iudeu a vorbi așa, ca și cum n'ar fi Dumnezeu sau ca și cum el n'ar lua parte în mersul vieții oamenilor, însemna a păși contra ideii centrale a întregei lor credințe. Ideea, că Dumnezeu e aproape era tocmai ceeace deosebea pe iudei de celelalte popoară, în înțeles de popor ales. A nega această convingere în convorbirea obișnuită, însemna a arăta o apostasie practică. Rabiniștii încă recunoșteau aceasta. In tratatul Debharim Rabbo, § 9, tata la tăerea pruncului împrejur aducea prinosul de vin reținut 7 ani și zicea: „prin acest vin eu voi prăsnui multă vreme nașterea noului meu născut". In această noapte rabinul Simeon întâlni pe îngerul morții și îl întrebă: „Pentruce umblă el împrejur?" „Pentru aceea, — răspunse îngerul Asrail, — că ucid pe aceea, cari zic: noi vom face cutare și cutare și nu se gândesc cât de curând îi poate ajunge moartea. Omul, care a zis, că el va bea adesa din acest vin, trebue să moară în timp de 30 zile". Din acest verset și din 1 Cor. IV, 19: „Voi veni la voi curând, de va binevoi Dumnezeu", s'a format expresia *Deo volente*.

„Căci prin har sunteți mântuiți pentru credință,... nu din fapte, ca să nu să fălească cineva. (Efes. II, 8, 9).

Căci noi socotim că omul se îndreptează prin credință, fără faptele legii. (Rom. III, 28).

Așa și credința, dacă nu are fapte, e moartă singură de sine. (Iac. II, 17).

Vedeți dară, că omul se îndreptează prin fapte, iar nu numai prin credință (Iac. II, 24).

Nu-i de mirare, că aceste versete prin caracterul lor contradictoriu au atras asupra lor atențiunea deosebită a cercetătorilor și în timpurile din urmă s'au stabilit două păreri deosebite asupra lor.

După una din ele, aceste locuri cuprind într'însele o contrazicere reală și chiar intenționată [313]). Bauer presupune, că sf. Iacov intenționat și-a pus ca țintă să reacționeze contra formulei sf. ap. Pavel, sau a școlii lui, dar vorbește încă temperat de aceasta. El socoate, că argumentele sf. Iacov n'au avut atât scop polemic, pe cât corectiv și deaceea ele decurgeau din adevăratul spirit al unității ecumenice. Alții totuși, și mai cu samă reprezentanții extremiști ai școlii de Tübingen, privesc la această epistolă, ca la un înverșunat manifest al creștinilor iudaizanți contra partizanilor ap. Pavel [314]). Bauer dovedi științific importanța deosebirii teologice dintre iudaizanți și partizanii sf. ap. Pavel; dar urmașii săi, cari au dus părerile lor până la ultimile limite, erau gata să aducă jertfă întreaga verosimilitate a cărții Faptelor Apostolilor în scopul de a dovedi, că sf. ap. Iacov și Pavel, sau cel puțin urmașii lor nemijlociți, se urau unii pe alții până la o neîmpăcată dușmănie.

313) Luter, Ciril Lucaris, Strebel, Bauer Schfegler, Renan.

314) Părerea, că Iac. III, 13—18 și lauda înțelepciunei care este »pământească, neduhovnicească, drăcească", este reflex din 1 Cor. II, 14 (Hilgenfeld, Einleit. 536) e foarte netemeinică.

După părerea lor, în Omiliile Pseudo-Clementine, cu caracterul lor puternic dușmănos lui Pavel, se găsește adevărata cheie a istoriei Bisericii primare. Ei atribuiau însuși apostolilor acele clevetiri eretice, care ar fi fost doborîte de ei cu indignare uimitoare. După părerea lor, trei din apostoli: sf. Iacov, Ioan și Iuda au fost iudaizanții, cari nu numai au luat parte activă la discuțiile stârnite de actele sf. Pavel, ci desgustul lor față de el l-au introdus pe paginile cărților sacre, aparținătoare lor. Asupra ap. Pavel, cum socot ei, sf. Iacov și-ar fi îndreptat osândirea în termeni foarte tari, când esclamă: „Vrei dar să știi, om deșert [315]), că credința fără fapte este moartă?“ (Iac. I, 20). Epistola sf. Iuda, după părerea lor, devine modul de „epistolă plină de ură“, care se răspândi prin Bisericile iudaice. Biserica din Ierusalim cu scopul de a îndemna pe creștini nu numai să lepede, ci să și probozască „Evanghelizarea Apostolului Neamurilor“. După interpretarea lor, sf. Ioan, apostolul iubirii, a țintit în marele său confrate apostol cu proboziri încă și mai aspre și „într'un acces de ură pasionată“ l-a descris, ca pseudoapostol, Balaam, Iezabela, întemeietorul sectei nicolaiților și dascal de nelegiuiri și de eresuri. După vederile lor, însuși adresele Apocalipsului către cele șapte Biserici ne înfățișază un fel de manifeste, îndreptate de iudaiști contra aceluiași apostol, prin strădaniile eroice ale căruia au fost întemeiete aceste Biserici [316]). Falsitatea întregii ipotezei acesteea s'a dovedit deja de mult. Ea ne înfă-

315) Raca.
316) Renan, St. Paul. p. 367.

ţişază numai o ilustraţie a acelei uşurătăţi, cu care o teorie, fondată pe temei factic fugitiv, poate fi dusă pânăla o desăvârşită monstuozitate. Că ap. Pavel şi sf. Iacov au atacat marele adevăruri creştine din diferite laturi; că ei se folosesc nu de unele şi aceleaşi expresiuni la descrierea lor; că ei s'au despărţit unul de altul în diferite chestiuni de teorie şi viaţă, — toate acestea se văd lămurit din cartea Faptelor sf. Apostoli şi încă şi mai bine din diferitele observaţiuni din epistolele sf. ap Pavel. Dar adepţii marilor cugetători foarte adesea măresc deosebirile dintre ei şi se dovedesc incapabili de a înţelege spiritul lor adevărat. Orcare ar fi tonul fariseilor ierusalimleni cu privire la creştinii din păgâni, care nu arătau respect faţă de legea ceremoniilor, în tot cazul, avem dovezi dela însuşi ap. Pavel (Gal. II 9; Fapt. XV, 13-21; XXI, 17-25), precum şi din cronicile generale ale Bisericii, că între el şi ceilalţi apostoli domnea spiritul de respect reciproc şi de compătimire reciprocă. Deaceea părerea, că sf. Iacov a încercat în epistola sa să dărâme doctrina sf. ap Pavel, poate fi scoasă definitiv peste hotarul discuţiilor, ca una cu totul neîntemeiată.

După ceialaltă părere, care şi-a găsit nu demult un adept în persoana lui Leitfoot [317]), sf. Iacov nu are în vedere pe ap. Pavel, expresiile lui nu se referă deloc la dânsul, şi el se ocupă numai cu disputele, care circulau într'o cu totul altă sferă de idei. Părerea aceasta, cum socotim, *e posibilă*. Pentru susţi-

317) Galatians, pp. 152-162. Aceasta este vederea lui Schneckenburger, Lange, etc.

nerea ei se aduc destule date, care ne arată, că chestiunea despre credință și fapte deja demult și cu înviorare se discuta în școlile iudaice și că numele lui Avraam și chiar al Raavei [318]), ca unele ce alcătuesc un vădit contrast, necontenit se întâlneau în aceste dispute. De aceea ar fi nedrept să se spună, că sf. Iacov a avut numaidecât în vedere pe sf. ap. Pavel. „Solifidianismul" (doctrina despre justificare numai prin credință) iudeilor constă în nădejdea esclusivă a lor în monoteismul lor, în originea lor din Avraam, în tăerea lor împrejur și în posedarea legii [319]). Iustin Filosoful face aluzie la iudeii, cari „fiind chiar păcătoși, se amăgeau pe sine cu declarația, că deoarece ei cunoșteau pe Dumnezeu, de aceea El nu le va socoti păcatele" [320]). Dacă ar fi cu putință a dovedi apariția timpurie a acestei epistole, atunci chestiunea privitoare la vreo opoziție preconcepută între acești doi apostoli ar pierde terenul, și noi ar trebui numai să arătăm: este oare vreo posibilitate să împăcăm pozițiile independente, care la prima privire par a se esclude una pe alta? A stabili acest fapt, a dovedi că la orce timp s'ar raporta originea acestei epistole, sf. Iacov a putut să combată singur de sine părerea despre mântuirea prin credință, nu acea învățătură, pe care o expunea ap. Pavel, ci doctrina despre nădejdea iudaică oarbă în privilegii și ritualism, — a dovedi aceasta, zic, e atât de important și de necesar, încât nu va fi nicidecum de

318) Că Raava a ocupat loc de seamă în imaginațiunea iudaică, aceasta o vedem din Mat. I, 5.

319) Mat. III, 9; Ioan. VIII, 33; Rom. II, 17-20, Comp. Ier. VII, 4.

320) Just. Mart. Dial. [illegible].

prisos să arătăm pe temeiul Talmudului, că asemenea priviri erau tare răspândite în lumea iudaică.

a). Așa, ce se atinge de monoteism, apoi noi găsim acest solifidianism în repetarea *Semei*, adecă a rugăciunii zilnice: „Ascultă Israile, Domnul Dumnezeul nostru este singurul Domn" (Deut. II, 4); și „tot celce prelungește rostirea cuvântului singurul, zice Talmudul, — acela prin aceasta își lungește zilele și anii săi" (Berachoth, f. 13, b).

Când Achiba murea, supus fiind muceniciei prin ruperea bucată cu bucată a trupului, a rostit acest cuvânt „singurul", atunci, după spusa Talmudului, i s'a arătat Bath Col și i-a zis: „binecuvântat ești tu, rabin Achiba; căci sufletul tău și cuvântul „singurul" au părăsit trupul tău împreună (idem, f. 61, b).

b). După aceea, despre tăerea împrejur se spun următoarele:

„Deși Avraam a împlinit toate poruncile, inclusiv și toată legea rituală (Kiddushin, f. 82, a), totuși el n'a fost desăvârșit, până nu s'a tăiat împrejur" (Nedarim, f. 38, b).

„Tăerea împrejur e așa de mare, încât relativ de ea au fost încheiate treizeci de așezăminte" (Nedarim, f. 31, b).

Mulți iudei totuși se bizuiau mai puțin pe împlinirea poruncilor rituale, decât pe posedarea anumitor privilegii.

c). In privința situațiunei lor naționale iudeii ziceau, că Dumnezeu a dat lui Israil trei daruri prețioase: legea, pământul făgăduinței și lumea viitoare;[321]) că toți israeliții sunt prinți[322]), toți sunt

321) Berachoth, f. 5, a.
322) Shabbath, f. 57, a.

sfinți [323]), toți sunt filosofi, „plini de fapte meritoase ca mărul granat de sâmburi [324]), și că pentru lume ar fi tot așa de imposibil fără ei, cum e cu neputință a trăi fără aer [325]). Ei îndrăsneau să vorbească chiar, că „toți israiliții au parte la lumea viitoare, cum e scris: poporul tău tot va fi drept, și pe veci va moșteni pământul“ (Eș. XL, 21; Sanchedrin, f. 90, a).

„Lumea e făcută numai pentru israil: nimenea nu se mai numesc fii ai lui Dumnezeu, afară de Israil; nimenea nu se mai numește iubitul lui Dumnezeu, decât numai Israil“ (Gerim, l).

d). După mărturia chiar a Talmudului, în inima Bisericii iudaice domnea ritualismul extern. Arhiereii, deși ei, după cele mai bune mărturii iudaice, erau icoanele cele mai rușinoase de lăcomie, de simonie, de lux, de îmbuibare, de trufie și de silnicie, simțeau totuși cea mai mare satisfacție, dacă împlineau întocmai legea levitică a ceremoniilor, fiind departe de a fi modele de moralitate duhovnicească. In tratatul *Coma* (47, b) este o tânguire amară, că laturea morală a vieții nu se bucură de nici un respect, și că în genere nu se dă la nimic importanță, fără numai slujbelor externe. In alt tratat (*Ioma*, 23, a) se spune, că observarea ritualului extern se prețuia mai mult decât curățenia internă și că chiar sinuciderea se considera lucru de nimica în comparație cu profanarea rituală a templului [326]). Sf. Iacov

323) Shabbath, f. 86, a.

324) Mahsor la sărbătoarea cincizecimii.

325) Taanith, f. 3, b.

326) Despre diferitele citate talmudice vezi Grätz, III, 321, 322 și scrierile lui Schotgen, Hamburger, etc. Nu mai puțin de 14 tratate ale talmudului, ca Mișna și Gemara, sunt traduse acum în limba franceză de Moise Schvab.

zilnic era martor, cum oamenii, trăind în plină neglijare a orcărei legi morale, totuși socoteau să obțină mântuirea prin mecanismul ușor al împlinirii minuțioase a ritualismului. Contra unor asemenea concepțiuni mecanice despre sfințenie și mărturisește cu putere neobișnuită epistola lui.

Dar, în vederea altor presupuneri, admise de noi pe alte temeiuri, că epistola aceasta a fost scrisă nu cu mult înainte de moartea sf. Iacov, devine tare greu de presupus, că dovada sf. Iacov în favoarea „justificării prin fapte" n'a avut absolut nici un raport cu marea argumentație a epistolelor, în care ap. Pavel desvolta adevărul despre justificarea prin credință. Chiar dacă se admite, că chestiunea despre credință și fapte s'a discutat adesea în școlile iudaice, când cu deosebire adesa se recurgea la amintirea vieții lui Avraam, totuși socotim, că nu există date suficiente, ca să dovedească cum că învățătura aceasta a fost cândva formulată deplin de limpede și precis, și în tot cazul ea niciodată n'a fost studiată așa de expresiv, cum este în epistolele către Romani și Galateni [327]). Dacă suntem în drept să presupunem, că sf. Iacov și-a scris epistola sa pela anii 61 și 62, apoi în acest caz a trebuit să treacă câțiva ani după ce ap. Pavel a scris și a trimis aceste mari epistole. În vedere că trimișii, cari au venit din Ierusalim, — (trimiși, după declarația lor, de sf. Iacov, și mândrii, deși nu totdeauna cu îndreptățire, de sancțiunea și autoritatea lui, cari au adus cu sine scrisori, deși nu scrise de el însuși, ci

327) „Și negreșit, nu se poate nega, că învățătura, expusă de sf. ap. Pavel despre credință a dat motiv direct acestui tratat" (Ewald, Di Sendschreiben, II, p., 1938).

CAPITOLUL XXXVI.

SFINȚII APOSTOLI IACOV ȘI PAVEL DESPRE CREDINȚĂ ȘI FAPTE

◆◇◆

Omul se îndreptează prin credință,
(Rom. III, 28).
Credința fără fapte este moartă.
(Iac. II, 20).

EXPUNEREA epistolei sf. Iacov n'ar fi complectă, dacă nu s'ar spune într'însa măcar câteva cuvinte despre acel vestit loc, în care, după părerea unora, episcopul Ierusalimului intenționat se ridică în contra părții celei mai evidente din învățătura Apostolului Neamurilor [312]).

Pentru o mai mare evindențiare se puneau față în față locurile, care în aparență prezintă o mai mare contrazicere din învățătura ambilor scriitorilor acestora.

„Dacă Avraam s'a îndreptat prin fapte, i se cuvine laudă, dar nu înaintea lui Dumnezeu". (Rom. IV. 2).

„Deci, îndreptându-ne prin credință, avem pace cu Dumnezeu, prin Domnul nostru Iisus Hristos". (Rom. V, 1).

Avraam, părintele nostru, oare nu prin fapte s'a îndreptat, când a pus pe jertfelnic pe Isaac, fiul său? (Iac. II, 21).

Ce folos fraților mei, de ar zice cineva, că are credință, dar fapte nu are? *Poate oare credința aceasta să-l mântuiască?* (Iac. II, 14).

---

312) La alcătuirea acestui capitol ne-am condus de cei mai buni și cunoscuți exigeți, care au tratat acest subiect.

considerând aceasta drept o obligațiune națională, deși pentru el ele își pierduseră importanța lor principală, apoi noi avem toate temeiurile să presupunem, că el ar fi sfătuit pe fiecare iudeu, care i-ar fi cerut sfatul, să facă același lucru. Dar fiecare minciună, orcât de adesa ar fi combătută, totdeauna se dovedește folositoare pentru spiritul de partid și nici o lămurire, orcât de simplă și de sinceră ar fi, nu-i în stare să înlăture cele mai grosolane denaturări a unei doctrine oarecare, când ea se întrebuințează pentru scopuri personale ale partizanilor fanatizați. Afară de aceasta, nu numai e posibil, ci și probabil, că unii din partizanii ap. Pavel și ei înșuși denaturau expresiunele lui cele mai distinctive, făcând dintr'însele întrebuințări rele și chiar primejdioase. Ne putem lesne închipui, că toate acestea s'au putut întâmpla tocmai așa, pentrucă viața de toate zilele ne arată, cât de ușor e să transformi o anumită expresiune la început într'o cârtire de partid, după aceea să o lipsești de orce însemnătate și în sfârșit să o întrebuințezi cu totul în alt sens decât a fost întrebuințată la început. Aicea iarăși nu ne mărginim nicidecum în sfera presupunerilor. Avem o mărturie foarte expresivă în epistola a doua a sf. ap. Petru, că au fost oameni, cari au răstâlmăcit locurie grele din epistolele sf. ap. Pavel, precum și din toate celelalte cărți ale sf. Scripturi, *spre propriă lor peire*. Totuși, nici o expresie, luată singură aparte, fără dorința sinceră de a o pătrunde, nu poate fi expusă unei asemenea coruperi, cum e mai ales cea mai caracteristică formulă a ap. Pavel din învățătura lui despre justificarea prin credință. In sensul, dat de el acestei formule, acesta este unul

din adevărurile cele mai profunde ale creștinismului; dar numai în înțelesul său cel adevărat. Și el a întrebuințat amândouă cuvintele acestea: justificare și credință în acel sens, pe care ele l-au primit în marea sistemă generală a argumentațiunii sale. Mulțămită anume acestei împrejurări, cuvintele lui necontenit s'au înțeles inexact și până astăzi se explică cumplit de fals. Și astăzi se găsesc oameni, cărora le place să întrebuințeze niște expresiuni atât de lipsite de conținut, ca „faptele sunt moarte". Chiar și în timpul apostolilor, cât și după ei, erau nicolaiții și alți antinomieni, care se bizuiau pe credința posedată de ei, se credeau mai presus de legea morală și-și atribuiau cea mai deplină libertate întru săvârșirea orșicărei nelegiuiri. In asemenea caz, dacă sf. Iacov i-a fost dat să se întâlnească cu asemenea oameni sau să audă de existența lor, sau să se întâlnească cu creștini din iudei, cari, neînțelegând învățătura sf. Ap. Pavel, erau turburați de repetarea ignorantă a formulii, aleasă pentru reprezentarea acestei învățături, apoi ar fi putut să fie ceva înjositor, dacă el și-ar fi manifestat toată râvna întru combaterea acelor denaturări, cărora era supusă această formulă? Nu alcătuește oare un mare merit mustrarea întrebuințării deșarte a vreunei expresiuni, care era coruptă și pogorâtă la treapta de a servi fățărniciei și desbinării? N'ar fi putut oare ap. Pavel să se bucure, că asemenea problemă a fost intreprinsă de confratele său apostol? N'ar fi săvârșit oare și el însuși asemenea întreprindere, dacă împrejurările i-ar fi dovedit, că ea-i necesară? Desigur, te miră de-i probabil, că el, în asemenea caz nu ar fi întrebuințat aceleași expresiuni, pe care

le întrebuințează sf. Iacov. Dar epistolele sale pastorale dovedesc îndeajuns, că el sincer ar fi convenit cu dânsul în ce privește privirile lui generale. De aceea noi, împreună cu mulți din vechii părinți și învățători ai bisericii, socotim, că sf. Iacov a scris acest loc cu expresiva intențiune de a corecta deducțiunile false din adevărata învățătură a sf. ap. Pavel [328]) și că între ei nu-i nici cea mai mică contrazicere, ci există numai oarecare deosebire în formularea marilor adevăruri dogmatice [329]).

Dacă dovezile sf. Iacov ar fi îndreptate întru combaterea a însuși ap. Pavel, atunci ar fi peste măsură de insuficiente. Ele nu cercetează adâncimea ideilor lui, ci se mărginesc la întrebuințarea cuvintelor lui, ceeace dovedește superficialitate și absența privirilor adevărat creștine. Argumentația polemică prin necesitate trebue să sufere neizbândă, dacă fiecare cuvânt, spus de autor, poate fi însușit de persoana, contra căria el scrie. Numai în sens de corectare a deducțiilor unilaterale și greșite din învățătura ap. Pavel, făcute adesa de neștiință sau răspândite de dușmănia răutăcioasă, argumentația sf. Iacov poate avea acea importanță, care în toate veacurile i s'a dat de Biserică.

Dar înlăturând întrebarea despre contrastul *constient* dintre părerile acestor doi apostoli, ca situat în afară de sfera putinței de dovedire, noi trebue să cercetăm altă întrebare mult mai importantă: cum să împăcăm expresiile lor cu adevărul dumnezeesc? Cum se pot face cu aceeași convingere astfel de

328) Asemenea privire e însușită de episcopul Bull în scrierea sa „Harmonia Apostolica".

329) Așa socotesc Schmidt, Wizinger, etc.

în tot cazul de membrii de seamă ai acelei Biserici, unde era el episcop), – au pătruns în multe comunități, întemeiate de ap. Pavel, și pe jumătate au dărâmat opera lui, aducând pe cei convertiți de el la robia cea de sub lege, de care el îi eliberase. In vederea tuturor acestora devine aproape de neînțeles, ca sf. Iacov, chiar fără să fi văzut manuscrisul uneia sau alteea din aceste epistole, să nu fi cunoscut măcar tonul general al învățăturii acestui mare confrate apostol, care devenise așa de general cunoscută pretutindenea, unde se propoveduea numele lui Hristos. Afară de aceasta, învățătura ap. Pavel era originală. A cuprinde deplina ei importanță nu era un lucru ușor, iar pentru o persoană dușmănoasă sau cu idei preconcepute devenea și cu totul imposibil. Indrăsneala înflăcărată a unora din expresiunile din epistolele scrise și trimise de dânsul, – expresii adesa aruncate în focul discuțiunii, – neapărat trebuea să aprindă în ei simțul indignării. Te miră de e probabil, ca în Biserica Ierusalimului teoriile sf. ap. Pavel să se fi studiat cu o îngrijire stăruitoare și profundă. Insuși sf. Iacov mărturisește, că precum acolo, așa și în toate comunitățile iudaice din lume, părerile marelui apostol misionar se denaturau sistematic. Pentru creștinul iudeu derând el era cunoscut, ca un om, care necontenit învăța „abaterea dela Moise", ca un om, care „interzicea" nu numai păgânilor, ci și „tuturor iudeilor" să-și tae împrejur pruncii și „să se poarte după datina părinților" (Fapt. XXI, 21). Ce se atinge de iudei, apoi învinuirea asta era falsă. Ap. Pavel niciodată nu s'a amestecat în obiceiurile lor. Și de vremece el însuși împlinea obligațiunile generale ale legii,

este consacrarea de sine, care se transformă în sfințire; ea este puterea iubitoare de bine în fiecare fază a vieții; ea este unio mystica, coîntruparea mistică cu Hristos în unitatea iubirii și vieții [331]). Dar asemenea întrebuințare a acestui cuvânt era o particularitate a sf. ap. Pavel, și sf. Iacov nu admite această însemnare! El subînțelegea prin credință anume în acest loc o credință simplă teoretică; o credință, care poate exista fără orce viață ce naște; o credință, care constă aproape numai în mărturisirea orală a credinței iudaice; o credință, care nu merge chiar a'a de departe, ca credința demonilor; o credință, care luată singură de sine este tot atât de lipsită de preț, după însemnătatea ei, încât el o compară cu iubirea de oameni, care zadarnic rostește cuvântul, nearătând nici o facere de bine [332]).

II. După aceea și *prin fapte* ambii apostoli înțeleg lucruri cu totul deosebite. Ap. Pavel are în vedere mai ales acele fapte, care așa de sus stăteau în opinia protivnicilor săi iudei; el înțelege faptele și paza legii rituale levitice: lunile nouă, sâmbetele, aducerea de jertfe, spălările, deosebirile în mâncare și băutură, filacteriile, etc. Sau în cel mai înalt înțeles, faptele datoriilor zilnice, „faptele legii", săvârșite fără simțul lăuntric, care nu decurg din dragoste către Dumnezeu. El nu înțelege prin ele, cum înțelegea sf. Iacov, faptele iubirii și bunătății, săvârșite din ascultare față de legea împărăției (Iac. I, 25

331) Rom. XII, 5; Filip, I, 21; 1 Cor. VI, 17. Vezi „Viața și operile sf. ap. Pavel" Cap. XXXVII, Part. II; Pfleiderer, § 5; Baur, Paul. II, 149; Neue Test. Theol. I, 176.

332) In alte locuri „credința" însemnă mai mult decât atâta, anume nădăjduire în Dumnezeu (I, 5; V, 15).

II, 12), acele fapte, care izvorăsc din credința adevărată și vie, care *trebue* să izvorască din ea, și care deasemenea nu e cu putință să le desparți de credință, cum nu e cu putință să desparți de foc căldura și lumina [333]).

III. Insfârșit și înțelesul cuvântului *justificare* la ap. Pavel stă într'o sferă mult mai înaltă, decât acel înțeles, în care e întrebuințat acest cuvânt la sf. Iacov. Sf. ap. Pavel întrebuințază acest cuvânt în senz special, tecnic, teologic, pentru exprimarea dreptății lui Dumnezeu, care, după modul sentinței judecătorești de achitare, rostită odată pentru totdeauna prin moartea de răscumpărare a lui Hristos, se însușește omului păcătos. Sf. Iacov întrebuințază acest cuvânt într'un înțeles mult mai simplu, în înțelesul de a ne arăta drepți nu simplu, cum cred mulți, drepți numai înaintea oamenilor [334]), ci și drepți înaintea lui Dumnezeu, adecă astfel de drepți, viața cărora se află în acord cu credința lor [335]). Ap. Pavel vorbește

333) Dacă ap. Pavel dă faptelor mai puțină însemnătate decât Iacov, apoi Iacov dă mai puțină însemnătate credinței decât ap. Pavel; dar în privința rezultatelor nu poate fi nicio dificultate, deoarece fiecare scriitor întrebuințază aceste cuvinte în așa înțeles, care le face cu totul înțelese.

334) Această explicațiune obișnuită (Calvin, Grotius, Baumgarten, etc.) e cu totul netemeinică. La sf. Iacov nu-i nici un cuvânt, care ar arăta, că el înțelege justificarea înaintea oamenilor și părerea de mai sus se respinge de vers. 14.

335) Cum a spus deasemenea Mântuitorul: „Căci din cuvintele tale te vei îndrepta“ (Mat. XII, 37), și chiar ap. Pavel zice la Rom. II, 13: „Implinitorii legii vor fi îndreptați“. Dacă această teză s'ar întâlni la sf. Iacob, atunci cu ce viiciune s'ar apuca criticii de ea, ca de o vădită contrazicere Rom. III, 20: „Prin faptele legii nu se îndreaptă înaintea Lui nici un trup“. Dar dacă acelaș autor poate astfel în aceiaș epistolă să întrebuințeze acelaș cuvânt în sens diferit, apoi e greu oare că acelaș lucru poate fi făcut de diferiți scriitori fără nicio intenție dușmănoasă?

de justificare, care se începe pentru păcătos din acel moment, când el cu adevărată nădejde primește împăcarea sa cu Dumnezeu întru Hristos și care atinge treapta sa cea mai desavârșită, când credinciosul cu adevărat se află „întru Hristos“, când Hristos devine pentru el o nouă natură și duh de viață dătător. Sf. Iacov vorbește de justificarea credinciosului, când el face așa fapte, care numai singure și pot arăta vitalitatea credinței ce trăește într'însul [336]).

Cu un cuvânt, se poate zice, că faptele, pe care le are în vedere ap. Pavel, sunt faptele legii, iar faptele subînțelese de sf. Iacov, sunt fapte de pietate; că apostolul Pavel vorbește de credința adâncă și tainică, iar ap. Iacov de credința teoretică; ap. Pavel are în vedere îndreptarea începătoare a păcătosului, iar sf. Iacov desăvârșita îndreptare a credinciosului [337]).

IV. Potrivit cu această părere, deși amândoi apostolii în lămurirea vederilor lor recurg la viața Patriarhului, care a trăit cu mult înainte de darea legii, totuși ei recurg nu la aceleași evenimente din viața lui. Ap. Pavel lămurește tema sa cu credința lui Avraam în făgăduința lui Dumnezeu, că i se va naște un fiu, anume când nu era nici o putință de a crede, el a crezut în nădejde (Rom. IV, 3, 9, 22; Fac. XV, 6). Sf. Iacov, considerând viața lui Avraam, așa zicând, într'un curs al ei mult mai inferior,

---

336) „A justifica„ are în Biblie două sensuri: 1) a declara un nevinovat drept în acord cu nevinovăția lui“ (Es. XXIII, 7; Pild. XVII, 15; Is. V, 23; Mat. XII, 37, etc.) și 2) „A face drept“ sau „a aduce la cuviosie“ (Dan. XII, 31; Is. LIII, 11 și Rom. pe alocurea). La sf. Iacov adevărata credință se socotește ca dreptate, dar îndreptarea vine după fapte, ca dovadă a credinții (Lange).

337) Faptele, — zice Luter, nu ne fac drepți, nu dau motiv de a ne declara drepți (Luc. XVII, 9, 10).

declarațiuni în aparență contradictorii, ca: „Voi sunteți mântuiți *prin* credință, *iar nu prin fapte* (Efes. II, 8, 9); și „Vedeți voi oare, că omul se îndreptează *prin fapte, iar nu numai prin credință?* (Iac. II, 24).

Aici noi ne despărțim cu totul de reformatorul german în părerea, că aceste două declarațiuni, după acele sensuri, care s'au avut în vedere de autorii lor, ar fi cu neputință de împăcat între ele [330]). Împăcarea devine ușoară, când vom vedea, că sf. Iacov întrebuințază toate cele trei cuvinte: credința, faptele, justificarea, – în alt sens pentru diferite persoane, cu diferite lămuriri, în împrejurări deosebite, decât ap. Pavel; și când vom găsi mai departe, că sf. Iacov în alte locuri, nu mai puțin decât însuși ap. Pavel, insistă asupra importanței credinței, iar ap. Pavel, nu mai puțin decât ap. Iacov, insistă asupra necesității faptelor.

I. Prin *credință* ap. Pavel niciodată nu înțelege credința moartă (fides informis). El înțelege: a) în sensul cel mai inferior al acestui cuvânt, nădăjduirea generală în Dumnezeu (assensus, fiducia, Rom. IV, 18; Evr. XI, 11, 12); după aceea, b) lăsarea în voea lui Dumnezeu (Rom. X,9; Filip. III, 7); în înțelesul său cel mai înalt, și mai propriu ap. Pavel, – în înțelesul acela, în care el îl și întrebuințează, când vorbește de justificarea prin credință, – aceasta

330) Luter zice: „Plures sudarunt in Epistola Jacobi ut cum paulo concurent... sed minus feliciter, sunt enim contraria, fides justificat, fides non justificat, qui haec rite conjungere potest, huic vitam meam imponam, et fatum me nominare permmitam“ (Colloq. II, 202). Strëbel în critica asupra epistolii sf. Iacov, zice: „ea se află totdeauna în contrazicere cu celelalte părți ale sf. Scripturi“.

mirare deasemenea (după cum am și văzut), că chestiunea aceasta a trebuit să se rezolve prin pilda lui Avraam, viața și credința căruia necontenit s'au discutat până în cele mai mici amănunțimi ale lor de rabinii iudei și care, cum afirmau acești din urmă, nu numai a fost mântuit prin credință, dar a păzit chiar și poruncile verbale cu un veac întreg mai înainte de a fi fost date pe Sinai [339]). Dacă sf. Iacov ia deasemenea exemplul Raavei, apoi aceasta nu cuprinde încă în sine numaidecât o aluzie la observația din Evrei, că ea deasemenea a fost mântuită prin credință. Pilda Raavei deasemenea s'a discutat mult în școlile iudaice, unde s'a declarat, că după credința și faptele ei au rezultat din ea nu mai puțin de opt proroci, care au fost și preoți, și că Olda prorocița a fost deasemenea una din urmașele ei [340]).

V. Contrazicerea părută dintre apostoli va dispare cu totul, când vom avea în vedere, că ap. Pavel are mai ales a face cu nădejdea deșartă în faptele legii, iar sf. Iacov are în vedere nădejdea în credința teoretică. Apostolul Pavel scria comunităților păgâne în scopul de a le preveni de ispita de a se bizui în opera mântuirii lor pe ceremoniile externe, sau chiar pe faptele bune, săvârșite în duhul unei frici de rob. Sf. Iacov dovedește atât fanaticilor iudei, cari socoteau, că mărturisirea monoteismului și participarea la privilegiile iudaice (Mat. III, 9) îi va mântui, cât și partizanilor rătăciți ai ap. Pavel, care denaturau adevărata lui învățătură și credeau,

339) Yoma, f. 28, b; Kiddushin, f. 82, a.
340) Meggilah, f. 14, b.

că justificarea poate fi separată de iluminarea lăuntrică, că credința mântuitoare e posibilă fără sfințenia corespunzătoare a vieții. Ap. Pavel compară credința în Hristos cu faptele legii; sf. Iacov compară credința moartă și inertă cu acea credință, care se face cunoscută prin fapte bune. Argumentația ap. Pavel tinde să dărâme încrederea deșartă în sine a fariseului (Fap. XIII, 39); argumentația sf. Iacov se îndreaptă la fel atât contra iudeului, care-și punea toată nădejdea sa în credința teoretică neroditoare, cât și împotriva antinomienilor, cari identificau credința mântuitoare, cu mărturisirea sau confesiunea fără suflet.

Insfârșit, nu e greu de dovedit, că atât în privința credinței, cât și în privința faptelor, ambii apostoli, cu toată diferirea lor în expresiuni, în realitate propoveduesc unul și același lucru.

1. Așa, cu privire la *credință*, sf. Iacov zice chiar în acest capitol: „Și așa s'a împlinit scriptura, care zice: Avraam a crezut pe Dumnezeu și aceasta i s'a socotit dreptate“ (Iac. II, 23) [341]). Același verset în aceleași cuvinte le dă și ap. Pavel (Rom. IV, 3) cu observația introductivă: „Căci ce spune Scriptura?“ Sf. Iacov nu numai nu esclude credința, ci vorbește chiar de, „cercarea credinții,“ ca producând acea răbdare, care duce la desăvârșire (I, 3). El insistă asupra necesității rugăciunii, înălțată cu credință nestrămutată, ca mijloc pentru primirea dumnezeeștii

341) „Magnum opus sed ex fide“ (fer. Augustin la Ps. XXX). Ewald zice în scurt: „Credința este primul lucru necesar; acesta și aici se recunoaște ca neîndoelnic; dar ea trebue să-și dovedească existența sa prin fapte corespunzătoare, altfel omul nu poate primi dumnezeeasca justificare și răscumpărarea finală“. (Die Sendschreiben II, 199).

înțelepciuni (I, 6); el definește creștinismul ca „credință în Iisus Hristos Domnul nostru cel slăvit“ (II, 1); vorbește de săraci, ca moștenitori ai împărăției, pentrucă ei sunt bogați în credință, (II 5); presupune necesitatea absolută a credinței, unită cu faptele, lucrătoare prin ele, care primește desăvârșirea sa dela ele (II, 22, 26), și nu-și închipue posibilitatea faptelor, ce le are el în vedere, decât ca dovezi văzute ale credinței nevăzute.

2. După cum sf. Iacov nu ignorează nicidecum și nu sdruncină importanța credinței, așa și ap. Pavel nu ignorează și nu zdruncină importanța și necesitatea faptelor bune. El zice despre Dumnezeu, că Acesta „puternic este să reverse din belșug spre voi tot harul, ca voi pururea și în toate având toată îndestularea, să fiți bogați în toată fapta bună“ (2 Cor. IX, 8). El vorbește despre faptele bune, pe care Dumnezeu le-a menit să le împlinim (Efes. II, 10). Declară apoi, că „rodind tot felul de fapte bune“, este viață vrednică și plăcută lui Dumnezeu (Colos. I, 10). Se roagă după aceea, ca Domnul Iisus să întărească inima celor convertiți de el spre tot cuvântul și fapta bună (2 Tes. II, 17). Partea practică a fiecăruia din epistolele sale o consacră să inspire datoriile și virtuțile creștinești (Rom. XII-XVI; 1 Cor. XVI; 2 Cor. IX. Gal. V, 6; Efes. V, VI. Filip. IV; Col. III, IV, etc). Sfaturile epistolelor sale celor mai depe urmă el le îndreaptă aproape esclusiv într'acolo ca în inimile tuturor claselor convertiților săi să întipărească conștiința, înălțimea și fericirea faptelor bune, cu credință săvârșite (1 Tim. II, 10; V, 10; VI, 18; 2 Tim. III, 17; Tit, II, 7-14; III, 8). Mai mult încă, chiar în acea epistolă, în care de idee centrală ser-

arată, cum Avraam după trecere de mulți ani a fost justificat ca credincios, justificat prin fapte, când a dat o dovadă desăvârșitoare de supunere, învoindu-se să aducă jertfă chiar și pe unicul său fiu moștenitor al făgăduinții [338]). Evident, adevărul nu va suferi nicio știrbire, fie că se va zice că Avraam în acest caz a fost (în înțelesul obișnuit al cuvântului) justificat prin credință, fie că se va zice că a fost justificat prin fapte. El a fost justificat prin credință, pentru că nimic, afară de credința lui, nu l-a putut duce la o răbdare așa de desăvârșită în ceasul cercării. El a fost justificat prin fapte, pentrucă fără faptele lui nici nu putea fi dovadă, că el avea credință. Credința și faptele în acest caz în realitate sunt împletite între ele. Cum faptele nu pot să fie fără credință, așa nici credința nu poate fi fără fapte. In realitate va fi una și aceeași de vom zice că omul e justificat (în unul sau altul din sensurile acestui cuvânt) prin astfel de credință, care, după însuși esența ei, trebue să se manifeste prin fapte bune, sau prin astfel de fapte, care nu se pot produce decât prin credință adevărată și vie. Nu-i de

---

338) Iac. II, 23; Fac. XXII, 12. Vezi Luter, ad loc. O istorisire talmudică vrednică de luat în samă zice, că satana a hulit pe Avraam înaintea lui Dumnezeu, zicând, că Dumnezeu i-a dat fiu, când era de o sută de ani și el n'a adus nici măcar un porumbel jertfă. Dumnezeu răspunse, că Avraam nu va cruța nici chiar pe fiul său, de s'ar cere. Deaceea Dumnezeu a zis: „Ia acum pe fiul tău... ca să nu se zică, că încercările tale anterioare au fost ușoare". „Eu am doi fii", a răspuns Avraam. — Dumnezeu a zis: „Ia pe unicul tău fiu". „Fiecare din ei, — zise Avraam, — este unicul fiu al mamei lor". „Ia pe acela, pe care tu îl iubești". „Eu iubesc pe amândoi". Atunci Dumnezeu zise: „Ia pe Isaac". Avraam s'a supus. Pe cale l-a întâlnit satana, care s'a încercat să-l facă să cârtească. Avraam i-a răspuns: „Eu voi umbla în nevinovăția mea" Sanhedrin f. 89, b.

vel. Un înalt adevăr a exprimat ap. Pavel, când a scris, că noi „ne îndreptăm prin credință"; dar un mare adevăr a exprimat deasemenea și sf. Iacov, când a zis, că „noi nu ne putem îndrepta fără fapte". Fără a lua în samă contrazicerea aparentă în cuvinte, ambele aceste teze se află în deplin acord între ele. Ambii apostoli împărtășeau vederi identice asupra voinței lui Dumnezeu, asupra renașterei omului și asupra soartei celor răscumpărați [342]). Idealul, admis de fiecare din ei, a fost aproape unul și același, și scurta descriere ce face ap. Iacov înțelepciunei celei de sus ar fi putut servi drept o minunată complectare a măreței descrieri a iubirei cerești dela ap. Pavel. Amândoi apostolii și cu inima și cu sufletul erau deacord între dânșii în marele și simplul adevăr moral și niște astfel de teze, cum sunt cele următoare:

„Așa să grăiți și așa să vă purtați, ca unii ce aveți să fiți judecați după legea libertății (Iac. II, 12).

„Credința fără fapte este moartă" (Iac. II, 17, 26).

„Lucrul fiecăruia se va dovedi la vreme cum este, căci lumina zilei îl va arăta" (1 Cor. III, 13).

„Dumnezeu va da fiecăruia după faptele sale" (Rom. II, 6–10).

„Pentrucă toți trebue să ne arătăm înaintea judecății lui Hristos, ca să primim fiecare după cele ce am făcut, fiind în acest trup, ori bine, ori rău (2 Cor. V, 10).

Amândoi deasemenea și cu inima, și cu sufletul ar fi primit zisa ap. Iacov, în care aceste părute contraziceri își găsesc împăcarea lor desăvârșită: „De

342) Vezi mai sus și în nota la Iacov, I, 18.

zicem că suntem în legătură cu el, dar umblăm întru întunerec, minţim şi nu lucrăm cum cere adevărul" (1 Ioan, I, 6); sau expresia sf. ap. Pavel din aceeaşi epistolă, în care el pentru întâia oară a expus descrierea măreţei sale sheme şi din cele trei concluziuni diferite la favorita şi de trei ori repetata sa formulă:

„Căci în Hristos Iisus nici tăerea împrejur poate ceva, nici netăerea împrejur":

Ci „Credinţa care lucrează prin dragoste" (Gal. V, 5);

Ci „Numai făptura cea nouă" (Gal. VI, 15);

Ci „Totul e păzirea poruncilor lui Dumnezeu" (1 Cor. VII, 19).

Dacă apostolul ar fi scris aşa, cum a falsificat expresiile sale Luter, anume că omul să mântueşte *„numai* prin credinţă", atunci între el şi sf. Iacov s'ar fi ivit contrazicere vădită. Dar ap. Pavel a spus numai: „căci noi socotim, că omul se îndreptează prin credinţă, fără faptele legii" (Rom. III, 28), şi anume în această vestită teză Luter a îndrăsnit să vâre cuvântul *„numai"*, care a şi dat întregei teze cu totul alt înţeles.

Precum în cazul acesta, aşa şi în altele multe noi putem să mulţămim lui Dumnezeu, că adevărul a fost descoperit nouă din diferite laturi şi în felurimea darurilor Duhului Sfânt a conlucrat ca fiecare apostol la descoperirea adevărului după voea sa, insuflând unuia să adâncească viaţa noastră duhovnicească prin mărturisirea solemnă, că faptele nu pot îndrepta fără credinţă, şi altuia i-a insuflat să susţină sforţările noastre în viaţa sfântă prin mărturisirea nu mai puţin solemnă, că credinţa nu poate servi pen-

tru noi ca justificare, dacă ea nu-i însoțită de fapte. In divirgența exterioară se cuprinde o unitate adâncă și Biserica ecumenică este păstrătoarea adevărului, așa cum el este exprimat din diferite laturi. Ap. Pavel insistă mai cu seamă asupra lămuririi credinții; ap. Petru insistă mult asupra lămurirei nădejdei; ap. Ioan mai mult decât toți insistă asupra însemnătății iubirii! Dar viața creștină este sinteza acestor daruri dumnezeești, și faptele, despre necesitatea cărora așa de temeinic vorbește sf. Iacov, sunt acele fapte, care alcătuesc rezultatul comun al credinței active, care trezește iubire și nădejde curățitoare [343]).

343) Vezi minunatul tratat al decanului Bagot despre ap. Pavel și sf Iacov.

vește doctrina despre justificare prin credință el nu ezită a întrebuința cuvântul „justificare“ în sens mai puțin specific, pe care îl dă sf. Iacov, și scrie, că „nu auzitorii legii sunt drepți înaintea lui Dumnezeu, *ci împlinitorii legii vor fi îndreptați*“ (Rom. II, 13), — expresie, pe care sf. Iacov ar fi putut-o foarte bine întrebuința în epistola sa sobornicească. Amândoi apostolii erau deopotrivă de acord în aceea, că (în anumit înțeles) credința fără fapte este o simplă credință teoretică fără suflet și faptele fără credință alcătuesc o simplă cuviosie legistă.

In vederea datelor expuse putem cu deplină încredințare presupune, că cu privire la toate scăpările practice apostolul neamurilor și episcopul circomcișilor în fond sunt deacord între dânșii, — deacord în idei, deși diferă în expresii și în tot cazul diferențierile lor secundare se șterg în unitatea superioară, așa că nu e deloc nici un temeiu să se zică, cum că în privința acestui lucru, cel puțin, ar fi izbucnit între ei vreo discuție înverșunată. Ei au pășit spre adevărurile creștinismului din laturi diferite, au privit la ele din diferite puncte, au trăit în medii înconjurătoare diferite, au luptat contra a rătăciri diferite și au întrebuințat o fraziologie diferită. Contrastul între ei constă numai în sfera exprimării cuvintelor. El nu atinge nicidecum fondul sau teoria vieții creștine. La ap. Pavel nu-i nici un cuvânt de așa fel pe chestiunea aceasta, care n'ar putea fi primit, după oarecare lămurire, de sf. Iacov, deși el ar fi preferat, poate, să modifice unele din expresiunele, întrebuințate de ap. Pavel. La ap. Iacov nu-i nici un cuvânt de așa fel pe această chestiune, care, fiind lămurit în senzul sf. Iacov, să nu poată fi primit de ap. Pa-

CARTEA VI.

LUPTA PĂGÂNISMULUI CU CREȘTINISMUL

◆◆◆

CARTEA: VI

Lupta păgânismului cu creştinismul.

* * *

CAPITOLUL XXXVII.

DUŞMĂNIA PĂGÂNISMULUI IMPOTRIVA CREŞTINISMULUI

◆◆◆

Şi veţi fi urâţi de toţi pentru numele Meu.

Mat. X, 22.

DEŞI iubirea şi pacea sunt principiile de căpetenie, pe cari le-a vestit Hristos şi le-au propoveduit apostolii Lui şi prin graiu, şi prin scris, totuşi aceste sfinte principii n'au putut să se întroneze deodată pe pământ. Ele aveau încă de învins acele puteri, care până atuncea domniseră în lume, şi fiindcă acele puteri erau de natură cu totul protivnică, şi dominaţiunea lor se înrădăcinase în curs de mii de ani în viaţa lumii antice, deaceea lupta fu de neînlăturat. Insuşi Mântuitorul a prevestit lămurit aceasta, când a spus ucenicilor săi: „Să nu socotiţi, că am venit să aduc pace pe pământ; nu pace am venit eu să aduc, ci sabie". El n'a ascuns de ucenicii săi, ce luptă îi aştepta, — luptă pe viaţă şi pe moarte. „Şi veţi fi urâţi de toţi pentru numele meu. Işi vor pune mânile pe voi şi vă vor prigoni. Vă vor da în judecăţi şi prin adunările lor vă vor bate. Şi celce vă va ucide pe voi i se va părea, că prin aceasta

aduce slujbă lui Dumnezeu". Și nici nu se putea să fie altmintrelea. Niciodată dealungul istoriei universale nu s'au ciocnit între ele două puteri mai tăioase, decât creștinismul și păgânismul antic, Biserica creștină și statul roman. Ele înfățișau cel mai deplin contrast de sus până jos, contrastul desvoltării naturale și al făpturii nouă, contrastul a ceeace e născut din trup și a ceeace e născut din Duh; și la spatele tuturor acestora stătea, cum se rostește sfânta Scriptură, contrastul domnului lumii acestia și a Domnului din cer.

Pacinic aceste două forțe n'au putut să se aciueze una lângă alta; trebuia să se înceapă lupta, și lupta trebuia să fie pe viață și pe moarte. Aicea nu era cu putință nici un fel de compromis. Această luptă putea, negreșit, să se întrerupă prin armistiții, dar să se sfârșească putea ea numai prin biruința uneia sau celeilalte din aceste două puteri. Creștinismul apare ca religie absolută, ca revelație divină, ca adevărul absolut, și-și declară pretenția să fie religia tuturor popoarelor; pentrucă el a adus mântuirea pentru toți. O religie alăturea de alta păgânii ar fi putut îngădui, cum îngăduiseră ei multe religii, dar o religie absolută ei nu puteau să sufere. Alte vederi despre Dumnezeu și despre divin ei tot ar fi putut să admită, dar nu puteau să admită adevărul absolut, deoarece el din pricină că este absolut și că este adevăr, exclude toate celelalte, ca neadevăruri. O nouă religie pentru un popor deosebit, care nu stârnia nici o bănuială, lumea păgână putea să recunoască, după cum și recunoscuse ea felurite culturi păgâne, și nu numai păgâne, ci chiar și iudaismul monoteist; dar o religie universală el nu putea să recunoască. Aici lupta se ducea nici mai mult nici mai puțin decât pentru

o dominație universală. O astfel de luptă trebuia să se isprăvească numai prin o biruință deplin dintr'o parte sau din alta.

In puterea făgăduinții Domnului, creștinismul deodată păși cu conștiința, că îi este dată – dominațiunea peste lumea întreagă. Evangheliștii și propoveduitorii lui apar cu conștiința, că ei sunt trimiși să supună Domnului lor lumea toată, și tânărul creștinism înfățișează deasemenea dovada, că este deja o forță mondială, deoarece el se răspândea cu o repeziciune așa de miraculoasă. După ce el păși peste granițile țării iudaice și a poporului iudeu; după ce se făcu marele pas de a vesti evanghelia și păgânilor și a-i primi în comunitatea creștină fără circumcisiune și fără transformarea lor în iudei, în Antiohia Siriei ei își găsi chiar primul punct central în lumea păgână, și de acolo marele apostol al neamurilor Pavel îl poartă din oraș în oraș prin toată Asia Mică și Europa, în Grecia și de acolo în Roma, capitala lumii. Pretutindenea comunitățile iudaice marcau un fel de stațiuni pe căile mersului său triumfal, care urma pe marile căi de comunicație, așternute pretutindenea de Romani. Sinagogile înfățișau punctul, de unde el își putea începe activitatea sa. Acolo ap. Pavel și conlucrătorii săi propoveduiau pe Mesia cel ce se arătase și, pe temeiul profeților, dovedeau, că acesta este Iisus. Deși Iudeii în cea mai mare parte se împotriveau acestei propoveduiri, dar prozeliții înfățișau deja un ogor bine pregătit, pe care în curând răsări frumos sămânța semănată. Contra acțiunea iudaică avu ca rezultat despărțirea comunității creștine de sinagogă, din care cauză sub conducerea propriilor săi păstori, se formară comunitățile creștine, în care

convertiții, câștigați din prozeliți, făcură tranziția pentru aceia, cari până acuma aparținuse păgânismului. Afară de cele comunicate în cartea Faptelor Sfinților Apostoli, știm foarte puține din aceste timpuri primare, ca să ne putem face o idee exactă despre răspândirea creștinismului; dar dacă noi luăm în considerațiune, că ap. Pavel în drumul său spre Roma găsește deja creștini în Italia nu numai în capitală, ci și în Puteoli, atunci avem posibilitatea să admitem, că din Palestina până la Roma și, poate, și mai departe de Roma, în toate orașele mari și mici după câteva decenii se aflau creștini, și dacă nu în formă de comunități creștine desăvârșit organizate, apoi cel puțin sub formă de cercuri separate de creștini. Tot astfel Biserica s'a răspândit în răsărit și la sud, și aici chiar mai puternic, deoarece populațiunea iudaică aicea era mai deasă. Urmele creștinismului le găsim în Babilon; Edesa devine de timpuriu punct central al Bisericii. Incă și mai considerabilă era comunitatea orașului mondial Alexandria, deoarece întemeietorul ei se socoate Iban Marcu. Alții au dus evanghelia chiar peste frontiera imperului Roman: Ap. Toma în Parția, Andrei în Sciția, Vartolomei în India, adică, cum se pare, în Iemen. Din Roma iarăși Biserica, pe de o parte, se răspândește în Africa, pe de alta în Galia, până ce a fost sădită în Germania și Britania. N'apucă să treacă un secol dela ziua cea mare a pogorîrii Sfântului Duh, și toată împărăția romană fu acoperită de rețeaua comunităților creștine. Deși aceste comunități erau întrucâtva încă mici după numărul membrilor lor, totuși Tacit încă pe vremea lui Neron vorbește de „numărul enorm" al creștinilor în Roma. Dar și alte semne ne arată, că nu numai după

spațiul, ci și după numărul mărturisitorilor săi, creștinismul se răspândi neobișnuit de repede.

Noi am văzut cum s'a săvârșit această răspândire: La început, negreșit, prin mijlocirea propriilor sale misii. Comunitatea în Antiohia nu era unica, care credea de datoria sa să trimită propoveduitori ai evangheliei (Fapt. XIII 2), și dacă ap. Pavel a putut să zică despre sine, că s'a ostenit mai mult decât toți, apoi totuși alăturea cu dânsul au fost și alți lucrători. Câte ceva din cele ce se povestesc despre activitatea celorlalți apostoli poate să cadă sub îndoială, și totuși e neîndoelnic, că ei n'au stat cu mânile încrucișate. Ceva mai târziu Origen mărturisește expresiv, că comunitățile orășănești trimiteau în toate părțile misionari proprii pentru propoveduirea evangheliei prin sate și prin cătune. Dar după aceea noi trebue să avem în vedere și cuvintele Domnului, relative la însești creșterea seminței: „Cu împărăția lui Dumnezeu se petrece, ce se petrece și cu sămânța aruncată în pământ de către un om. Fie că omul acela doarme, sau se scoală, noaptea și ziua, sămânța răsare și crește, dar el nu știe cum, căci pământul singur de sine rodește mai întâiu o verdeață, apoi spic, apoi în spic grăunțe pline" (Marc. IV, 26–28). Fiecare creștin a devenit misionar și martor al Domnului, în care el a găsit mângâiere și pace. Meseriașii și industriașii călători (să ne amintim, de pildă, pe Achila și Prischila, despre care așa de adesea se pomenește în epistolele apostolului Pavel), povestind despre Mesia cel ce s'a arătat, vestiau cele ce s'au petrecut în Ierusalim; alții completau aceste povestiri. In anumite case se aduna un mic cerc, se găsea o

persoană conducătoare și cercul se transforma în comunitate. Nu era lipsă nici de propoveduire fățișă pe ulițile sau în piețele orașelor. Propoveduirea apostolului Pavel în Atena ne servește ca exemplu în această privință. In vremea aceea nu era nicidecum extraordinar, că filosofii sau alți dascăli propoveduiau învățătura deschis, apărând și adresându-se cu discursuri către popor. Dar încă și mai puternic lucra, poate, această răspândire pe tăcutele. Unul transmitea altuia, unde și-a găsit el liniște și mângâiere, — lucrătorul lucrătorului, robul tovarășului său după situație. Oamenii își împărtășiau ceeace auziau, sau ceeace primiau prin scris — fie o copie după evanghelie sau după vreo epistolă apostolică. Impresionabilitatea acestor cercuri pe de o parte, iar pe de altă parte, puterea de înflăcărare și, putem zice, răscolitoare a creștinismului, alăturea cu activitatea apostolilor și a bărbaților apostolici a fost cauza principală a răspândirii așa de repede a creștinismului. De aici singur de sine se vede, în ce anume cercuri s'a răspândit mai întâiu de toate propoveduirea despre Cel răstignit. „Priviți fraților, cine sunteți voi cei chemați, scrie ap. Pavel: că nu sunt între voi mulți înțelepți din fire, mulți puternici, mulți de neam ales. Dar Dumnezeu a ales cele nebune ale lumii, ca să rușineze pe cele înțelepte; și cele slabe ale lumii le-a ales Dumnezeu, ca să rușineze pe cele tari; cele de neam prost ale lumii, cele umilite și cele fără însemnătate le-a ales Dumnezeu, ca să desființeze pe cele însemnate“ (1 Cor. I, 26–28). „Nu sunt printre voi mulți“ — dar totuși persoane singuratice din păturile înalte se puteau și atuncea întâlni în comunitățile creștine. Cel puțin, cercetările mai nouă

în catacombele din Roma, descoperirea criptelor creștine de înmormântare, podoabele bogate artistice ale cărora aparțin veacului întâiu sau începutului veacului al doilea, fac proba, că creștinismul deja de timpuriu și într'un grad mai însemnat decât cum se crede de obiceiu, și-a găsit intrare în cele mai înseranate familii din Roma. De-Rossie [1]), cercetătorul catacombelor romane, a arătat, că în partea cea mai veche a catacombelor lui Callist, numită după sfânta Lucina, au fost înmormântați membrii cunoscutului gens Pomponia, din care se trăgea Attic, prietenul lui Cicerone, ba poate și membrii casei imperiale a Flaviilor. Prinurmare, credința creștină pătrunsese deja și în vechile familii romane. Majoritatea totuși erau oameni de jos. Chiar pe la sfârșitul veacului al doilea Cels lua în râs pe creștini, spunând, că cei mai zeloși dintre ei erau postăvarii, ciubotarii și curelarii. In majoritate aceștia erau oameni săraci, cari, ca și cei săraci cu duhul, se devotau evangheliei lui Iisus celui sărac, care a îmbogățit pe mulți. Cei ostenițiți și împovărați, pe cari îi disprețuia lumea antică, clasele muncitoare, robii, – iată cine erau cu preferință aceia, cari mai curând decât oricine își deschideau inima cuvântului despre împărăția lui Dumnezeu, ca împărăție a libertății și a păcii. Sau în genere, unde se mai puteau găsi suflete însetate, care cu lăuntrul se despărțiseră deja de concepțiile lumii păgâne, – suflete, pe care nu le mai satisfăcea nici cultul păgân, nici filosofia păgână, și care înlăuntrul lor se simțiau obosite și împovărate toate – acestea

1) Roma sott. I, 318. Insigni scoperte nel cimeterio de Domitilla in Bull. de Archeologia Christiana II. Comp. Teol. Lit, Zeit. 1876, 291. C. Kraus, Roma sotteranea, 127. ff.

cu urechea deschisă larg luau aminte la propovedui-rea evangheliei.

Dar atrăgând astfel pe unii, evanghelia în ace-lași timp stârnea în alții opoziție și ură, și de aces-tia erau o mulțime aproape nesfârșită. Toate aicea erau prea minunate pentru păgâni, prea în contra-zicere cu acele vederi, în cercul cărora se învârteau ei chiar din copilărie, ca să fie în stare să le pri-ceapă. Romanului cult și de neam toată această ob-ște de lucrători și de robi i se părea prea dispre-țuită, și prejudiciile lor i se păreau prea nesocotite, ca să se poată măcar câtuși de cât interesa de ele și să cerceteze mai deaproape, ceeace se cuprindea în această învățătură. Deși scriitorii din vremea aceea au adunat cu minuțiozitate tot ce era vrednic de luat în seamă, dar de creștinism până hăt pe la ju-mătatea veacului al doilea te miră de pomenesc măcar ceva. Pliniu cel Tânăr și chiar Tacit, deși acesta povestește despre persecuția lui Neron, totuși soçoate, negreșit, că nu face să se ostenească a da câtuși de puțină atențiune acestei turme de oameni în genere disprețuită. Ei, după părerea lor, nici nu merită nimic mai bun, decât să fie prigoniți. Aceasta lor li se părea indiscutabil. Anume acolo, unde mai rămăsese câte ceva din adevăratul spirit roman, reacțiunea era mai puternică, deoarece spiritul creș-tin și spiritul roman stăteau în cea mai acută îm-poncișare între dânsele. In cercurile aristocratice Bisericii îi era mai greu decât oriunde să-și cuce-rească teren. Aceasta, aristocrația, pe lângă aceasta era în cea mai mare parte prea coruptă moralice-ște, ca să se poată interesa de ceva mai superior. Unde însă mai rămăsese un spirit mai bun, unde

exista încă tendința de a susținea vechile principii romane și ale întări, această tendință singură de sine stârnea reacțiune contra religiei orientale, pe care fără cea mai mică cercetare o clasificase printre superstițiile cele mai negative și mai iraționale din câte s'au ivit vreodată în Roma; o clasificase printre inovațiunile, cari neapărat trebuiau înăbușite, ca iarăși să fie așezat statul și viața națională pe temeiurile vechilor principii.

Despre dispoziția claselor populare mijlocii noi aflăm din ingenioasa convorbire, pe care Minuciu Felix, sub numele de Octav, a scris-o în apărarea creștinismului. Ceciliu, care apără păgânismul, reprezintă prin vederile sale vastul cerc de oameni de pe vremea aceea, cari, posedând o anumită cultură, totuși nu erau în stare să priceapă adâncul lucrurilor, ci despre toate judecau superficial. Conservativi după dispoziția lor, oamenii aceștia se țineau morțiș de religia, în care se născuse, nu din alegere, nu din înclinație, ci din cuviință, din iubirea de ordine. In vremea aceea se socotea ca semn de cultură a nu discuta mult despre chestiunile religioase. Omul, nefiind mistic și visător, ci, dimpotrivă, având deja în sine germenele îndoelii, își bătea încă și joc de diferitele credințe religioase, și în acelaș timp nu cu plăcere se desprindea de credințele statornicite, ba încă și cu ciudă se raporta către aceia, cari introduceau novisme în chestiile religioase, era gata să creadă orice absurditate, ce se comunica de diferiții propagandiști religioși. Nimic din creștinism nu stârnește mai multă mânie în Ceciliu decât aceea, că el declara că posedă adevărul neîndoelnic. Adesea repetă el, că neîndoelnic nu e cu

putință să se știe nimic. [2]) „Cât abis se află între slăbiciunea omenească și scrutarea lucrurilor dumnezeești? Noi nu putem să știm, ce plutește pe cer deasupra noastră, precum nici ce zace ascuns în beznele de sub pământ". Dar contrar îndoelii sale, el se ține bine de vechile credințe. „Deoarece în natură nu există nimic neîndoelnic, afară de întâmplare,—glăsuește ultimul său cuvânt,—apoi tradiția părinților nu este ea oare cel mai bun și cel mai respectabil povățuitor pe calea adevărului? Să urmăm dară religia, pe care ne-au transmis-o ei; să ne rugăm zeilor, de care ne-am deprins a ne teme din copilărie și cu cari suntem bine cunoscuți din tinerețe, și să ne ferim a discuta despre ei". Aceasta lui i se pare lucrul cel mai scutit de primejdii și mai folositor. Utilitatea vechei religii — iată de ce se ține el, deoarece relativ de adevăr el nu poate dobândi nimic hotărît. „Deoarece toate popoarele sunt de acord, că ele recunosc pe zeii nemuritori, deși un întunerec des acopere originea lor, apoi lângă această conglăsuire generală eu nu pot să sufăr subtilitățile ateiste, sau înțelepciunea acestor inovatori, cari voesc să dărâme o religie așa de veche, așa de folositoare, și așa de mântuitoare". Fără îndoială, mulți se aflau anume într'o astfel de stare. Ei acum nu erau legați cu inima de vechea religie, dar nici nu îndrăsneau să se rupă cu totul de dânsa; ei considerau că e un semn de cultură a nu se mai ține de vechea credință, ba câte odată se întâmpla să și glumească pe seama ei, ceeace deasemenea se considera o notă bună, dar la urma urme-

2) Octav. c. 5.

lor totuși se ținea anume de această vechitură. Ei nu aveau energia trebuitoare, ca să primească deodată noua învățătură.

La aceasta mai ajuta situația împilată a creștinilor, ceeace respingea pe cei mai mulți. Se cerea foarte multă tărie de suflet, ca să te alipești de acești oameni disprețuiți și prigoniți. Ceeace se numește opinie publică, în cea mai mare măsură se determina în puterea succesului. Dumnezeul creștin până acum a dovedit puțină izbândă. Zeii romani și-au asigurat dominațiunea asupra lumii, căci doară ei au făcut Roma mare și i-au dat biruință în nenumărate războaie. Dar acest Dumnezeu creștin ce-a făcut? Pentruce el n'a luat nici o părtășie printre credincioșii săi? Dece îngăduie El, ca ei să fie disprețuiți și călcați în picioare? Dacă creștinii, contrar tuturor acestora, ar fi putut să recurgă la viitor, dacă ar fi putut să puie înainte isbăvirea cea de pe urmă și desăvârșirea împărăției lui Dumnezeu, dacă ar fi vorbit de înviere și de fericirea viitoare, apoi acestea în ochii păgânilor nu însemnau nimica, deoarece prezentul lor era așa de trist. „Ce fel de Dumnezeu este acesta", întreabă Ceciliu, „care poate să ajute pe morți, și în acelaș timp să nu facă nimica pentru cei vii? Oare Romanii nu poruncesc, nu domnesc fără Dânsul? Nu domnesc ei oare peste lume și peste voi? Cea mai mare și cea mai bună parte din voi este prada sărăciei și a frigului; voi sunteți flămânzi și goi, iar Dumnezeul vostru rabdă și se pare că nu știe nimic de toate acestea. El sau nu poate, sau nu vrea să ajute pe ai săi; El e neputincios, sau nedrept" [3]). Anume aceasta e o

3) Tot acolo, cap. 12.

astfel de argumentație, care fără îndoială, trebue să fi avut izbândă printre păgâni, pentru care prezentul era totul și însuși cultul cărora, la urma urmelor, ducea la aceea, ca să dorești ceva dela Dumnezeii tăi ca răsplată pentru adorarea sârguincioasă a lor.

Cu cât cunoșteau mai puțin creștinismul și cu cât tpate într'însul păreau mai stranii și mai în contrazicere cu toate vederile de atuncea, cu atât mai ușor nepriceperea și ura stârneau svonuri ciudate; și cu cât aceste svonuri erau mai absurde, cu atât mai ușor găseau ele crezare nu numai la vulg, care totdeauna e credul, ci și în clasele mai largi și conducătoare.

Era cu totul nepriceput și neînțeles pentru păgâni adorarea duhovnicească, practicată de creștini. Fără templu și fără chipuri, fără jertfelnice și fără jertfe păgânul nu-și putea închipui nici un fel de cult religios. Deoarece creștinii nu aveau nimica de felul acesta, apoi evident, ei nu aveau nici Dumnezeu. Adevărat, ei vorbesc de un Dumnezeu oarecare nevăzut și omniprezent. Dar pentru păgâni acest lucru era neînțeles. „Ce absurdități, — exclamă Ceciliu [4]), — își închipue acești creștini? Despre Dumnezeu, pe care ei nu-l văd, nici nu-l arată nimănui, ei povestesc, că-i omniprezent, că vine și se duce, că el știe și judecă lucrurile oamenilor, cuvintele lor, ba chiar și cugetele lor ascunse. Ei fac dintr'însul un fel de spion, urmăritor neobosit, care pururea e în mișcare. Cum poate el să se ocupe de fiecare om în parte, dacă-i ocupat deodată cu

4) Tot acolo, cap. 10.

toți? Sau cum poate el să se îngrijească de toți, dacă-i preocupat în totul de fiecare aparte?"

Nevăzutul Dumnezeu în ochii păgânilor nu era nicidecum Dumnezeu. Deaceea creștinii li se păreau lor niște atei nelegiuiți. „Jos ateii! Jos cei fără Dumnezeu!" — era strigătul obișnuit al mulțimei furioase în timpul prigonirilor. Dacă însă creștinii trebue să fi având în genere vreun Dumnezeu, după părerea păgânilor, apoi deobiceiu li se atribuia cele ce se povesteau despre iudei, și anume, că ei s'ar fi închinând unui cap de măgar. Așa, pe vremea lui Tertulian, era răspândită o închipuire, care reprezenta o figură cu urechi de măgar, îmbrăcată cu togă și cu o carte în mână, iar inscripția deasupra ei glăsuia: „Acesta-i dumnezeul creștinilor" [5]). Nu de mult în ruinele palatelor imperiale din Roma, într'un loc, care, evident, servea de cameră de gardă soldaților, s'a găsit o figură desemnată grosolan cu cărbuni pe perete, care înfățișează un om spânzurat pe cruce cu cap de măgar, și sub el stă o inscripție, făcută cu litere rele grecești: „Anaxamen se roagă Dumnezeului său". Aceasta, de bună seamă, e o ironie a soldaților, adresată tovarășilor lor creștini [6]). Despre creștini se istoriseau chiar și lucruri mai urîte. Legătura lor strânsă dintre ei, iubirea lor frățească, devotamentul lor unul către altul până la moarte păgânii găsiră cu putință să-l explice numai prin aceea, că ei ar fi aparținând unei tovărășii criminale tainice, intrarea în care era însoțită printr'un jurământ gro-

5) Tac. Hist. V, 3. Tert. Apolog. c. 16. Minucius Felix, Octav c. 9.

6) P. Raffaeli Garucci: Il crocifisso graffito in casa dei Cesari Roma 1857. Becker: Das Spottcrucifix im römischem Kaiserpalast. Breslau 1866.

zav și prin rituale înspăimântătoare. In adunările lor, la cinele dragostei creștine, – astfel povesteau cu groază păgânii, – ei mâncau carne de om și beau sânge omenesc. „Despre consacrarea novicilor“, Ceciliu povestește [7]): „Se povestesc lucruri îngrozitoare. Neofiților li se oferă un copil, acoperit cu grăunțe de jertfă, ca să înșele pe nestiutori. Acest copil se ucide de neofitul, care încurajat de grăunțele presurate pedeasupra să facă niște împunsături oarecum nevinovate, prin niște rane ascunse și neobservate. Sângele lui, o păcat! ei îl sorb cu lăcomie, membrele lui le împart lacom între dânșii, și prin această jertfire ei își întăresc legătura dintre dânșii și prin această părtășie la crimă se obligă la tăcere reciprocă. După asemenea cină, – se povestea mai departe, – și dacă se întâmpla ca ei să se îmbete, prin aruncarea unei bucățele făceau să sară o cățea legată de un sfeșnic, care cățea prin săritura sa făcea să se stingă lumina și, în acest întunerec se producea cel mai grozav desfrâu, și se săvârșeau cele mai sălbatice orgii. Până și păgânii culți și cu minte cugetătoare, de felul retorului Fronton, de pe vremea împăratului Aurelian și, se pare, că chiar și acest împărat credea asemenea svonuri, și cei ce nu le dădea deplină crezare, socoteau totuși, că „fără nici o căptușală de adevăr nu s'ar fi povestit despre ei asemenea lucruri nelegiuite și rușinoase“.

Dar și în afară de aceste svonuri, care totuși cu trecerea timpului au trebuit să se dovedească cu totul neîntemeiate, chiar deși s'au mai menținut timp de câteva zeci de ani, și adesea au mai aprins

7) Octav. c. 9. Comp. Euseb. H. Eccl. IV, 15.

furia poporului, exercitând chiar și oarecare înrâurire asupra luărilor de măsuri de către guvern, – totuși creștinii se păreau păgânilor o clasă uricioasă de oameni, străini de tot ce-i cu adevărat măreț, frumos și nobil, dușmani oricărei umanități și vădiți urîtori de oameni. Deoarece origina religiei lor, după părerea Romanilor, își avea rădăcinele în barbarism, deaceea ei disprețuiau orice știință. „Știința e interzisă la ei, scrie Cels [8]): dela ei nu iese nici un om cult, nici un înțelept, nici un om cuminte, deoarece toate acestea se consideră la ei un rău; dar fiecare ignorant, fiecare incult și neînțelept, fiecare idiot, întâlnește acolo salutul dorit". „Învățătorii lor, – afirmă el, – propoveduesc: băgați de seamă, ca nimenea din voi să nu se dedee la știință! La vicleana știință! Știința depărtează de sănătatea sufletului; din pricina înțelepciunii lor pier oamenii" [9]). Deoarece creștinii erau nevoiți să se depărteze de viața socială, nu luau parte la desfătările păgânești, nu împărtășiau interesele lor, deaceea ei se considerau netrebnici pentru viață, ca o clasă de oameni întunecați, cari se tem de orice lumină. Viața lor se părea păgânilor lipsită da bucurii și posomorîtă. „Noi, zice un păgân [10]), cinstim pe zei cu veselie, cu ospețe ospitaliere, cu cântări și imnuri; voi însă cinstiți pe un om oarecare răstignit, căruia ceice se desfătează cu toate acestea nu pot să-i placă, care evită bucuriile și blestemă plăcerile". Chiar ceeace creștinii spuneau despre judecata asupra celor necredincioși, și despre pedeapsa veșnică în iad, se socotea

8) Orig. c. Cels. III, 59.
9) Idem, III, 75.
10) Acta Epipodii et Alexandri.

dovadă a misantropiei lor. In ochii păgânului Cels [11]) ei alcătuesc o „bandă vrednică de milă, interzisă și disperată, care s'a lepădat de tot ce-i bine și frumos, popor ce se dosește și fuge de lumină, mut pentru viața socială și leorbăitori la dos. Templele le disprețuesc, ca pe locurile unde se ard trupurile, se ridică contra zeilor, râd de slujbele dumnezeești, se raportă cu desgust către preoți, fiind ei vrednici de desgust. La onoruri și purpură se uită de sus, iar ei umblă pe jumătate desbrăcați. In prostia lor monstruoasă și în obrăsnicia lor nemăsurată disprețuesc torturile cât de grele, temându-se în acelaș timp de viitor și de necunoscut, și înainte de moarte temându-se să moară, și totuși mor fără frică de moarte. Nădejdea lor amăgitoare îi seduce cu mângâierea învierii pentru o nouă viață". Grija creștinilor de mântuirea lor se părea păgânilor cu totul de neînțeles, ba chiar ridicolă, și astfel creștinii în ochii lor erau în unul și acelaș timp și cu totul neînțelepți și cu totul vrednici de milă, deoarece ei pentru viitor și pentru necunoscutul desăvârșit, în scopul de a evita răul închipuit și a dobândi fericirea închipuită renunțau la bunuri neîndoelnice și pipăibile și la desfătările lumii aceștia. „Voi vă aflați într'o așteptare istovitoare, – zicea tot Cels [12]) – și vă înfrânați dela cele mai nevinovate bucurii, nu luați parte nici la un fel de priveliști, nu asistați la nici un fel de procesiuni, lipsiți dela petrecerile obștești; vă raportați cu desgust la sport, la mâncare și băutură, care ca pârgă se aduc și se înalță pe jertfelnic;

11) Octav. c. 8.
12) Idem, cap. 12.

nu vă încununați capul cu flori, nu cinstiți trupul cu miresme, nu dați trupului ungere, renunțați la cununi chiar și pentru mormintele voastre. Sunteți niște bieți oameni cuprinși de tremur și vrednici de compătimirea zeilor noștri!" „Astfel voi nenorociților, nu vă veți scula iarăși și în acelaș timp nu voiți să trăiți nici acum". Negreșit, dacă Ceciliu ar fi fost drept în fraza sa de pe urmă, atunci în genere ar fi avut dreptul să numească pe creștini cei mai mizeri oameni. Dacă noi am nădăjdui în Hristos numai în viața aceasta, dacă noi n'am crede în renașterea spre o nouă nădejde prin învierea lui Hristos, atunci noi înadevăr am fi cei mai miseri dintre oameni (1 Cor. XV, 19).

Lucrul cel mai primejdios pentru creștini era, că aceste imputări aveau și o latură politică sau ușor puteau fi transformate într'o chestie politică. Deoarece viața socială era toată pătrunsă de păgânism, apoi creștinii trebuiau să se depărteze de dânsa. Raportul lor cu statul era, adevărat, pururea o poruncă determinată: „Supuneți-vă orișicărei stăpâniri omenești pentru Domnul"; „fiecare să se supună autorității stăpânitoare"; dar în genere față de statul pâgân raportul acesta acum era totuși negativ, interesele lor se aflau în afară de statul roman și nu coincidea cu cinstea și mărirea lui. „Nimic, — recunoaște pe față Tertulian, — nimic nu ni-i așa de strein, ca viața publică". Ei ocoleau slujba militară și funcțiile sociale. Fiecare soldat era dator să asiste la aducerea jertfelor, iară dintre datoriile funcționarului făcea parte și asistarea la slujbele divine. Deaceea păgânii ziceau despre creștini: „Voi sunteți popor leneș, nefolositor și inactiv în trebile statului, deoa-

nece fiecare om cinstit trebue să trăiască pentru patrie și pentru stat [13])". Dacă religia păgână era cu totul națională, atunci creștinismul apărea ca religie universală, ca religie pentru toate popoarele, – lucru cu totul de neînchipuit pentru păgâni. Chiar și ne romanii, chiar barbarii, cari mărturiseau pe Hristos, se considerau de creștini ca frați. De aicea nu era departe reprosul: nici voi nu sunteți romani, și voi sunteți dușmanii statului. Creștinismul se părea păgânilor cu totul antinațional și comunitățile creștine, tari în credința lor, înstrainându-se de ceilalți oameni și închise în sine însesi, se păreau Romanilor primejdioase pentru stat. De se prăznuia ziua nașterii împăratului, casele creștinilor în orașele iluminate rămâneau întunecate, ușile lor nu se încununau cu flori și cu verdeață. De se dădeau serbări în cinstea vreunei isbânzi, nici un creștin nu se arăta nici în circ, nici în amfiteatru. De se aducea tămâiere împăratului, de se da închinare chipului împăratului, de se aducea jurământ geniului împăratului, – toate acestea pentru creștini se socoteau căderе în idololatrie. Nu-i de mirare dară, că din pricina aceasta ei se considerau niște jignitori ai maiestății, niște dușmani ai imperiului. Pentru Romani atotputernicia veșnică a Romei se considera adevăr imutabil. Cât de adesea cuvântul „Roma" apărea pe monede cu numirea mândră „cetatea eternă"! „Lor, – grăiește Jupiter la Virgiliu, – eu nu le-am fixat nici scop, nici timp. Eu le-am dat domnie fără de sfârșit!" Creștinii între altele vorbeau de sfârșitul a toată lumea, deasemenea și de a Romei, și chiar așteptau acest sfârșit să vină încurând și se

13) Comp. Tert. Apol. c. 42.

bucurau de aceasta, ca de o isbăvire. Ei nădăjduiau să capete altă patrie mai bună și socoteau pe aceasta pământească numai vremelnică, streină de ei. Deoarece ei erau oameni fără patrie, deaceea li se făcea chiar reprosul, că ei pun la cale peirea Romei. Deși ei puteau, contra tuturor acestora, să arate, că ei sunt supuși, pașnici, ascultători, că ei în adunările lor și prin casele lor se roagă stăruitor pentru împăratul, că ei plătesc regulat dările, atunci ce folos era din acestea? Aici cu adevărat era un astfel de contrast, care trebuia să ducă la conflicte sângeroase.

In vechime, toate statele aveau la baza lor ceva teocratic. Acelaș lucru se observă nu mai puțin și în Roma. După cum viața de stat pretutindenea era pătrunsă de religie, așa și viața religioasă alcătuia o parte a vieții politice. A adora pe zeii patriei în toate împrejurările religioase, a se supune legilor statului: toate acestea se considerau datorie cetățenească. Viața omenească în toate privințele era absorbită de stat, statul cuprindea toate funcțiunile ei și le cârmuia. Păgânul nu-și putea de loc închipui, că poate fi vreun colțișor al vieții omenești, asupra căruia să nu se întindă autoritatea de stat. Pentru el era lucru neînțeles, că omul ar fi putut să dea ascultare vreunei anumite legi sau dispoziții de stat numai după indicațiunile conștiinții sale, pentru Dumnezeu; pentru dânsul însuși statul era, așa zicând, un Dumnezeu, și legile lui aveau caracter divin. In Roma acest spirit teocratic își găsea culmea sa în cultul împăratului. Orice fel de zei ar fi adorat omul, aceasta era treaba lui particulară, – statul se raporta la aceasta cu toleranță; dar el, în tot cazul, trebuia să adoreze pe zeul împărat, și aceasta era o datorie cetățenească a lui.

Crimen laesae Majestatis, adică crimă contra înălțimii imperiale, și crimen laesae publicae Religionis, adecă crimă contra religiei publice, erau în chipul cel mai strâns legate între ele. In acest înțeles toate aceste reproșuri, în adevăr, aveau oarecare însemnătate. Creștinismul era în realitate pentru Romani antinațional, protivnic statului, protivnic împăratului, antiroman; el era oarecum o opoziție contra religiei de stat, și prinurmare și contra statului; și câtă vreme statul se ținea nu pe alte temeiuri, câtă vreme el nu putea să primească alte temălii, el trebuia să se raporte față de creștinism, ca și către o religie interzisă, trebuia deci să-l prigonească. Non licet esse vos, — „voi nu aveți dreptul la existență", — aceasta era strigătul adesea repetat în contra creștinismului. „Voi stați în afară de ordinea legiuită", — așa începe Cels cartea sa în contra creștinilor și pronunță, așa zicând, condamnarea la moarte a creștinismului înainte de a-i cerceta cauza. Procesele judecătorești contra creștinilor, cum le vedem în nenumăratele acte, totdeauna în punctul acesta au ajuns la concluzia, că creștinii refuzau să dea cinste divină împăratului. „Tu trebue să iubești pe stăpânitorul nostru", exclamă proconsulul în fața mucenicului Ahat (care exclamație o citățm ca un exemplu din mii), „cum stă aceasta bine pentru un om, care trăește sub legile statului roman". La aceasta Ahat a răspuns: „Cine iubește pe împăratul mai mult decât creștinii? Noi necontenit ne rugăm pentru el, cerând pentru el viață îndelungată, cârmuire dreaptă a supușilor săi; ne rugăm pentru pace în timpul domniei lui, pentru buna stare a armatei și a întregului glob pământesc". „Bine, — răspunse proconsulul, — dar ca să dovediți

supunerea voastră, adă împreună cu mine jertfă în cinstea lui". La aceasta Ahat a declarat: „Eu mă rog lui Dumnezeu pentru împăratul meu, iar jertfă în cinstea lui nu poate fi nici cerută, nici adusă. Cine îndrăsnește să dea omului cinste divină!" In urma unei astfel de declarațiuni el a fost osândit la moarte. Acest proces ni se înfățișează extraordinar de tipic, caracterizând raportul creștinilor către stat. Statul roman păgân, câtă vreme rămânea anume stat roman păgân, nu se putea să nu prigonească pe creștini. Refuzând să dea cinste divină împăratului, ei în înțeles propriu negau acest stat până în cele mai adânci temeiuri ale lui. Din contra, dacă creștinii s'ar fi supus statului anume în această privință, ei, la rândul lor, ar fi negat creștinismul și bazele lui cele mai adânci. Anume aicea se cuprindea ciocnirea inevitabilă, care nu admitea nici o împăcare, care putea fi rezolvată numai prin lupta pe viață și pe moarte. Numai când însuși împăratul s'a închinat înaintea Dumnezeului celui Preaînalt, numai când însuși creștinismul a devenit bază a statului, numai atunci a trebuit să se isprăvească timpul prigonirilor.

Dar să nu judecăm nedrept pe împărații, cari au prigonit creștinismul, pe judecătorii, cari au rostit împotriva lor sentinți de moarte; să nu facem din ei, cum au făcut aceasta povestirile de mai târziu despre mucenici, monștri și tirani dornici de sânge. Judecătorii au lucrat numai în acord cu legile de stat ..și le-au adus la îndeplinire în majoritatea cazurilor cu sânge rece, cu liniște, fără patimă, cum se cuvine aceasta cetățenilor, care-și fac numai datoria lor. Printre împărați au fost de aceia, cari,

asemenea lui Neron și Domițian, au devenit prigonitori din dorința de cruzime și de vărsare de sânge, dar majoritatea s'au condus totuși după impulsiuni nobile. Ei înțelegeau (împărații veacului al doilea mai mult instinctiv, iar împărații veacului al treilea vedeau bine cu proprii lor ochi) primejdia, care amenința statul roman din partea spiritului nou al creștinismului, și s'au încercat să-l sprijinească. Și trebue să mărturisim, că ei nu s'au înșelat în această privință. Creștinismul era în realitate o forță dușmană statului roman deatuncea; acest spirit nou, care însufleța pe creștini, trebuia să distrugă vechiul stat. Că în creștinism se cuprindeau în acelaș timp puteri regeneratoare pentru stat, aceasta ei n'o puteau înțelege. Ar fi nedrept să cerem dela împărații acestui veac marea operă a lui Constantin cel Mare. Aceasta în toate privințele ar fi fost prea timpurie.

Să nu ne facem o închipuire nedreaptă nici despre toată lupta aceasta. Aceasta nu era, cum s'a format mai târziu o închipuire cu totul neistorică, o luptă fanatică, stârnită cu furie de credința cea veche contra nouei credințe. Luptă religioasă a fost ea numai din partea creștinilor, cari pătimeau și mureau pentru credința lor. Din partea păgânilor fu astfel numai în perioada ei ultimă. Intru aceasta chiar dela început se arată slăbiciunea păgânismului și puterea creștinismului. Lupta aceasta au dus-o nu sacrificatorii (preoții), ci împărații; dar împărații se luptau nu pentru credința lor, deoarece cei mai râvnitori prigonitori cu preferință nu credeau în păgânism, iar păgânii credincioși adesea lăsau pe creștini în pace; ei se luptau nu pentru zeii lor și ale lor altare, către care ei în majoritatea cazurilor

se raportau tot cu indiferență, ca și către Dumnezeul creștinilor. Ei se luptau pentru ordinea de stat existentă și tendința lor nu se îndrepta spre aceea, ca să întoarcă pe creștini iarăși la credința păgână, ci spre aceea, ca să silească pe creștini să se supună ordinei existente. Adevărat, creștinii niciodată nu s'au ridicat contra statului; lor li era imposibil să li se facă chiar și cel mai mic reproș de uneltiri revoluționare. Chiar disprețuiți, prigoniți, în tot felul jigniți, ei niciodată nu s'au revoltat, totdeauna s'au arătat supuși legilor statului și au dat împăraților cinstea ce li se cuvenea. Dar numai într'o privință nu se puteau supune ei, și anume nu puteau să slujească idolilor, să aducă tămâiere împăratului-zeu, și anume în această privință deveni clar, că în creștinism se ascundea germenele unei ordine sociale și de stat cu totul nouă. Acesta e caracterul luptei, care ne stă înainte spre cercetare: Aceasta e lupta spiritului antic contra duhului creștin, lupta ordinei vechi păgâne contra ordinei creștine.

De obiceiu se numără zece prigoniri contra creștinismului, care au avut loc sub Neron, Domițian, Traian, Adrian, Marc Aureliu, Septimiu Sever, Maximin, Deciu, Valerian și Dioclețian [14]). Această numărare statornicită are totuși un caracter foarte superficial și nu ne dă o idee exactă asupra mersului luptei. Prigonirile se prezintă aicea, ca acte arbitrare

---

14) Christ. Kortholt: de persecutionibus eccl. primaevae. Kiloni 1689. Din cercetările nouă eu mă refer la Aubé: Histoire des persecutions de l'Ecglise, Paris, 1875. Overbeck: Neber die Gesetze der röm Kaiser von Traian bis Marc Aurel gegen die Christen in den studien zur Gesch. der alten Kirche (1875). S. 93, ff. Wieseler: die Christenverfolgung der Cäseren bis zum dritten Jahrh. Gutersloh 1878.

a diferiților împărați, ca și cum ei singuri ar fi prigoniți pe creștini și ceilalți iar fi recunoscut. Recunoscut creștinismul n'a fost în tot timpul acesta. Deși veneau timpuri comparativ liniștite, totuși creștinismul din punct de vedere legal rămânea mereu religiune neîngăduită. După aceea simpla numărătoare a prigonirilor ne dă oarecum înfățișarea, că ele toate au fost deopotrivă, pe când în realitate prigoana lui Neron a fost cu totul de altfel decât cea de sub Traian și de sub urmașii săi. Iar aceste din urmă prigoniri iarăși au fost altfel decât cele de sub Deciu și Dioclețian. Intâia prigonire înadevăr generală și sistematic îndreptată pentru strivirea Bisericei a fost sub Deciu. Prigonirea de sub Traian și de sub urmașii lui a constat numai din niște procese mai mult sau mai puțin particulare, contra unor anumiți creștini, în care caz se aplica numai hotărîrile judecătorești și legile existente se aplicau creștinilor numai cu o asprime mai mare. Infine, prigonirile lui Neron și Domițian au fost numai izbucniri ale cruzimii personale și setea de sânge a capriciului acestor împărați.

Prin aceasta dela sine se determină trei perioade în care se împarte lupta.

Deja s'a spus mai sus, cât de aspre erau legile romane contra cultelor străine. Dintre aceste din urmă făcea parte și creștinismul și din această pricină el mai întâi de toate era religie neîngăduită. Comunitățile creștine erau interzise (collegia illicita). Participarea în comunitățile interzise era aspru pedepsită. Membrii acestor comunități sufereau aceeași pedeapsă, ca și pe cei ce cu arma în mână atacau

templu sau la drumul mare, ca și ceice jigneau maestatea imperială, adică după hotărîrea judecătorească puteau fi decapitați, aruncați la fiară, sau arși. Dacă aceste legi aspre ar fi fost aplicate creștinilor imediat, fără nici o cercetare, atunci ei imediat ar fi fost supuși prigonirei. Dar în afară de împrejurarea amintiă mai sus, anume că romanii manifestau oarecare teamă de a aplica sever legile contra cultelor străine, atunci în sprijinul creștinismului veneau încă două împrejurări și-i arătau cel puțin atâta apărare, că el putu întrucâtva să se întărească puțin până fu în stare a susține o împotrivire pe față. Intr'un caz creștinii au putut chiar să recurgă la scutul legilor despre Collegia. Colegiilor îngăduite aparțineau societățile de îmormântare, comunitățile în cea mai mare parte a celor mai saraci oameni, care se uneau între ei în scopul ca prin cotizații benevole să asigure membrilor o îmormântare cuviincioasă și apoi pe piețele de îmormântare să organizeze solemnități religioase în ziua îmormântării și în zilele de pomenire a morților. Vastele catacombe din Roma și din alte locuri nu numai dovedesc, că creștinii se foloseau de protecția legilor, pentru mormintele lor, dar se pot găsi și alte semne, că ei înadevăr se sileau, în scopul de a-și asigura pentru dânșii această protecție, să se acomodeze, după putință, cu ordinea și ritualele existente în comunitățile de îmormântare. Așa, ei puteau, fără să întimpine vreo pedică din partea păgânilor, nu numai să-și îngroape în pace pe morții lor, ci puteau încă să se și adune sub scutul legii, să organizeze

colecte pentru săraci și chiar să săvârșască la locurile de îngropare slujbele lor religioase [15]).

Incă și mai important decât aceasta, ca procurând apărare mai mult morților decât viilor, fu și altă împrejurare, că păgânii în primele timpuri nu puteau deosebi pe creștini de iudei, comunitățile creștine se considerau la romani numai ca simple comunități iudaice. Și în această privință ei erau așa de indiferenți și imparțiali, încât tânăra Biserică își găsea la ei nu odată apărarea contra urei fanatice a iudeilor fanatici. Ap. Pavel nu odată recurse la dreptul său de cetățan roman, și în Corint proconsulul Galion refuză cererea iudeilor contra ap. Pavel, declarând, că el n'are de gând să se amestece în certurile lor religioase [16]).

---

15) Asupra acestei împrejurări pentru prima oară atrase atențiunea Rose, în cercetările sale. Comp. deasemenea pe Kraus, Roma sott. S. 49 ff. Întocmai ca societățile de înmormântare, pe care anume împăratul Sever prin edictul său le îngădui pretutindenea (Dig. XLVIII, 21, 1), creștinii, după mărturia lui Tertulian (Apol. c. 39), deasemenea adunau ceva menstrua die, ca să hrănească și să îngroape pe săraci. E cu deosebire interesantă inscripția, găsită la Herebele în Africa (Renier, Inscr. de l'Algerie, 4025), unde un creștin se numește „cultor verbi", numire, care, evident, corespunde numirii obișnuite membrilor unor astfel de societăți de înmormântare, ca Cultores Jovis, Cultoris Apollines et Dianae. Comp. deasemenea pe Heinrici. Die Christengemeinde und die religiösen Genossenschaften der Griechen Ztschr. f. Wiss. Theol. 1876, S. 465 ff.

16) Vizeler puse la îndoială părerea, că creștinii erau luați de păgâni drept iudei. El se sprijină anume pe faptul, că ei, după mărturia lui Tacit, încă pe vremea lui Neron se numeau de popor creștini. Aceasta-i adevărat, dar pedealtă parte mărturia lui Tacit ne transmite, că ei se persecutau nu ca creștini, ci din pricina faptelor criminale, ce li se atribuiu, și anume de incendiatori. Negreșit, păgânii n'au ajuns deodată la priceperea deosebirii dintre iudei și creștini, dar în Roma au ajuns la asta mai înainte. Dar în acelaș timp ei nu puteau să-i numească cu un nume cu totul deosebit și deaceea-i considerau ca pe o sectă iudaică. Exemple, că creștinii ar fi fost osândiți pentru parti-

Pedealtă parte, creștinii odată cu aceasta își atraseră și acea ură și dispreț, care de regulă apăsau pe evrei, și această ură nu se micșoră și nu slăbi, ci se mări în măsura, în care păgânii, cel puțin în orașele mari, ajungeau la convingerea, că între iudei și creștini este deosebire. Insuși Iudeii, care cu o deosebită furie dușmănea pe creștini, se îngrijeau să lămurească, că creștinii nu aparțin lor. După aceea, acești din urmă se păreau păgânilor, că ar fi numai o sectă deosebită de iudei și încă din cele mai primejdioase și desgustătoare dintre acești oameni disprețuiți și neînțelepți. Și deaceea unde cruzimea și sălbătăcia vreunui împărat, de felul lui Neron, se năpusteau asupra acestor creștini, în scopul de a-și răsbuna pe ei pentru ceeace ei erau nevinovați, cu atâta mai vârtos unul ca acesta putea conta pe simpatia vulgului. Dar deși zelul vreunui proconsul, care dorea să placă prin aceasta împăratului, sau izbucnirea furiei poporului ici-colea puteau cere unele jertfe, totuși pânăla prigonirea sistematică contra creștinilor, în acest period nu se ajunsese încă. Creștinii erau încă dosiți întrucâtva de faptul, că păgânii nu cunoșteau încă miezul nouei religii și afară de asta pentru lumea păgână, care stătea încă în toată puternicia sa,

---

ciparea în vreun Collegium illicitum, pentru întreținerea unei religii oprite, nu se întâlnesc până pe vremea lui Traian. In tot cazul, Vizeler are dreptate în aceea, că creștinismul nu mulțămită rescriptului lui Traian a devenit religie oprită pentru întâia oară. Așa fusese ca totdeauna, deși la început aceasta nu s'a manifestat în practică. E adevărat și aceea, că procesele judecătorești contra creștinilor s'au început pentru prima oară iarăși nu prin rescriptul lui Traian. Pliniu pleacă dela presupunerea, că astfel de procese existase deja chiar și în Roma, dar lui personal nu i se întâmplase să fie defață. Dar scrisoarea lui Pliniu arată în acelaș timp destul de clar, că aceste procese erau încă ceva nou.

protivnicul acesta era încă cu totul neînsemnat, ca să merite a i se da vreo importanță.

Cu totul altfel fu, când odată cu dărâmarea Ierusalimului și peirea desăvârșită a statului iudeu căzu acest văl, ce ascundea pe creștini, când nu se mai putu dosi de păgâni, că creștinismul este tertium genus, = a treia religie în rând cu păgânismul și iudaismul și când în același timp, la începutul veacului al doilea, această religie începu a se răspândi așa de tare și de repede, încât oamenilor de stat romani pentru întâia oară le veni în cap ideea, că ea e primejdioasă statului. Deacum nu se mai putea ocoli fără anumite raporturi față de această religie și aceasta își găsi expresia în rescriptul împăratului Traian către Pliniu, în care împăratul dă îndrumări exacte pentru raporturile judecătorești față de creștini. Cu aceasta se începe al doilea period al luptei, așa că pentru timpul următor de un veac și jumătate această dispoziție a lui Traian în fond și-a păstrat însemnătatea sa. Statul se silește să pună hotar lățirii Bisericii prin aplicarea legilor în vigoare după procedura judecătorească stabilită. Dar creștinismul crescu și deja sub Marc Aureliu se văzu, că aceste mijloace erau insuficiente pentru înăbușirea lui și trebuì ca ele să fie aplicate în așa măsură, încât prigoana, cel puțin în unele locuri, deveni generală.

Totuși, toate acestea nu erau decât o pregătire pentru lupta decizivă. Aceasta se aprinse pentru întâia oară, când se ridică întrebarea, pe ce trebue să se sprijinească statul: pe păgânismul regenerat nimicind creștinismul, sau pe creștinism, lepădând cu totul păgânismul? Numai reacția desăvârșită, produsă în sânul păgânismului, pedeoparte, și măreața desvol-

tare a Bisericii creștine, pedealtă parte, aduseră pe protivnici în așa situație, în care se produse lupta decizivă. Sub Deciu încep prigonirile generale, care tindeau la nimicirea totală a creștinismului. Dacă toate prigonirile de până atuncea fuseseră, așa zicând, numai încăerări singuratece, apoi acum lupta se aprinse și se încinse pe toată linia de război; de ambele părți se puseră în mișcare toate forțele. Păgânismul, care se aprinse acum cu tot fanatismul, făcea ultimile sforțări și lupta se termină cu deplina izbândă a crucii.

Intâia prigonire contra creștinilor fu sub Neron, și întrucât ea a fost descrisă mai sus, aici ne vom mărgini numai la o caracteristică generală a ei, ca apoi să trecem la istorisirea prigonirilor din timpurile următoare după ea. Acest început al prigonirilor a fost oarecum acea ușă de foc, pe care creștinii trebueau să intre în câmpul de război, unde timp de două veacuri și jumătate aveau să se lupte, să pătimească și să moară pentru credința lor. Această primă prigonire n'a fost sistematică, plecând dela principii religioase sau de stat ca să nimicească creștinismul, ci fu numai o izbucnire de grozavă ură, de care se folosi Neron. Păgânismul nu cunoștea încă deloc creștinismul. El se părea acum păgânilor numai ca rătăcire nebună, care stătea în contrazicere cu întreaga ordine de lucruri; creștinii se socoteau drept oameni, cari urau întreaga omenire și nu meritau decât ură, așa încât contra lor era permisă orce neomenie. Creștinii, la rândul lor, puteau afla de aici, ce-i aștepta pe viitor. Păgânismul arătă cu fapta și fățiș, că nu mai poate suferi creștinismul; că acest din urmă, ca ceva dușmănos omenirii, ca ceva săl-

batec, trebue să fie nimicit. Dar în acelaşi timp şi păgânii puteau să înţeleagă, ce trebue să aştepte din partea creştinilor. Aceşti din urmă încet şi cu răbdare suportau toate batjocurile ce li se aruncau. Aici începu eroica perioadă a Bisericii creştine, — eroism nu de lupte, ci de suferinţe, dar de suferinţe, care erau mai puternice decât orce victorii. E remarcabil că primul prigonitor a fost anume Neron, precum şi aceea, cum a putut să-şi ia naştere legenda, că Neron este antihrist, şi ca atare se va ivi din nou la sfârşitul lumii. In realitate aicea creştinismul şi anticreştinismul s'au ciocnit aşa de puternic unul cu altul, cum nu se va putea mai straşnic la sfârşitul vremilor. Astfel, noi vedem comunitatea creştină încă în simplitatea şi fecioria sa primitivă. Ea trăeşte încă sub povaţa apostolilor, însufleţită de credinţă înflăcărată, de dragoste activă; şi membrii ei, cu toate neputinţele lor personale, se arată cu adevărat sfinţi, cari tind spre sfinţenie, cuprind pe toţi în iubirea lor frăţască şi sunt gata să sufere toate pentru credinţa lor. Dar contra lor stă împăratul, mânjit cu sângele a atât de mulţi nevinovaţi, pătat de sângele fratelui, a surorii şi a propriei sale mame, batjocorit în desfrâu şi în tot felul de vicii; stă contra lor poporul degenerat, vulgul ticălos, care striga pâne şi privelişti. Şi în timp ce primii acuzaţi de o crimă ruşinoasă se zvârcolesc în chinurile morţii, se ard în pari sub formă de facle, împăratul se arată pretutindenea în haine luxoase, îşi arată iscusinţa sa în calitate de călăreţ, şi vulgul îmbătat de entusiasm îl aplaudă cu frenezie. Pentru întâia oară păgânismul şi creştinismul s'au ciocnit astfel în capitala lumei. Lupta s'a început

Felul cum ea s'a început, nu lăsa nici cea mai mică îndoială, de partea căruia are să fie biruința. Din cei ce au căzut atuncea știm pe nume numai două persoane, și anume marii Apostoli Petru și Pavel. Apostolul Iudeilor și apostolul păgânilor, căile cărora în viață s'au răslețit așa de adesea, la moartea lor au slăvit împreună pe un singur Domn, Care celui dintâi i-a arătat ocrotire vădită în realizarea funcției de apostol printre iudei, iar celui de al doilea printre păgâni (Gal. II, 8). Ceilalți, cu membrele trupului sdrobite și carbonizate după solemnitatea purtătoare de moarte a tiranului au fost aruncați toți într'o groapă comună; aceștia toți erau oameni mici, muncitori și robi, fără nume în viață, fără nume și la moarte. Dar văzătorul de taine a văzut sufletele lor „odihnind puțină vreme sub altar, până-ce și conlucrătorii și frații lor, cari au a fi uciși, ca și ei, vor împlini numărul" (Apoc. VI, 11), și în toată cartea revelațiunii răsună mulțămită solemnă pentru acea biruință, pe care murind, au repurtat-o acești oameni fără nume, ca pentru un amanet sigur a victoriei desăvârșite.

CAPITOLUL XXXVIII.

URMĂRIREA JUDECĂTOREASCĂ A CREŞTINILOR SUB TRAIAN ŞI SPORIREA INFLUENŢEI CREŞTINISMULUI

◆◆◆

Vă vor da judecăţii şi în adunările lor vă vor bate; ba vă vor duce pentru mine şi înaintea domnitorilor şi a regilor, ca mărturii ale mele înaintea lor şi a păgânilor.

Mat. X, 17-13.

ORCÂT de grozavă a fost prigonirea lui Neron, care s'a deslănţuit chiar în Roma, de fapt ea s'a mărginit numai în capitală [17]). Prin aceasta, dealtmintrelea, nu se esclude faptul, că acel raport, în care se puse însuşi împăratul faţă de mărturisitorii nouei credinţe, îşi găsi ecou şi în provincii, mai ales acolo, unde creştinismul păşi cu deosebire ferm şi unde fără îndoială putea pe alocurea să acţioneze şi administraţia provincială. Ştim, cel puţin, un mu-

17) Cei mai vechi martori nu ştiu nimica despre deslănţuirea mai departe a prigonirei lui Neron. Numai Orozie (VII, 7) o întinde peste hotarele Romei. Incercarea, făcută nu demult de Rossi de a dovedi această răspândire prin graffitele găsite în Pompeia, s'a dovedit neisbutită (Bull. d. arch. christ. 1865). Compară, deasemenea Aubé: De la legalité du christianisme dans l'empire romain pendant le premiere siècle (Comptes rendus, 1866, II, 131, ff).

cenic în Pergam, Antipa, a cărui moarte de mărturisitor a avut loc anume în acest timp. Prigonirea aceasta a fost o furtună fărădeveste, care s'a deslănțuit repede. Aceia, cari au scăpat din ghiarele lui Neron, s'au ascuns multă vreme, dar apoi au apărut iarăși. Fugarii s'au întors, nesuferind nicio primejdie. Chiar Tacit mărturisește expresiv, că soarta creștinilor chinuiți de Neron, deși ei au meritat tot felul de pedepse, treziră totuși în mulți compătimire, deoarece ei au fost nimiciți nu în folosul obștesc, ci pentru satisfacerea cruzimei unei persoane. Singura urmare a prigonirii lui Neron fu numai aceea, că duhul de mari mărturisitori ai celor căzuți a întărit credința celor rămași în viață, și pilda lor îi încurajă spre o râvnă și mai mare. Ea nu numai că nu împiedecă răspândirea creștinismului, dar încă o și încurajă.

După aceia de prigoniri mai auzim iarăși numai pe vremea lui Domițian. Mai întâi de toate se deslănțuiră ele, negreșit, asupra iudeilor. Din vremea dărâmării Ierusalimului și a templului, iudeii trebuiau să plătească dările lor de altă dată pentru cult, anume o drahmă, lui Jupiter Capitolinul, și această dare adesea se strângea cu asprime și cruzime, deoarece iudeii nu voiau s'o plătească unui zeu păgân. In cioc-nirile provocate din această pricină adesea erau amestecați și creștinii, și anume creștinii din iudei, deoarece păgânii nu știeau încă să deosebească exact pe iudei de creștini. Afară de aceasta se povestește, că unii erau condamnați pentru decăderea dela religia de stat și trecerea la iudaism, sau, cum glăsuia acuzația, pentru ateism [18]). Impăratul condamnă chiar pe

18) Suet. Domit. c. 12. Xifil. ep. Dion. Cass. 67, 14.

vărul său, Flavie Climent, și pe femeia sa, Flavia Domicilla. Flavie Climent a fost torturat în anul 96, îndată după expirarea anului său consular, iară Flavia Domicilla a fost exilată în insula Pandateria. Istoricul Suetoniu numește pe Climent om „de o lenedispreţuită". Că în aceasta se coprindea învinuirea de devotament față de religia creștină și prinurmare că acest Climent trebue socotit mucenic, aceasta se recunoaște astăzi de mulți ca lucru neîndoelnic. Cele mai vechi mărturii totuși nu știu nimica despre aceasta, și nouă ni se pare foarte îndoelnic că Biserica, dacă ea în adevăr ar fi numărat pe atuncea pintre mucenicii săi un funcționar consular, să fi putut uita cu desăvârșire aceasta [19]). In tot cazul aicea noi dăm peste cele mai timpurii urme, că creștinismul începuse a se răspândi deja și în clasele înalte. Pentru întâia oară, se pare, că din pricina creștinismului se stârnește oarecare îngrijorare în clasele conducătoare. E cunoscută istorisirea lui Egezip, cum Domițian, auzind că în Palestina trăiau încă rudele lui Iisus, descendenți din casa domnitoare a lui David, s'a speriat de aceasta și porunci să le aducă la sine (2 nepoți a lui Iuda, vărul Domnului). Dar când ei i-au spus, că amândoi împreună posedă o avere nemișcătoare numai de 9000 de drahme și că-și lucrează această moșie singuri, cum se și dovedea aceasta prin bătăturile depe palmele lor; când ei, la întrebarea lui despre împărăția lui Hristos, i-au spus, că această împărăție nu este din lumea aceasta și că va veni abia la sfârșitul lumii, atunci împăratul le-a dat drumul, fără să le pricinuiască vreun rău. Prigonirea,

19) Comp. Zahn, Hist. des Hermes p. 44.

dealtmintrelea, a și contenit în curând. Chiar succesorul lui Domițian, Nerva, a reîntors pe exilați și porunci ca chiar din mijloacele sale proprii să-i despăgubească pentru averile lor confiscate.

Cu începutul veacului al II-lea, se produse totuși o mare schimbare în situația creștinilor. Deja și pentru ochii iudeilor era limpede, că acum se produsese separare deplină a creștinismului de iudaism.

Cu dărâmarea Ierusalimului contenise existența externă a națiunei iudaice. Templul căzuse. Jertfele contenise. Fără templu, fără un centru văzut, fără jertfele zilnice iudeii, cel mai vioi din toate popoarele, știură totuși să-și păstreze existența lor națională și chiar dupăce răscoala de sub Barcohba fu înăbușită așa de crunt și astfel fu risipită și ultima nădejde la restabilirea independenței lor naționale. Anume în acest timp iudeii se organizară ca popor sui-generis, unic în felul lui, cum îl vedem noi în realitate și astăzi. Neavând un centru local și fiind risipiți pe toată fața pământului, neavând acea legătură, pe care o reprezinta pentru ei slujba templului, iudeii în acest timp susținură unitatea între dânșii numai mulțămită legii obștești și a doctrinei adunate în Talmud. Odată cu aceasta se săvârși și despărțirea definitivă a iudaismului de creștinism. Iudaismul talmudic curmă toate firele, care îl mai legaseră până acuma de creștinism; deacum înainte prin sinagogi de trei ori pe fiecare zi răsună grozavul blestem contra apostaților, adică contra creștinilor. Trecerea dela iudaism la creștinism devine excepție rară, pe când păgânii curg în Biserică în torente din ce în ce mai mari. Rămășițele creștinilor iudaizanți se micșorează și dispar fără urmă în comunitățile creștini-

lor din păgâni sau devin eretici și se separă de Biserică. Biserica își găsește câmpul aproape exclusiv de muncă și de răspândire în lumea păgână. Ea devine aproape în întregime păgâno-creștină. Astfel ajunse aproape imposibil de a se mai confunda creștinii cu iudeii. In ochii păgânilor de acum înainte creștinii apar ca genus tertium, cum creștinii adesea se numesc de dânșii, ca a treia religie în rând cu iudaismul și cu păgânismul.

Totodată creștinismul din această pricină se lipsi de acea ocrotire, de care până atuncea se folosise în calitate de sectă iudaică. Tânăra plantă acum stătea descoperită, fără niciun adăpost, care să o poată apăra de furtunile de dinafară. Din acel moment, când creștinismul fu recunoscut ca religie aparte, el deveni religie neîngăduită și căzu sub legiuirile romane severe, privitoare la asociațiunile neîngăduite. Dacă această schimbare nu și-a arătat imediat efectele sale, pricina consta în aceea, că statul nu luase până atuncea măsuri fățișe contra nouei religiuni și deaceea chestiunea depindea în totul de bunul plac al proconsulilor și guvernatorilor, dintre cari unii păsiră cu urmăriri judecătorești contra creștinilor, pecând alții priveau la ei pintre degete. Această urmărire era, după înclinațiunile personale ale judecătorului, când mai aspră, când mai domoală. O dispoziție generală încă nu exista. Dar curând se simți nevoia să se ia o asemenea dispoziție. Creștinismul, fost până acum aproape cu totul necunoscut, pe fiecare zi se manifesta tot mai mult. In diferitele provincii decăderile dela religiunea de stat era acum așa de vădită, încât templele se pustiau și cărnurile de jertfe nu-și mai gă-

seau cumpărători. In timpul lui Traian pe alocurea se ridica contra creștinilor furia poporului. Vulgul, aţâţat de preoţii lui sau fanatizat de vreo întâmplare oarecare deosebită, cerea judecată mai aspră contra acestor oameni urîţi, sau amenința să păşească el însuşi întru a-şi face dreptate. Această situaţie nu mai putea fi îngăduită şi astfel guvernul fu nevoit să recurgă la o dispoziţie administrativă faţă de creştini.

Prilej neîntârziat pentru aceasta servi raportul proconsulului Bitiniei, Pliniu cel tânăr, către împăratul Traian din anul 111 sau 112 [20]). Când Pliniu sosise în această provincie, se văzu pus în mare nedumerire, cum ar avea să procedeze faţă de numeroşii creştini deacolo. Oameni de toate vârstele, de orce sex, din toate stările se înfăţişau înaintea scaunului său de judecată. Trebuea oare să dea luare-aminte vârstei, sexului sau stării sociale, sau să se refere la toţi deopotrivă? Nu trebuea oare să ia în samă faptul, că de îndată ce omul e creştin s'a lepădat de credinţa sa? E de ajuns oare pentru întemeierea acuzaţiunii şi condamnării numai simplu numele de „creştin", numai faptul simplu, că cutare sau cutare persoană aparţine creştinismului, chiar dacă nu se poate dovedi nici o crimă săvârşită de ea în legătură cu acest nume? Pliniu proceda câteodată aşa, că întreba pe acuzaţi de sunt creştini. Dacă ei mărturiseau aceasta, atunci el întreba adoua şi atreia oară, ameninţând cu pedeapsa cu moarte. Dacă ei rămâneau încăpăţinaţi în

20) Plin. Ep. X, 96. Comp. despre aceiaşi pe Aubé, scrierea indicată, p. 207. Overbec, op. citat, p. 111. Vizeler op. citat, p. 14.

asta, atunci el poruncea să-i tortureze, deoarece se părea, deoarece în cât îi privea pe ei, apoi însuși faptul încăpățînării lor merita tortura. Dar curând se prezentară și alte cazuri, care-l puneau încă și în mai mare nedumerire. Contra creștinilor i se trimiteau scrisori de învinuire anonime: trebuia oare el să ia în seamă aceste scrisori? Cei ce erau chemați și supuși cercetării, unii tăgăduiau, iar alții spuneau, că au fost creștini, dar acum nu mai sunt în creștinism. Ca să se convingă de adevărul acestei declarațiuni, poruncea să se aducă chipul împăratului și chipurile zeilor și poruncea acuzaților să aducă tămâere și să se închine chipurilor și să blesteme pe Hristos, deparece el auzise că adevărații creștini nu puteau fi prin nimic constrânși la asta. Când acuzații împlineau această poruncă, el îi punea în libertate. Cu rezultatul cercetărilor sale următoare el n'a rămas deloc satisfăcut, precum n'a rămas deasemenea satisfăcut nici de cele ce a aflat el despre noua religie dela niște diaconese, întrebate de el în timpul torturilor. In toate acestea Plinitu văzu numai superstiție nemărginită; află că creștinii într'o anumită zi se adună la un loc, cântă imne lui Hristos, ca unui Dumnezeu, și se obligă prin jurământ să nu facă nimic rău, ci să ocolească răul, furtișagul și desfrânarea, și să nu înșele pe nimene. După aceia ei de obiceiu se împrăștiau, ca sara să se adune iarăși la cină, dar la o cină cu totul nevinovată. Aceasta din urmă ei totuși o părăsiră după ce s'au făcut cunoscute poruncile împăratului, care opreau adunările nocturne. Creștinii, ca să dovedească deplina lor supunere, părăsiră fățiș chiar cina dragostei, pe care până atuncea o săvâr-

șeau seara. Astfel Pliniu nu știa ce să facă, deși era necesar să se ia oarecari măsuri, deoarece „superstiția“ aceasta se răspândea ca o molimă și dela orașe pătrunse prin sate. Dar pe de altă parte mai rămânea, evident, speranța de a desrădăcina cu totul această superstiție, dacă față de ea asprimea ar fi însoțită de blândețe și s'ar da ertare acelora, cari arătau căință.

In răspunsul său împăratul se raportă în fond aprobativ față de măsurile lui Pliniu, și dacă el ezită să dea prescripții pentru toate cazurile, apoi totuși luă pentru viitor următoarele dispoziții: a urmări pe creștini nu trebue. Dar dacă vor fi învinuiți și învinuirea se va dovedi, atunci trebue a-i pedepsi, dar așa, ca acelora, care se leapădă că ar fi creștini și dovedesc aceasta prin aducere de jertfă zeilor, chiar și dacă există bănuială că au fost până atunci creștini, să li se dea ertare pentru căința lor. Scrisorile anonime de învinuire în tot cazul să nu fie primite, conchide Traian, „deoarece aceasta ar da pildă rea și nu se mai potrivea cu veacul nostru“.

Această dispoziție imperială deveni deacum înainte călăuzitoare față de creștini și și-a păstrat puterea mai bine de un veac. Nu putem să negăm că ea, din punctul de vedere roman, corespundea în totul iubirei de dreptate și de blândețe, prin care se distingea în genere Traian. Creștinismul i se părea lui împotrivire îndărătnică legilor statului și împăratul nu dorește s'o lase nepedepsită. Pe lângă aceasta el observă totuși strict nu numai formele dreptății, ci dorește să evite și orice asprime de prisos. El se raportă către creștini, ca și către niște rătăciți, pe care el dorește să-i întoarcă la calea adevărului

prin blândețe. Astfel Traian să mângâe cu speranța, că va isbuti, deși nu deodată, să pună capăt acestei rătăciri dăunătoare. Dar oricât de înțeleaptă, din punct de vedere politic, era asemenea dispoziție, ea fu totuși greșită. Dispozițiile politico-juridice erau insuficiente pentru asemenea chestiune. Dispoziția aceasta pătimea de o contrazicere lăuntrică, care cu timpul se vădi în totul, și trebui să ducă la alte măsuri, și tot odată împăratul nu avea nici o ideie despre puterea credinței, cu care el acuma începu lupta în tribunalele sale; și aceasta era lucru de căpetenie.

Incă în biserica veche părerea despre împăratul Traian șovăia: el se socotea când prigonitor al Bisericei creștine, când ocrotitor al ei; rescriptul lui se considera când dușmănos, când ocrotitor. In realitate el înfățișa și una și alta. Era un rescript dușmănos, pentrucă într'însul pentru întâia oară se exprima hotărît, că creștinismul în sine alcătuește o crimă vrednică de moarte. De aici înainte creștinul, învinuit înaintea tribunalului că aparține creștinismului, îl amenința pedeapsa cu moartea, chiar dacă n'ar mai fi învinovățit de altă crimă, ci numai pur și simplu că este creștin și nu se leapădă de credința sa. Dar pe dealtă parte, nu era ușor nici de învinuit. Pentruca să se rostească asupra lui sentință de condamnare, era nevoie să se producă o învinuire formală și să-l supună unui proces judecătoresc. Rescriptul acesta avea pentru creștini întruatâta însemnătate ocrotitoare, întrucât creștinii puteau fi pedepsiți numai pe calea unei proceduri judecătorești, și astfel ei se bucurau de acea ocrotire, care o acordă legea în genere criminalilor. Mai mult încă,

pe scrisori de învinuire anonime guvernatorii nu se puteau sprijini pentru a intenta proces și nu trebuiau să urmărească pe căi administrative. Dacă astfel nu se găsea învinuitor, atunci creștinii puteau să trăiască în liniște.

Dar aici singură de sine ese la iveală și contrazicerea lăuntrică a acestui rescript. Tertulian [27]) avea dreptate să exclame: „O, ce situație încurcată! El oprește să-i urmărească pe creștini, ca și cum ei ar fi nevinovați, și'n același timp poruncește să fie pedepsiți, ca și cum ar fi vinovați". O contrazicere încă și mai mare se cuprindea în aceea, că ceice se mărturiseau pe sine creștini se pedepseau, iar ceice-și lepădau credința prin aducerea de jertfe zeilor păgâni, se puneau în libertate. Dar se poate oare pune în libertate hoțul, care făgăduește că nu are să mai fure? Negreșit, împăratului nu i se poate face pe acest temeiu nici o imputare. El avea în vedere să înăbușe creștinismul. In această privință rescriptul nu lasă să se vadă nicio contrazicere: cu toată claritatea se declară, că a aparținea creștinismului e crimă supusă pedepsei. Dar el se mărginea la măsuri încă și mai blânde, nădăjduind să atingă scopul produs cu atât mai sigur. De vreme ce persoane singuratice erau gata să se lepede, de aceea se socotea posibil să se influențeze prin aceasta și asupra majorității, în care caz puținii îndărătnici trebuiau înlăturați prin asprime. Calculul se dovedi greșit, deoarece în cazul acesta nu se luă în considerațiune spiritul de mărturisitor al

21) Tert. Apolog. c. 2.

creștinilor și guvernul nu știa, că sângele mucenicilor era sămânța Bisericii.

Cu toată blândeța sa, rescriptul acesta, în vederea situației apăsătoare a creștinilor, singur de sine fu foarte greu pentru ei. Adevărat, torturări în masă nu au fost. Cele ce se spun despre această prigonire, în povestirile de mai târziu, nu au o autenticitate deosebită. Avem chiar motive să presupunem, că numărul celorce au murit în aceste vremuri pentru credință, comparativ n'a fost așa de mare. Dar sabia atârna deasupra capului lor în fiecare clipă. Creștinii nu-și puteau ascunde credința fără să o nege. Fiecare pas cerea mărturisire și din fiecare mărturisire putea să rezulte pentru ei acuzațiune. Trebuea numai să se găsească omul, care din râvnă religioasă sau din dor de răzbunare pentru ceva să învinuiască, și numaidecât erau trași înaintea judecății. Se istorisesc cazuri, că raportul creștinilor față de chipurile zeilor sau purtarea lor la serbările publice dădeau motiv de acuzare: că lucrătorii denunțau pe tovarășii lor, bărbații pe femeile lor, etc. O femee păgână, convertindu-se la creștinism, renunță, în calitatea sa de creștină, la viața ei luxoasă de mai înainte. Deoarece ea se silea cu sârguință să întoarcă la credința sa și pe bărbatul său, iar acest din urmă, la rândul său, făcea toate chipurile să o întoarcă la viața lui necredincioasă, de aceea ei nu-i mai rămăsese nimic de făcut, decât să se despartă de dânsul. Atunci bărbatul plecă la tribunal și o învinui, că e creștină. Ea-și mărturisi credința și pătimi pentru ea. Binevoitorii judecători merseră cu blândeța până acolo, de unde nu se mai putea merge, ci în vederea învinuirilor precise ei nu putură să facă altfel, decât

să aplice legile în vigoare. Și dacă creștinii multă vreme s'au bucurat de liniște, apoi totuși fiecare zi putea să aducă un guvernator altfel dispus, care să înceapă a se purta cu ei extrem de aspru. In diferite locuri se ridica împotriva creștinilor și furia poporului. La sărbătorile în cinstea zeilor lor, la jocurile publice, păgânii, aținați de sacrificatori sau de oaspeți pelerini, îmbătați de desfătările sensuale, cereau moartea creștinilor. In cazuri de mari nenorociri se spunea că ei au întărâtat mânia zeilor. „Creștinii la lei!“ răsunau atuncea strigătele poporului. Dacă decretul împăratului Traian înfrâna furia poporului, apoi totuși, pedealtă parte, el era insuficient pentru înfrânarea urei, care se alimenta de zvonuri urâte. El punea pe creștini în rândul celorce nu aveau dreptul la existență, în rândurile dușmanilor statului și ai zeilor, și deaceea era greu de refuzat poporul, când cerea moartea acestor vrăjmași ai statului și ai zeilor, mai ales dacă insista întru aceasta. Aceasta era starea lucrurilor sub Traian și sub urmașii lui. Prigoana se stârnea când ici, când colo, când mai puternic, când mai slab, când din partea guvernatorilor mai severi, când din pricina furiei poporului, când în forme mai legale, când din pricina furiei înverșunate a vulgului.

Afară de aceasta, nu se poate să nu se vadă o împrejurare îndoită. Mai întâiu de toate se vedea, că prigoana nu era în stare să împedice creșterea Bisericii. Deși ea înspăimântase pe unele persoane singuratece, deși cu ajutorul ei se izbutise a smulge dela creștinism pe unii slabi cu duhul, totuși în genere creștinii, după expresiunea lui Tertulian, se arătară pururea „popor gata de moarte“. Din perso-

nalitățile însemnate, ce au suferit moarte martirică în acest timp, se amintesc, sub Traian, Simeon, Episcopul Ierusalimului și Ignatie, episcopul Antiohiei. Cel dintâiu era chiar rudă după trup a Domnului Iisus Hristos, fiul Mariei, femeea lui Cleopa (Ioan, XIX, 25) și a murit pe cruce în vârstă de 120 de ani, iar cel din urmă fu trimis la Roma, pentruca acolo să fie aruncat în circ spre mâncarea fiarălor sălbatice. In vremea lui Adrian se amintește deasemenea de câțiva mucenici. Duhul negru, care după un timp de liniște cuprinse pe împăratul și-l aduse în cei depe urmă ani ai vieții sale la cruzimi, iar câteodată și la prigoniri parțiale, deși se părea că este indiferent față de creștini, cari i se păreau tot atât de ridiculi și proști, ca și toți năucii. In timpul lui, după cât știm, a murit, întâiu, episcopul Romei Telesfor, suferind sfârșit mucenicesc [22]). Se povestește și despre mucenicia unei mame, care amintește pe mama Macabeilor. Ea se numea Simforoza. Bărbatul ei Hetuliu și fratele ei Amatie fuseseră deja torturați, iar ei și celor șapte fii ai săi li se propusese să aleagă: sau să aducă jertfă, sau să moară. Ea rămase neclintită și răspunse: „Tu socoți să mă convertești prin frică, pecând eu nutresc o singură dorință, să odihnesc în pace cu bărbatul meu Hetuliu, pe care tu l-ai omorît pentru numele lui Hristos". Ea a fost înecată și apoi toți fii ei, unul după altul, au fost omorâți în felurite chipuri [23]). In Asia, proconsulul

22) Iren. adv. Haer. III, 3. 3. Comp. Lipsius, Cronologie der römischen Bischöfe, p. 170, 262. Anul morții lui fu 135 sau 137. Moartea mucenicească a episcopului Alexandru e numai o poveste. Vezi tot acolo 137.

23) Ruin. acta sine. p. 70.

Arie Antoniu, care în urmă ajunse împărat sub numele de Antoniu Piul, osândise deja o mulțime de creștini. Dar iată odată creștinii se înfățișară înaintea tribunalului său în așa mulțime, încât el văzu imposibilitatea absolută de a-i pedepsi pe toți. El prinse numai câțiva, iar celorlalți le-a dat drumul cu cuvintele: „Sunteți niște ticăloși"! Dacă vreți să muriți, apoi pentru asta aveți prăpăstii și frânghii!" [24]). Și sub Antoniu Piul pe alocurea creștinii au suferit prigoane.

După aceea se pare lămurit, că urmărirea judecătorească a creștinilor totdeauna s'a părut de puțin folos. Pe măsură ce creștea numărul creștinilor, creștea și furia poporului, și chiar silințele bine intenționate a guvernatorilor și chiar ale împăraților nu totdeauna au izbutit să rețină prigonirea strict în limitele judecății. Dela împăratul Adrian avem un rescript către proconsulul Asiei, în care el vorbește de prigonirile turbulente contra creștinilor și pune în vedere obligatorie regularea juridică a chestiunii. Dacă locuitorii provinciei s'au plâns contra creștinilor, atunci trebue să se prezinte ei singuri înaintea tribunalului și să-și dovedească acuzațiunile lor. Ce se atinge de cererile simple și de strigătele poporului, proconsulul nu trebue să le cedeze, ca nu cumva să pedepsească niște nevinovați și să nu dea acuzatorilor prilej de șantaj [25]). Așa au și lucrat guvernatorii

---

24) Tert. ad Scapulam, c. 5.

25) Edictul lui Adrian către Minitiu Funlan a fost declarat neautentic în veacul al 19. Cu toate dovezile aduse în susținerea acestei teme, nu o împărtășim. Inserarea acestui rescript în întâia apologie a lui Iustin filosoful (cap. 68) este cea mai puternică dovadă în susținerea autenticității acestui rescript.

coștiincioși. Vesproniu Candid eliberă pe un creștin cu observațiunea: că e ilegal a ceda strigătului mulțimii. Altul, Pudent, procedă tot astfel, când din protocolul trimis lui văzu, că asupra acuzatului se fac atacuri cu amenințări furioase, declară, că neavând un acuzator declarat, el nu poate, după lege, supune pe om judecății. Dar acum chiar Antoniu Piul trebui să edee un nou rescript amănunțit. Anume, în Grecia se stârni o puternică prigoană, în care a perit Publiu, episcopul Atenei, și acolo, la Larisa și Tesalonic îndreptă împăratul rescriptele sale, în care interzicea a se admite vreo inovație la judecata creștinilor, deoarece stăpânirea trebue să se țină strict de ordinea, stabilită de Traian [26]). In genere aceasta mai putea încă să fie așa sub Antoniu Piul. Cârmuirea acestui împărat a fost pașnică și fericită și deaceea n'a dat prilejuri deosebite pentru izbucnirea furiei populare. Altmintrelea însă au stat lucrurile sub Marc Aureliu. Pe dreptate s'a zis, că sub Antonini cursul istoriei romane tot se părea încă lin, iezer liniștit, care totuși după aceea se îndreaptă vertiginos spre prăpastie. Și sub Marc Aureliu simțim bine, că apele lui încep să curgă repede. Noi stăm la acea răspântie a istoriei romane, care marchiază răspântie și în lupta creștinismului.

Dacă noi ne închipuim situația creștinismului, atunci vom vedea numaidecât, ce progrese a făcut el. Adevărat, chiar și numai pentru o determinare aproximativă a numărului creștinilor, nu avem nici un fel de date. Declarațiile, de felul mărturiei lui

---

25) Dionys. Corinth. La Euseb. H. E. IV, 23, Meliton tot acolo, IV, 26. Edictum ad Commune Asiae.

Tertulian, că creștinii unei provincii sunt mai numeroși decât toate armatele romane și că pentru tot imperul s'ar ridica până la nouă milioane, sau că în Cartagena ar fi trebuit supuși la torturi unul din zece locuitori, dacă s'ar fi voit a pedepsi toți creștinii [27]), — apoi asemenea declarațiuni, ca expresiuni retorice, nu au nicio importanță. Creștinii, evident, nu erau încă atât de numeroși. Numărul lor în diferitele țări putea fi foarte diferit. In răsărit, fără îndoială, Biserica se răspândise mai repede decât în apus. In vremea asta în Siria răsăriteană devenise deja aproape o Biserică națională. Acolo creștinismul pentru întâia oară ajunge pe tron sub Abgar bar-Manu (152-187), monetele căruia pentru întâia oară poartă semnul crucii. Că creștinii în alte locuri, și cu cât mai departe spre apus, cu atât mai mult alcătuesc încă o minoritate, despre asta nici nu vorbim. Dar o mână de oameni așa de disprețuiți din clasele cele mai de jos, cum fusese la început, ei nu mai erau. Ei numărau deja în rândurile lor, ca membrii, oameni de seamă, bogați și cu aleasă cultură și știință. Incă sub Adrian au trecut la ei Aristide și Cuadrat în mantiile lor de filosof: după aceea Iustin, care studiase în toate școlile filosofia păgână, ritorul Miltiade, advocatul Minuțiu Felix din Roma, învățatul și marele orator Atenagora. Lupta cu păgânismul începu acum și în literatură. Dacă până acum creștinismul se răspândise mai mult pe tăcutele; dacă adepții lui alcătuiau, cum ziceau în batjocură păgânii, „un popor mut, guraliv numai după colț"; dacă apărarea se făcea numai tăcând

27) Apolog. c. 37 ad Scapulam, 5.

și răbdând, apoi acum păsesc în apărarea lui oameni, care-și primiseră cultura în științele clasice, și păsiră nu numai cu oratoria simplă, ci și cu scrieri. Primele experiențe apologetice se referă către timpul lui Adrian. Din timpul lui Antoniu posedăm o bogată literatură apologetică, care ne arată ce pași făcuse deja creștinismul. Piosului împărat Antoniu și fiului adoptiv iubitor de adevăr, Marc Aureliu, s'a adresat Iustin Filosoful, cerând dreptate dela evlavia și iubirea lor de dreptate pentru „cei pe nedrept urâți și prigoniți". Către senat și către tot poporul roman el se adresă cu a sa adoua apologie cu o desăvârșită sinceritate, deși știu și prezisese că apărarea acestui lucru drept putea să-i atragă moartea. Alții, ca Atenagora, se adresară deasemenea împăratului sau tot așa deadreptul publicului, cu toate că și apologiile adresate domnitorilor erau menite și pentru cercuri mai largi. Așa a făcut și Teofil al Antiohiei prin scrierile sale, adresate lui Autolic și lui Minuciu Felix, care apără creștinismul în limba latină în frumoasa convorbire Octaviu [28]). Dacă aceia au avut în vedere mai mult să atragă de partea lor guvernatorii și statul, apoi aceștia din urmă se îngrijiră mai mult să convertească pe cititorii lor păgâni.

Problema cea mai directă a apologeților era de a combate acele reproșuri, care se făceau creștinismului și de a arăta că creștinii nu erau nici atei, cum erau învinuiți, nici nu se dădeau la acele rău-

28) Deși mai înainte unii erau înclinați să considere scrierea lui Minuciu Felix mai târzie decât Tertulian, acum dinceînce mai mult capătă tărie părerea, că Tertulian s'a folosit de Octav și că scrierea aceasta se referă la timpul lui Marc Aureliu, la anul 180, aproape contiporan cu Teofil de Antiohia.

tăți, pe care le atribueau lor zvonurile, ca ospețile tieteiste sau incesturile oedipice; nici, în fine, nu erau dușmanii împăraților și ai statului. Trebuind în genere risipite acele prejudiții, pe care păgânii le aveau față de noua credință. Aceasta se putea dobândi numai prin aceea, ca păgânii să fie făcuți să cunoască noua credință, deoarece aceste prejudiții în cea mai mare parte proveneau dela neștiință. De aceea apologeții expun pe față învățătura și regulele, obiceiurile și datinele și în genere chipul moral al creștinilor. Din împlinirea prorociilor, din superioritatea învățăturii creștine, din manifestarea credinții în viață, din viața înaltă morală a creștinilor, din filantropia lor, din smerita lor răbdare și din moartea mucenicească — ei se silesc să dovedească adevărul creștin. Dar după aceea ei trec și la atac. Apologia devine polemică. Absurditatea idololatriei, moralitatea zeilor, făcuți de mânile meșterilor imorali și păziți de oameni imorali, de mituri imorale, din care se alcătuia mai ales învățătura păgână; imoralitatea artei, care expune în văzul tuturor toate turpitudinile; frica, care domnea în viața păgânilor și care singură de sine alcătuește o beznă de imoralitate: toate acestea se puneau fățiș și tăios păgânilor. Dar apologeții nu se opriră nici aicea. Ei își dădeau seama nu numai de acea latură a păgânismului, prin care acesta se deosebea de creștinism, ci și de aceea, prin care el se apropia de creștinism. Ei nu tindeau să mărească prăpastia și așa destul de mare dintre creștinism și păgânism, ci voiau să apropie după putință, păgânismul de creștinism. Din această pricină ei se sileau să găsească în păgânism nădejdi creștine, să arate asemănări în învățătura vechilor înțelepți cu învăță-

tura creștină, să găsească în lumea păgână preînchipuiri și preziceri ale creștinismului. Nouă, adevărat, ni se poate părea ciudat, dacă Iustin Filosoful amintește păgânilor, că ei au înaintea ochilor chipul crucii, pe care ei îl disprețuesc așa de mult, pretutindenea în armele lor, la ferestrele și ușile lor, în statura dreaptă a omului, ba chiar și pe steagurile și pe semnele lor de biruință; dar și în acest joc de imaginație, mulțămită căria Iustin înfățișază păgânilor crucea, ca ceva demult cunoscut lor, care își are prototipul său chiar în natură și în viața omului, se cuprinde un sens adânc. Iustin în fond merge pe aceeași cale, pe care a mers și ap. Pavel în Atena, când s'a folosit de inscripția de pe un monument păgân, care glăsuia: „Dumnezeului celui necunoscut", și a început să propoveduiască păgânilor pe acest Dumnezeu necunoscut. Dar Iustin a știut să fundeze și altmintrelea menirea primară a omului anume pentru creștinism, — menire, din care singure de sine s'au ivit în păgânism toate indicațiile inconștiente despre el, — și anume învățătura despre Logos — Cuvântul (Ioan, I, 1), de care se folosește el în acest caz. In Hristos Logosul s'a făcut trup. Dar în timp ce creștinii își aveau Logosul lor, pe Domnul Iisus Hristos, părți singurite din acest Logos, semințele Logosului, erau semănate și în toată lumea păgână. Și, acolo, în acea lume păgână, Logosul a lucrat prin înțelepți, prin poeți și prin legiuitori. De aceea ecouri de ale adevărului creștin se aud în poemele și scrierile păgâne; de aceea multe principii de înaltă moralitate se întâlnesc și în legiuirile păgâne. Deasemenea și oamenii mari ai păgânilor, eroii lor virtuoși au devenit ca atare, mulțămită Logosului. Toate acestea

alcătuesc oarecum o parte de creștinism în păgânism, și păgânii trebue să găsească în aceasta îndemn pentru primirea deplinătății acestor daruri ale creștinismului. Incă și mai hotărît vedea în păgânism stadiul de pregătire pentru creștinism epistola către Diagnet. Răspunzind la o întrebare, adesa ridicată de păgâni: pentruce Dumnezeu a trimis așa târziu pe Fiul Său, autorul epistolei dovedește, că lumea trebuea să se maturizeze pentru această solie. Negreșit, noi întâlnim și astfel de apologeți, apologiile cărora trec aproape cu totul la polemică, ca, de pildă, apologia lui Tațian, care vede în păgânism numai prostie și corupție și nu admite nimic bun în operile sale. Dar acestea n'au fost decât escepțiuni. In genere, în toată apologetica acestui timp răsună tonul unei iubiri atrăgătoare, care expresia cea mai minunată și-a găsit-o în minunata epistolă către Diognet, nu odată pomenită până acum. Apologeții nu voiau să respingă, ci să atragă, și s'au folosit pentru aceasta de acele puncte înrudite, pe care ei le puteau găsi în păgânism și în sufletul păgânilor. Dacă creștinismul în ochii păgânilor era ceva protivnic orcărei omenii, apoi ei dovedeau, că anume el este adevărul omenesc, deoarece, după frumoasa expresiune a lui Tertulian, „sufletul omenesc din fire e creștin".

Ar fi în cel mai înalt grad interesant de știut, ce impresiune au făcut asupra păgânilor aceste apologii. Din nefericire, nu avem în această privință nici un fel de date. Insuși Celsus, pe vremea căruia existau deja un șir întreg de apologii, le dă așa de puțină atențiune, încât te miră de se poate spune, că le-a citit. Dar e limpede, că deja era imposibil de ignorat o religie, care cu așa putere pășea pe

câmpul de luptă. Orce ignorare era acum imposibilă. Dacă în prima jumătate a acestui veac păgânii culți mai socoteau încă, că e sub demnitatea lor a se ocupa cu asemenea superstiție barbară, după părerea lor, apoi acum nu mai era așa. In Roma discută cu Iustin despre creștinism filosoful Crescentie, dar, negreșit, numai ca să facă imediat denunț și să combată pe adversarul său prin o sentință de moarte, nefiind în stare să-l combată cu temeiuri raționale. Retorul Fronton, dascălul împăratului Marc Aureliu, unul din oamenii vestiți ai timpului său, care stătea mai presus de toți contimporanii, dascal de eloc-vență, care-și disputa întâetate cu Cicerone, a crezut deasemenea necesar să întrebuințeze iscusința sa pentru a ataca pe creștini. Aceasta a fost cea dintâiu scriere păgână polemică, de care auzim, dar după care urmă îndată scrierea lui Celsus, mult mai voluminoasă, închinată înadevăr studiului creștinismului. Lucian, un satiric, care se bucura de un mare renume printre cititori, deasemenea și-a bătut joc de creștini, și însuși împăratul nu putu la ocazie să nu pomenească de dânsul în „Monologurile“ sale. Dacă osândirile lor sunt și nefavorabile, și adesa chiar îmbibate de ură puternică, totuși ei mărturisesc, că creștinismul începuse a deveni o putere simțită și în viața duhovnicească a acelui timp.

Comunitățile creștine cu deplinătatea vieții lor, cu energia credinței lor și a iubirii nu puteau să existe în lumea păgână fără să nu exercite vreo înrâurire și asupra lumei exterioare, asupra vieții și părerilor păgânilor ce-i înconjurau. Imprejurul fiecărei comunități se formase, așa zicând, o atmosferă creștină, așa că deja și atunci încetul cu încetul

toți începură să respire aer creștin. Dar deși acest proces e firesc singur de sine, totuși e greu, chiar aproape imposibil, cel puțin pentru acea vreme, la care se referă cel puțin începutul, a arăta sau chiar și numai a spune, ce progrese a făcut. El are un caracter prea duhovnicesc, ca să poată fi măsurat sau ca să se poată afirma, că cutare sau cutare schimbare se săvârșise în lumea păgână deja sub influența creștinismului. Dedinafară, în genere, nu se putea încă observa nimic. Chiar câteva decenii de ani trecând, în timpul lui Tertulian, orașul își purta încă vechea sa fizionomie păgână. Chipurile idolilor se vedeau pretutindenea pe uliți, pe piețe, prin prăvălii și prin case. Dar această creștinizare exterioară putu sosi numai atunci, când creștinismul deveni forță dominantă. Dimpotrivă, noi și acum ne izbim în lumea păgână de o serie de fenomene, care sunt străine duhului păgânismului antic și, din potrivă, sunt izbitor de asemănătoare cu duhul creștinismului.

Să ne închipuim mai întâiu de toate următorul fenomen interesant în cel mai înalt grad. Pentru duhul antic omul aparte nu alcătuește scopul, ci servește numai ca mijloc pentru realizarea unei idei, și anume a ideei de stat. De aceea el avea importanță numai întruatâta, întrucât corespundea acestei idei. In sine el e o nimica, dar căpăta oare-care importanță numai prin destinația sa pământească. Deaceea femeea era nimica, copilul nimica, robul nimica, deoarece aceștia nu dădeau nimica pentru ideea de stat. Numai cetățeanul înfățișa ceva, numai el avea anumite drepturi. In creștinism, dim-

potrivă, fiecare om, ca om, și independent de menirea sa deosebită pământească, însemna deja ceva. Sfântul Duh voea mântuirea fiecărui suflet în deosebi. In orce caz el crea o împărăție, împărăția lui Dumnezeu, dar ca împărăție a persoanelor sfințite și fericite. Templul, care se zidea de Duhul Sfânt, era compus din pietre vii, și fiecare suflet aparte iarăși era singur de sine un templu. Fiecare om aparte alcătuia un scop, în scopul general al împărăției lui Dumnezeu. Anume acest fenomen îl și avem noi în vedere, deoarece anume în acest punct păgânismul se apropie mai mult de creștinism; în contrast cu adevăratul și desăvârșitul duh al păgânismului antic deja și în concepția lumii păgâne persoana primea din ce în ce mai multe drepturi, omul începea și așa a se prețui ca om.

După aceea situația femeei. Drepturile femeilor se evidențiau tot mai mult atât în dreptul conjugal și matrimonial, cât și în alte privinți. Acum și femeea putea cere divorț sau despărțirea de bărbat pe motive de infidelitate din partea lui, și nu numai bărbatul, ca mai înainte. Aceste schimbări ce se produceau erau și mai vădite cu privire la copii. Romanul de crojala veche arăta puțină iubire către copiii săi. „Dacă copilul moare mic, apoi romanii se mângâiau îndată; dacă el moare în leagăn nici nu se întristează deloc“, zice într'un loc Cicerone, și când a murit copilul fiicei sale, atunci el a vorbit despre aceasta foarte rece[29]). Dincontra, cât de duios este Marc Aureliu cu nepoții săi? Cât se întrista el, când erau ei bolnavi? Cât de îngrijorat vorbește el

29) Tusc. I, 39 ad Attic. X, 18, 1.

în scrisorile sale despre tusa, de care suferea mitiș
telul și drăguțul său Antoniu? „Micul cuibușor îl
preocupa în mijlocul grijilor statului“ și prietenosul
ritor Fronton nu întârzie să prezinte salutare „micilor
și drăguților mititei“ și să roage pe Marc Aureliu,
„ca el din partea sa să strângă grăsuțele lor mânuțe“ [30]).
Dacă copilul până acum era fără drept și se afla cu
totul în stăpânirea tatălui, care putea să facă cu el
tot ce voia, chiar să-l ucidă sau să-l arunce, apoi
acum stăpânirea tatălui sufere o mărginire conside-
rabilă. Către copiii aruncați, după dreptul antic, tot
celce-i creștea se putea raporta ca și către robii săi.
Traian statornici, ca ei să fie liberi. Alexandru Sever
dădu tatălui dreptul să ceară înapoi copilul său cu
condiția să întoarcă cheltuelele făcute cu creșterea
lui. In genere acum se refereau către copii cu mult
mai multă îngrijire. Anumiți filosofi sfătuiau pe mame
să alăpteze singure pe copiii lor, ceeace demult con-
tenise în clasele înalte [31]). Există inscripții, în care
mama se fălește cu aceea, că ea singură și-a alăptat
copiii săi, sau fiul se laudă cu mama sa, pe monu-
mentul de pe mormântul ei, că ea a fost deasemenea
și manca lui [32]). Educația copiilor devenise acum temă
drăgălașă de discuție; în puține vremi s'a vorbit așa
de mult și s'a scris despre educația copiilor, ca pe
vremea Antoninilor. Acum se preocupau și de soarta
copiilor saraci. La împărțirea de pâne copiii până
acum nu primeau de obiceiu nimica, iar acum și
copiii primeau *tessera* lor. Intâmplător se făcea aceasta
și înainte, dar din timpul lui Traian asemenea ra-

30) Fronto ad Marc. Caes. IV. 12.
31) Gellius, XII, 1.
32) Or. 2677. — Mommsen, Insc. Neap. 1092.

porturi față de ei deveniră regulă. Dar mai remarcabil decât orce fu institutul pentru creșterea copiilor saraci, care început de împăratul Nerva, a fost desvoltat cu deosebire de Traian și după el [33]). In Roma, împăratul porunci să alăpteze și să crească 5000 de copii, și un mare număr deasemenea prin toate orașele Italiei, ba chiar și în Africa. Din monumentele ce, din fericire, ni s'au păstrat, căpătăm o idee complectă despre asemenea instituțiuni. Orașului Beleia din apropierea Placenției împăratul îi dădu bani pentru îmbunătățirea ogoarelor sale. Pentru aceasta pe proprietatea de pământ se puse o rentă de 25.000 sesterții (cam 10.000 lei). Din această sumă trebuiau să primească 245 din tinerii ceice atingeau vrâsta căsătoriei, lunar, fiecare câte 16 sesterții (cam 34 lei anual); 34 de fetițe, fiecare câte 12 sesterții (anual, cam 25 lei), și deasemenea trebuiau să crească doi copii. Tinerii primeau acest ajutor înainte de etatea de 18 ani, la care etate ei puteau intra în legiuni, iar fetițele înainte de etatea de 14 ani. Adrian și Antoniu măriră încă și mai mult aceste instituții. Comod și Pertinax le nimiciră, iar Alexandru Sever le restatornici iarăși. Negreșit, aceste instituții aveau și o latură politică, cum se vede din aceea, că numărul copiilor ajutați era așa de mare. Aici se avea în vedere intenția de a crește pentru armată o generațiune sănătoasă. „Cei crescuți de tine vor intra cu simbrie la tine și vor umplea lagărul tău", laudă Pliniu pe Traian în panegiricul său [34]). Dar instituția

33) Vezi în genere despre această instituție pe Henzen de tabula alimentaria Bae Cianorum (Annl dell inst. di Corresp. arch. 1844 S. 1 — 111). Peter, Gesch. Roms III, ff. 514.

34) Paneg. 26.

asta nu era numai simplu politică, și într'însa nu se poate să nu zărim imfluența umanității. Când Antoniu s'a lipsit de soția sa Faustina, atunci el nu găsi nimic alta ca să-i cinstească memoria, decât înființarea unui așezământ pentru creșterea copiilor săraci (pellae Faustinianae). Tot un asemenea institut înființă și Alexandru Sever în cinstea mamei sale Mammeea (pueri Mammaeani)[35]). Asemenea așezeminte se înființau acum și de către persoane particulare. Pliniu, de exemplu, jertfea unui asemenea institut din Coma câte 30.000 de sesterții anual[36]). In Terracin o matronă bogată întreținea 100 de copii saraci și sacrifica în acest scop 1.000.000 de sesterții[37]). Toate acestea pentru lumea antică era un fenomen cu totul nou, și că atmosfera duhovnicească începea să devină cu totul alta, aceasta ne-o arată cu deosebire clar un basorelief de pe Columna lui Traian, care înfățișază pe împăratul împărțind daruri copiilor saraci.

In genere, deacum înainte, găsim tot mai multe urme de fapte de milă și iubire la păgâni. Pliniu a dăruit mancei sale o proprietate, care l-a costat peste 100.000 de sesterții. El îmormântă pe fiica prietenului său[38]), dărui orașelor, cu care se afla în legătură, biblioteci, ceeace el socotea că e mai bine decât organizarea de jocuri de gladiatori, sau întemeă pentru ele școli[39]). Despre filantropie se pomenește chiar și în inscripții. Un negustor de erburi sacre (aromatarius) dintr'un mic orășel italian testă orașului 300

35) Capitol. Anton. c. 8. Lampridius : Severus.
36) Ep. I, 8; II, 5; V, 7; VII, 18.
37) Or. 6669.
38) Ep. VI, 3; VI, 32.
39) Ep. I, 8; VII, 18.

de oale cu diferite ierburi și 6000 sesterții, ca să se împartă saracilor leacuri fără plată; și pe o inscripție de mormânt citim cuvintele: „fă binele, pe care tu ai să-l primești iară“ [40]). Că dealtmintrelea această dispoziție sufletească era încă cu totul departe de a fi generală, aceasta se poate vedea din observația întâmplătoare a lui Pliniu, unde el toate faptele amintite le numește „folositoare, dar nu prea populare“. Poporul, evident, iubea încă mai mult jocurile de gladiatori.

Se îmbunătățise puțin și soarta robilor. Pliniu se poartă cu robii săi cu totul altmintrelea, decât cum se purtase cu ei mai înainte Caton. Dacă robii lui Caton trebuiau să lucreze ferecați și ca loc de dormit le servea un staul de boi, apoi la proprietățile lui Pliniu nici un rob nu mai lucra în lanțuri; el le îngăduia să-și dobândească proprietate și chiar sta la masă cu libertinii săi. El nu se rușina să-și exprime întristarea când murea un rob și nu-și stăpânea chiar nici lacrămile, deși cu acest prilej zicea: „știu că nu toți cugetă așa, ca mine, că mulți în pierderea unui rob văd numai o pagubă materială și se socot chiar mai înțelepți și mai superiori în această nesimțire [41]). Incă și mai importantă decât aceste expresiuni ale unei persoane particulare, este împrejurarea, că acum și legea începe a lua pe robi sub protecția sa. Adrian interzise de a mai ucide pe robi după capriciu. Ei trebuiau trași la judecată și a-i osândi la pedeapsa cu moarte numai în acel caz, dacă se dovedeau vinovați. El opri de a vinde

40) Or. 114; Or. 6042.
41) Plin. Ep. V, 19; II, 6; III, 19; VIII, 16, 19.

pe robi și pe roabe pentru meserii necinstite. Ergastulii (adecă acei muncitori din temnițele, în care se închideau robii pentru muncă silnică) se nimicesc și legea, care încă sub Neron condamna la moarte mulțime de oameni cu totul nevinovați, anume acea lege, după care dacă stăpânul era ucis și ucigașul nu se găsea, atunci toți robii, care trăiau cu el sub același acoperiș, trebuiau să fie supuși la torturi, fu mărginită la condiția, că pedepsei cu moartea se supuneau numai aceia, cari erau așa de aproape de el, încât puteau să fie martori chiar crimei. Robii puteau acum în anumite cazuri să se admită ca martori. Ei se puteau folosi de proprietatea lor, ba chiar să dispună în testamentele lor de jumătate din averea lor. Toate acestea iarăși erau ceva nou și dacă ne amintim, cum privea la robie Platon și Aristotel și chiar Cicerone, atunci ne mirăm de tonul cu totul altul al cuvintelor marelui și învățatului jurist Ulpian de pe timpul Antoninilor: „după dreptul natural, toți oamenii sunt născuți liberi; ce se atinge de dreptul civil, apoi deși robii se consideră drept nimica, apoi nu-i tot așa și după dreptul natural, deoarece în puterea acestui drept natural toți oamenii sunt deopotrivă“ [42]). Asemenea expresiuni despre egalitatea tuturor oamenilor, și anume că toți oamenii sunt frați, toți sunt concetățeni, le întâlnim adesa în acest timp. Ele au început să devină moștenire obștească și nime nu le-a rostit mai determinat, ca împăratul Marc Aureliu. „Dacă noi avem un duh comun cu ceilalți, – zice el în unul din „monologurile“ sale, – atunci

42) Ulpian. Dig. I, 1. 4. Vezi despre toată partea aceasta pe Becker Marquardt Handb. d. röm. Alterthumer V, 197 ff. Overbeck op. cit. p. 170.

avem și o minte comună cu ei, care ne face ființi rationale. Dacă aceste însușiri sunt comune, atunci e comună la noi deasemenea și rațiunea, care ne învață ce să facem și ce să admitem, și atunci avem deasemenea și lege comună. Dar dacă e așa, atunci noi toți suntem concetățeni și toată lumea este oarecum un singur stat".

Incet-încet și munca liberă începea să capete mai mult spațiu și să dobândească tot mai multă cinste. Anume la acest lucru contribuiră corporațiile de meseriași, care de pe vremea lui Alexandru Sever și Caracalla se bucurau de libertate deplină și curând ajunseră la o înaltă înflorire. Și în acest domeniu legislațiunea devine deasemenea tot mai mărinimoasă și mai omenoasă.

Toate acestea nu mai erau antice. Acestea erau primele adieri a unei lumi nouă, a unei ordine sociale nouă, pe care le simțim transpirând din ele. Dar în ce grad această desvoltare se afla deja sub influența duhului creștinismului, aceasta e o întrebare pecât de interesantă, tot peatâta și de grea. Unii istorici presupun, că în această prefacere, care devenea tot mai simțită, trebue să vedem roadele creștinismului[43]). Toate acestea ei le atribue influenței Bisericii creștine, împletind din aceste evenimente cunună slăvită pentru fruntea ei. Dar dacă Biserica ar fi avut deja atuncea așa influență adânc copleșitoare asupra

43) Aici se referă în deosebi Champagny: Histoir des Antonis. Deasemenea Schmidt, Essai historique sur la societé civile dans le monde romain et sur sa transformation par le christianisme. Strasb. 1854; Thiersch: Politik und Philosophie unter Trajan und Hadrian und den beiden Antoninen. Acești doi scriitori merg în această direcție prea departe. Din contra, Owerbec în locul indicat înclină să micșoreze influența creștinismului.

vieții lumii păgâne, asupra legislaturii romane, apoi ar fi fost în realitate neînțeles, pentruce prefacerea deplină a statului din păgân în creștin s'a săvârșit așa de încet. Cu deosebire e remarcabil aceea, că însuși creștinii acelui timp priveau lucrurile altmintrelea. Reformele umane în lăuntrul păgânismului, expuse mai sus, nu s'au furișat neobservate de ochiul vigilent al lui Tertulian; el pomenește de dânsele în Apologetica sa, dar nu în scopul de a dovedi prin aceasta influența creștinismului; ci presupunând independența lor în păgânism, se servește de aceste fenomene numai ca să dovedească, că și în desvoltarea firească sunt tendințe spre creștinism, că, după expresiunea sa, „sufletul e din fire creștin". Dacă mai adăogăm la aceasta, că toată această prefacere a vederilor păgâne începute deja mult mai înainte de a se putea cugeta la influența spiritului creștin, deoarece prefacerea se poate urmări chiar pânăla timpurile lui August; dacă se are în vedere, că izvorul ei se poate limpede vedea în filosofia stoică, care domnea pe atuncea în cercurile largi ale societății, apoi prin aceasta se va arăta, că între aceste reforme umane și înoirea creștină era încă o mare deosebire. Iar în cazul acesta nu rămâne nicio îndoială despre aceea, cum trebue să privim la fenomenele expuse. Aicea noi avem aface cu desvoltarea independetă, cu care lumea păgână mergea întru întâmpinarea creștinismului, întocmai precum mai înainte înlăuntrul păgânismului se desvoltase universalismul, care mergea întru întimpinarea universalismului creștin. Noi și aici vedem căile lui Dumnezeu, pe care el a dirijat pe păgâni către Fiul Său, și aici noi deasemenea cunoaștem, că venise plinirea vremilor.

Dar dacă noi aicea vedem o tendință, care nu s'a format sub influența creștinismului, ci paralelă cu creștinismul, apoi se naște după asta întrebarea: unde-i punctul, în care se întâlnesc ambele aceste curente și unde mișcarea din sânul păgânismului cade sub influența mișcării creștine și se botează de aceasta din urmă? De la sine se înțelege, că punctul acesta nu se poate indica exact, deoarece asemenea cursuri duhovnicești se săvârșesc multă vreme în adânc, așa zicând, sub pământ, înainte de a deveni vizibile și a apărea la suprafață. Nu se poate indica această influență nici în timpul lui Marc Aureliu. Chiar nici la Cels, unde ne-am fi așteptat să o găsim, nu întâlnim nicio umbră a ei. Cels se raportă către creștinism (deși el contra voinței sale trebuea să se raporteze cu respect către puternicia lui) încă tot cu un curat desgust. Dar trecând câteva decenii, influența lui se putea vedea bine. In saloanele Iuliei Domna, talentata soție a împăratului Septimiu Sever, care adunase în jurul său un cerc de filosofi, ritori și juriști, se recunoștea deja, că creștinismul cuprinde în sine așa ceva, ce lipsea păgânismului și se ridică întrebarea, cum s'ar putea trece aceste însușiri ale creștinismului asupra păgânismului și cartea, făurită în acest cerc de Filostrat: „Descrierea vieții lui Apolon Tianul", trece deja la prorocii păgâni, ca să nu zicem la Mesia păgânesc, trăsăturile chipului disprețuitului Iisus, împrumutate din Evanghelie. Dar dacă nici atunci nu se mai putea nega influența creștinismului asupra felului de a cugeta al păgânilor, apoi, după părerea noastră, nu va fi nicidecum o îndrăsneală să admitem, pe vremea lui Marc Aureliu, o influență înceată, imperceptibilă, dar de fapt existentă. Dar chiar de ar

voi cineva să nege această influență în timpul de care vorbim, apoi totuși nu mai e lipsă de simtome, care arătau ce putere a devenit creștinismul. Pentru întâia oară lumea păgână începu să tremure de teama, că acest creștinism, până acum așa de disprețuit, poate să triumfe în lume. Trebue numai a citi pe Cels, ca să simți acea alarmă, cu care el privește la massele de creștini, adesa pomenite de dânsul. El deja-și închipuia, că ei triumfă și apoi își închipue limpede grozava catastrofă, în care trebuia să piară statul roman. Barbarii vor învinge pe împăratul rămas singur și vor ajunge să domine, și atunci nu va mai rămânea nimica nici din cultul păgân, nici din adevărata înțelepciune[44]). Această îngrijorare, stârnită chiar în lumea păgână, această presimțire neagră de a cădea sub steagurile nouei puteri religioase, fu, între altele, și ceeace făcea să se ațiță mereu furia poporului contra creștinilor. Mari nenorociri cercetară pe vremea lui Marc Aureliu statul. In răsărit, parții pustiiră hotarele imperiului. Când se izbuti a-i respinge și chiar a recuceri Mesopotamia, pierdută de Adrian, atunci armata aduse din orient o grozavă molimă, care molipsi tot imperiul, răpi jertfe nenumărate și pustii ținuturi întregi. La acestea se adaose o foamete nu mai puțin grozavă și când puterile și bărbăția poporului erau deja slăbite de aceste două bice grozave, în provinciile dunărene izbucni războiul marcoman, unul din cele mai grele războae, ce i-a fost dat Romei să poarte. Acestea au fost cele dintâiu războaie din marea năvălire a popoarelor, care aducând cu sine nenorociri și devastări, înaintau

44) Orig. c. Cels. VIII. 68.

spre hotarele imperiului. In aceste vremuri de nevoe păgânii căutau ajutor la zeii lor; însuși împăratul porunci să facă rugăciuni și să aducă jertfe. Poporul fanatic întărâtat, vedea în aceste nenorociri mânia zeilor, și această mânie trebueau să o răscumpere creștinii. Mai osârduitor ca orcând se răspândeau zvonurile despre uriciunile săvârșite de creștini, zvonuri, care pe alocurea își găseau o aparentă comfirmare prin mărturisiri smulse în urma torturilor și care chiar și pentru un astfel de om, ca Fronton, alcătuia obiectul de căpeteniie al jalbelor. Pentru a potoli mânia zeilor, era de novoe ca cu orce preț să se stârpească niște oameni așa de necredincioși și răi.

Contra tuturor acestora creștinii se adresau la iubirea de dreptate a împăratului. Ceeace ei cer și roagă nu este propriu recunoașterea lor, nu este încă deplină libertate a religiei. Această idee stă încă pe al doilea plan și pe planul întâiu apare vădit numai la apologeții veacului al treilea. Ei cer numai aceea, ca dreptatea împăratului să pună capăt prigoanelor nedrepte și prejudițiilor. „In numele celor pe nedrept urâți și prigoniți dau eu, Iustin, unul din ei, această cuvântare și închinare cu fruntea pânăla pământ. Voi auziți cum pretutindenea vă numesc toți piosul și filosoful, păstrătorul dreptății și iubitorul de învățătură. Și dacă voi sunteți în adevăr astfel, apoi aceasta se va vedea. Eu n'am venit pentruca să vă lingușesc cu această scriptură și să vă vorbesc după placul vostru, ci am venit să cer, ca voi să judecați despre noi după regulele conștiinței și a deplinei și fățișei dreptăți, iar nu simplu după prejudecăți, din dorința de a plăcea oamenilor sau sub influența clevetirilor.

Dacă voi ați făcut aceasta, atunci înșivă ați rostit osândă asupravă. Noi socotim că dela nimenea nu avem de suferit răul, dacă nu suntem acuzați de crimă. Adevărat, voi ne puteți ucide, dar niciodată nu ne puteți aduce vătămare. Această rugăminte nimenea nu o poate socoti nesocotită sau obraznică. Noi cerem, ca învinuirea îndreptată contra noastră să fie supusă cercetării și că numai după aceea să fim pedepsiți cum vom merita. Dar dacă nu se poate aduce nimic contra noastră, atunci mintea sănătoasă oprește, ca voi, pentru zvonuri reie, să faceți nedreptate unor nevinovați sau, mai bine, vouă înșivă, deoarece atunci voi ușor puteți să apăreți ca om, care acționează nu cum cere dreptatea, ci după patimă".

Rugămintea aceasta era întemeiată și creștinii erau prea convinși în dreptatea cauzei lor, ca să nu poată aștepta dreptate dela un astfel de împărat, ca Marc Aureliu. Dar ei s'au înșelat. Anume sub Marc Aureliu prigoana a devenit mai puternică decât oricând. Ei se rugau pentru pace, iar împăratul nu putea, după situația lui personală, precum și după situația imperiului, să le răspundă altmintrele, decât cu războiu.

CAPITOLUL XXXIX.

PRIGONIRILE SUB MARC AURELIU ŞI PRIMELE SEMNE ALE BIRUINŢEI.

◆◆◆

Şi veţi fi urâţi de toţi pentru numele meu. Dar celce va răbda până însfârşit, acela se va mântui. Mat. X. 22.

MARC Aureliu a fost unul din cei mai talentaţi împăraţi, care au stătut pe tronul imperiului roman. Marea seriozitate, care mergea până la un fel de boală, şi conştiinţiozitatea alcătuesc trăsăturile de căpetenie ale caracterului lui. Acesta a fost împărat după datorie, deoarece la acest post îl puseseră zeii şi el trebuia să împlinească această datorie. Vrednicia împărătească era pentru el o datorie, pe care el trebuia să o înplinească şi pe care el o ocupa fără recompensă, deoarece propriile sale nevoi şi le satisfăcea din casa sa particulară. Cu toate adversităţile vieţii, şi el a trecut prin multe: a păstra pacea sufletească, a fi sincer faţă de sine însuşi, drept şi blând cu alţii, a păstra în toate măsura şi a urma glasul conştiinţei, a nu da atenţie la laude sau grăirile de rău ale oamenilor, – acestea au fost cerinţele, pe care el şi le impunea singur. Chiar până la sfârşitul vieţii sale el a muncit pentru inobilarea propriei

sale stări morale. Cugetările sale (12 cărți „către sine însuși“, care alcătuesc un fel de memorii zilnice, pe care parte din ele el le-a scris în timpul neliniștei războiului, „în pământul Cuazilor“) servesc drept mărturie neîndoelnică despre aceasta. El statornicește în ele un înalt ideal și, spre cinstea lui, trebue să spunem, că el a tins serios către acest ideal. Omul în ochii lui este ființă creată pentru activitate general folositoare și are datoria să se îngrijească necontenit de binele comfraților săi, fără a se uita și a aștepta laude și mulțămite. „Dacă tu ai săvârșit binefacerea și altul s'a folosit de ea, de ce cauți al treilea lucru și anume slava oamenilor și recunoștința celuice s'a folosit? Nu-i destul oare pentru tine, că ai procedat după prescripțiile rațiunii? Mai vrei tu oare și răs-plată pentru tine? Asta ar fi tot una, ca și cum ochiul ar voi să ceară răsplată pentrucă a văzut și piciorul pentrucă a mers“. „Toți oamenii, zicea el adesea, sunt frați, și cei răi sunt numai niște rătăciți, care activează contra propriului lor bine“. „Oamenii sunt făcuți unii pentru alții, perfecționează-i, prinur-mare, sau sufere-i!“ Și anume acest împărat, care voia să sufere și pe oamenii cei răi, ca pe niște frați rătăciți, în care simțul dreptății era până la chinuire conștient, încât el zile întregi putea cheltui pentru cercetarea unei chestiuni de stat, pentru a nu prici-nui nimănui nedreptate, — anume un astfel de om' a trebuit să devină unul dintre cei mai hotărîți prigo-nitori ai creștinilor și prinurmare a trebuit să prici-nuiască cea mai mare nedreptate celor mai buni oa-meni ai statului.

Marc Aureliu era stoic și dacă virtutea smere-niei e străină întregei anticități, apoi despre filosofia

stoică se poate spune deadreptul, că ea trăia prin trufie. Religia împăratului era panteismul fatalist; dumnezeul lui era natura. „Ce se împacă cu tine, o, lume, aceea se împacă și cu mine; ce pentru tine e la vreme, aceea nici pentru mine nu-i nici târziu, nici devreme; toate mi-s de folos, ce aduc munții tăi. O, natură, din tine sunt toate, în tine sunt toate, către tine-s toate! Devotament îngâmfat hotărârilor soartei — iată în ce-și căuta el pacea: „Lasă-te fără împotrivire Parcheselor (zeițelor destinului) și lasă-le pe ele să împletească viața ta cu evenimente, cum le va plăcea lor". Idealul său moral Marc Aureliu socotea să-l realizeze prin propriile sale puteri. El credea în sine însuși și în realitate numai în sine. „Ajunge, zicea el, să credem în geniul, care se află în noi și să-l cinstești sincer; Înțeleptul se află în raport intim cu acela, care-și are templul său în el". „In fiecare clipă cugetă la aceea, că trebue să arăți un caracter tare, cum șade bine unui bărbat. Arată-te pe sineți înaintea călăuzirii Dumnezeului ce se află în tine, ca ființă matură după vrâstă, ca roman, ca împărat, ca soldat la postul tău, așteptând semnalul trâmbiței". Destul de lămurit se aude dela dânsul și zisa fariseului: „Mulțămescu-ți Doamne, că nu-s ca ceilalți oameni!" „Cugetă la aceea, — își zicea odată el în sine însuși, — că viața ta e desăvârșită, că tu ți-ai săvârșit lucrul tău. Cugetă la acele minunate ceasuri, pe care tu le-ai văzut, la acele bucurii și întristări, pe care tu le disprețuești, la acele multe onoruri, pe care tu le nesocotești, la lasa de mulți nerecunoscători, către care tu te-ai raportat cu bună dispoziție".

Pe un astfel de om, care se afla în asemenea

stare, cuvântul despre cruce, evanghelia despre păcat pentru păcătoși putea numai să-l respingă. Marc Aureliu era prea mult rob teoriilor sale filosofice, prea cufundat în negura școlii, ca să-și poată pleca auzul la predica fără iscusință a mântuirei. El era prea rece și mândru, ca să primească dela fericita credință a creștinilor altă impresie, decât impresia unei aiurări oarecare. In cugetările sale el se exprimă astfel despre creștinism: „Sufletul, zice el, trebue să fie gata la părăsirea trupului său, sau să se stingă, sau să se deslege, sau să continue un timp oarecare a exista împreună cu trupul. Dar această pregătire trebue să fie rezultatul servirei libere, iar nu a unei simple îndărătnicii, ca la creștini. Trebue puse în practică convingerile și destoiniciile așa, încât să convingi pe alții fără constrângere". Cu cât mai presus de mucenicii creștini se socoate pe sine împăratul? Ceeace-i silea pe ei la moarte, pentru el era neînțeles. Lui îi era greu să afle despre creștinism mai mult, decât povestea despre el zvonul și decât îi vorbea lui de el dascalul și prietenul său Fronton.

Că anume acest prim protivnic literar al creștinismului stătea așa aproape de dânsul, servește ca fenomen deosebit și pentru Marc Aureliu. Fronton era partizan savant renașterei așa de favorite atuncea. Anticitatea era de mare modă. Eneea era mai prețuit decât Virgiliu. Stilul lui Caton se prefera stilului lui Cicerone. Fronton era ritor. El avea mai multe cuvinte decât idei. Forma la el se cultiva pânăla lux. Cu cât se putea spune mai puțin, cu atât se declama mai mult. Dealtmintrelea Fronton

era om cu totul gingaș, omenos, serviabil, credincios prietenilor săi și în nenorocire, om nu fără simțire, pecât îi îngăduea retorica sa. El nu era omul entuziasmului; cu anumită liniște și răceală se ținea el de credința în zei, în providență și în viața fericită de după moarte. Dar cu deosebire se manifesta la dânsul conștiința mândră de sine a stoicului. Fiind acum în vrâstă înaintată și bolnav, mult întristat de moartea soției sale, zdrobit de perderea celor cinci copii ai săi, el totuși scriea astfel de rânduri: „Ceeace mă mângâe pe mine e aceea, că viața mea se apropie de sfârșit, se apropie de ținta sa. Dacă va veni moartea, atunci voi deschide liber conștiința mea și voi mărturisi, că în cursul vieții mele eu n'am făcut nimic așa, pentru care ar trebui să-mi reproșez, ca pentru un viciu sau lucru rău și rușinos. In mine nu se poate găsi nici o trăsătură de lăcomie sau infidelitate, ci, dimpotrivă, au fost nenumărate nevoințe de dărnicie, devotament, credincioșie și curaj chiar cu primejdia vieții. Eu am trăit în cea mai strânsă unire cu cei mai buni din frați. Onorurile la care am ajuns, nu le-am obținut pe căi urâte. Grija de suflet a fost la mine mai mare decât cea pentru trup și purtarea de grijă de știință a fost mai presus decât pentru interese. Eu am preferat să fiu sărac, decât să contez pe sprijinul altora; am preferat să sufăr lipsă, decât să cerșesc. Eu n'am dispus de prisosuri în chip risipitor; de câteva ori am fost în lipsă. Am căutat adevărul conștiincios și l-am ascultat cu bucurie. Eu am preferat să fiu mai bine uitat, decât să fiu lingușitor; să tac mai bine, decât să pozez; să fiu mai bine un prieten aruncat, decât clevetitor zelos. Eu

am făcut puțină stăruință și mi-am câștigat nu puține merite. Am ajutat cu râvnă pe ceice meritau și puțina recunoștință, ce am găsit, nu m'a împiedicat să fac altora atâta bine, cât am putut". Omului, care la sfârșitul vieții sale a făcut o asemenea mărturisire, negreșit, Evanghelia Mântuitorului păcătoșilor trebue să i se fi părut cuvânt cu totul neînțeles. El nu avea nevoe de niciun Mântuitor și unde l-ar fi putut găsi, trebuea să pășească contra lui cu dușmănie. Fronton totuși era numai tipul vremii sale. Ca el credeau și alții mulți, mai ales împrejurul împăratului. Multă vreme bănuită, multă vreme prigonită de foștii împărați, filosofia acum căpătase predominațiune deplină. Filosoful ședea acum pe tronul imperial, filosofii ocupau acum cele mai înalte funcțiuni de stat, cârmuiau provinciile. Pentru Biserică aceasta putea să aducă nu pace, ci numai luptă.

Dar pelângă simpatiile sau antipatiile personale, chiar înseși vederile și tendințele politice trebuiau să facă pe împăratul vrășmașul creștinismului. Statul era pentru el totul. „Ținta ființelor raționale – zice el – constă în a se supune rațiunii, legii statului și guvernului statului". „Ce nu aduce folos roiului de albine, aceea nu aduce folos nici albinei". Aceasta-i legea universului. Aducerea părții jertfă în folosul întregului constitue legea universului; tot așa și în stat. Ceice strică unirea cetățenilor în ochii lui sunt răsvrătitori. Deaceea el și în creștini putea vedea numai răzvrătitori. De conștiința persoanei a parte și de ceeace cere ea împăratul nu avea nicio idee. El era roman. Restabilirea virtuții romanilor și prin aceasta și a statului roman, asta era ideea lui fun-

damentală. „In fiecare ceas cugetă la aceea, că tot ce-ți stă sub mână să faci așa, cum se cuvine romanului!“ esclamă el sie însuși. In vederea acestora și creștinismul pentru el este numai o superstiție romană, de care trebue debarasat, ca iarăși să se facă loc adevăratului duh roman.

In anii primi ai domniei lui Marc Aureliu, poziția creștinilor e încă tot cea anteriboară. Prescripțiile lui Traian despre raportul către ei tot își mai păstrau puterea și numai diferite nenorociri, venite asupra statului, aprindeau mai puternic fanatismul păgânilor și funcționarii arătau mai puțină împotrivire cerințelor mulțimii. Cu deosebire puternic izbucni prigonirea în Asia Mică. Acum suferi mucenicia și cel din urmă ucenic al apostolilor, sf. Policarp. Proconsulul, cedând cerințelor mulțimii, hotărîse să dea la moarte mucenicească pe câțiva creștini, aruncându-i la fiarele salbatece sau arzându-i pe rug. Dar poporul adunat în amfiteatru ceru și moarte lui Policarp. „Jos ateii! Să fie găsit Policarp!“ Cu astfel de strigăte se adresară ei către proconsul. Policarp în timpul acesta se retrăsese în altă localitate. Cu toate acestea au fost prinși doi robi, din care unul în timpul torturilor a denunțat locul, unde se afla episcopul. Când soldați, trimiși să-l prindă, se apropiară de acea localitate, Policarp se afla în etajul de sus al casei și ușor ar fi putut fugi de acolo pe acoperișul caselor vecine. Când era sfătuit să facă aceasta, el refuză; „Ajunge! Facă-se voea Domnului!“ răspunse el și se pogorî liniștit jos pentru a se preda soldaților. El ceru numai timp de un ceas pentru rugăciune. Dar entuziasta evlavie îl reținu două ceasuri întregi, încât chiar și păgânii fură mișcați de aceasta. După

aceea bătrânul episcop fu ridicat pe un asin și dus în oraș. Intre acestea fu întimpinat de șeful poliției, care-l luă în careta sa și începu să vorbească cu el prietenește, zicând: „Ce-i aicea rău? Impăratul este Domnul nostu! Adă-i lui jertfă!“ Sf. Policarp la început tăcu. Dar când păgânii stăruiau, el răspunse: „Eu nu voi face, ce mă sfătuiți!“ Atunci cu înjurături îl aruncară jos din caretă, încât își vătămă un picior, dar bucuros, ca și cum nu i s'ar fi întâmplat nimica, merse maideparte. In biserică îl aștepta proconsulul, înconjurat de o mulțime nenumărată de oameni, adunați în urma vestei, că Policarp a fost prins. Proconsulul la început îi aminti de vrâsta lui înaintată, pe care el ar putea-o cruța, dând adorare geniului împăratului și alăturându-se la cei ce strigă: „Jos ateii!“ Cu privirea hotărîtă cuprinse episcopul mulțimea agitată și arătând cu mâna spre ea, iar ochii îndreptându-i în sus, zise: „Da, jos ateii!“ Dar proconsulul iarăși insistă către dânsul: „Inchină-te și eu îți voi da drumul: Blestămă pe Hristos!“ Atunci Policarp răspunse: „Sunt acum 86 de ani de când eu îi slujesc Lui și El nu mi-a făcut nimic rău. Cum pot eu să-L blestăm pe El, Impăratul meu și Mântuitorul meu?“ Deoarece proconsulul tot mai continua să stăruiască de el cu cuvintele: „Inchină-te geniului împăratului!“ apoi Policarp răspunse: „Dacă tu îți pui onoarea în aceea, ca să mă convingi să mă jur, cum zici tu, pe geniul împăratului, atunci tu, vădit lucru, că nu mă cunoști pe mine cine sunt. Ascultă dară: eu sunt creștin!“ Prin aceasta se spuse cuvântul hotărîtor și se puse capăt chestiunii. Proconsulul totuși se mai încercă încă să-l mântue, dacă episcopul va vorbi poporului să părăsească

cererea lui. Dar Policarp refuză și aceasta. „Ție sunt dator să-ți răspund, pentrucă noi avem poruncă să dăm cinstea cuvenită stăpânirei, care este de Dumnezeu rânduită. Mulțimea însă eu nu o socot vrednică, ca să-i dau socoteală". Inzadar proconsulul îl amenință cu fiarele sălbatece și cu rugul. Policarp rămase credincios mărturisirei sale și astfel sili pe proconsul să exclame: „Policarp singur se socoate pe sine creștin!" Atunci heroldul vesti asta, și tot poporul strigă: „Acesta-i învățătorul ateismului, tatăl creștinilor, vrășmașul zeilor noștri, care învață pe atât de mulți să nu aducă jertfe și să nu se roage zeilor". Atunci poporul se adresă aziarhului Filip, rânduitorul jocurilor publice, și ceru să dea drumul leilor asupra lui Policarp. Deoarece acesta refuză să facă aceasta din pricină că jocurile erau acum terminate, apoi poporul strigă, că el trebue ars. Indată poporul adună din cele mai apropiate ateliere de tâmplărie și de prin băi și ridică un rug. Policarp nu voia să fie legat la stâlp. „Lăsați-mă așa, — zise el; Celce-mi va da putere să sufăr focul, Acela îmi va da putere și fără ajutorul cuelor să stau nemișcat pe rug". După aceasta el se rugă cu glas tare: „Doamne, atotputernice Dumnezeule, Tatăl Domnului nostru Iisus Hristos! Eu te slăvesc pe tine, că m'ai învrednicit în ziua aceasta și în ceasul acesta să mă împreun la numărul mărturisitorilor tăi și să mă împărtășesc de paharul Hristosului tău". In timpul rugăciunii el fu cuprins de flăcări și-și dete duhul. Aceasta fu în 6 Aprilie, anul 166 [45]).

---

45) Despre ziua morții lui Policarp în timpurile mai nouă s'a scris tare mult. Astăzi majoritatea urmează lui Waddington, care într'un tratat foarte erudit (Mémoire sur la chronologie de la vie du rhéteur

Tot cam pe timpul acesta Iustin Filosoful pecetlui cu moarte martirică mărturisirea făcută de el în apologia sa [46]). Când a scris el a doua apologie a sa, știa bine, ce-l așteaptă. El povesti câtorva creștini despre torturile ce au dat motiv să scrie această apologie și apoi adaose: „Și eu mă aștept să fiu supus prigoanei lor și țintuit la stâlp". El cunoștea caracterul răsbunător al filosofului Crescent și zilnic avea înaintea ochilor, cât de ușor se pot supune creștinii la moarte. Crescent făcu denunț contra lui și el împreună cu câțiva creștini fu adus la judecata prefectului orașului, Iuniu Rustic. Iustin lămuri liniștit cine-i el și cu ce se ocupă; povesti cum el însuși a căutat adevărul și l-a găsit, iar acum comunică învățătura despre adevăr orcui vine la el. „Va să zică tu ești creștin?" – întrebă prefectul. Iustin răspunse: „Da, eu sunt creștin!" Și deoarece și ceilalți făcură aceeași mărturisire, prefectul se adresă din nou către Iustin și-l întrebă în bătae de joc: „Ascultă tu, celce te numești pe sineți învățat și te socoți că cunoști adevărata învățătură: dacă vei fi supus la biciuiri și decapitat, ești tu convins, că ai să te sui la cer?" „Eu nădăjduesc, răspunse Iustin, că voi primi darul cel binecuvântat al lui Hristos, dacă voi răbda toate acestea". „Va să zică tu socoți în adevăr, că ai să te sui la cer și acolo ai să primești răsplată?" – întrebă încă și mai batjocoritor prefectul. „Eu nu numai socot aceasta, dar și știu și sunt tare

---

Aelius Aristide) pune ziua morții lui în 23 Februarie anul 155. Gebgart (Ztschr. f. christl. Theol. 1855 S. 350) se pronunță pentru anul 155 sau 156. După părerea noastră, Vizeler în studiul său minuțios dă o determinare mai exactă. Vezi scrierea lui p. 34.

46) Compară Vizeler scrierea citată p. 104.

încredințat de aceasta", răspunse Iustin. Pentru prefect aceasta semăna a curată nebunie. Lui i se păru că nu trebue să se mai ocupe cu asemenea oameni. „Ca să nu mai lungim vorba, veniți încoace și aduceți împreună jertfă zeilor!" – zise el. „Nimenea din cei cu mintea sănătoasă, nu va părăsi adevărata cinstire de Dumnezeu pentru ca să cadă în ceva protivnic, – răspunse creștinul. „Dacă nu veți arăta supunere, veți fi fără cruțare supuși pedepsei", amenință prefectul. Dar creștinii răspunseră cu duh de creștinească bucurie: „Fă ce vrei, noi suntem creștini și nu aducem jertfă la idoli". Atunci prefectul rosti osânda: „deoarece ei nu vor să aducă jertfă zeilor și să dea ascultare poruncilor împăratului, trebue să fie biciuiți și torturați după lege". Cu cuvintele: „slavă lui Dumnezeu!" plecară mucenicii spre piața de judecată și acolo fură supuși la biciuiri și li se tăiară capetele cu toporul.

Trebue însă să ținem samă, că relațiuni mai amărunțite despre această prigonire avem numai când se vorbea de asemenea persoane deosebite, ca Policarp și Iustin; dar de vremece sunt nu puține indicațiuni și la aceea, că pentru Domnul au pătimit și mulți de aceia, cari n'au lăsat după ei amintire de mărturisitori, apoi din aceasta e vădit, că situația creștinilor era destul de strâmtorată încă din anii cei dintâi ai domniei lui Marc Aureliu. Insă ea cu vremea se înrăi tot mai mult. Ce anume făcu pe împăratul a viola pentru întâia oară prescripțiunile lui Traian, aceasta o putem găsi foarte ușor. Trebile statului deveneau tot mai rele. Adevarat, parții nu fuseseră înfrânți, și în toate părțile imperiului bântuiau epidemiile și foametea; războiul la Dunăre se

purta cu succese alternative și cerea sforțări extraordinare. Că și romanii sufereau înfrângeri grele aceasta se poate conchide din aceea, că mai târziu după terminarea războiului, Iasigii au întors 100.000 de romani, care fuseseră luați în robie. Odată lucrurile ajunseseră până acolo, că însuși împăratul cu toată armata fu aproape să fie luat prizonier de Cuazi. Mântuirea veni numai prin rugăciunea legiunii X, alcătuită aproape exclusiv numai din creștini. Când se părea că aproape totul e pierdut, creștinii se rugară Dumnezeului lor. Atunci se stârni o furtună groaznică, ploaia adăpă legiunele, ce suferiseră grozav de sete și cu ajutorul fulgerelor, tunetelor și grindinei, ce se vărsase ca un potop peste dușmani, acești din urmă fură bătuți. Istorisirea aceasta, cum există, este evident numai o simplă poveste, de oarece legiunea X încă sub Nerva și Traian purta numele de Fulminata, căpătat, se zice, din pricina evenimentului istorisit; istoricește se știe totuși, că oștirea împăratului, ce se afla în mare nevoe și primejdie de a peri de sete, a fost scăpată de o mare și neașteptată ploae. Mărturiile păgâne și operile sculpturale atribue mântuirea zeilor păgâni și anume lui Iupiter. Iar din partea creștinilor, natural, a putut să se formeze istorioara mai sus citată, de care se amintește deja la Tertulian [47]).

Războiul nu era încă terminat, când împăratul era amenințat de o nouă primejdie dinspre răsărit. Avidiu Cassiu, biruitorul parților, se răsvrăti și se proclamă împărat. Fără îndoială, întrecând pe împăratul cu talentele sale militare și fiind din fire extra-

47) Tert. Apol. 6. 5.

ordinar de energic, el putea, cu ajutorul armatei de Răsărit, deveni un pretendent periculos. Marc Aureliu deaceea cât putu mai repede închie cu popoarele dela Dunăre o pace nu prea favorabilă și grăbi spre răsărit. Avidiu Cassiu adevărat fu omorât, când împăratul era încă departe și astfel primejdia fu înlăturată. Totuși, împăratul găsi necesar să continue expediția sa, ca să restatornicească deplin ordinea în Răsărit. Ceeace el văzu și auzi acolo, nu fu tocmai îmbucurător pentru dânsul. In tot cazul, din acel timp spori dispoziţiunea posomorîtă a împăratului și anume el deveni cu deosebire mare râvnitor al cultului păgân, ceeace mai înainte nu se observa la el. Pretutindenea porunci el să se facă demonstraţiuni strălucite și să se aducă jertfe, iar în Grecia el fu consacrat în misterii. Intre acestea tocmai în Grecia se petreceau cele mai mari prigoane în contra creștinilor. Pretutindenea grecii, se jăluește Tatian, se întrec ca într'un ipodrom, să stârnească stăpânirea contra creștinilor, zicând, cumcă cei mai fără Dumnezeu dintre oameni trebue alungați de pe pământ "[48]). Dintr'o scriere a lui Cels putem vedea, ce anume se sufla împăratului. Creștinii ar fi fost vinovați de nenorocirile statului; ei singuri ar fi refuzat să dea ajutor statului atunci, când trebuiau încordate toate puterile pentru a se apăra contra dușmanilor. I se arăta cât de mult a crescut Biserica și ce masse compacte alcătueau creștinii. De va merge tot așa, i se spunea, apoi împăratul va rămânea singur, iar statul va ajunge pradă barbarilor. Față cu antipatia împăratului către creștini, pe care dascalii și prietenii

48) Tat. c. 4.

lui, de felul lui Fronton și a prefectului orașului Iuni Rustic, cunoscut așa de bine pentru prigonirile sal contra creștinilor, se silcau în tot felul să o alimen teze, — asemenea șoapte găsiră ușor primire la el Restatornicirea gloriei străbune a Romei și a statulu roman se purta pe dinaintea ochilor lui ca cel ma înalt ideal. Dar pentru a atinge acest ideal trebuea evident, să se stăpânească acești oameni protivnic Romei și statului roman.

Și iată, Marc Aureliu edă un rescript [49]), care trecu cu mult peste marginele celui al lui Traian. Adevărat, noi nu avem acest rescript în expunerea lui literală, dar apologetul Meliton îl numește barbar după cruzime. Deși în el nu se ordona o prigonire generală, totuși prescripțiunile cuprinse într'însul, că acuzatorii creștinilor trebue să intre în stăpânirea averei acestora, provocă o prigonire aproape gene= rală. Acum acuzațiuni după acuzații se ridicau nu numai de persoane particulare, care doreau să se folosească de averea creștinilor, ci și înșuși funcțio= narii se sârguiau să merite această răsplată a lui Iuda. Ceeace nu se întâmplase până acum, acum începu să se petreacă pretutindenea. Pretutindenea creștinii erau scociorâți, erau aduși la judecată, adesa în modul cel mai crud erau torturați și averea lor con= fiscată.

Cu cât prigonirea aceasta a fost mai crudă de= cât cele de mai înainte, ne putem face idee din citirea unei scrisori, în care comunitățile Lugdunu= lui (Lionului) și ale Vienei expun istoria suferințelor

49) Euseb. H. E. IV, 26. — Acta Symphor. Ruin 78 ff. Edictul citat acolo, pe care Neander îl socoate edictul lui Marc Aureliu în tot cazul nu e autentic.

lor [50]). Poporul începu prin a huli pe creștini, a arunca cu pietre în ei și a le jefui casele. După aceea au fost însfăcați câțiva creștini și cu ajutorul câtorva torturi și chinuri se încercau să smulgă dela ei mărturisiri. Cei mai mulți rămâneau neclintiți, iar unii cădeau, spre marea întristare a comunităților. Fu încă și mai rău faptul, că robii stăpânilor creștini, declarau sub torturi, că ar fi fiind adevărat tot ceeace se povestea despre urâciunile ce s'ar fi săvârșind de către creștini. Astfel în mânile păgâniior se aflau dovezi despre ateismul creștinilor și despre nelegiuirile lor, și astfel furia lor nu mai avea margini. Prin cele mai cumplite torturi se sileau ei acum să smulgă dela creștini recunoașterea acelorași fapte. Ei erau torturați zile întregi, până oboseau torturatorii, dar creștinii rămâneau credincioși mărturisirii lor. O fetiță plăpândă — Blandina — la toate întrebările răspundea numai: „Eu sunt creștină? La noi nu se face nimic rău!" Ea repetă aceste cuvinte tot timpul, cât i se aplică tot felul de torturi și pânăce, din pricina curgerii sângelui, abea își mai trăgea sufletul. Un băețaș, anume Pontic, suportă cu bărbăție toate torturile, cu toată vrâsta sa crudă (el avea numai 15 ani). Sora sa stătea alăturea cu el și-l îndemna să păstreze credincioșia. Episcopul Lionului, un bătrân de peste 90 de ani, anume Poten, la întrebarea Legatului: „Cine este Dumnezeul creștinilor?" El dădu răspunsul îndrăsnet: „Tu-l vei cunoaște, dacă te vei face vrednic de Dânsul". Din această pricină fu supus la așa torturi, încât după două zile muri în temniță. Aseme-

50) Euseb. H. E. V, 1. Prigonirea asta cade în anul 177.

nea exemple influențară așa de puternic și asupra acelora, care la început șovăise și căzuse, încât din nou începură să mărturisească pe Hristos. Deoarece pintre învinuiți se aflau și cetățeni romani, legatul se adresa mai întâiu cu întrebări la Roma și după porunca împăratului asemenea cetățeni erau uciși cu sabia, pe când ceilalți erau dați spre mâncare hiarelor sălbatece. Din toate părțile curgeau păgânii la această priveliște. Toți învinuiții mureau cu cea mai mare bucurie și după toți Blandina, care privind la moartea mucenicească a creștinilor, îndemna și îmbărbăta pe frații săi. Cu bucurie și cu slavoslovie păși și ea în arena muceniciei, ca și cum ar fi mers la nuntă, iar nu să moară sfâșiată de fiarele sălbatece. Infășurată în mreje, ea fu aruncată înaintea unui taur salbatec, care aruncându-o de câteva ori cu coarnele în văsduh, o omorî. Insuși păgânii mărturiseau, că nici o femee de a lor nu ar fi răbdat așa și comunitatea creștină adaoge: „așa s'a preamărit Hristos în aceia, care se păreau slabi și de nimica în ochii lumii?“ Trupurile mucenicilor fură arse și cenușa aruncată în Rona. „Acum vom vedea: învia-vor ei?“ – râdeau păgânii.

Tabloul, desfășurat aicea înaintea noastră, este numai unul din cele multe, în care a fost bogat acel timp grozav. Inzadar apologeții Meliton, Miltiade și Atenagora și-au ridicat glasurile lor. Prigonirea se întinse peste tot imperiul, fiind oarecum un început al prigonirilor generale de mai târziu. „Demonul creștinilor, – zicea triumfător Cels, – se izgonește din fiecare țară și cei consacrați lui se duc încătușați și sunt legați la stâlp. Demonul acesta sau, cum zici tu, Fiul lui Dumnezeu nu se răzbună

pentru sine". Cels vedea acum împlinindu-se asupra creștinilor prezicerea unui sacrificator al lui Apolon: „târziu macină morile zeilor", și râzind, arăta cum se împlinesc aceste cuvinte asupra adoratorilor unicului Dumnezeu! „La unii (la iudei), în loc ca ei să ajungă stăpânii lumii, nu li-a rămas nici un petec de pământ, nici turme; din voi (creștinii) însă, deși mai rătăcesc unii pe ici pe colea în taină, dar sunt căutați pentru pedeapsa cu moartea" [51]).

Cu toată bucuria pentru nimicirea creștinilor, la Cels totuși mai rămăsese, se pare, un simț tainic, că această prigonire nu i-a nimicit și nu-i va nimici. Altmintrelea la ce ar fi tăbărît asupra lor cu arma literaturii în mână? Este probabil în cel mai înalt grad, că anume către acest timp se referă vestita sau mai bine faimoasa lui scriere, pe care el a publicat-o sub titlul „Adevăratul cuvânt". Cu toate că nu o avem în întreaga ei expunere, (ea se zice, că ar fi fost nimicită mai târziu de creștini), dar ne putem face deplin idee despre dânsa din epistola lui Origen, îndreptată contra ei. Citindu-o, nu se poate să nu ne mirăm nu numai că Cels cunoștea așa de exact creștinismul, fiind cunoscător al V. și N. Testament, dar mai ales de aceea, cu ce pătrundere a găcit acest păgân propriul punct decisiv, și aici, aproape în cea mai veche scriere polemică contra credinței creștine,

51) Orig. adv. Cels. VIII, 39, 41, 54, 69. Acolo se găsesc extrageri din această scriere a lui Cels. Vezi despre situația deatunci a Bisericii mai ales pe Keim (Celsus wahres Wort. p. 268 ff.), căruia îi aparține meritul lămurirei depline a situației acelui timp. Inzadar Aubé. (op. cit. p. 342) se silește să abată această vină dela Marc Aureliu și a prezenta prigoana asta ca cu totul neîntemeată și contrară voinței lui Marc Aureliu.

din câte cunoaștem, se găsesc deja toate câte se expun contra ei și astăzi.

Folosindu-se de o tactică bine pusă la cale, Cels la început expune creștinismul atacului din partea iudeilor, pentruca apoi să pășească și însuși și să tăbărască atât asupra iudaismului, cât și asupra creștinismului. Astfel, el nu numai că se folosește în interesul său de ura iudaică și de toate minciunile, pe care iudeii le-au răspândit despre Hristos, ci iudaismul servește pentru dânsul ca un fel de poleială sub creștinism, pentru ca acesta să fie înfățișat încă și mai negru și să poată face ca el să pară încă și mai respingător. Deja iudaismul ar fi înfățișând o decădere dela religia patriei, dar aceasta totuși este o religie națională și în sine e și câte ceva patriotic; creștinismul însă, care s'a născut iarăș prin desbinare dela iudaism și a dus nebunia până la extrem, este o curată răzvrătire, o revoltă fățișă. Ura lui Cels, cum am spus deja, e îndreptată mai ales contra lui Hristos. Intr'însul el nu găsește nimic bun și pentru el Hristos este cu desăvârșire un visător și un înșelător ordinar. Născut de o țărancă saracă, care-și câștiga existența cu torsul, femeie ce a trăit în legături vinovate cu soldatul Pantera, Hristos ar fi învățat vrăjitoria în Egipt și prin aceasta a atras la sine oameni din stările de jos, vameși și pescari. Acestora el le-a insuflat că ar fi Fiul lui Dumnezeu și născut din Fecioară, a dus o viață mizeră și vagabondă și în fine, așa de mare influență a avut asupra partizanilor săi, încât vândut de unul din ei, el și-a găsit o moarte rușinoasă și degradătoare. „Acest om ciumat" „acest lăudăros" „acest goet" nimic însemnat n'a făcut, ci s'a ocupat numai cu vrăjitoria, cu

care totuşi n'a întrecut pe alţii. Lucruri rele şi nedrepte el a făcut multe, deşi Cels nu poate spune ce anume. Tot ce spune despre el Evanghelia se întemeiază, după Cels, parte pe propriile lui minciuni, parte pe minciunele ucenicilor săi. Deşi el a prezis patimile sale, precum şi condamnarea şi predarea sa morţii, dar Cels dovedeşte, că anume împrejurarea, că aceasta a fost tocmai aşa, serveşte ca dovadă, că aceasta nu se putea prezice. Inadevăr, cum au putut ceice au auzit aceasta din gura lui să-l vândă şi să-l lepede? Dacă el a prezis toate acestea ca Dumnezeu, atunci evident trebuia să se întâmple şi pe ceice au făcut aceasta el însuşi ca Dumnezeu, i-a condus la această impietate. Iar dacă toate acestea trebuiau să se întâmple aşa şi el cu smerenie s'a supus voinţei Tatălui, atunci pentruce el în grădina Ghetsimani a cerut ajutor şi aşa de rugător striga? Poate e şi adevărat ceeace el a spus ucenicilor săi, că el va învia iarăşi, dar cu asemenea aiurări s'au ocupat şi alţii. In mituri deasemenea se povesteşte despre oameni înviaţi; acesta-i tot un mit. „Sau, poate, socotiţi voi, că lucrurile altora sunt mituri şi trebuesc să fie socotite astfel, pe când la voi catastrofa acestei drame se pare cuviincioasă sau probabilă şi primiţi drept adevăr povestirile despre vorbele lui de pe cruce, când şi-a dat duhul, despre cutremurul de pământ şi întunerec? E de admis oare, ca el, în viaţă, nefiind în stare să se ajute pe sine, că ar fi înviat din morţi şi că ar fi arătat semnele pedepsei pe trupul său şi mânile străpunse? Cine a văzut acestea? O femeie oarecare pe jumătate nebună, cum spuneţi voi, şi poate încă cineva din ace-

iași bandă de înșelători“ [52]). Dacă el cu adevărat a înviat, atuncí ar fi trebuit să se arate judecătorilor și în genere tuturor, socoate Cels, și găsește ciudat, că el în timpul vieții sale a propoveduit tuturor și n'a întâlnit nicio credință, pecând după înviere, când foarte ușor i-ar fi fost să atragă pe toți la credință, s'a arătat numai tainic și timid, unei babe oarecare și părtașilor săi. Te miră de trebue să mai spunem aicea, că aici avem tot ceeace și astăzi se dă drept rezultate vrednice de credință ale științei celei mai nouă. Aici noi vedem și „femme haliucinee“ a lui Renan; aici e și ipoteza vedeniilor în minunată realizare și tot odată în alte locuri Cels exprimă și acea teorie, des repetată astăzi, că mortul Hristos în adevăr s'a arătat, dar nu ca înviat trupește, ci ca fantomă.

Noi am văzut deja mai sus, în ce anume constă piatra de poticnire, pe care Cels o întâlni în creștinism. Ea consta anume în aceea, că Dumnezeul creștinilor ♣Dumnezeul păcătoșilor, că creștinismul este religia săracilor, a robilor și a mizerilor. Dumnezeul, care miluia pe păcătoși și, dimpotrivă, se întorcea dinspre sufletele cele mândre și puternice, pentru păgâni se părea o denaturare a orșicărei concepții. Zeii păgânilor nu aveau iubire și nu erau iubiți. Echitatea puternică, ce li se atribuia, nu poate să ierte. Contra acestui Dumnezeu, care compătimește pe cei săraci, care-și întinde mânile spre cei suferinzi și spre cei ce plâng, Care chiar nu se îngrețoșază de cei vinovați, contra aceluia se îndreaptă toată polemica lui Cels. Punctul funda-

52) Orig. c. Cel. II, 55.

mental al întregului creștinism el îl vede (și aici a găcit în adevăr exact) în credința, că Dumnezeu s'a pogorît din cer, pentru izbăvirea oamenilor. In ochii lui Cels o astfel de credință este cea mai mare rătăcire, care se poate închipui. Ce sens poate să fie în asemenea pogorîre a lui Dumnezeu, decât doar de a afla starea oamenilor? Dar oare el nu știe toate? El știe, ziceți voi. Dar deși el știe, totuși nu îndreaptă această stare, și că i-ar fi imposibil să îndrepte această stare cu puterea lui dumnezeească, dacă nu trimite pe cineva întrupat în trup [53]). Dacă el s'a pogorît pe pământ, atunci însamnă că el și-a părăsit tronul său din cer gol și prin venirea lui vâră în lumea aceasta încurcătură: „deoarece dacă tu măcar unul din lucrurile de aicea, chiar cel mai mic, îl vei schimba, atunci se va prăbuși totul". Dar Cels se silește să întețască atacul și mai mult asupra acestui articol de credință creștină. Această credință are apoi temeiul său în presupunerea creștinilor, că lumea e creată pentru oameni și că Dumnezeu cu deosebire poartă grijă de oameni. Aceasta i se pare lui așa de ridicol, încât generațiunea iudeilor și creștinilor o compară cu broaștele și vermii, care șed într'o mocirlă și se dispută între sine. Broaștele zic: „Dumnezeu toate le vestește și le descopere întâiu nouă, și lăsând toată lumea și cursul cerului, locuește numai între noi". Atunci vermii răspund: „Dumnezeu e unul și după el venim noi, cei făcuți de dânsul, cu totul asemenea cu Dumnezeu, și nouă ni-s supuse toate: pământul și apa, văzduhul și stelele; pentru noi sunt toate

53) Ibidem, IV, 3.

acestea făcute și tuturor li e poruncit să ne slujească nouă? Și acum, deoarece unii din noi păcătuesc Dumnezeu are să vie sau are să trimită pe Fiul său să ardă pe cei nedrepți, iar noi ceilalți vom avea în el viață veșnică" [54]).

Cels socoate drept trufie a crede, că Dumnezeu a creat toate pentru oameni. Din istoria naturală, din deșteptăciunea multor animale, s'ar putea arăta, că toate sunt create în aceeași măsură pentru oameni, ca și pentru animale. Cels s'a încercat chiar să dovedească, că animalele, în unele privințe, stau mai sus decât oamenii și oamenii sunt supuși animalelor. Albinele au și ele regină și construesc orașe furnicele își asigură hrana pentru iarnă și îngroapă pe răposații lor; șerpii și vulturii cunosc vrăjitoria Paserile privesc în viitor și-l prezic prin zborul lor Până și evlavia nu este o prerogativă a oamenilor Nimene nu e mai credincios jurământului, ca elefanții, și cocostârcii întrec pe oameni prin virtutea lor. In genere (și aici polemica lui atinge culmea Cels neagă orce scop al lumii. „Prinurmare nu pentru oameni e făcut totul, precum nici pentru lei sau vulturi, sau delfini, ci sunt făcute toate pentruca această lume, ca făptură a lui Dumnezeu, să fie desăvârșită și isprăvită sub toate roporturile. De aceea toate sunt măsurate, nu ca proprietate a altuceva, ci mai degrabă ca făptură întreagă, ca proprietate a totului. Dumnezeu se îngrijește de tot și pe acest din urmă niciodată nu-l părăsește providența, și lumea nu devine mai rea. Dumnezeu niciodată nu produce schimbări, nu se mânie p

54) Ibidem, IV, 21.

oameni, cum nu se mânie pe maimuțe și pe muște; căci doară pe acestea din urmă nu le amenință cu nimica, deși fiecare a primit partea care i-a căzut [55]). Lumea, dovedește el în alt loc, totdeauna rămâne aceeași". „Răul nici înainte, nici acum, nici în viitor, nu va deveni nici mai mic, nici mai mare, pentrucă natura totului pururea e una și aceeași". Dacă Cels ar fi avut înadevăr dreptate în această privință, atunci creștinismul ar fi fost dărămat din fundamentele sale cele mai adânci, deoarece nu e altă ceva, decât credința în aceea, că Dumnezeu s'a milostivit asupra oamenilor și prin trimiterea Fiului său a răscumpărat și restabilit lumea păcătoasă într'o nouă viață.

E cu adevărat izbitor, cum aicea se întâlnește vechiul vrășmaș al creștinismului cu cel modern și anume cu Straus. Desăvârșit ca la Cels, de punct principal la Straus contra creștinismului servește seria de fenomene ale naturii, care niciodată nu se întrerupe; întocmai ca și la Cels, Straus ajunge deasemenea la deplina negare a orșicărui scop al lumii. Scopul acesta constă în aceea, că ea există. Va veni vremea, spune el, când pământul nu va mai fi locuit, ba când nici nu va mai exista ca planetă, când va dispare și tot ce există pe pământ, — toate lucrările și operile oamenilor, toate instituțiunile de stat, toate operile artei și științei, „ dar nici nu se va mai păstra vreo amintire în vreun duh oarecare, deoarece odată cu pământul, firește, va peri cu desăvârșire și toată istoria lui. Astfel se va vedea, că sau pământul nu și-a ajuns scopul, deoarece din existența

55) Ibidem, IV, 99.

lui n'a rezultat nimica, sau că acel scop nu se cuprinde în aceea, că trebue să-și continue existența, ci trebuea să se realizeze în fiecare moment al istoriei pământului. Întocmai ca și Cels, Straus neagă deasemenea orce îmbunătățire sau înrăire a lumii. Aceeași temă, pe care noi am citit-o mai sus, la Cels, o citim și la Straus în scrierea sa „Credințe vechi și nouă“ [56]. „Totul nici întru unul din momentele următoare nu devine mai perfect decât în cel trecut, și din contra“. Ingenere amândoi protivnicii aceștia ai creștinismului coincid între ei așa de bine, încât întocmai ca și Cels, Straus se silește să șteargă deosebirile dintre om și animale. „Numai iudaismul și creștinismul dualistic, dușmanii zeităților naturale, — zice el, — au deschis prăpăstii între om și animale“, și apoi continuă cu niște cuvinte, care pot fi pozitiv luate drept cuvintele lui Cels. „Cu cât mai exact poate fi supusă observației viața unui soi oarecare de animale, cu atât mai mult observatorul se vede constrâns să vorbească de rațiunea lor: te miră de nu se poate recunoaște un fel de simț de onoare, de conștiință la unii cai și câni mai nobili și mai bine dresați“. La animale Straus găsește chiar „începuturi de însușiri morale superioare“; albinele, furnicele și elefanții joacă la el același rol, ca și la Cels [57]. Nouă ni s'a părut un lucru nu lipsit de interes să înfățișăm aicea o paralelă între timpul prigonirii Bisericei și prezent. Dacă vrăsmașii de azi ai credinții noastre nu cunosc nimic, ce ar putea expune contra ei mai mult de ceeace a expus primul ei protivnic cu 1700 ani înainte, atunci ei se pot

56) Straus, alteru. neuer Glaube, p. 222.
57) Ibidem, p. 200, 202.

socoti combătuți înainte de a reuși să scrie ceva. Cels, ca protivnic al lor, e combătut, ni se pare, nu prin scrierea polemică a lui Origen, orcât de puternică este ea, ci prin același fapt, că credința ridiculizată de dânsul totuși a triumfat.

Presimțirea acestei viitoare victorii, a făcut deja pe Cels să se cutremure. El n'a putut să nege, că între creștini „erau și unii cumpătați, pioși, raționali și oameni capabili pentru interpretarea alegorică", și dacă el, pe deoparte, consideră pe întemeietorul creștinismului numai ca un visător, apoi totuși, pe de altă parte, vede în creștinism un fel de filosofie și, prinurmare, îl asamănă cu acea înaltă treaptă de știință rațională, pe care a putut-o cunoaște anticitatea. Teama, ce nu odată a manifestat-o față de magia creștinilor, arată, că el n'a putut nega forța creștinismului, deși o considera potrivit vederilor sale, numai ca o forță a magiei. Mai interesant decât toate e aceea, că însuși Cels nu era convins de propria lui credință. El apăra politeismul numai cu oarecare rușinare și cu evidente modificări. El în chip expresiv prevenea pe cititori săi, ca ei să nu ducă pânăla extrem slujirea zeilor. „E mai bine de socotit, zice el, că demonii (zeii inferiori) nu aveau nevoe de nimica, că ei nu simt nevoe de ceva, dar că ei se desfătează de simțirile pioase, ce li se manifestă". Totul stă în aceea, ca să te ții de adevăratul Dumnezeu și să nu-l părăsești nici ziua, nici noaptea, și în toate lucrurile mintea trebue să fie îndreptată către Dumnezeu [58]). Aici, evident, politeismul e lipsit cu totul de suport. Insuși Cels își pierduse deja credin-

58) Orig. c. Cels. VIII, 63.

într'însul și, cel puțin, vedem la el conștiința, că se luptă deja pentru o cauză pierdută. Toată cartea lui singură de sine este o prezicere a triumfului creștinismului. Din această pricină pentru noi devine cu totul ușor de înțeles, pentruce Cels, cu toată ura lui furioasă contra creștinismului, la urma urmelor ajunge să propună creștinilor un fel de compromis. Ei vor fi toleraţi, vor fi chiar lăsaţi să se folosească de libertatea de a sluji unicului și supremului Dumnezeu, numai dacă pelângă aceasta vor sluji și zeilor inferiori, demonilor, cari domnesc asupra anumitor persoane în această lume pământească; dacă ei vor cinsti pe împăratul, îi vor ajuta în aceste timpuri grele și se vor hotărî să ia parte la munca și greutăţile statului roman. Cels dorea foarte mult, ca creștinii să primească această propunere și acest compromis. El se silea să apropie formal pe creștini și credința creștină de filosofie. Dar nu dorea așa de mult. După părerea lui, ei puteau în celelalte să rămână creștini, să cinstească pe Dumnezeul suprem, ca și înainte, numai dacă odată cu aceasta vor da și cinstea cuvenită demonilor. Ar fi ciudat, negreșit, dacă ei ar fi siliţi la ceva rușinos. Dar ce poate fi de rușine și impiu în a cânta imne minunate în cinstea Atenei? Doar în persoana ei se dă cinste aceluiași Dumnezeu Preaînalt? Sau ce impietate se cuprinde în aceea, ca să depui jurământ geniului împăratului? Oare nu Dumnezeu i-a înmânat lui stăpânirea? Oare nu prin Dumnezeu poruncește el și nu-i el oare sub protecţia lui? In caz însă, când creștinii vor reacţiona contra acestor ademeniri, Cels amenință cu

puterea, că adecă ei vor fi cu totul nimiciți. Astfel creștinii trebuiau să aleagă pacea sau războiul [59]).

Pentru creștini, de bună samă, nu putea fi aicea vorbă de alegere. Ei nu puteau să se învoiască la asemenea compromis. Slujirea Dumnezeului suprem esclude putința de a sluji demonilor, și creștinismul dorește mai mult decât să fie religie simplu tolerată, la rând cu celelalte religii. Divinizarea forțelor cosmice și a împăratului ar face din creștinism un nou păgânism. Dar ei pot și vor lua parte la trebile și nevoile statului, ba ei pot chiar să fie cel mai puternic sprijin al lui. Va veni vremea, când vechiul și șubredul stat va căuta și va găsi în creștinismul cel tânăr o nouă bază pentru viața sa. Dar acest timp era încă departe, pentru prezent ei nu puteau încă să facă nimic, decât răbdare. Adevărat, prigonirea sub Marc Aureliu a fost tot atât de neîndelungată, pe cât era de crudă. La Dunăre se deschise din nou un strașnic război; împăratul se porni într'acolo, ca să nu se mai întoarcă, iar succesorul său Comod a fost cu totul altfel de om. Prigonirea conteni iarăși. Dar ea făcu să fie clar, că creștinii s'au înșelat, dacă așteptaseră pace pe temeiul caracterului blând al împăratului. Chiar dacă și înclina câte un împărat să fie de partea lor, totuși timpul nu venise încă pentru aceasta. Păgânismul trebuia încă să sufere câteva prefaceri, înainte de a putea să se plece înaintea crucii, și creștinismul trebuea să îndure încă prigoniri noua înainte de a triumfa definitiv. Toată lupta de până acum constase numai din bătălii singuratece și nehotărîtoare, ceeace nu era suficient.

59) Ibidem, VIII, 66, 67.

Lupta decizivă era încă înainte. Biserica trebuea încă să mai îndure grozăviile și durerile unei prigoniri generale.

Durerea ne cuprinde fără să vrem, când ne gândim la acele râuri de sânge, care trebuiau încă să se verse. După furtuna, care a bântuit sub Marc Aureliu, veni un timp relativ liniștit. In acest timp se desăvârși prefacerea deja demult începută atât în păgânism, cât și în creștinism, și numai această prefacere duse ambele părți luptătoare la situația, în care ele trebuiau să se măsoare cu toate puterile lor.

CAPITOLUL XL.

PREFACERILE INLĂUNTRUL PĂGÂNISMULUI ȘI CREȘTINISMULUI

◆◆◆

Socotindu-se a fi înțelepți au înebunit. Rom. I, 22.

Duhul adevărului, care vă va povățui la tot adevărul.
Ioan, XVI, 13.

AR fi o mare eroare, dacă noi am crede, sau ne-am apuca să ne închipuim, că în tot cursul acestei lupte uriașe dintre păgânism și creștinism, ambele părți în luptă s'ar fi aflat în aceeași stare. Deaceea lupta între ele a fost așa de îndelungată. Ea s'a continuat trei veacuri întregi. In acest timp ambele forțe luptătoare, păgânismul și creștinismul, au trecut prin mari prefaceri lăuntrice, și când s'a dat ultima luptă hotărîtoare, ele erau cu totul altele, decât cum fuseseră la începutul luptei. Insuși biruința creștinismului o putem pricepe și prețui numai având aceasta în vedere. Căci victoria aceasta nu a fost nicidecum o simplă respingere externă a păgânismului și un triumf intern. Inainte de a păși maideparte, era necesar mai întâiu de toate să ne facem idee de acea mare prefacere, care se pregăti atât înlăuntrul păgânismului, cât și înlăun-

trul creștinismului în veacul al doilea, iar în al treilea se manifestă deplin, și care pentru prima oară puse pe protivnici în acea situație unul față de altul, încât să ducă la lupta hotărîtoare.

Din partea păgânismului, această prefacere se poate numi restaurare, deși toată esența acestei restaurări consta în aceea, că în locul necredinței începu să iasă la iveală într'însul superstiția. Acesta fu un fenomen cu totul natural. Restaurarea este numai stadiul indispensabil al căderei păgânismului, simtomul decăderei puterilor din el. Statul păgân își adună încă odată toate puterile sale, să se împotrivească încă odată protivnicului său, care se întărea mereu. Necredința prin necesitate făcu să iasă la iveală superstiția, ca reversul său. Nici oamenii singuratici, nici poporul nu pot să suporte timp mai îndelungat pustiul necredinței. In spațiul lipsit de aer nu se poate trăi. Astfel locul, pe care necredința îl lăsa gol, a fost ocupat de superstiție. Negațiunea falsă prin necesitate duce la afirmațiune falsă.

Ceeace provocă mersul firesc al desvoltării își găsi o puternică conlucrare și în starea generală a lumii. Când Marc Aureliu, lovit de ciumă, zăcea pe patul de moarte, pe care-l înconjurau prietenii plângând, împăratul zise: „Nu plângeți pentru mine, ci plângeți pentru ciumă și pentru starea generală". Cu urcarea pe tron a lui Comod starea imperiului se înrăutăți până întru atâta, încât peirea lui deveni evidentă. Se începură vremuri grozave, când fiul lui Marc Aureliu căzu sub acea nebunie, care pentru un timp pune stăpânire pe tot celce norocul sau întâmplarea l-a ridicat la înălțimea amețitoare a tronului imperial și-l îmbracă cu o astfel de autocrație

nemărginită, pe care le pot purta numai mințile puternice; și această hebunie imperială își ajunse chiar culmea în astfel de monștrii, ca Heliogabal și Caligula. In cruzime, în tiranie și în nemaipomenite îmbuibări, împărații aceștia se siliră cât le fu putința să se folosească mai repede de bunurile tronului lor nesigur. Republica era definitiv îngropată chiar și în acele unghere, unde ea-și mai ducea o viață aparentă. Dar în locul ei apăru nu adevărata monarhie, ci numai un cezarism de cea mai rea însușire. In acest timp nu numai nu exista dinastie, în care tronul să capete dreptul de moștenire, ci, ceeace era și mai rău decât aceasta, nu exista nici un fel de rânduială, cine are dreptul de a numi pe împăratul. Senatul în anumit înțeles avea de partea sa dreptul imperial; dar aicea se amestecară pretorianii, puterea cărora era cu atât mai mare, cu cât mai rău era împăratul, deoarece cu cât mai răi erau împărații, cu atât aveau mai mult nevoe de acești paznici ai lor și cu atât mai mult trebuiau să-i lingușască. După acea, și legiunile din provincii începură cu dela sine putere să numească pe împărați, și deoarece orce împărat proclamat se silea să-și atașeze pe soldați cu daruri tot mai mari, apoi acești din urmă găsiră avantajos pentru ei domniile cât mai scurte, până când în fine și vrednicia imperială începe să se vândă la licitație publică fiecărui doritor, care dădea pe ea mai mult.

„Imbogățiți pe soldați și disprețuiți pe toți ceilalți", glăsuește testamentul lui Septimiu Sever. Cu dânsul începe monarhia militară, care după câteva întreruperi (în timpul cărora iar se reînoește vechea nebunie imperială) și-a avut reprezentanții săi în și-

rul marilor soldați — împărați cari încă odată au mântuit imperiul dela peire. Dar acestea au fost timpuri de fer, întreg imperiul era încătușat în armură militară și pretutindenea se desfășura războiul. Câte odată se părea chiar, că parecă toate ieșeau din hogașul lor; provincii întregi se desbinau și se cârmuiau de proprii lor împărați. Adesa autocrați erau atâția, încât nu avem nici putința de a-i ști pe toți. Barbarii năvăleau la hotare, goții se aflau deja în Italia de nord. Galia în curs de multă vreme se afla în mânile triburilor germane, pânăce marii generali izbutiră, mulțămită necontenitelor expediții militare, să vâre lumea iarăși în hogașul de mai înainte. Astfel de vremuri, când totul șovăea, totul era nesigur, când ceeace astăzi stă sus, mâne zace la pământ, când toată lumea se transformă în lagăr de războiu, și naturile puternice de jos se ridică până la tronul imperial, dar numai pentru ca apoi după scurtă vreme să cedeze locul altuia mai fericit, — anume asemenea vremuri favorizară numai bine ca să nutrească și să mărească superstiția. Se poate socoti ca regulă generală, că timpurile fericirii cu luxul și desfătările lor cele mai de multe ori nasc îndoeli și necredință, iar timpurile pline de nevoi și de necazuri, din potrivă, deșteaptă atât credința, cât și superstiția, pentrucă cu cât sunt mai nesigure cele pământești, cu atât mai mult omul se apucă cu amândouă mânile de supranatural și miraculos. La aceasta se mai adaose și sporirea decăderei interne. Că lumea îmbătrânise, impresia aceasta devenise tot mai puternică în timpurile de după Marc Aureliu. Chiar păgânii simțeau aceasta. Ei adesa se jeleau, că totul merge spre descompunere. Din timpul acela, când s'a ivit în lu-

me creștinismul, ziceau ei, a dispărut orce fericire. Pretutindenea bântuiau războae, epidemii, secete, lăcustele și foametea. Statul roman sărăcea tot mai mult. Chiar și în vremurile cele mai bune ale sale starea economică era rea, cum se poate conchide aceasta din două împrejurări, și anume, că uzura nu se micșora deloc și populațiunea nu creștea. Tot acum statul mergea spre dezastrul financiar. Pricina acestora nu e greu de gâcit. Ea consta în disprețul străvechiu al muncii, în gospodăria dusă cu ajutorul sclavilor și în aceea (ceeace era și mai rău), că petrecerile și lenea se socoteau drept o stare privilegiată. Orașele, care nu munceau, nu purtau nici un fel de greutăți, sau dacă purtau, apoi cele mai mici. Iubitorii de petreceri romani erau hrăniți de stat. Totul le venea dela stat și totul se aștepta dela stat: pâne și petreceri. Marile noastre orașe deasemenea consumă ce produce statul, dar ele în același timp și răsplătesc pentru asta prin produsele industriei lor. Comerțul însă și industria marelor orașe ale vechimei în fond erau neproductive. Roma plătea cu dările ce curgeau la ea din provincii, adică în realitate nu plătea nimic. Ea trăia cu bogățiile provinciilor, dar aceste din urmă trebueau să fie mâncate de tot. In timpurile liniștite, în timpul marilor împărați din veacul al doilea, aceasta încă nu se băga de seamă. Dar acum, când veniră timpurile turburi, când un război civil înlocuia pe altul, împărații se sculau unii contra altora, provinciile adesa erau pustiite. Descompunerea generală era vădită pentru toți. Lumea sărăcise, pentrucă ea nu cunoștea lucrul, care e singurul ce zidește și susține adevărata prosperitate, anume munca liberă.

Dar decăderea aceasta nu era numai materială; ea era și duhovnicească. Libertatea și frumusețea, – anume cele două axe, în jurul cărora se învârtea toată viața lumii antice, – dispăruseră. Dacă împărației veacului al doilea tot mai ofereau o umbră de libertate, așa încât câteodată se putea crede, că ea încă există, apoi acum dispăru și această umbră. Ce le păsa de libertatea poporului roman acelor oameni nerușinați și monstruoși, cari ședeau acum pe tron? Frumusețea perise și ea. Arta decăzu repede. Ea nu mai producea acum, ba nici măcar nu mai reproducea și nu mai repeta trecutul. In locul frumuseței, apare masivitatea. Alexandru Sever ordonă să se așeze în Roma câteva statui uriașe și Galien voi să-și ridice o statue în calitate de zeu al soarelui, înaltă de 200 de picioare, în cel mai înalt punct al orașului. Sulița în mânile statuei se proectase să fie așa de groasă, încât un copil să se poată sui prin ea pe o scară în spirală. Frumusețea vechilor chipuri ale zeilor cedă locul monștrilor răspingători. Chipurile Dianii Efesului cu nenumărate mâni dădură locul caricaturilor. Chipul Panzeului, numit Panten, apărură în locul minunatelor chipuri, pe care le creaseră cândva arta greacă. Dispăruse acum și poezia. Romanul izgoni drama și eposul. Centonii din Virgiliu, poeme alcătuite numai de versuri din Virgiliu, poeme figurate, d. e. poema care avea în titlu figura unui fluer păstoresc, și alte asemenea nimicuri îngrijite, căpătară o predominațiune generală. Filosofia cedă locul retoricii. De pe timpul lui Septimiu Sever conteni vechea filosofie. Incepu să se observe chiar și degenerarea fizică. Cel puțin se poate observa, că portretele și statuele, ce s'au păstrat pânăla noi din

timpul acela, ne arată creșterea diformității. Figurile au în ele ceva bolnăvicios, îngâmfat și epuizat.

Cu un cuvânt, lumea îmbătrânise și la bătrânețea sa iarăși devenise religioasă. Cu ce râvnă începuse în acest timp a se vorbi iarăși de zei? Elian în veacul al treilea a scris o carte întreagă, alcătuită din exemple, care arată cât de rău terminau vrășmașii zeilor; și între alte legende instructive povestește deasemenea și aceea, că chiar elefanții își plecau dimineața genunchile și se rugau zeilor. Apulie, cel mai iubit și mult cititul romancier al acelui timp, plutește în viziuni despre divin și se afundă cu totul în superstiție; dar în același timp povestirile sale au și un caracter mai vesel, iar pietatea sa, ca pietatea în genere a acelui timp, nu e străină de pietatea omului, care în tinerețe a fost un desmățat, iar bătrânețe a devenit un ipocrit. Templele începură să fie iarăși cercetate cu râvnă și se credea semn de bun ton a arăta o cât mai mare evlavie și râvnă către tot ce se referea la slujbele divine.

Această râvnă, se referea mai mult la zeii străini, decât către ai patriei. Amestecul de zei, început deja de mai înainte, acum își ajunsese culmea, și cultele străine, mărginiseră aproape cu totul cultul indigen. Cu ce lux se săvârșea acum în Roma praznicul marei mame Roma; cât de mândrii pășeau acum sacrificatorii ei, pe care Iuvenalie îi întâlnea numai în unghere obscure pintre corăbieri și robii fugari! Urletul pentru pierderea lui Atis, răsuna pe Tibru tot așa, ca și altă dată pe Oronte. Ziua Hilariilor, adecă a găsirii lui Atis, era zi de mare sărbătoare pentru toată Roma. Dacă capistile zeilor egipteni își găseau loc abea numai prin locuri retrase, în afară

de zidurile Romei, apoi încă Domițian zidi un măreț templu în cinstea Izidei și a lui Serapis, iar pe ulițele Romei se aflau acum anumite locuri de oprire (pausae) pentru procesiunile în cinstea acestor zei. Impăratul Comod, tuns ca sacrificator al Izidei, însuși participa la aceste procesiuni și purta chipul lui Anubis cel cu capul de câne. Până și Mitra persan, cel din urmă din rândul zeilor aduși din răsărit, și încă din cel mai depărtat răsărit, — avea acum o mulțime de adoratori. Acesta era zeul luminii, zeul soarelui, ca zeu al soarelui apune și a toată lumea cea dedesubt, dar totodată și ca zeu nebiruit, „povățuitor nebiruit“, cum adesea se numea el, zeul ostașilor, din care pricină a și căpătat el o importanță deosebită pentru acel timp, când toată lumea era plină de ostași. Slujbele lui totdeauna se săvârșeau în peșteră. In Roma era o peșteră adâncă, în dealul Capitoliului. Acestui cult erau devotați și împărații; și pretutindenea, unde mergeau armatele romane, chiar și pe Rin se aflau idolii acestui zeu și peșterile lor. Acest amalgam de zei și-a atins culmea, când Heliogabal, sacrificatorul soarelui din Siria, devenind împărat, porunci să se aducă din Emesa la Roma zeul său soare, dela care el își primise și numele său, anume o piatră neagră în formă de con. Acolea, acestui zeu i se ridică un templu scump și i se aduse jertfe bogate. După aceea din Cartagena fură aduse chipurile și tezaurile zeiței cerului și ea fu cununată solemn cu Heliogabal. Roma și Italia săvârșeau cununia zeilor în chipul cel mai solemn. Vechile altare ale Romei, focul Vestei și Paladelor, fură strămutate în templul acestui nou zeu.

Urmarea acestui amestec de zei a fost îndoită: una în cercul intelectualilor, și alta în cercul poporului de rând. La intelectuali tot cultul acesta reprezenta numai un panteism deghizat. Fiecare zeu era numai un simbol al Panteismului. Aceasta ne-o arată și inscripțiile, pe care adesa le întâlnim în acest timp: „Tuturor celor cerești", sau „tuturor zeilor!" Acum toți acești zei în realitate se contopiseră în una și singura figură, asupra căria se transmiseseră pecât posibil mai multe atribute a diferiți zei feluriți, se înfățișează ca „deus pantheus", ca „zeu întru tot dumnezeesc". Majoritatea își închipuea acuma numai un singur Dumnezeu suprem, Care fiind nemișcat și inaccesibil, cârmuește lumea prin o mulțime nenumărată de forțe, subordonate, prin zeii inferiori, mijlocitorii săi, vestitorii săi, cari ridică la el rugăciunile, mulțămirile și făgăduințele credincioșilor. La poporul derând însă, dimpotrivă, această închinare la zeii străini, propriu vorbind, nu era decât un feticism deghizat. Acești zei nu aveau nicio înrudire lăuntrică cu poporul și statul; ei nu aveau nici un fel de rădăcini istorice, ci erau numai curat niște fetiși. Deaceea nici nu se cinsteau ei în calitate de zei buni, cum fusese în vremurile demult trecute; ei deveniseră demoni, de care trebuea să te temi și să-i îmbunezi prin felurite daruri și agrăiri. Păgânismul începuse a se demoniza; cultul devenise ceva grozav și negru; ceeace vechiul păgânism nu cunoscuse. Acum poporul numai se temea de zeii săi, iar nicidecum nu se referea către ei cu încredere.

In legătură cu aceasta stă creșterea vrăjitoriei. Aceasta încă alcătuește o trăsătură demonică a păgânismului în descompunere, care acum apărea din

ce în ce mai vădită. Păgânismul și vrăjitoria sunt indistructibil legate la un loc. Tot păgânismul era pătruns de vrăjitorie, pretutindenea întâlnim credința în schimbarea artificială a vremii, în descântătorii câmpiilor, în farmecele de dragoste, în prefacerea oamenilor în fiare, în invocarea morților, etc. Păgânul trăia într'o frică permanentă. El se temea de tot felul de sunete, prevestiri, de deochiu, etc. Dar împreună cu acestea existau și tot felul de farmece de apărare, o sistemă întreagă de mijloace de apărare. O mare însemnătate aveau cu deosebire amuletele, pe care păgânul și le atârna din cap până în picioare.

Toate acestea fusese și mai înainte. Deja împărații din veacul I se îndeletniceau destul de mult cu tot felul de prezicători, astrologi și haldei. Așa, chiar pe piosul Germanic îl înconjurase cu o magie ucigătoare și l-au dus până la moarte, netemându-se nici măcar de cele mai grozave crime, care trebuea să le săvârșească, numai ca să găsască mijlocul magic, anumite părți ale trupului omenesc și în genere ce era de nevoe pentru aceasta. Dar acum această dragoste de vrăjitorie crescuse într'o măsură înspăimântătoare. Oracolii, care cu totul niciodată n'au mutit, acum erau întrebați mai mult ca orcând. Haruspicii, examinarea mărunțaelor animalelor, multă vreme părăsite, deși alcătuiau mijlocul original roman de a găci viitorul, acum iarăși căpătară o răspândire neobișnuită. Alexandru Sever porunci dascălului său, anume angajat de el pentru aceasta, să țină un discurs anume despre aceasta. Acum iarăși începură să scormonească lăuntrul nu numai al animalelor, ci și al oamenilor, ca să afle ce are să aducă viitorul. Neîncrederea generală a timpului, frica de tot ceeace

avea să vină, sau ambiția, care conta pe moartea împăratului, dorința de a cunoaște locul său, — toate acestea serveau ca impulsiuni nouă pentru aceasta. Cu desebită pasiune erau dedați acestei vrăjitorii ultimii împărați. In palatul coregentului Dioclețian erau spintecate de vii femei și copii, ca după interiorul lor să se găcească viitorul. Cu ce sforțări se sileau acum să se apere cu nenumărate amulete de vrăjitorie? Cu ce tremur se lua aminte la felurite semne prevestitoare și fenomene? Aproape sub fiecare împărat se povestea despre acele semne, care-i prevestise tronul. In viața lui Dioclețian un mare rol jucă prezicerile unei druide, care-i prezise despre tron încă pecând el era ofițer inferior și se afla în provincia lui Luttih. Maximin Daza nu făcea niciun pas fără prezicere; el nu eșea până nu consulta cărticica sa haldeiană despre ceasuri. Artemidor din Efes toată viața sa o consacră cercetărilor a tot ce era scris despre visuri, și pentru adunarea de material și a tot felul de preziceri el întreprinse multe și mari călătorii. Rezultatul acestora fu cartea sa „Gâcirea Viselor", în care visele se împart în clase bine determinate, oarecum științific, și apoi se dă însemnarea fiecărui vis. Dacă omul a văzut în vis un cap mare, asta înseamnă bogăție și locuri de cinste pentru aceia, care încă nu le au; în caz contrar visul înseamnă grijă. Păr lung și neted însamnă fericire, păr scurt însamnă nenorocire; lână în loc de păr însamnă boală, tuns înseamă nenorocire. Dacă cineva a visat, că îi intră în ureche furnici, atunci pentru orator însamnă mulți ascultători, iar pentru ceilalți oameni însamnă moarte, deoarece furnicile ies din pământ, etc.

Goeții pelerini se îndeletniceau cu toate aceste

nimicuri, ca și cu o meserie lucrativă. Imbrăcați fantastic, umblau învârtindu-se și-și ofereau mijloacele lor magice. Dela ei se puteau cumpăra prezicerile oracolilor, amulete, talismane, unsori, lanțuri și șnururi, din care unele fereau de tot felul de nenorociri, iar altele vindecau de boale. Magii și vrăjitorii se bucurau de mare cinste. Poporul se îmbulza spre cabinetele lor misterioase, unde ei vesteau viitorul și chemau umbrele morților, și unde deasemenea se producea învârtirea meselor și ciocănirea în mese. Nu înzădar marele satiric Lucian în persoana eroului său Alexandru de Abonatih înfățișă o caricatură cu scopul de a lua în râs timpul său, deși el în o singură persoană concentră multe, dar asemenea figuri erau, de bună samă, multe pe vremea aceea. Impreună cu scriitorul de comedii din Bizanț, Alexandru cumpără din Pela un șarpe mare. După aceea în templul lui Apolon din Halchedona ei ascunseră două table de aramă, pe care era scris, că zeul Esculap cu tatăl său Apolon vor veni curând în Pont, la Abonatih. Când aceste table fură găsite, atunci se produse mișcarea dorită și Alexandru plecă la Abonatih, ca să zidească un templu acestui zeu și să pregătească toate până la venirea lui. Imbrăcat fantastic în haină de purpură cu dungi albe, el apăru acolo și prin tot felul de scamatorii încordă pânăla extrem așteptarea poporului. Intre altele el ascunse în fundamentul templului un ou cu un mic șarpe în el și apoi eși în piață să vestească poporului venirea zeului. Amestecul de fraze iudaice și haldaice dădu cuvântării sale un caracter curat magic și când însuflețirea ajunsă la culme, el o rupse de fugă și ținând oul, arătă celor cuprinși de

mirare pe tânărul zeu. După câteva zile Alexandru arătă solemn pe dumnezeul lui. Prorocul bogat îmbrăcat stătea tolănit într'o cameră semiobscură pe niște perne scumpe, iar împrejurul lui șerpuia șarpele dinainte cumpărat de el în acest scop: acesta era zeul, care acum crescuse deplin. Poporul curgea la el din toate părțile; noul zeu dădea preziceri și deveni pentru prorocul său izvor de bogăție și de cinste. Comori primi el cu prisosință și în cinstea lui se băturâ chiar monede pe care era închipuit el și zeul său Glicon. Toată istorisirea asta nu-i un simplu roman. Inadevăr, Alexandru avea mulțime de adoratori chiar și în clasele de sus. In Roma cel mai înfocat partizan al lui era Publiu Rutilian. Marc Aureliu a cerut sfat dela dânsul, când trebile militare la Dunăre mergeau rău și după povața lui a dispus să se facă o mare penitență în imperiu. In apropiere de Carlsburg s'a găsit în timpurile mai nouă o inscripție, în care el se pomenește împreună cu zeul-șarpe al său la rând cu Jupiter și Junona. Incă pe când Atenagora a scris apologia sa, statuile lui Alexandru erau în mare cinste [60]). Sunt și alte indicațiuni, că oamenii au fost adorați de popor ca zei. Pe șesul Maratonului umbla un om semi-salbatic, pe care vecinii îl cinsteau ca semizeu sub numele de Agation [61]). In Troia cunoscutul Nerilis se cinstea ca proroc și făcător de minuni. Lui i s'a ridicat în Troia o statue, pe care adesa o încununau cu flori în fața căria se aduceau jertfe și căria i se atribuia tot felul de vindecări [62]). Din toate

60) Atenagora, leg. pro Christ. p. 222.
61) Philostr. Vit. Soph. II, 12, 16.
62) Atenagora, op. cit.

acestea vedem, în ce încurcătură disperată se afla conștiința religioasă a omenirii de atuncea.

O trăsătură caracteristică a acestui timp este și pasiunea neobișnuită pentru tot felul de povestiri despre vedenii și năluciri. Flegon a scris cărți întregi, în care povestește despre diferiți monștrii și vedenii. Dar și romanul extraordinar de răspândit a lui Apulie Medaur „Metamorfozele", propriu, nu e alta, decât o serie întreagă de povestiri despre fantome, farmece monstruoase, degenerarea fantaziei celei mai neastâmpărate și adesea murdare. Vremea aceea se desfăta de el cu o frică misterioasă. Că morții se pot chiema și vin, — aceasta era credința generală, și ceice cunoșteau această meserie, erau oamenii cei mai doriți. Când Caracala ucise pe fratele său Getu și în mustrarea conștiinții își închipui că e urmărit de fratele său, înarmat cu sabie, frica de această fantomă îl sili să alerge la descântec. Lui i se arătară Comod și Sever, dar ultimul însoțit de Getu, care nu fusese chemat și care se năpusti cu o întreagă serie de amenințări. Apulie în romanul pomenit mai sus, ne înfățișează unul din aceste descântece. El ne povestește, cum în piața din Larisa un egiptean descântă un cadavru. In îmbrăcăminte de pânză stătea el înaintea lui, de trei ori puse erburi pe gură și piept, și întorcându-se spre soarele ce răsărea, șopti rugăciuni. Și toate acestea se săvârșeau cu atâta râvnă, cu așa fanatism, care erau cu totul străine timpurilor anterioare. Păgânismul demonizat (și trebue să dăm la asta o deosebită atențiune, deoarece în asta se află cheea pentru deslegarea unor fenomene, de care avem să ne izbim mai apoi) devine fanatic, și acest păgânism

fanatic, care va duce lupta contra creștinismului cu totul altfel și mult mai crud, decât cum o ducea mai înainte păgânismul naiv.

Mult mai puternică deveni acum și tendința spre lumea cea de dincolo de mormânt, pe care am văzut-o și în perioada întâia a imperiului. Dacă ne aruncăm o privire asupra inscripțiilor depe mormintele din veacul al treilea, atunci înaintea noastră se va descoperi un cer formal păgân. Așa, în ele se zice: „Voi, nenorociților, cari ați rămas în viață, veți plânge acest caz de moarte; voi, zei și zeițe, bucurați-vă de noul concetățean"; sau: „Acum pentru întâia oară trăești tu fericitul tău timp, departe de orce soartă pământească; sus la cer te desfătezi tu împreună cu fericiții zei cu ambrosie și cu nectar"; sau iarăși: „Zei ai lumei subterane, deschideți tatălui meu valea, unde lucește pururea purpuriu ziua". Pentru a se sui în acest cer, e neapărată nevoe de consacrare, neapărată nevoe de mântuire proprie; păgânii știu acum și asta, decât numai că fiecare trebue să fie propriul său mântuitor și izbăvirea asta trebue să se săvârșească prin tot felul de încercări și suferințe.

Anume în aceasta se cuprinde pricina unei puternice înclinațiuni spre ascetismul, care predomină acest timp. Domnia pasiunilor trecuse, comorile lumii cucerite se cheltuiseră; trezindu-se, lumea, își simțea ticăloșia și se silea să-și dobândească pacea și mântuirea prin tot felul de pocăințe, torturi și biciuiri pricinuite de sine însuși. In aceasta, deasemenea, se cuprinde pricina unei mari răspândiri a tot felul de misterii.

Misteriile de altă dată aveau caracter local. Tot

celce venea în Eleuzin se consacra, în puterea vechei credințe, în misteriile eleuzinice. Dar ele nu erau încă răspândite pretutindenea. Abea în acest timp se ivi un nou șir de misterii, care se lăți în tot imperiul și toți alergau ca să-și curețe păcatele, ca să se renască și ca să dobândească nemurirea și fericirea. Despre unele avem prea puține cunoștințe (mulțămită faptului că acestea erau slujbe tainice), iar despre altele au ajuns până la noi imformațiuni mai precise. Astfel au fost misteriile lui Sabazie, despre care abea știm câte ceva, afară de câteva formule. Ni-i cunoscut deasemenea grozavul Tauroboliu și Crioboliu. Consacratul, îmbrăcat în haine simbolice, la miezul nopții se punea într'un mormânt acoperit cu scânduri. Deasupra lui se aducea apoi jertfă un bou și un berbece, și el trebuea să strângă cu fața și cu mânile cât mai mult sânge, ce se strecura printre scânduri pânăla el, deoarece acesta era vires aeternae = „sânge veșnic consacrat". După aceea el trebuia ca într'un timp îndelungat să umble îmbrăcat cu haine pline de sânge și apoi să se considere, cum mărturisește inscripția de consacrare, in aeternum renatus, „renăscut pe vecie". Misterele Izidei, mult prețuite, erau încă și mai complicate în însușirile lor. Pentru el se făcea o pregătire îndelungată, care constă în înfrânarea dela mâncarea de carne, în spălare și stropire cu apă consacrată. Amicii și concons acrații aduceau anumite daruri consacrate. In cursul unei anumite vedenii din noaptea consacrărei, consacratul o petrecea în templu, la început în haină grosieră de in, după aceea, schimbând de douăsprezece ori hainele, toate având însemnare simbolică,

el trecea printre șiruri de tablouri și închipuiri, care simbolizau moartea și învierea din mila Izidei.

„Eu am intrat pe porțile morții, – ne istorisește un oarecare consacrat Lucie, – am păsit pragul Proserpinei și, trecând prin toate stihiile, m'am întors înapoi. In mijlocul nopții am văzut eu soarele în limpedea lui strălucire. Eu am umblat înaintea zeilor înalți și inferiori și m'am rugat lor deaproape". Către dimineață Lucie stătea îmbrăcat cu haine împodobite, cu flori în mână, cu cunună lucitoare de palmieri pe cap, pe o estradă deosebită înaintea zeiței Izida. Deodată se desfăcu perdeaua și poporul adunat în templu îl văzu, ca fața vie a soarelui. Pentru producerea fenomenelor, pomenite aicea, în templu se aflau tot felul de aparate, și în acest scop, între altele, serveau diferite oglinzi. In ușa, care ducea în partea din fund a templului Demetrei din Eleuzin se poate vedea și astăzi în pietrele deschizăturii, cari fac probabil, că personajele misteriilor erau aduse în partea din lăuntru a templului cu ajutorul unor mașini ingenioase, mulțămită cărui fapt oamenilor li se părea, ca și cum toate s'ar petrece în împărăția umbrelor. Ipolit înșiră o listă întreagă de asemenea metode artificiale, pe care le săvârșeau sacrificatorii în scopul, ca porțile templului să se deschidă singure, ca în momentul când se ridica flacăra jertfei, să răsune o muzică tainică și ca în flacăra jertfei să se arate figuri mărețe, etc. Astfel cei consacrați în adevăr să creadă, că sunt din toate părțile împresurați de minuni.

Incă și mai înfricoșate erau misterele zeului Mitra, și ele mai mult decât orce ne arată, ce costa pe păgâni ca să obțină curățirea păcatelor. Consacrarea avea diferite grade: gradul corbilor, gradul ostașilor,

gradul leilor, etc. Consacrații trebuiau să treacă prin mai multe ispitiri, numite pedepse. Astfel de pedepse erau peste 50: post, starea și culcare pe zapadă și pe gheață timp de 20 de zile, tortura, sperierea, biciuirea, etc. Ele erau așa de crude, încât mulți se lipseau de viață. Cu toate acestea, cârduri întregi, chiar oameni de neam, până chiar și împărați alergau să se facă ostași ai lui Mitra.

Ciudat tablou ne înfățișează timpurile acestea: La prima privire s'ar putea să râzi și să glumești asupra ei, și totuși nu poți s'o privești fără o adâncă mâhnire lăuntrică. Cu astfel de praznic monstruos de strigoaice se încheie slava vechei Rome? Lumea, care ascultase pe Socrat și citise pe Platon, care a produs pe Sofocle și a văzut atâta frumos, care se desfătase așa de vesel cu operele sale artistice, figurile eroice ale căria încă și până acum însuflețesc tineretul, — această lume o termină cu aceea, că începu să se închine unor zei monstruoși, zei cu cap de câne, și petrelor în formă de con, se târa în peșterele lui Mitra și căuta renaștere la Taurobolii înduplecați prin singe, se cutremura de vrăjile magice și de fantome și devenise jertfa orcărui înșelător, care fără rușine săvârșea în fața ei câte o minune șarlătănească.

De aici devine cel puțin înțeles, cum în acest timp a putut să se nască cel mai mare luător în râs, pe care l-a văzut vreodată lumea. In ochii lui Lucian de Samosata toate acestea erau numai o comedie veselă, care-i procura un nesfârșit material pentru râs. „Fii treaz și tare în credință!“ Cu astfel de deviză apare el, contrar timpului său, ca singurul om trezv într'o societate cu totul cuprinsă de beție. El

a luat în râs toate, și-a bătut joc de zei și de oameni. In scrierea sa „Sfatul zeilor“ noi asistăm când la grozava sfadă dintre Jupiter și Junona ; când vedem Olimpul întreg în strașnică spaimă, din pricină că la disputa dintre stoici și epicurei treburile zeilor se aflau în stare rea ; când auzim, cum se bat cu ciudații zei noui, cari năvăleau în Olimp. Prin o satiră necruțătoare biciuește el superstiția, vrăjitoria și pe șarlatanii veșnic în călătorie. Iar după aceea deriziunii sale e supus deasemenea Socrat și Platon și în creștinism el vede numai una din prostiile vremii. Inchinătorii „sofistului răstignit“ în ochii lui sunt întocmai tot acei proști superstițioși, ca și aceia, care alergau la zeul șarpe al lui Alexandru din Abonatih. El, adevărat, cunoștea filantropia lor ; el însuși vorbește de graba cu care ei se apucau de lucru, când era vorba să ajute pe careva din mijlocul lor, sau să apere pe cineva, sau să mângâe și în trebile obștești ei nu cruțau nici o cheltueală ; dar el își bate joc numai de aceea, că primul lor legiuitor le-a declarat, că ei cu toții sunt frați. El vedea cum disprețuiau ei moartea, dar și aceasta i se păru lui ridicol, deoarece acești nenorociți se convinsese pe sine, că-s nemuritori cu pielea și cu părul și că vor trăi veșnic. Propriu nimic nu poate fi mai grozav, decât un astfel de om, căruia toate i se par ridicole, pentrucă anume în aceasta se și cuprinde dovada, că pentru el nu mai este nimic sfânt. Deși Lucian a zugrăvit așa de tăios timpul său, el totuși nu l-a înțeles. El a văzut numai straniul și monstruozitatea, dar n'a înțeles nicidecum acea adâncă luptă, care l-a zguduit, acea tristeță, care-l împingea la niște escese așa de monstruoase. Pentru

un materialist, cum în întregime era Lucian, nici un timp nu putea fi așa de neînțeles, ca acest timp care sosise atuncea.

După orgiile primelor timpuri ale imperiului în lume veni o dispoziție de pocăință; în cercuri largi mintea era preocupată cu întrebarea: „Ce să fac, ca să mă mântuesc?“ Asemenea timpuri pururea au mare însemnătate pentru împărăția lui Dumnezeu. Ceeace făcea pe oameni să alerge la misterii — teama pentru mântuirea sufletului său, — aceea le putea deschide intrarea și la adevărata taină a izbăvirii; ceeace îi făcea să nu se teamă de biciuirile și mortificarea grea — anume dorința de iertare, — anume aceea trebuea să le deschidă inima și pentru ascultarea propoveduirii despre iertare, care se oferea tuturora din grația lui Dumnezeu.

Desigur, mai întâiu de toate, păgânismul se silea să se ajute încă pe sine însuși și voea să satisfacă aceste nevoi, ce nu erau încă supuse negării, ca propriile sale puteri. Incă odată învie spiritul grecesc și creiază o nouă și cea din urmă filosofie, sistema nouă platoniană.

Neoplatonismul, părintele căruia se socotește a fi hamalul Amoniu din Alexandria, dar pe care abea ucenicul aceluia, Plotin, l-a prelucrat într'o sistemă reală. Această sistemă, în toate privințele, este anume o astfel de sistemă, pe care de obiceiu o produc numai timpurile cu astfel de frământări. Neoplatonismul, ca filosofie, este o renaștere a platonismului, dar în așa formă, că în el s'au introdus alte multe elemente constitutive. Plotin a vrut să arate, că toate sistemele filosofice tindeau anume către aceeași și se încercă să unească pe Ploton și Aristotel cu stoicis-

mul. Dar neoplatonismul este în acelaşi timp şi teologie, sau mai bine zis, Teosofie. Potrivit cu puternica înclinaţiune religioasă a timpului, toată sistema aceasta e pătrunsă de o dispoziţiune moralo-religioasă. Ea corespunde puternicei înclinaţiuni religioase a timpului prin aceea, că cunoaşterea supremului, după dânsa, se poate ajunge nu prin cugetarea filosofică, ci prin contemplare, prin inspiraţiunea nemijlocită. Amoniu însamnă „inspirat de Dumnezeu", şi Plotin credea, că avea de conducător nu simplu un demon, ci un zeu de o ordine superioară. Invitat la o jertfă, el răspunse: „Zeii trebue să vie la mine, iar nu să merg eu la ei".

Drept problemă a doctrinei sale Plotin consideră! „Să ridice pe fiecare suflet din starea de umilinţă, — în care el, înstrăinat de tatăl său şi de originea sa, nu se mai cunoaşte pe sine însuşi şi piere sub apăsarea lucrurilor trecătoare, — la o stare opusă, adică mai înaltă şi mai bună". Suprema fiinţă primară, baza primară a tuturor lucrurilor, după Plotin este numai singur binele, care stă aşa de sus deasupra tuturor celorlalte, încât el esclude orce definiţie şi deosebire mai deaproape, precum şi orce indicaţie la alt ceva. Dar deşi acest unic lucru se află la o înălţime absolută, totuşi din el se produce un proces oarecare de comunicare de puteri, care se desvoltă treptat. Aceste trepte sunt spiritul cugetător, sufletul care formează lumea şi materia. Materia este ultima producţie în seria producţiei din primul. Ea este ceva inexistent, şi în timp ce singurul şi primul lucru este binele şi pricina binelui, materia este ultimul lucru, în care nu este nimic bun şi este pricina răului. Ea este întunerec în comparaţie cu lumina. Problema

sufletului – deoarece el stă la hotarul materiei – constă în aceea, ca să luminez materia. Dar aceasta își are și o acțiune inversă asupra sufletului. Prin amestecarea cu întunerecul lumina sufletului devine slabă. Aceasta este căderea sufletului. Sufletul singur de sine totdeauna rămâne curat, bun și rațional. Dar ființa lui se acopere de materie, întocmai așa, cum dacă cineva s'ar afunda în noroi. Problema omului constă, din această pricină, în aceea, ca să se curățe de materie și din lumea materială, să se întoarcă în lumea de sus. Aceasta se săvârșește cu ajutorul virtuții, când sufletul cu ajutorul ascetismului, se izbăvește de cele materiale, se concentrează și se îndreaptă către unicul. Astfel el ajunge la contemplarea supremului, și dacă aceste momente de unire tainică cu supremul și în timpul vieții pământești se prezintă numai niște sclipiri luminoase (însuși Plotin numai de puține ori s'a ridicat până la așa desăvârșire), atunci sufletul, izbăvindu-se de legăturile trupului, va ajunge la contemplarea, care niciodată nu se va mai întrerupe.

Inrudirea acestei sisteme cu creștinismul deasemenea nu e greu de văzut, precum și deosebirea ei fundamentală. Aici deasemenea se are în vedere răscumpărarea, dar Plotin nu cunoaște nici adâncimea stricăciunii, nici înălțimea harului. Supremul său nu este Dumnezeul cel viu, Care este iubire, Părintele și Făcătorul tuturor lucrurilor, ci unicul abstract. Plotin știe numai pe „necunoscutul Dumnezeu". Deaceea și materia singură de sine este un rău, și răscumpărarea constă în depărtarea sufletului din lumea materială. Această răscumpărare omul o săvârșește singur prin ascetism și exercițiul în vir-

tute. Deoarece Plotin înoată astfel cu totul tot în cercul păgân de cugetare, de aceea introduce în sistema sa și mitologia păgână. Miturile pentru dânsul sunt curate învelișuri ale ideilor abstracte. In genere această sistemă avea un punct comod de contact pentru toată credința păgână populară, iar ceeace țintise deja Plotin, au desvoltat mai departe ucenicii săi. Ideea, că divinitatea se descopere și lucrează în diferite grade, se transformă într'o ierarhie formală de zei superiori și inferiori; la zeii supranaturali se adaogă locuitorii lumii și mai jos de ei stau demonii buni și răi. Prin mijlocul acesta toată credința populară putea fi justificată pe cale filosofică. Poporul se ruga zeilor ce locuiau în lume, pe când înțeleptul se ridica până la unicul suprem. Ideea, că sufletul străbate toată lumea, și, prinurmare, e însuflețit și trăește și tot ce se pare fără viață și neînsuflețit, că totul e pătruns de o singură viață și deci există simpatia în toate, — a dat temei filosofic pentru magie și mantidă, așa că toată vrăjitoria căpăta teren pentru existența sa, ba chiar începu să se bucure de o deosebită îngrijire. Astfel, neoplatonismul se prefăcu în teologie a păgânismului restaurat, căruia aici i se dădu pentru clasele culte o bază științifică. Dar neoplatonienii au vrut nu pur și simplu să restaureze, ci să reformeze. Dând cultului păgân o nouă bază, ei voiră să-l curăță îndată de toate adaosele grosolane și să-i dea ceva din ceelece conținea creștinismul. Și anume se propunea să înlocuiască jertfele sângeroase și în locul lor să introducă jertfe fără de sânge și rugăciuni, însuși cultul trebuea să constea nu simplu din ceremonii moarte, ci după pilda comu-

nităților creștine, în slujba dumnezeească se propunea să se introducă învățătură și predică.

De aici devenea clar, că creștinismul, deși după numărul adepților săi rămăsese încă o minoritate însemnată, totuși el devenise o putere dominantă în lume. Ce ciudat se părea la început păgânilor cultul duhovnicesc al creștinilor? Cât mai râdeau ei de faptul, că la ei meseriașii și babele învățau chestiunile religioase? Acum însă se recunoștea că e nevoe de acele lucruri, de care mai înainte își băteau joc și tindeau să satisfacă acea nevoe chiar pe terenul păgânismului. Se propunea chiar spiritualizarea cultului păgân, să se înlăture părțile grosiere în aducerea de jertfe animale, și chiar se luaseră măsuri pentru edificarea poporului. De aici se vede, că restaurația păgânismului conștient sau inconștient se afla de astă dată sub influența creștinismului. Chiar în această mișcare creștinismul fu o putere atât de stăruitoare, încât păgânismul restaurat primea trăsături împrumutate dela creștinism, ba chiar devenea un reflex al creștinismului.

Mai sus noi am atins deja cerul păgân în scopul de a arăta, că părerile păgânismului despre viața de dincolo de mormânt căpătau o asemănare izbitoare cu creștinismul. In același timp la păgâni apăru cartea, care deveni, așa zicând, biblia păgânească. Unul dintre șefii școlii neoplatoniene, Porfirie, făcu o colecție de oracole păgâne și de zisele zeilor săi, și în precuvântarea acestei lucrări zice: „Ce folos are această colecție, mai bine decât orcine știu aceia, care, tinzind spre adevăr, cereau cândva, ca să se învrednicească a vedea pe zei și

așa să ajungă a dobândi liniștea în îndoelele lor". Ce dară e aceasta, dacă nu o biblie a păgânilor? Toate concepțiile creștine: împăcarea, curățirea de păcate, renașterea — acum se întâlneau și la păgâni. Și ce căutau să dobândească ei în misteriile lor, dacă nu răscumpărarea și, prinurmare, răscumpărarea păgână? Cu totul în altă situație se aflau acum și colegiile sacrificatorilor. Sub domnia lui Dioclețian ele alcătuiau formal un fel de ierarhie, un fel de clasă dăscălească. Și aici iarăși se poate vedea limpede o apropiere de Biserica creștină. In fața Bisericei creștine se formă acum oarecum și o biserică păgână. Pentru a continua această paralelă până la fine, se poate zice, că la păgâni se ivi și un fel de Hristos al lor, sau mai bine zicând, se iviră mai mulți de aceștia.

Deja Seneca zicea, că trebue să fi avut un conducător pentru a ajunge la pace; și această tendință către un conducător al sufletului devenea din ce în ce mai puternică. Unii căutau pe acest conducător pintre zei. Un astfel de conducător fu Mitra, „povățuitor nebiruit". Alții îl căutau pintre înțelepții anticității. Dar atunci, de obiceiu, înfățișeau nu un chip istoric de înțelept, ci unul idealizat. Astfel au idealizat pe Platon, așa au idealizat pe Pitagora. Cel mai renumit în această privință deveni Apolonie Tianul, în care noi în adevăr vedem un Hristos formal al păgânilor. Apolonie, cel istoric a fost mag și goet al veacului întâiu, care în timpul numeroaselor sale călătorii s'a îndeletnicit cu meșteșugul vrăjitoresc și declara, că a avut vedenii. In timpul lui Septimiu Sever, Flavie Filostrat a scris biografia acestui Apolonie, în care figura lui, peste măsură și fantastic

idealizată, deveni figură opusă lui Hristos. După această descriere biografică, mama lui l-a născut prin umbrirea zeului Proteu; lebedele au cântat melodii dulci împrejurul leagănului copilului nou născut. Incă fiind copil, a manifestat semne de duh miraculos, de timpuriu s'a retras în singurătate și apoi a întreprins întinse călătorii. In India el a învățat înțelepciunea indiană și după aceea a început umblarea sa prin lume, ca să reformeze păgânismul. El a adunat împrejurul său ucenici, a propoveduit în orașele principale ale imperiului roman și a săvârșit nenumărate minuni. „Gura sa era potir deschis și liber se putea merge la dânsul pentru potolirea setei“ [63]). Minunele de care vorbește Filostrat, adesa sunt foarte asemănătoare cu minunile Mântuitorului. In Roma, de exemplu, Apolonie se întâlni cu o procesiune mortuară; o tânără fată zăcea pe năsălie, mirele urma plângând după ea și mulți prieteni îl însoțeau. Apolonie porunci să se oprească procesia, întrebă de numele moartei; după aceea se atinse de trup și spuse câteva vorbe. Indată fata se ridică, ca și cum s'ar fi deșteptat dintr'un somn [64]). Predica lui tindea la refacerea păgânismului. Jertfele sângeroase el le respingea și aducea numai tămâiere. Zeilor trebue să li se ridice temple și jertfenice, dar nu statui. Fiecăruia i se lăsa libertate cum să-și reprezinte în minte chipurile zeilor așa sau altmintrelea [65]). E cu deosebire de observat faptul, că Apolonie îndemna la iubire către aproapele și la filantropie. Stând pe treptele templului din Efes, — așa

63) Philostr. IV, 24.
64) Idem, IV, 45.
65) Idem, VI, 19.

ni-l înfățișază Filostrat [66]), propoveduia și îndemna în figuri vii să se ajute unul pe altul. Chiar vizavi de el în niște pomi se aflau niște vrăbii. Dar iată deodată veni în sbor altă vrabie și ridică țipet mare, ca și cum ar fi spus un lucru însemnat. Atunci cu toatele s'au ridicat îndată și s'au dus în sbor după dânsa. Văzind aceasta, Apolonie își întrerupse cuvântarea și zise: „Un copil ducea într'un paner niște grăunțe; el a căzut și a vărsat semințele, și deși le-a adunat, dar tot au mai rămas pe jos câteva semințe. Vrabia a văzut aceasta și iaca acum a chemat și pe altele, ca cu toatele să ia parte la cele găsite de ea. Unele au sburat îndată după ea și au găsit că e așa, cum li se spusese". După aceea Apolonie se adresă poporului: „Vedeți voi, cum vrăbiile se îngrijesc unele de altele și cu câtă plăcere împart între ele bunul lor? Voi însă faceți dimpotrvă: chiar când vedeți vreun om, că-și împarte bunul cu altul, îl numiți risipitor". Pentru această activitate a sa de refacere, Apolonie a suferit până și prigoniri. Inzadar prietenii lui se sileau să-l rețină să nu se ducă la Roma, unde bântuia Domițian. „Eu nu pot să fug de dușmanii mei, – răspundea Apolonie, – eu trebue să mă lupt pentru prietenii mei". Domițian îl aruncă în temniță, dar Apolonie dispăru fărădeveste dinaintea judecătorilor săi și în aceeași sară se arată prietenilor săi în Putiole. Acești din urmă nu voiau să creadă, că este el însuși; el însă le îngădui să se atingă de dânsul, ca să-i încredințeze, că ei nu văd o nălucă. Apoi dispare el în insula Rodos, când răsună vosglasul: „Părăsește pământul și mergi la cer!"

66) Philostr. IV, 3.

Că aicea noi avem înainte o descriere cu totul intenționată a unui chip păgân opus Mântuitorului, în această privință nu poate fi nicio îndoială. Filostrat nu a scris o satiră, ca Lucian, ci cu toată seriozitatea a voit să opună lui Hristos al creștinilor un Hristos al păgânilor. Aceasta e cu atât mai semnificativ, cu cât noi aicea avem a face nu simplu cu părerile și scopurile personale ale lui Filostrat. Acest din urmă era membru marcant al acelui cerc savant, care se aduna împrejurul matroanelor de mare talent dela curtea împăratului Septimiu Sever, și anume în jurul soției acestui din urmă Iulia Domna și a nepoatei sale Iulia Mameea. In acest cerc se discuta mult de asemenea și despre chestiunile religioase. Către religiunea romană de stat propriu nu era acolo nicio înclinație. Insuși Iulia Domna era fiica sacrificatorului zeului Soare din Emesa. Direcțiunea, care predomina aicea, era mai curând sincretistică și acest sincretism se afla deasemenea nu departe de creștinism. La curte, acest din urmă, deasemenea avea deja adepții săi. Unul din camerierii lui Comod era creștin [67]). Un creștin, anume Proclu, aparținea, după mărturia lui Tertulian [68]), casei lui Septimiu Sever. Toți simțeau, că în noua religie era ceva neobișnuit. Viața morală a creștinilor, răbdarea mucenicilor produceau impresie puternică. Acum nu se mai tăgăduia, că creștinii aveau ceva, ce nu se află la păgâni. Firește se ivea ideea: nu s'ar putea oare ca și păgânismul să se folosească de acel ceva? Nu s'ar putea oare opune și Hristosului creștinilor un

67) Rossi Inscr. Christ. urbis Romae p. 9.
68) Tertull. ad Scap. c. 5.

Hristos deosebit al păgânilor, în figura căruia tot binele, ce se observă în creștinism, să fie legat cu păgânismul? Anume acesta era cercul de cugetare, din care a ieșit cartea lui Filostrat.

In genere, în lumea păgână din acel timp se observa ceva, în felul unui spirit de împăcare. Deja Cels propusese creștinilor ceva, ca un fel de legătură. Incă și mai clar au apărut aceste idei acum. Impăratul Heliogabal în templul său comun oferi o capelă și creștinismului, iar Alexandru Sever manifesta fățiș simpatiile sale creștine. Se propunea, ca și creștinismul să fie primit printre religiile statului roman, dar, negreșit, cu condiția, ca el să nu fie mai mult decât o religie la rând cu celelalte religii, că el, din partea sa, va recunoaște religiile păgâne. Dar aceasta era imposibil. De aceea nu mai rămăsese nimic alta, decât să se reînoiască lupta, și poate anume aceste idei de împăcare, care ar fi trebuit să ofere lui Hristos loc în panteonul roman, alăturea de Jupiter, Junona și Mitra, trebuiau acum, când aceste planuri se dovediseră irealizabile, să ducă la lupta decizivă.

In genere ar însemna a dovedi puțină cunoaștere a naturii omului, dacă am voi, ca pe faptul apropierei vădite a păgânismului de creștinism, să întemeem speranța, că el din acest timp se va raporta către creștinism prietenos. Pentru unele persoane particulare această apropiere a putut să servească de pod, pe care calea lor să-i ducă la Biserică; dar în genere însești această apropiere, de îndată ce s'a dovedit, că creștinismul nu primește nici un fel de compromis, a înăsprit împotrivirea. Acum au început a socoti, că acel bine, care se dovedise

deja că nu poate fi tăgăduit creștinismului, s'ar vedea și de partea păgânismului și încă într'o formă mult mai curată. Acest creștinism, care refuza orce contopire, avea din această pricină cu atât mai puține drepturi la existență. Inainte păgânismul nu avea în realitate nicio putere pentru ducerea luptei decizive contra creștinismului. Că restaurația a oferit păgânismului o forță nouă, aceasta nu se poate tăgădui, chiar dacă puterea aceasta nu era adevărată. Din pricina aceasta acum a venit oamenilor gândul să găsască în păgânismul restaurat, baza religioasă pentru restaurarea vieței naționale și de stat și astfel să ajungă în genere la restaurarea lumei antice. Dar condiția pentru realizarea acestui lucru era nimicirea creștinismului. Cu cât mai nefirească era restaurația, cu atât ea era mai fanatică, și tocmai păgânismul restaurat începe pentru prima oară cu tot focul fanatismului lupta nimicitoare contra creștinismului. Luptătorii se apropiară cât mai mult unii de alții, dar nu pentru a-și da mâna unii cu alții, ci pentru ca să se înșface cât mai puternic unul pe altul în cea mai depe urmă încăerare disperată.

Intr'un anumit înțeles, acum se poate zice și despre creștinism, că și el deveni acum mai aproape de păgânism. El deasemenea trecuse prin un proces larg coprinzător și pentru a exprima această stare printr'un singur cuvânt, putem chiar să spunem, că el intrase oarecum în lume.

Tânărul creștinism în unele privinți era asemenea omului, înviat din nou la viață. Simțindu-se bine pătruns de o viață cu totul nouă, un astfel de om de obiceiu se simte străin de viața sa de altă dată, și din această cauză înstrăinat și de toți aceia, cari

se aflau încă în viața cea veche. Insuflețirea tinerească proaspătă îl face să sufere cu abnegațiune și bucurie, dar lepădarea de lume e încă tot mai puternică decât triumful asupra lumii. El își teme mereu comoara de curând câștigată și se ferește cu teamă ca să nu o supună la vreo primejdie prin vreo apropiere de lume. El nu se poate încă decide să facă încercarea să îmbibeze cu noua viață și lumea ce-l înconjoară, ci mai curând simte înclinațiunea să se retragă în singurătate, ca în liniște să se folosească de harul gustat; mai mult se desfătează cu el decât să se ostenească ca cu ajutorul lui să sporească darul. Ușor se alătură el la cei de un gând cu dânsul, dar numai pentruca împreună cu ei să se separe cu atât mai vădit de mulțimea comună. El se teme să facă cutare sau cutare lucru de frică să nu greșască, și din mare râvnă pentru sfințenie ușor se amestecă în ale sale câte ceva din fariseism. Intreg orizontul vieții e încă îngust și omul ar dori mai bine să se depărteze din această lume și să se întoarcă la Domnul său. De aceea trăsătura caracteristică a acestui period al vieții creștine servește înclinațiunea de a se interesa mai mult de viața de dincolo de mormânt, decât de problemele creștinilor din viața aceasta, — înclinațiune, care se manifesta prin acea iubire, cu care creștinii se ocupau de chestiunea despre adoua venire a Mântuitorului și despre cele depeurmă zile ale lumii. In cel mai vechiu creștinism toate acestea, fără îndoială, așa au și fost; se știe, că după părerea credincioșilor, adoua venire a Mântuitorului era aproape. Această speranță predomina asupra întregei vieți. La o existență mai îndelungată a Bisericei pe pământ nu se conta și ten-

dința se îndreptă unilateral numai într'acolo de a se păzi fiecare pe sine neprihănit în lume pentru ziua venirii lui Hristos. Problema triumfului asupra lumii, problema de a pătrunde lumea cu spiritul creștin și prin acest spirit a o renaște iară, te miră de se simțea limpede.

Dar așa creștinismul n'ar fi putut supune lumea. El trebuea să devină mai larg la spirit, să facă pas în adevăratul înțeles în direcția spre lume, să se pogoare spre ea și să o cucerească pe această cale. Biserica nu trebuea să rămână așa. Ea trebuea să se pătrundă de duhul împăcărei și să devină Biserică populară.

Negreșit, orce pas în această direcție era împreunat cu cele mai mari primejdii. Lepădând înstrăinarea absolută de lume, cât de ușor se putea să se pogoare pânăla același nivel cu lumea și prin aceasta a se lipsi complect de capacitatea de a o învinge, deoarece tot celce se pogoară pânăla același nivel cu lumea nu numai nu poate să învingă pe aceasta din urmă, ci curând va ajunge să fie biruit de ea. In loc să devină Biserică populară în adevăratul înțeles, Biserica putea deveni și cu totul lumească și astfel să aducă jertfă lumii ființa sa de sine stătătoare. Ne mai rămânând în izolare riguroasă, creștinii se expuneau primejdiei să-și lărgească până întru atâta vederile, încât să se șteargă cu totul hotarele dintre creștinism și păgânism și creștinismul să se evaporeze cu totul în păgânism.

Sub călăuzirea Domnului său, Biserica a biruit aceste primejdii și aceasta mulțămită numai marei lupte contra montanismului și a gnosticismului, — luptei, prin care Biserica se prefăcu cu totul în Biserică

populară și astfel, din partea sa, se pregăti pentru lupta definitivă cu păgânismul.

Acea îngustime, de care a fost vorba mai sus, trebui să dispară curând singură de sine. Strașnica furtună de prigoană de sub Marc Aureliu produse tocmai contrarul de ce se căuta să producă. In loc de a nimici Biserica, ea contribui la creșterea ei. In acele timpuri, comparativ liniștite, care urmară după această furtună, crescu cu deosebire repede numărul creștinilor și anume auzim de izbitor de mulți convertiți în clasele înalte. „Noi am apărut abea ieri, zice Tertulian, și totuși umplem totul: orașele, insulele, castelele, municipiile, lagările, tribunile, palatele, senatul și forul", iar Eusebie de Cezareea face observația, că din timpul lui Comod „cuvântul salvator a fost închinat către pioasa adorare a Făcătorului tuturor lucrurilor orce suflet din toate generațiile de oameni, așa că acum deja și în Roma mulți din ceice se disting prin bogăție și nobleță cu toată casa și neamul lor s'au convertit la mântuire[69])". Singura consecință a acestui lucru a fost, că înstrăinarea de până acuma slăbi la mulți. Creștinii din clasele înalte, având legături numeroase în familiile păgâne, nu socoteau rușinos pentru sine să aziste la sărbătorile familiare în casele păgânilor și chiar la ritualele nevinovate ale cultului păgân, se încununau cu cununi și luau parte la ospețe. Cu asemenea prilejuri totuși se avea totdeauna în vedere regula severă să nu se ia nicio părtășie la păgânismul însesi, dar totuși pe nesimțitele hotarele a ceeace se considera îngăduit se estinse tot mai departe. Unii îndrăsneau acum ca,

69) Tertull. Apolog. c. 37.

însoțiți de rudele lor păgâne, să intre în circ și în teatre[70]). Multă vreme creștinii, firește, nu se putură eschiva nici dela serviciul militar, precum nici dela funcțiile publice, și în această privință, deși contrar dorinței lor, prin forța împrejurărilor se înfiripară legături nouă cu lumea. In Cartagena se exprimase deja diferite păreri din prilejul împrejurării, că un ostaș creștin, în ziua nașterei împăratului, a ținut cununa în mână și refuză să și-o pue pe cap. Osândit pentru asta la moarte, el de unii fu considerat ca mucenic și mărturisitor curajos, pecând alții îl priveau ca pe un capricios, care prin purtarea sa a dat motiv, fără nicio nevoe, la o grozavă turburare[71]). Acum din diferite părți se exprimă părerea, că creștinismul nu cere nicidecum înstrăinare hotărîtă de lume. Păgânii, — ziceau mulți, — nu trebue nicidecum întărîtați și cu plăcere se citau și pentru una, și pentru alta cuvintele din Tit II, 5 și ziceau că trebue de făcut și una și alta, ca numele lui Dumnezeu și al lui Hristos să nu se hulească de păgâni[72]). Sub acest pretext începură să se considere chiar îngăduit, ca în timpul prigonirii nu numai a fugi, ci chiar a înlătura prigonirea prin cumpărarea funcționarilor și a ostașilor. Pentru justificarea acestui lucru se invoca acel calcul, că prin aceasta nu se făcea decât să se dea cezarului celece sunt ale cezarului, adecă banii, și prin această jertfă de bani se obținea numai aceea, că comunitatea creștină putea în liniște să se adune

---

70) Comp. unele locuri la Tertull. de spect. c. I, 3. De Idolol. c. 13, 14. De Cultu. fem. II, 11.

71) De Coron. 1.

72) Tert. de Idolol. c. 14: „Sedenem plerique jam induxerunt animo, ignoscedum esse, si quanda, quae ethnici, faciunt, no nomen blasphemetur" — Comp. De Cultu fem. II, 11.

și să prăznuiască neîmpedecată ziua Domnului [73]). Dar apoi și disciplina în comunități începuse a deveni mai slabă. Mai ușor ca înainte se obținea primiri nouă în comunitate și a celor realmente căzuți. Deși ea singură putea să le interzică prin organele statornicite, apoi totuși mărturisitorii atacau chiar disciplina existentă. Ceeace la început se recunoștea numai din respect acelora, cari pentru mărturisire fuseseră în temniță sau suferiseră torturi, aceea curând acești din urmă începură să o pretindă pentru sine, ca un drept, și anume, ca fiecare din cei admiși de ei la comuniune, trebue considerat din nou admis ca membru al Bisericii. Dar de acest drept ei se foloseau abuziv în cel mai înalt grad și disciplina bisericească din această cauză în multe locuri se destrămă foarte tare.

Se poate admite, că în temelia acestei slăbiri a asprimei primitive se coprindea pur și simplu nu slăbiciunea, că în discursurile des rostite despre înțelepciunea creștină și despre prevedere se coprinde ceva adevărat. Și în adevăr, ce fusese posibil câtă vreme comunitățile erau încă mici și creștinii aproape toți aparțineau puterilor sociale inferioare, aceea deveni mai imposibil acum, când comunitățile crescuseră și Biserica începuse să numere printre membrii săi și persoane din clasele înalte. Un meseriaș oarecare ușor se putea retrage din toate; dar trebuea oare să rupă cu tot trecutul său un cavaler, un senator, un membru dintr'o mare familie, dacă devenea creștin? Și apoi era oare aceasta în adevăr folositor pentru Biserică? Nu se rezema oare pe aceste legături în cea mai mare parte speranța pătrunderei ei

73) Tert. de fuga in pers. cap. 13.

mai departe și în clasele culte? După aceea era oare posibil în genere a evita pentru un timp mai îndelungat și, a ocoli slujba militară? Dacă soldatul se convertea la creștinism, nu putea el oare să rămână soldat? Roma era doar patria pământească și pentru creștin, — nu cereau oare datoriile lor cetățenești, ca și ei să apere deasemenea patria lor? Era drept oare, ca creștinii să nu primească niciun fel de slujbe? Nu puteau ei oare în aceste slujbe să slujească Domnului lor? Dar dacă ei puteau fi ostași, să ocupe slujbe publice, atunci necesar era să li se îngădue și câte ceva, care în timpurile trecute se cerea evitat, ca contact cu păgânismul. Și apoi se putea oare să se mai păstreze în genere vechea disciplină, mult mai severă, când comunitățile nu mai erau mici cercuri, ci întrucâtva devenise comunități mari prin orașele mondiale? Dacă în adevăr se avea în vedere de a atrage poporul la Biserică, atunci se văzu nevoea de a nu ridica prea sus cerința despre sfințenia vieții; sau mai bine, de vreme ce aceste cerințe nu se aflau în stăpânirea Bisericii, apoi era nevoe să se vină în ajutorul celor slabi în acel înțeles, ca celorce șovăiau și cădeau, să nu li se îngreueze calea către împăcarea cu Biserica.

In același timp nu se poate nega nici aceea, că în această slăbire a severității era și oarecare slăbăciune, care numai se masca cu perdeaua înțelepciunei creștine și a prevederei; și greaua chestiune despre raportul Bisericii cu lumea nu se rezolva deloc prin aceea, că vechea severitate se observa numai în teorie și Biserica se uita indulgent numai la slăbiciunile membrilor singuratici în cutare sau cutare zi, și apoi și totdeauna în general. Pe această

cale ușor s'ar fi putut ajunge pe un povârniș lunecos și primejdios și a se trezi cu totul lumească. Din această cauză pentru Biserică era folositor, ca contra incursiunii unei asemenea indulgențe, să se stârnească o energică reacție, care atunci, negreșit, cum se întâmplă cu orce reacție, să tindă nu pur și simplu a întări vechea stare de lucruri, ci a o și exagera și astfel să dea Bisericei prilej să statornicească cu deplină conștiință o stare regulată.

O asemenea reacție a înfățișat așa numitul montanism, – o direcțiune, care s'a numit așa după pretinsul său autor, Montan. Ivindu-se pela jumătatea veacului al doilea în Frigia, el se răspândi așa de larg în Asia Mică și Africa, precum și în Roma și în celelalte țări ale apusului pela începutul veacului al treilea, încât, întrucâtva, căpătă un fel de predominare. Montanismul mai întâiu de toate tindea la aceea, ca să păstreze vechea asprime a moravurilor și o disciplină severă, și să o restatornicească acolo, unde ea slăbise. Dar el nu se mărginì la aceasta, ci voi să sporească această asprime mai mult ca altă dată. In acest scop el prin prorociile și prin practicile sale din nou deșteptă așteptarea curândei veniri a lui Hristos, care acum slăbise. Sfârșitul lumii, cum propoveduiau montaniștii, era acum aproape și Biserica a intrat în ultimul său period. Acesta era periodul Paracletului, a Sfântului Duh, Care prin prorocii săi dă Bisericei o nouă lege, nouă prescripțiuni despre drepturi și disciplină. Aceste prescripțiuni pretutindenea erau foarte aspre. Dacă până acum se socotea ca regulă: „Ce nu-i oprit, aceea-i îngăduit“, apoi acum se statornici o nouă regulă: „Ce nu-i îngăduit expresiv, aceea-i

oprit". Incă și mai hotărît Biserica trebuea să se separe de lumea ce o înconjura. Contra culturii, artei, științei și plăcerilor lumești montanismul ocupă o poziție cu totul dușmănoasă. Toate acestea sunt păcat. Cu toate acestea creștinii nu trebue să vină în atingere. Cu deosebire insista el asupra datoriei muceniciei. Orce abatere dela ea sau îndepărtare cu ajutorul fugii se pedepsea, ca apostasie. Posturile au fost înăsprite și se prescriau cu aspre legiuiri. Se da o mare importanță diferitelor mărunțișuri, ca, de exemplu, fetele să vie la Biserică numai cu fețele acoperite, dar cu deosebire mult mai aspră trebue să devie disciplina bisericească, și anume aicea apare mai lămurit montanismul. Montanismul refuza absolut pentru totdeauna primirea în comunitate a tuturor celor căzuți în păcate de moarte, chiar dacă ei s'ar fi pocăit. A-i primi pe aceștia, putea numai Dumnezeu, dar nu Biserica.

Dacă această direcție a Bisericei ar fi triumfat, atunci Biserica n'ar fi putut deveni o putere universală istorică. Ea s'ar fi izolat în limitele strâmte ale monastirii, ar fi fost condamnată la stagnare și ar fi rămas fără înrâurire asupra vieții poporului. Separându-se de lume, ar fi fost incapabilă să învingă lumea. Referindu-se numai negativ către știință și artă, ea niciodată n'ar fi putut să producă știința creștină și arta creștină. Ea, poate, ar fi produs în sfera ei o eroică lepădare de lume, ar fi educat sfinți mari și răbdători de chinuri, dar educatoarea poporului n'ar fi putut deveni, deoarece ca condiție indispensabilă aici servește anume aceea, că educatorul trebue să se pogoare spre aceia, pe care-i educă, iar aceasta nu o putea face o astfel de co-

munitate de sfinți. In ea ar fi fost numai disciplină care esclude, iar nu educația, care dobândește și cuprinde. In asemenea situație Biserica niciodată n'ar fi putut să pună asemenea temelii, ca pe ele să poată din nou crea statul. Din punct de vedere mănăstiresc e de necugetat nici statul creștin. Biserica însă a reușit, deși după o grea luptă, să învingă montanismul și încă fără a cădea la rândul ei în extremitatea opusă, ceeace dă o deosebită importanță acestei biruințe. Ea nu neglija prevenirea despre desfrâul moral, care se coprindea în montanism, ba încă își dă și sama de necesitatea de a intra în lume, și spre marea cinste și slavă a ei trebue să

șit prin Hristos. In această privință gnosticii tot își mai păstrează caracterul lor creștin, spre deosebire de asemenea sisteme păgâne. Dar, negreșit, ceeace ei numesc răscumpărare este pururea altă ceva, decât ceeace subînțelege sf. Scriptură prin răscumpărare. Pentru ei răscumpărarea nu este răscumpărarea din păcat, ci restabilirea ordinei cosmice și astfel Hristos la ei nu este Mântuitorul, care aduce mântuirea, iertarea păcatelor ; nu este principiul mântuirii, ci numai principiul lumii. In sistemele gnostice nu-și găsesc loc nici creațiunea, nici întruparea lui Dumnezeu. Părerea, că materia singură de sine este un rău, nu îngădue, ca Hristos să intre real în omenire ; El se face, după părerea lor, numai în aparență om și toată viața sa pe pământ, și anume activitatea și pătimirea sa, — toate acestea au fost numai fenomene aparente. Gnosticii erau în totul doceți, adecă ei toată arătarea Mântuitorului o transformau în simplă nălucă. Faptele mântuirei pentru ei nu erau fapte în adevăratul înțeles, ci numai simboluri și conținutul pozitiv al creștinismului se evaporă în niște idei abstracte.

Noi am numit gnosticismul antipodul montanismului și așa și era el în realitate. Dacă acest din urmă suferea din pricina unei prea mari îngustimi, apoi aicea, din potrivă, se deschidea un larg nemărginit în toate părțile. Gnosticismul știu să se folosească de tot materialul cultural al timpului : de ideile răsăritului și apusului în amestec împestrițat, de filosofie și de superstițiile populare, — de toate acestea se folosi el pentru scopurile sale și transformă toate acestea în pietre de construcție pentru construirea sistemelor sale. Intr'însul miturile păgâne stau ală-

turea cu istorisirile evanghelice, care, după părerile gnosticilor, sunt tot niște mituri; într'însul, pentru întărirea anumitor teze, se aduceau citate când din cărțile biblice, când din Homer și Hesiod, și precum de unele, așa și de celelalte gnosticii se serveau cu ajutorul interpretării alegorice, ca mai comod să fondeze figurile fantastice ce voiau să creieze. Lipsa orșicăror hotare domnește la gnostici și în ce privește laturea morală. La ei nu există nici o teamă că se vor păta, nu există nicio grijă chinuitoare de a se separa de păgânism. Că gnosticii se refereau către prescripțiunile legii morale cu cea mai mare îngăduință, asta nu e deloc o născocire a urei proaste față de estetici. Mulți din ei admit expresiv fuga în timpul prigonirilor.

In veacul al doilea gnosticismul cuceri un vast teritoriu. Aceste sisteme trufașe, care cuprindeau cerul și pământul, aveau într'însele ceva foarte însemnat. Cât de mizer și modest se părea față de ele creștinismul simplu? Această lărgime de vederi se părea foarte ademenitoare. Gnosticilor creștinismul li se înfățișa cu totul împăcat cu cultura. Ce îngust, în comparație cu ele, se părea creștinismul bisericesc? Chiar și mințile cele mai nobile nu puteau să nu cedeze ideei, că anume pe această cale să se aducă lumea la creștinism. Mulțimea poporului era atrasă de misteriosul, în care erau înfășurate sectele gnostice, prin aceea anume, că ele urmând deplin gustul timpului, ofereau formule și amulete magice puternice; iar persoanele particulare erau atrase și prin aceea, că în gnosticism se dădea atențiune mai puțin severă moralității, așa că aicea ei puteau fi creștini fără să devină mucenici. Dar triumful gnosisului era în pei-

rea creștinismului. Acesta s'ar fi desfăcut în sute de secte, deosebirea dintre el și păgânism s'ar fi șters, esența lui caracteristică s'ar fi pierdut, și în loc să fi creat ceva cu adevărat nou, el ar fi fost numai unul din numeroasele elemente în descompunere, ar fi devenit numai un nou suplement în caleidascopul religios ce mai licărea în acea vreme.

La rând cu lupta pentru existența sa, Biserica trebuea să ducă și lupta contra tuturor formelor de gnosis fals. In timpul trufașelor sisteme ale gnosticilor, Biserica cu o sănătoasă simțire practică și cu simplitatea credinței a conservat creștinismul simplu apostolic. Acest din urmă se putea găsi cu deosebire în Bisericile întemeiate de înșeși apostolii, în care apostolii întemeiaseră credința prin propovedui-rea orală. Contrar ereticilor, Biserica începe să dea o deosebită importanță tradiției, găsind într'însa izvorul unei noui puteri pentru dânsa și pentru adevăr. Aceasta era cu atât mai ușor, cu cât în acea vreme Biserica se afla încă în atingere nemijlocită cu tradiția adevărată și încă neîntunecată, din care cu încredere se putea ști, ce anume au propoveduit apostolii. Dar după aceea au început deasemenea să se intereseze de colectarea scrierilor apostolice; și pe temeiul atât al tradițiunii apostolice, cât și al operilor apostolice, Biserica cu hotărîre încă și mai mare se putea sprijini pe fapte istorice, ca pe niște temeiuri ale adevăratului creștinism; și astfel a împedecat transformarea lor în nălucire simbolică. Acum aceste fapte, pe temeiul sf. Scripturi, le concentră într'o normă generală de credință, și această normă de credință, expresia deplină a căria a fost simbolul apostolic, îl făcu ea dig puternic contra orșicărui su-

voi de abstracțiuni gnostice. Contra născocirilor gnostice, despre emanațiunile eonilor simplu și clar mărturisea pe Dumnezeu, Făcătorul cerului și al pământului. Contra idealismului gnostic, ea recunoscu simplu și real fapte istorice, că Fiul lui Dumnezeu s'a făcut cu adevărat om, s'a născut din Fecioara Maria, a fost cu adevărat răstignit și a murit, și cu adevărat a înviat. Prin aceasta ea a izbăvit creștinismul, dar împreună cu aceasta a început a construi și confesiunea de credință. Prin aceasta a creat ea, așa zicând, începuturile catehismului, și împreună cu aceasta și baza indispensabilă a Bisericii naționale. Nici montanismul, nici gnosticismul n'ar fi putut crea biserica națională. Primul ar fi putut crea numai un fel de monastire de sfinți aleși, iar cel din urmă, deși aduna mulțimea poporului, dar nu stabilea hotare între creștinism și păgânism, așa că gnosticii nu recunoșteau clar: erau oare creștinii membrii Bisericii lor, sau erau păgâni. Biruind însă în chip fericit montanismul și gnosticismul, Biserica deveni cu adevărat Biserica poporului, Biserică națională.

In timpul acestei îndoite lupte, se desvoltă în fine și administrația bisericească, care are nu mai puțină importanță pentru desvoltarea Bisericei.

Biserica chiar dela început a avut administrație; chiar dela început au fost într'însa funcțiuni. Ar fi cu totul contrar istoriei a ne închipui comunități creștine în vreo vreme fără funcțiuni, sub formă de gloată neorganizată. Pretutindenea, unde apostolii au întemeiat vreo Biserică, acolo au așezat ei și persoane însărcinate cu funcția de conducător al trebilor. Aceste persoane s'au numit prezviteri, adecă

bătrâni, sau episcopi, ceeace pe atuncea însemna tot una, adecă supraveghetori. In fiecare comunitate erau mai mulți de aceștia. In capul comunității, firește, stătea totodată și o persoană deosebită, care în urmă căpătă însemnătatea de episcop în propriul înțeles. Funcția acestor prezviteri nu era mai întâiu de toate funcție învățătorească. Invățătura era treaba apostolilor, și în înțeles mai larg în fiecare comunitate fiecare din ei puteau păși ca învățător, numai dacă avea dar întru aceasta. Apostolul Pavel a oprit numai pe femei de a vorbi și învăța în adunare. Sarcina prezviterilor consta mai degrabă în aceea, ca să fie căpetenii în comunitate, a o conduce și a o administra. Funcțiunea lor mai întâiu de toate era cârmuitoare. Dar, negreșit, singură de sine deveni aceea, că pe partea lor căzu în cea mai mare parte și instruirea comunității, deoarece ei, ca persoane mai evidente, erau și cei mai capabili pentru asta. La rând cu ei, în situație subalternă, exista funcția de diacon, adecă slujitor, dar nu propriu sau esclusiv ca funcție de binefacere, cum o prezintă unii astăzi, ci în genere ca funcție de serviciu în fond pentru săvârșire de servicii bisericești în comunitate. Funcția prezviterilor, dealtmintrelea, era în genere numai funcție în comunitate, iar nu generală bisericească, adecă se mărginea la anumite comunități, iar nu se estindea în toată biserica. Comunitățile singuratece, pelângă acea legătură, care consta în activitatea apostolilor, care nu aparțineau nici unei comunități, stăteau numai în acea legătură între ele, pe care o condiționa credința comună și legătura dragostei celei a toate unitoare. O legătură strict organizată prin mijlocirea funcțiunii superioare bisericești,

care să coprindă câteva comunități deosebite, încă nu exista.

In înfățișare simplă administrația a existat și în timpurile de după apostoli, până la veacul al doilea. In acele timpuri nu era încă nevoe de multe forme, deoarece spiritul era încă foarte viu și puternic în Biserică, precum și comunitățile erau încă mici, și toate raporturile erau extrem de simple și necomplicate. Dar de prin primile decenii ale veacului al doilea se produse o însemnată schimbare. Mulțămită diferitelor mișcări externe și interne, se ivi necesitatea să fie în capul mai multor comunități o personalitate, care să apară în calitate de căpetenie comună a lor, și această personalitate primi titlul bine definit de episcop. Astfel se statornici trei funcții determinate: de episcop, de prezviter și de diacon. Episcopii curând căpătară însemnătate definită în calitate de păzitori ai curățeniei credinței, și această situație a lor se stabili cu deosebire în timpul luptei contra gnosisului fals. Pedealtă parte, lupta cu montanismul, care cerea normalizarea disciplinei morale în comunități, servi la aceea, că episcopul deveni și supraveghetorul disciplinii bisericești. Cine stătea în comuniune cu episcopul, acela stătea în comuniune și cu comunitatea, stătea în comuniune și cu întreaga Biserică. In episcop comunitatea avea pe reprezentantul său; iar în adunarea episcopilor se reprezenta întreaga Biserică. Mai definit se separă acum și clerul de mireni, adecă de popor. Asupra clerului trece în întregime vrednicia preoțască, și pe baza numelui de preot capătă însemnătate și loc comparațiunea clerului creștin cu preoția Vechiului Testament. Acum în Biserică era deja o ierarhie în-

temeiată, bine organizată și mereu consolidată, pe măsura în care Biserica avu nevoe, în timpul marei lupte externe și interne, de o puternică conducere.

Dacă comparăm acum Biserica, cum se afla ea după moartea apostolilor, la trecerea de la veacul I la veacul II, cu Biserica de la mijlocul veacul al III, către timpurile sf. Ciprian, episcopul Cartaginei, în persoana căruia funcția de episcop își căpătă deplina sa desvoltare, — apoi vom vedea, prin ce proces de desvoltare a trecut și Biserica? Ea crescu din afară, tot statul fu umplut de ea. Pe Hristos îl mărturiseau deja nu numai meseriașii și femeile, ci comunitățile creștine își aveau membrii lor și în toate celelalte clase. Ea se întări și în interior și intră în lume. Adevărat, prima licărire proaspătă, sau mai bine zis, strălucirea suprapământească, care a marcat intrarea Bisericii în lume, dispăru; viața devenise deja mai liniștită și mai trezvă. Speranța la venirea curând a Mântuitorului, care ardea așa de viu în timpul primar, se potoli; Biserica își da sama că o așteaptă o existență mai îndelungată în lumea aceasta, că ea trebue să străbată un drum mai lung prin istorie; dar acum ea era și pregătită pentru asta. Biserica își căpătă conștiință lămurită despre acele fapte, pe care ea era întemeiată. Cârmuirea ei era riguros organizată, și toată mulțimea credincioșilor prin comunități era nu numai una în credință, ci și înfățișa un organism bine închegat cu o ierarhie determinată. Vederile se lărgiseră, se trezise și gustul către tot ce omenește e frumos și măreț, precum și către artă și știință. Se putea deja arăta și printre creștini oameni, care să-și apere credința lor prin scris; astfel de oameni, ca Irineu și Origen, desemnară deja primele

începuturi de principii ale teologiei creștine; existau deja primele începuturi ale artei creștine, care, ca un tânăr vlăstar pe un trunchiu vechiu, trebuiau să dea în curând primele flori. Biserica nu mai era monastirea unor de bună voe închiși, cari fug de lumea oamenilor; ea apăru fățiș ca Biserică a poporului, capabilă și însetată de a educa pe oameni prin doctrină și povață, precum și prin o disciplină pe cât de severă, tot pe atâta și de înțeleaptă.

O astfel de Biserică trebuia să se uite altmintrelea la lume și astfel să înțeleagă problemele sale. Lumea păgână îmbătrânise și, cum e firesc pentru o vrâstă înaintată, își întorsese privirile îndărăt, pentru ca acolo să afle veacul de aur pierdut; prezentul era de fer și păgânismul ajungea din ce în ce mai mult la convingerea, că el prezenta acum o putere în descompunere. Creștinismul, dimpotrivă, era o putere în creștere; cu curaj tineresc privea el în viitor și acolo-i surâdea lui biruința. Dar și înseși ideea de biruință se înfățișea altmintrelea. In timpurile trecute prin biruință se înțelegea nu alta, ci triumful lui Hristos în adoua venire a sa; statul roman și lumea păgână trebue să existe până va veni Domnul. „Prigonirile, zice într'un loc Iustin Filosoful, se vor prelungi până atuncea, până va veni Domnul și va libera pe toți". Chiar pentru Tertulian existența acestei lumi coincide în totul cu existența imperiului roman. Acel moment, în care se va prăbuși statul roman, după părerea lui, este totodată și momentul venirei adoua a lui Hristos. Din această pricină creștinii se rugau și pentru stat și se îngrijau de buna lui stare, deoarece ei prin asemenea se rugau și despre mora finis, despre finele patriei. Că s'ar putea

cândva ca împărații romani să devie creștini, aceasta i se părea lui cu totul absurd și cu nimic asămuitor [74]). Acum însă, dimpotrivă, speranțele creștinilor tindeau spre o altă biruință; acum începuse să se formeze ideea, că creștinismul trebue să biruiască păgânismul și să devie religia dominantă în statul roman. „Dacă ar fi procedat toți așa, ca creștinii, — zicea Cels, — atunci statul ar deveni jertfa barbarilor și orce cultură ar peri". Origen răspunde la aceasta: „Dacă toți vor face așa, cum fac eu, atunci și barbarii vor primi cuvântul Dumnezeesc și vor deveni cei mai virtuoși și mai blânzi. Toate celelalte religii vor peri atunci și va domni numai cea creștină, care numai singură va și domni, deoarece adevărul dumnezeesc pururea dobândește mai multe suflete" [75]).

Aceasta era deja presimțirea victoriei, ba chiar mai mult decât atâta, aceasta era încredințarea de biruință. Dar, negreșit, pentru atingerea reală a acestei biruințe era încă nevoe să se mai verse încă mult, mai mult sânge, decât se vărsase înainte. Biserica, care acum se întărise bine, o așteptă încă grele peripade de luptă; păgânismul restaurat făcu încă o încercare de a nimici creștinismul cu ajutorul prigonirilor generale. Dar anume atuncea s'a văzut, că păgânismul restaurat nu era decât un cadavru galvanizat, incapabil de a introduce viață nouă în statul ce se prăbușea. Și creștinismul, care păstrase credincioșia chiar și în timpul celor mai grele prigoane, trebuea să triumfe nu din mila sau din bunăvoința vreunui străpânitor, ci prin necesitatea lăuntrică.

74) Tert. Apol. 32, 39.
75) Contr. Cels. VIII, 68.

CAPITOLUL XLI.

PRIGONIRILE GENERALE DELA MARC AURELIU PÂNĂLA GALIEN

◆◆◆

Pentru Tine ne omoară în fiecare zi şi suntem socotiţi ca nişte oi, rânduite la junghiere.
Rom. VIII, 36.

DUPĂ cumplita furtună de prigonire, ce se deslănţuise sub Marc Aureliu, urmă un timp comparativ mai liniştit. Bisericii parecă i se dăduse un răgaz pentru a se reface şi a se întări în lume, înainte de a se deslănţui cele mai grozave furtuni. Comod, fiul degenerat al lui Marc Aureliu, lăsă creştinismul în pace. Iubita sa Marţia ştiu chiar să-l dispună să fie indulgent faţă de el. Ba ea-şi îngădui chiar să primească dela episcopul Romei o listă de creştinii, ce zăceau în minele Sardiniei şi mijloci înaintea lui Comod pentru eliberarea lor[76]). Mai mult decât religia romană de stat, pe Comod îl interesa zeii străini, şi anume cei egipteni, şi dacă el susţinea cultul lor, atunci putea să lese în pace şi alt cult oriental străin, cum i se părea lui creştinismul. Totuşi legile date până acum continuară să-şi păstreze

76) Dio Cass. LXXII, 4. Hippol. Ref. haer. IX, 12.

puterea lor, dar numai în caz de acuzare a creștinilor guvernul recurgea la dispozițiunele mai vechi ale lui Traian. Creștinismul atrase asupra sa atențiunea într'o anumită împrejurare deosebită: In Roma se aduse asupra unui senator, anume Apolonie, cum istorisește un rob al său, pârâ că ar aparținea creștinismului; el se apără singur înaintea senatului și fu condamnat de acesta la moarte. Astfel și cea mai înaltă instituție a statului avu deja ocazie să asculte mărturisirea despre Hristos [77]).

Mai numeroase au fost învinuirele și torturile sub Septimiu Sever. Acest împărat la început a fost, se pare, dispus binevoitor către creștinism. Un rob creștin, Proclu, după cum se spune, l-a vindecat în timpul unei boale grele prin ungere cu untdelemn sfințit [78]). Dar, poate, răspândirea extraordinară a creștinismului pe vremea aceea, l-a făcut să-și schimbe dispoziținea. In anul 202 fură reînoite legiuirile contra creștinismului, ca religiune interzisă, și trecerea la el se interzicea sub cele mai grele pedepse [79]). Astfel urmărirea judecătorească contra creștinilor iarăși intră în putere. Unde guvernatorii erau dușmănoși contra creștinismului, începură iarăși torturile, deși în același timp alți guvernatori se arătau indulgenți sau, cel puțin, se foloseau numai ocazional pentru îmbogățirea lor, storcând bani dela creștini [80]).

Prigonirea fu cu deosebire puternică în curgere de multă vreme în Egipt și în Africa; ba în Egipt

77) Eus. H. E. V, 21. Hieron. Catal. c. 42. Unele împrejurări mai speciale ale istoriei, negreșit, stârnesc oarecare îndoială.

78) Tert. ad Scap. c. 4.

79) Spartian, Sev. c. 17.

80) Tertull. de fuga c. 12. Ruinart, Acto p. 120.

ea ajunse pânăla așa grad, încât creștinii așteptau deja sfârșitul lumii. In Alexandria suferi mucenicia Leonid, tatăl marelui învățător bisericesc Origen, care fiind atunci încă tânăr, fu numai cu mare greu reținut de mama sa de a nu urma pe tatăl său. Sunt cunoscuți deasemenea după nume un șir întreg de ucenici ai lui Origen, care deasemenea au primit cununa muceniciei. Pentru Domnul au murit și multe femei și între ele fecioara Pantomiema, care fu arsă cu mama sa Marcela. Unul din lictori, Vasilid, care a condus această fecioară la locul de decapitare, o apără contra batjocurirei și înjurăturilor mulțimii. Ea-i mulțămi și ca recompensă îi făgădui, că și el curând va primi cununa muceniciei. Toate cele văzute și auzite în adevăr s'au petrecut cu Vasilid prin chemarea la Hristos. El îndată se converti, mărturisi fățiș pe Hristos și în mucenicie urmă pe aceia, pe care el îi însoțise la moarte [81]).

In Scilita, oraș în Numidia, fură conduși câțiva creștini și creștine la judecata proconsulului. El le oferi milă, numai dacă ei vor alerga la zei și se vor închina geniului împăratului. „Eu nu cunosc niciun geniu stăpânitor al acestui pământ", — răspunse unul din ei. „Dar eu slujesc Dumnezeului meu celui din cer, pe care nimenea din oameni nu l-a văzut și nici nu poate să-l vadă. Eu plătesc dări, pentrucă recunosc pe împăratul de domn al meu; dar de rugat mă pot ruga numai Domnului meu, Impăratul tuturor împăraților și Domnul tuturor popoarelor". Proconsulul porunci să fie duși în temniță și adoua zi să se încerce iarăși a-i convinge. Dar ei rămaseră.

81) Euseb. H. E. VI, 1; VI, 5.

tari în măturisirea lor: „noi suntem creștini“, și la întrebarea proconsulului. „Așa dară, voi nu voiți nicio milă, nici o iertare?“ Unul din ei răspunse în numele tuturor: „In luptă cinstită nu are loc mila. Fă ce vrei! Noi cu bucurie murim pentru Domnul nostru Iisus Hristos!“ La locul torturelor ei încă odată își plecară genunchile, se rugară toți împreună și după aceea li s'au tăiat capetele [82]).

Puțin mai târziu suferiră moarte mucenicească în Cartagena încă vreo câțiva creștini; între ei se aflau și două femei tinere: Perpetua și Felicia, care, fiind numai catehumene, au fost botezate în temniță [83]). Perpetua abea de câteva zile născuse, dar nici dragostea de copilul său, pe care ea-l luase cu sine în temniță, nici rugăciunile căruntului său tată nu o putură îndupleca: „Tu vezi aicea un vas“, — răspunse ea tatălui său, când acest din urmă stăruia, ca să nu atragă așa rușine asupra familiei, — „tu vezi o cană; o poți numi oare cu alt nume decât acela, cu care e numită?“ Și când tatăl zise, că nu, atunci ea continuă: „Așa și eu nu mă pot numi altmintrelea decât ce sunt eu acuma: creștină!“ In temniță, întunerecul căria niciodată nu-l încercase ea înainte, la început o înspăimântă, ea avu o vedenie. Văzu o scară de aur, care se ridica până la cer; pe ambele laturi ale scării se vedeau săbii, sulițe și cuțite, iar la căpătâiul de jos al scării sta culcat un dracon. La porunca de a se sui pe scară, ea puse cu curaj piciorul pe capul draconului, zicând: „în numele lui Iisus Hristos acesta nu-mi va face nici un rău“, și

82) Acta y Ruin. c. 86.
83) Ibidem, p. 77.

începu să se urce. Ajungând în vârful scării, ea intră într'o grădină mare și găsi aici pe Păstorul cel bun, care o încurajă. Din aceasta cei închiși în temniță aflară ce-i așteaptă și se pregătiră ca să se despartă de lumea aceasta. La ultimul interogator public proconsulul mai făcu o nouă încercare să o facă să se lepede de Hristos. In fața tatălui ei, el îi strigă: „Cruță pe căruntul tău tată și adă jertfă pentru fericirea împăratului?“ Insuși tatăl se aruncă spre ea, aducându-i aminte de copilașul ei: „Fie-ți milă de copilașul tău?“ Insă Perpetua răspunse liniștit: „Nu pot, sunt creștină?“ Ei toți fură osândiți la lupta cu hiarele sălbatice în ziua nașterei cesarului Geta. Seara, chiar în ziua spectacolului, săvârșiră ei masa comună, care în rugăciuni și cântări de laudă, căpătă caracterul de agapă, de cină a dragostei. Cum se petrecea adesa, ei trebuiră și la moarte să servească de priveliște pentru popor. Se hotărîseră, ca pe bărbați să-i îmbrace ca preoți ai lui Saturn, iar pe femei ca slujitoare ale zeiței Cerera. Creștinii însă se împotriviră la asta. „De bună voe am venit noi aicea, nu ca să ni se ridice libertatea. Noi ne-am jertfit viața, ca să nu facem nimic de felul acesta“. Până și păgânii recunoscură dreptatea unei asemenea cereri și cedară. Satur, unul din mărturisitori, își găsi un grabnic sfârșit: Un leopard îl ucise dintr'o săritură. Perpetua împreună cu Felicita, înfășurate într'o mreajă, fură aruncate unui taur sălbatec. Când în această împrejurare hainele și părul ei ajunseră în desordine, ea le puse iarăși în rânduială, neperzind deloc pudoarea femeească. Insfârșit ei cu toții primiră pentru sine lovitura de grație. Perpetua chiar încurajă pe ostașul Pudent, strigându-i: „Fii curajos și adu-ți

aminte de credința mea, și toate acestea să nu te abată din cale, ci să te întărească!" După aceea ei cu toții împreună își dădură unii altora sărutarea păcii și au fost omorîți cu cuțitele. Servantului unui gladiator, care trebuea să ucidă pe Perpetua, îi tremurau mânile. Atunci ea singură îl apucă de mână și o ridică deasupra gâtului ei ca să-i dea lovitură de mântuire.

Sub Caracala prigonirile încet-încet conteniră și Biserica se bucură de pace, pe care nu o turbură nici chiar preotul soarelui, Heliogabal. Alexandru Sever și mama sa Iulia Mammeia arătară Bisericii chiar semne de bunăvoință. In bisericuța de casă a împăratului, la rând cu chipul altor bărbați mari, se afla și chipul lui Hristos. El cu plăcere cita din cuvintele Mântuitorului, și când în Roma comunitatea taverniților disputau cu o comunitate creștină un loc de casă, atunci împăratul dădu hotărîrea în favoarea creștinilor, zicând, că e mai bine ca acolo în orce fel să se dea cinste lui Dumnezeu, decât ca pe acel loc să se îmbogățască tavernițiii [84]). Negreșit, aceasta nu era decât o toleranță întâmplătoare, deoarece chiar domnia următoare se arată nebinevoitoare către creștini [85]). Tracianul Maximin, om extrem de aspru, care a jăfuit până și templele păgâne [86]), iarăși începu să prigonească Biserica creștină, nu atât din considerațiuni religioase, ci mai mult pentrucă predecesorul său se raportase binevoitor către

84) Lampridius, Sev. Alex. c. 29, 2; 51, 7; 49, 6.

85) Același lucru îl arată și Lampridie cap. 22: Judaeis privilegia rezervavit Christianos esse passus est. Cr. Görres: Kaiser Alexander Severus und das Christenthum, Ztschr. f. Wiss Theol. 1877, S. 48, ff.

86) Capitoliu Maximinus c. 19.

ea. Eusebie de Cezareea istorisește [87]), că Maximin porunci să supună la torturi pe superiorii comunităților creștine. Deși porunca aceasta n'a fost adusă la îndeplinire literal, totuși creștinii au suferit prin multe locuri. In Roma episcopul Porcian a fost exilat în Sardinia și a suferit acolo din pricina purtărilor grosolane cu dânsul în mine [88]). Origen fu nevoit să se ascundă multă vreme la fecioara creștină Iuliana. Incă și mai rău se întâmplă prezviterului Protoctet în Cezareea și slujitorului său Ambrosie. Târîți din temniță în temniță, au trebuit să sufere mult, deși au rămas vii. Ambrosie totuși se lipsi de toată averea sa. Prădălnicia judecătorilor își găsi acum toată lărgimea. Lucrurile însă mai rău ca oriunde au stat în Capadochia, unde în același timp se stârni și fanatismul mulțimii. Acolo mulți creștini își pecetluiră credința cu moarte mucenicească [89]). Succesorii lui Maximin au fost nevoiți într'o mare măsură să se lupte cu încurcăturile în care se găsea imperiul și deaceea ei nu avură vreme să se gândească la prigoniri. Filip Arabul, se pare că s'a purtat cu creștinii destul de indulgent, deoarece se ivi chiar zicătoarea, că și el însuși pe ascuns ar fi fost creștin [90]). Dacă se esclud prigonirile de sub tracianul Maximin, atunci se poate spune, că creștinii

87) H. Eccles. VI, 28.

88) Comp. Lipsius: Cronologie d. rom. Bisch. §, 227—30.

89) Orig. in Martth. 24, 9. Eus. VI, 28. Firmilian, Ep. ad Cypr. Ep. 75. — Comp. în genere Gõrres Krit. Untersuchungen über die Christenverfolgung des rõm. Kaisers Maximin I d. Thraciers, Ztschr. f. wiss. Theol. 1873 S. 526 ff. și recensia la acest tratat, făcută de Harnac în Theol. Lit. 1887.

90) Euseb. VI, 34, 37. Ieronim îl numește în cronica sa primul creștin pelângă împărați.

s'au bucurat de o liniște de treizeci de ani. Impărații acestui timp n'au fost deloc romani și în viața lor religioasă erau sincretiști. Acest sincretism al lor, cum se exprimă el mai grosolan de slujitorul Soarelui, Heliogabal, și mai nobil de Alexandru Sever, a adus cu sine, cum am spus deja mai sus, tot felul de idei împăciuitoare, pe care creștinismul deși nu le putea primi, dar care totuși pentru întâia oară avură ca urmare a lor raporturi cu adevărat prietenești a împăraților romani cu biserica creștină. Aceasta, firește, nu se putea socoti o pace durabilă, ci era numai un rezultat al oboselei în luptă. De îndată ce spiritul roman începea să reacționeze contra acestei stări antiromane, cu atât mai aprig trebuea să păsească el și contra creștinismului. Odihna aceasta era numai o pregătire pentru cea mai grea luptă. Ea începu cu Deciu, cârmuirea căruia marchează începutul periodului reacției, care propriu s'a terminat cu Constantin cel Mare. Din nou se trezește vechiul spirit roman și face încercarea de a restaura statul în descompunere. Cu această experiență de restaurare stau în legătură și prigonirile generale ale creștinilor, cari s'au început abea în acest timp și în realitate s'au înrădăcinat într'însul. Ca să pricepem aceasta, să vedem care era starea statului.

Capriciile imperiale îl aduseră pânăla marginea prăpastiei. In cea mai deplină desordine aflându-se, îl amenința peirea. Pretutindenea domneau cele mai mari încurcături. Chiar în Roma, senatul, oștirea și poporul stăteau în raporturi dușmănoase între ele. Timp de zile întregi pe uliți s'au dat lupte în regulă, în vremea cărora orașul era distrus de foc. In provincii se petrecea același lucru. Nicăirea nu mai

era respect de legi, deoarece nimenea nu se mai simțea legat cu inima de legi. Când ici, când dincolo se ridicau uzurpatori și apucau coroana, sau erau siliți de sateliții lor să alerge după ea. In acest timp barbarii înaintau mereu dinspre miază noapte spre hotarele imperiului, și anume triburile germanice; dinspre răsărit perșii amenințau deasemenea să inundeze statul; francii trecuseră acum Pirineii; alemanii ajunseră la Milan, goții dărâmaseră vestitul templu al Dianii din Efes, perșii înaintaseră pânăla Antiohia Siriei . Față de o astfel de stare disperată, încă odată se deșteptă vechiul geniu al Romii și mai ales anume acolo, unde și era cu putință să se mai întâlnească, și anume în armată. O serie de împărați-soldați mântuiră statul dela o peire mai mult ca sigură. După planul lui Dumnezeu, statul acesta nu trebuia să cadă în mânile germanilor înainte de a deveni creștin și astfel să fie în stare să introducă chiar pe cuceritori în sânul Bisericii creștine.

Insuși acești împărați acum nu mai erau locuitori ai capitalei; toți aceștia erau provinciali, în majoritate ilirieni și cetatea Roma anume în acest timp începuse deja să-și piardă însemnătatea sa ca centru al statului. Centru putrezise deja, deși la periferie se mai conserva încă o viață mai sănătoasă. Dobândindu-și mărire în lagărele câmpenești ale legiunilor, unde tot se mai putea găsi vechea vitejie, severitate și disciplină romană și crescuți în tradițiunile romane, acești împărați erau mai romani decât locuitorii Romei. In același timp, când în Roma populația se dedea desfrâului fără grijă și luxului, armata cu sforțări și muncă încordată apăra hotarele și în neîntrerupte expediții razboinice se făuri

o generațiune de generali glorioși. Acești din urmă și apucară în glorioasele lor mâni cârmuirea și majoritatea din propriul lor mediu alegeau pe cel mai viteaz și mai glorios pentru tron. Aceștia au fost oameni, cari, ridicându-se până la cea mai înaltă situație din simplu soldat, fără să posede o mare cultură, ci fiind moralicește serioși și tari în disciplină, alcătuia numai bine un contrast față cu acei iubitori de plăceri desfrânați, cari așa de adesea au batjocorit tronul împărătesc. Toți aceștia erau adevărați soldați; dar pelângă aceasta ei aproape toți posedau o puternică înclinațiune idealistă, putem zice chiar ceva visător. Crescuți în război, aflându-se necontenit în lagăr, ei totuși însetau de pace. Ei cu plăcere vorbesc, că războiul se poartă numai pentru pace; visul lor tinde spre aceea, că curând va sosi timpul păcii, când nu va mai fi nevoe nici de soldați. Chiar mai mult, ei deja se sileau, cum a fost, de pildă, Prob, unul din cei mai puternici între acești soldați-împărați să deprindă armata la lucrări pentru timpurile de pace. Indată ce sosea un mic interval între expedițiile militare, Prob poruncea legiunilor sale să sape canaluri și să sădească vii. Acest ideal de pace, ce se purta pedinaintea minții lor, ei se sileau să-l realizeze prin restabilirea vechei ordine romane. Restabilirea obiceiurilor romane, a felului de traiu roman, acum era pentru ei o deviză. Acești soldați-împărați scriau câteodată așa de respectuos senatului și poporului roman, ca și cum acestea ar fi fost încă Senatul și poporul din timpurile republicei. Ei vorbeau de Roma eterna și de puternicia ei, cum te miră de a făcăt vreunul din republicanii visători din slăvitele zile ale vechei cetăți.

Cu restabilirea ordinei romane, firește, se leagă și restabilirea religiei romane de stat. Toți acești împărați (ceeace și alcătuește trăsătura comună și caracteristică a lor) sunt păgâni pioși. Mai mult încă, ei sunt în cel mai înalt grad superstițioși. In viața lor nestatornică, plină de întâmplări, aflându-se necontenit în primejdii, ei se deprinseseră să dea însemnătate prezicerilor și semnelor. Buneivoințe a zeilor ei îi dădeau cea mai mare importanță, și dându-și deplin sama cât de nesigur era tronul lor, dacă se sprijină numai pe putere, ei se sileau să-și atașeze și pe supușii lor prin tot felul de superstiții. Cu un cuvânt, acum căpătă putere păgânismul restaurat, demonizat și fanatizat și în împărați avea cei mai puternici reprezentanți. Dacă vom lua acestea în considerațiune, atunci va fi ușor de înțeles, pentruce anume acești împărați au devenit prigonitorii creștinilor mai mult decât orcare alții de dinaintea lor.

Ei prin necesitate au trebuit să devie asemenea prigonitori. Și, înadevăr, nimic n'ar putea fi mai fals, decât dacă noi am începe să ne explicăm aceste prigoniri ca rezultând din capriciu, din dușmănie personală și din cruzime. Dimpotrivă, ele alcătuesc rezultatul unei întregi situațiuni a statului și prin necesitate rezultă din aceeaș situație. Planurilor restaurațiunii, care preocupau atunci cu deosebrie pe toți, nimic nu era mai contrar, ca creștinismul. Dacă vechea Romă trebuea să se ridice într'o nouă strălucire, apoi de nevoe era să se înlăture creștinismul, care se opunea absolut vechei ordine romane. Dar Biserica se întărise acum până întruatâta, încât măsurile luate de Traian cu o sută de ani înainte, erau

mai mult ca insuficiente. Acum nu se mai putea crede a înlătura treptat creștinismul, cum socotea Traian; acum rămăsese numai o singură alegere: sau a-l recunoaște, sau a-l nimici. Prima măsură era imposibil de luat, fără a renunța la orce idee de restaurație. Astfel trebuia să se hotărască pentru cea de a doua măsură. Dar prin aceasta însuși ipoteza capătă cu totul alt caracter. Acum ea nu este numai izbucnirea furiei populare, căreia pe alocurea cedează funcționarii, nu mai e nici urmărirea judecătorească contra unor persoane particulare, acuzate fățiș după formele obișnuite ale dreptului roman, ci în genere o prigonire, care pleca dela principiile politicei de stat, deopotrivă atingând pe toți creștinii și având un scop determinat, de a nimici Biserica.

Primul, care porni cu această prigonire generală, fu Deciu. Impulzul său la asta nu avea un caracter personal și nu rezulta din dușmănia sa față de Filip Arabul, biruit de dânsul, care era dispus, binevoitor și amical către creștinism; de cauză a prigonirii servi mai curând tocmai planurile de restaurare expuse mai sus, care-și găsiseră întruparea în Deciu. Deciu urmărea planuri mari. Ca un nou Traian, numele căruia l-a și primit el, a voit să restatornicească vechea slavă a Romei. In timpul lui se restatornicirâ iară instituțiile vechi romane: senatul se respecta, funcția de cenzor fu restabilită, Roma fu din nou întărită și împodobită cu edificii. Un astfel de împărat nu putea privi liniștit aceea, ce tocmai în acest timp se răspândea cu putere, o religie ne permisă după concepția romană, din pricina căria sanctuarele vechi naționale erau părăsite

și templele se pustiau. Dacă el era un nou Traian, apoi trebuea întocmai tot așa, ca și acela, să înceapă din nou lupta contra acestei religii dușmănoase statului. Curând după urcarea sa pe tron (în anul 249), chiar în anul 250, Deciu edă un rescript, prin care cerea de la toți creștinii fără excepție săvârșirea ceremoniilor religiei romane de stat. In caz când ei vor refuza aceasta, ei trebue siliți cu amenințări. Pentru executarea acestui edict de către funcționarii localnici fu pus un termen, la care creștinii trebuiau să se prezinte la localurile administrative și să aducă jertfă zeilor. Ceice au părăsit patria pănăla acest termen să nu fie urmăriți; numai averea lor să fie confiscată și întoarcerea lor era interzisă sub amenințarea pedepsei cu moarte. Aceia însă, care nu vor prezenta la termen dovada, că au adus jertfă, să fie chemați înaintea unei comisiuni de urmărire, compusă din membrii tribunalului și cinci membrii din cei mai aleși cetățeni, și aici să se deschidă contra lor cercetare, care tindea, nu ca mai înainte, să stabilească vinovăția lor și să determine pedeapsă, ci mai curând ca să-i silească a se lepăda de creștinism. La început li se rostea o amenințare și după aceea să mai da încă un termen. Dacă aceasta nu ajuta, atunci se proceda la torturi; și în caz când aceste din urmă nu aveau rezultatul dorit, atunci pe cei îndărătnici îi aruncau în temniță, ca acolo cu ajutorul unor torturi nouă, precum prin foame și sete să-i silească a ceda. Pedeapsa cu moartea la început era rară și se aplica în majoritate numai contra episcopilor, dar mulți nu suportau torturile și mureau în temniță. Prigonirea încetul cu încetul deveni tot mai puternică. Statornicia creștinilor înfuria pe păgâni

și-i aduse la mai mare cruzime. Deoarece autoritățile locale pe alocuri luau în considerațiune împrejurări de indulgență și supunea lucrurile la chibzuința împăratului, de aceea guvernatorilor li se porunci să trateze ei aceste chestiuni, și unde acești guvernatori se păreau totuși prea moi, acolo în locul lor se numeau alții mai asprii.

Oamenii cu vederi mai largi presimțeau bine furtuna. Ea fu prezisă de Origen, și sf. Ciprian o prevăzu într'o vedenie [91]). El văzu un tată de familie între doi fii. Celce ședea în dreapta era trist și tare amărât, iar cel din stânga ținea o plasă, ca și cum s'ar fi pregătit să prindă cu ea poporul dimprejur. Când Ciprian se miră de aceasta și întrebă, ce ar fi însemnând aceasta, i se dădu următoarea lămurire: celce șede deadreapta (Hristos) este trist, pentrucă poruncile lui nu se împlinesc, cel din stânga (diavolul) se bucură, deoarece în curând i se va îngădui din partea tatălui de familie să bântue împotriva poporului. Prinurmare, Ciprian cu totul limpede prevăzu prigonirea, văzând într'însa osândirea slăbiciunii mereu crescânde a vieții creștinilor. Pentru majoritatea creștinilor, din potrivă, ea veni cu totul pe neașteptate. Câteva comunități se bucuraseră de pace mai bine de treizeci de ani și mulți, fără îndoială, socoteau acum, că pacea va fi de lungă durată. Cu atât mai mare fu acum mirarea lor. In timpul liniștii, în Biserică pătrunseseră deja câteva elemente necurate și chiar cei mai buni din ei se desvățaseră acum de luptă. De aceea nu-i de mirare, că s'au dovedit mulți slabi. Unii nici nu așteptară termenul. Aceia,

91) Cypr. Epist. II, 33.

cari ocupau funcțiuni publice, cetățenii de mare rang, care-și temeau ocupațiunile lor, grăbiră să se lepede de creștinism prin aducerea de jertfe. „Încă înainte de luptă, – se tânguia sf. Ciprian, – mulți erau deja învinși și călcați în picioare, înainte chiar de a reuși să se întâlnească cu vrăjmașul; niciodată n'au încercat ei să ajungă la aceea, ca cel puțin să pară că aduc jertfă oarecum contra voinții lor". Unii au lucrat așa, ca și cum ei ar fi așteptat ocazia potrivită, ca să se lepede de Hristos. Dacă comisia n'a izbutit să-și termine lucrările într'o zi și a amânat restul lucrărilor pentru adouazi, apoi ei au rugat-o să-și continue lucrările sale, grăbind să declare mai repede apostasia lor. Unii aduceau la comisie și copiii și-i sileau ca cu mânile lor să aducă tămâiere. Alții au fost convinși de rudele lor și atrași de prietenii lor păgâni. Palizi și tremurând se apropiau ei de jertfenic, ca și cum nu ei ar aduce jertfa, ci ei înșuși ar fi fost aduși jertfă. Poporul dimprejur își bătea joc de ei, că sunt prea fricoși atât pentru jertfă, cât și pentru moarte. Se petreceau și scene îngrozitoare. Cei cari se lepădau erau îndată cuprinși de groază, care-i ducea pânăla nebunie. O creștină din Cartagina, rostind cuvântul, prin care se lepăda de Hristos, a devenit mută și n'a mai putut rosti niciun cuvânt. Alta îndată după aducerea jertfei, plecă la bae și se întoarse deacolo nebună. Pentru mulți coruperea autorităților le dădu putință să ocolească legea. Pentru bani ele dădeau creștinilor dovezi, ca și cum ar fi adus jertfă. Dar chiar și fără prezentarea proprie și înfățișarea unei astfel de dovezi, creștinii puteau să obțină aceasta prin aceea, că numele lor erau înscrise în protocoale alăturea cu

ale celorce au îndeplinit legea. Conștiința și-o liniș-teau ei cu aceea, că în realitate ei înșuși n'au făcut nimica din celece erau protivnice credinței lor. Dar Biserica nu îngădui să se înșele cu acestea. Ea cu deplină hotărîre declară asemenea mijloace de a evita prigonirea ca lepădare de credință, ca apostasie [92]). Astfel, din nefericire, n'a fost lipsă de slăbănogi în ale credinții, și prigonirea aceasta a fost, așa zicând, o cercare, care a ales neghina din comunitățile creș-tine. Dar totodată n'a fost lipsă nici de eroi creștini și de suflete pline de curaj. In această privință în fruntea tuturor a mers comunitatea din Roma. Ina-intea tuturor suferi moarte mucenicească episcopul ei Fabian [93]). Cu primejdia vieții episcopale, scaunul a fost ocupat după aceea de Cornelie, ca în curând să urmeze și acesta după dânsul la moarte. La în-ceput acesta a fost exilat, iar apoi torturat. Lucie, care a avut destulă bărbăție, ca să ocupe această primejdioasă situație, deasemenea în scurt timp se învrednici de cununa mucenicească. In catacombe se pot vedea stând înșirate pietrele de mormânt simple ale acestor mucenici-episcopi, având pe ele numai numele lor [94]). Pe episcopul Fabian l-a urmat la moarte prezviterul Moise. După aceea în torturi grozave au murit fecioarele Victoria, Anatolia, Agatia și o mare mulțime de alți mărturisitori și mărturisi-toare. In Alexandria victimile au fost nu mai puțin

92) Izvor pentru acestea servește epistola lui Ciprian și scrierea lui „de Lapsis".

93) Euseb. H. E. II, 38.

94 Lipsius în scrierea sa „Chronol. d. röm. Bichöfe, s. 210, arată îndoială despre mucenicia ambelor persoane numite mai sus, văzând în ele numai niște mărturisitori. Comp. deasemenea pe Kraus, Roma sott. S. 142.

numeroase [95]). Incă înainte de a se începe prigonirile propriu zise, vulgul tăbărî asupra creștinilor singuratici. Pe un bătrân, numit Metru, îl siliră să rostească cuvinte ateiste. Când el se împotrivi la asta, a fost ucis cu pietre. O femee, anume Cvinta, au târît=o la templu și cerură, ca ea să se închine la idoli, și deoarece ea rămase credincioasă mărturisirii sale, au târît=o de picioare în tot orașul și au omorît=o. Fecioarei Apolonia i=au zdrobit dinții, când ea nu voi să rostească cuvintele hulitoare, ce i se spuneau și în cele din urmă o arseră pe rug. Abea după aceasta se începu, propriu zis, prigonirea de stat, când și alții mulți au suferit moartea pentru statornicia lor. In deosebi s'a proslăvit băiatul Dioscur, care fiind numai de 15 ani, prin îndrăsnețele sale răspunsuri și prin tăria sa la toate torturile, a provocat mirarea fără de voe a însuși guvernatorului, așa încât acesta îi dete apoi drumul, ca „să se gândească mai bine", cum zicea el. Multe jertfe se numărase și prin orașele mici și chiar prin satele Egiptului. In Tebaida prefectul porunci să pironească pe cruce o pereche de tineri, mire și mireasă, alăturea. Zile întregi au rămas ei încă vii pe cruce și se încurajau unul pe altul reciproc [96]). In Ierusalim episcopul Alexandru, în Antiohia episcopul Vavila muriră în grele torturi. In Tulusa episcopul Saturnin, legat de un taur sălbatec, fu târît pânăla moarte [97]).

Ciprian, episcopul Cartagenii, la începutul acestei prigoniri, se retrase într'un loc sigur. Deși unii

95) Prigonirea din Alexandria e descrisă de Dionisie la Euseb. H. E. VI, 41. Ruin, Acta p. 214.

96) Martirolog. Rom. III, Mai.

97) Eus. H. E. VI, 39.

îl bănuiau de slăbiciune din pricina aceasta, apoi el prin moartea sa mucenicească de mai târziu a dovedit, că la aceasta nu l-a îndemnat slăbiciunea sau frica. Din retragerea sa el mângâia și încuraja comunitatea și lua dispoziții, cum trebuia ea să se poarte în timpul prigonirii. Banii adunați pentru saraci, care deobiceiu se aflau în păstrarea unei persoane, după dispoziția sa erau distribuiți de presviteri și diaconi, așa ca în caz de va fi arestat vreunul din ei, ceilalți să fie în stare a da ajutoarele și afară de asta și grija săracilor va fi mai bună. Prezviterii trebuiau să se îngrijească cu râvnă de cei închiși în temniță și să le aducă sf. împărtășanie, deși în asemenea chestiune trebuiau să procedeze cu multă precauțiune, ca să nu întărâte pe păgâni. Săracilor trebuiau să le ajute cu atât mai mare grijă, dar trebuiau deasemenea să se ferească de aceia, cari se dădeau la lene sau la vicii și doreau să trăiască din pomană [98]). Și în comunitatea cartagineană nu era lipsă de mărturisitori și mucenici [99]). Mulți din ei zăceau în temniță și pe aceștia păgânii se sileau să-i convingă să se lepede cu ajutorul foamei și setei. Sunt cunoscute numele a 15 persoane, care au murit în temniță de foame. Alții mureau din pricina chinurilor torturilor, alții erau deadreptul torturați. Cu deosebire se remarcă un membru al comunității, anume Numidic. Acesta a îmbărbătat pe mulți la mărturisire și a văzut cum propria lui femee a murit pe rug. După aceea a fost și el osândit la moarte. Pe dânsul l-au lăsat pe jumătate ars și l-au ucis cu pietre. Fiica lui a

98) Cypr. Ep., 14, 12, 7, 5.
99) Ibidem, Ep. 22.

venit să caute trupul tatălui său spre a-l îngropa. Dar cu câtă bucurie observă într'însul semne de viață. Ea-l duse cu grăbire acasă și, în adevăr, prin o îngrijire osârdnică izbuti să-l readucă la viață. Sf. Ciprian l-a făcut în urmă prezviter [100]).

Lucrul cel mai grozav în această prigonire fu acela, că păgânii de fapt nu aveau în vedere să dea pe creștini la moarte, ci numai să-i silească prin torturi la apostasie. „Au fost introduse torturile, — cum descrie această prigonire sf. Ciprian, [101]) — torturi și chinuri fără sfârșit, fără scăpare de osândă, fără mângâere la moarte; torturi, care nu duceau ușor pe torturați la cunună, ci-i munceau așa de îndelungat, până când slăbeau, dacă îndurarea dumnezecască nu făcea, ca cineva să moară sub torturi și să ajungă la slavă, pentrucă venea îndată moartea". Pe aceștia nu numai îi aruncau în temniță, îi împovărau cu lanțuri, le puneau picioarele și mânile în cătușe; nu numai îi supuneau la torturile deosebite ale tăierei degetelor, a sucirii membrelor, a pironirii trupului cu piroane și sfâșierei cu cârlige, ci născoceau și torturi nouă cât mai meșteșugite. Pe cei prinși îi supunea la prăjit deasupra celui mai puternic jăratic, ca apoi zile întregi să-i chinuiască cu setea; îi străpungeau cu fieră înroșite, etc. Se spunea chiar, că unii, fiind desbrăcați în pielea goală, erau unși pe tot trupul cu miere și apoi erau lăsați pe sama insectelor. Intru acestea mai mult ca oricând bântuia fanatismul vulgului păgân. Cât de mult se bucura el, când izbutea să chinuiască până întru atâta

100) Cypr. Ep. 34.
101) Idem, Ep. 11.

pe vreun creștin, încât acesta ridica mânile ca să aducă tămâere pe jertfelnicul idolesc! Cât de mult se desfăta acest vulg de nefericitele jertfe? Creștinii acum erau lipsiți de apărare. Asupra lor năvăleau în propriile lor case, prădau tot ce se putea prăda, și sfărâmau sau ardeau toate celelalte ale casei. Niciun creștin nu îndrăsnea să se arate pe față. Pe ulițe ei erau supuși batjocurilor, în ei se arunca cu pietre și erau bătuți sau gloata adunată făcea cercare să-i silească a rosti cuvinte de hulă.

Acestea erau timpurile, când creștinii, fiind pretutindenea supuși la atacuri și la trădare, fugeau în pustie și în păduri, sau se ascundeau la morți în catacombe, pentruca acolo în adunări mici, la lumina unui opaiț de lut, de care adesa se găsesc și astăzi, să-și săvârșească slujbele lor dumnezeești, să asculte cuvântul lui Dumnezeu și să se împărtășască cu sf. taine. Ceice se adunau acolo nu știau: nu cumva îi va ajunge aceeași soartă, ca și pe aceia, numele cărora se pomeneau la sf. liturghie ca mucenici și mărturisitori, sau mormintele simple ale cărora cu inscripțiuni neiscusite îi înconjurau. Dar, negreșit, asemenea slujbe dumnezeești mai mult ca orce le întăreau credința pânăla a deveni cineva cu bucurie mărturisitor. Dacă unii cădeau, apoi ceice rămâneau credincioși încă și mai strâns se alăturau unii de alții. Ei se rugau sincer unul pentru altul. Sf. Ciprian nu odată a îndemnat comunitatea să se roage pentru cei prigoniți și urmăriți, și acești din urmă chiar din temniță cereau să se facă rugăciune pentru dânșii în comunitate. Creștinii cu râvnă se ajutau unii pe alții, deși adesa trebuiau să plătească pentru acest ajutor cu viața lor. Mucenicii mărturisitori se bucurau de

mare respect. In calea către locul decapitării erau îmbrățișați și în temniță toți sărutau lanțurile lor. Pe cât era cu putință se purta grijă ca îmormântarea lor să fie cât mai cinstită și la săvârșirea ei nimenea nu se temea de nicio primejdie, căria inevitabil se expuneau ceice o făceau. Numele lor și istoria muceniției lor se scriau cu îngrijire ca amintire pentru urmași. Și dacă în timpul prigonirii se întâmpla vreo întrerupere și unii se reîntorceau din temniță sau din exil, atunci cu ce bucurie erau întimpinați? Toți se sileau să-i întimpine. Se îngrămădeau în jurul lor cu bucurie sinceră și din toată inima și-i îmbrățișau și cu sărutări se aruncau de gâtul lor [102]).

Asemenea unei furtuni, care deși slăbea pentru o vreme, ca apoi să se pornească cu putere îndoită, prigonirea aceasta a durat timp de zece ani. Răbdarea creștinilor obosi pe păgâni, sau râvna împăraților era absorbită de expedițiile militare și de turburări. Atunci veneau timpuri de pace, când creștinii iarăși puteau să răsufle slobod și să-și reculeagă puterile. Dar după aceea prigonirea se deslănțuia din nou și cu putere îndoită, și cu mijloace nouă lucră pentru nimicirea creștinismului. Când Deciu căzu în anul 251 în războiul contra goților, schimbarea de la cârmuire aduse o întrerupere a prigonirii, dar chiar în anul următor 252, în care statul a fost lovit de diferite rane, de secetă și foamete, lipsa creștinilor dela aducerea de jertfe zeilor, care jertfe se rânduise, pentru înduplecarea zeilor, dădu prilej pentru prigoniri nouă [103]). Atunci mulți creștini, ca pedeapsă, au

102) Cypr. Ep. 62, deasemenea și „de lapsis".
103) Cypr. Ep. 55, 56. — Lib. ad Demetrianum.

fost trimiși la munci silnice prin mine. Această crudă pedeapsă singură de sine se îngreue încă și mai mult din pricină că creștinii acolo erau întreținuți mai rău decât robii osândiți.

Cu uciderea lui Gal de propriii lui soldați, iarăși sosi o mică întrerupere a prigonirii; dar Valerian o reînoi. El aplică o nouă tactică. Deoarece grozava vărsare de sânge din timpul lui Deciu nu adusese niciun folos, apoi Valerian crezu să-și atingă ținta fără vărsare de sânge. Trebuia să se ia comunităților creștine păstorii lor și așa să fie lipsite de putința de a se instrui. In acest scop împăratul porunci să fie îndepărtați episcopii dela comunitățile lor și să se interzică orice adunare la un loc a creștinilor, toate adunările pentru slujbă și cercetarea cimitirelor, unde creștinii de obiceiu se rugau pe mormintele mucenicilor [104]). Totuși măsura aceasta curând se dovedi fără efect. Episcopii au fost exilați și dintre ei au fost trimiși, de pildă, sf. Ciprian la Curubis, Dionisie Alexandreanul la Ket. Dar și din exil ei au știut să stea în legătură cu comunitățile lor. Chiar din exilul lor ei continuară să-și conducă comunitățile prin epistole și prin presviterii care țineau legătura între episcopi și comunitate. Din pricina aceasta ei deveniră încă și mai scumpi pentru comunități, lăuntric deveniră și mai strâns legați între ei și cuvântul celui exilat pentru credință devenise și mai ascultat, decât al celui rămas acasă. In localitatea exilului său, episcopul aduna în jurul lui co-

104) Dionisie Alex. la Euseb. H. E. VII, 1. Die Acta Cypriani — R: in. p. Sanctissimi imper. Valerianus et Gallienus praeceperant, ne in aliquibus, locis conciliabula fiant, ne coemeteria ingrediantur.

munități nouă și în unele locuri sămânța evangheliei fu dusă astfel și acolo, unde mai înainte nu era.

Văzind aceasta, împăratul făcu un pas către măsuri și mai aspre. In anul 258 el dă un edict [105]), prin care se poruncea: episcopii, presviterii și diaconii trebue să fie uciși imediat cu sabia: senatorii și judecătorii trebue să fie lipsiți de averile lor, și dacă și așa vor rămânea creștini, atunci trebue la fel torturați; femeile de neam trebue, după confiscarea averilor, să fie trimise în exil. Creștinii, puși în lanțuri, trebue să fie osândiți să lucreze pe moșiile imperiale.

Astfel, din nou se începu munca de sânge. Acum prigonirea căzu cu toată puterea asupra păstorilor comunităților și mulți din ei își pecetluiră credința cu moarte mucenicească. In Roma, la anul 258, în ziua de 6 August, muri episcopul Sixt. El fu luat din catacombe, când săvârșea acolo sf. slujbă. Când se rosti osânda contra lui, călăii îl duseră înapoi acolo și-i tăiară capul chiar pe acel loc, unde el chiar atuncea săvârșise sf. Taină a împărtășirii. Scaunul său episcopal fu stropit cu sângele lui [106]). In drumul spre moarte îl urmă diaconul său Laurențiu. „Unde te duci tu părinte, fără de fiu? Incotro prezviterule mergi fără diaconul tău?“ – îi zise acest din urmă. – „Tu ai să-mi urmezi curând, încetează de a mai plânge!“ – răspunse episcopul. Și în adevăr, după trei zile, în zece August, diaconul lui urmă după dânsul la moarte mucenicească. Lavren-

105) Cypr. Ep. 82.

106) Puțin altfel privește Lipsius. Op. cit. p. 222. Vezi deasemenea Ambros. De offic. I, 41.

tie fu osândit să fie fript pe un scaun de fer înroșit. In Cartagina sf. Ciprian primi deasemenea cununa mucenicíei. Câțiva membrii însemnați ai comunității voiră să-i înlesnească fuga. Dar dacă mai înainte el considerase viața sa trebuincioasă pentru binele comunității, acum însă el se împotrivi. Numai puțină vreme se ținu el ascuns, ca să nu fie dus la Utica, unde se afla atuncea proconsulul, deoarece păstorului se cuvinea să moară înaintea turmei sale. De îndatăce proconsulul se întoarse în Cartagena, Ciprian fu luat și dus la dânsul. In pretoriu se strânse mulțime de popor. Interogatorul fu scurt: „Tu ești Tasciu Ciprian?“ – „Eu!“ – „Tu te-ai făcut căpetenia unei secte de sacrilegi?“ – „Da!“ – Sfinții împărați ți-au poruncit să aduci jertfă zeilor“. „Asta eu n'am s'o fac!“ – „Gândește-te bine!“ – „Fă ce ți-i poruncit: într'o chestiune așa de dreaptă nu e nevoe de gândit“. Proconsulul se sfătui cu consilierii săi și apoi rosti sentința: „Tascii Ciprian trebue pedepsit cu sabia“. Ciprian răspunse numai atâta: „Slavă lui Dumnezeu!“ și îndată urmă aducerea sentinții la îndeplinire. Episcopul se desbrăcă singur, se aruncă în genunchi și se rugă. Călăul cu mânile tremurând îi aduse lovitura de moarte (în 14 Septembrie, anul 258). Sf. Ciprian n'a fost singurul mucenic în Cartagena. Afară de el au murit acolo mulți prezviteri și diaconi. Când pe unul din ei, anume Montan, îl duceau la moarte, el rupse în două basmaua, cu care trebuia să i se lege ochii, și rugă ca o jumătate din ea să fie dată colegului și confratelui său Flavian, care curând a trebuit să urmeze după dânsul. Trecând puține zile, chiar pe acel loc i s'au legat ochii lui Flavian cu ceialaltă

jumătate de basma, și a primit și el tot acolo lovitura de grație.

In Egipt, în Spania și în alte țări ale imperiului deasemenea au fost mulți mucenici. In cea mai mare parte episcopi și prezviteri. Dar și înșeși comunitățile n'au rămas în pace. La adunările lor de cult se făceau atacuri; bisericile și cimitirile li se luau. In Roma păgânii năvăliră asupra unei cete de creștini, care săvârșea sf. slujbă în o catacombă, și au astupat ușile așa, că creștinii au murit acolo [107]). In Africa o ceată întreagă de creștini fu aruncată într'un cuptor de ars var, unde au și perit.

Urmărirea aceasta tot așa de puțin și-a ajuns ținta, ca și cele precedente. In anul 260 Valerian, în timpul unei expediții, căzu în robie și cu sfârșitul domnici lui se sfârși și prigonirea. Urmașul său Galien porunci să se înapoieze creștinilor casele ce li se luaseră și proprietățile de pământ, cimitirile și localurile sfinte. El scrie chiar unor episcopi scrisori prietenești și declară expres despre dorința sa, ca ei deacum să-și îndeplinească în pace însărcinările lor [108]). Dar recunoașterea formală de drept, negreșit nu avu loc. Creștinismul rămânea încă și acum tot religie neîngăduită. Chiar în timpul lui Galien suferi moarte mucenicească slujbașul Marin, pe temeiul procesului judecătoresc, ce era început deja contra lui, și când Aurelian se hotărî să ridice o nouă prigonire, atunci nu se simți nevoe să se abroge edictele lui Galien de pretinsă tolerare a credinței. Precum înainte, așa și după aceasta a fi creștin însemna a săvârși o cri-

107) Comp. Kraus, Roma Sott. S. 92.
108) Euseb. H. E. VII, 13, 23.

mă vrednică de supus pedepsei. In adevăr, nici un împărat în acest timp prea încurcat și greu pentru stat n'a fost așa de puternic, să se gândească la prigonirea contra creștinilor. Astfel Biserica timp de 40 de ani se desfătă în genere de pace neturburată [109]).

Și Biserica avea nevoe de liniște. Ea era asemenea unei fortărețe, care respingea dela sine atacul vrășmașilor, ce o asaltau din toate părțile. Să o ia, vrășmașul nu putea, dar pealocurea zidurile și turnurile îi erau în ruină și se putea deja vedea cât de mult a suferit. Acum trebuea să se refacă cele stricate și să se întărească din nou. In timpul prigonirilor, Biserica n'a rămas fără zguduiri și știrbiri, iar ecourile erau adesa încă și mai triste decât înseși furtuna. Asemenea vremuri au trezit în Biserică puteri nouă, dar în același timp au adus cu sine și mari primejdii. Viața comunităților ieșise din făgașul său obișnuit și cu o anumită unilateralitate toate puterile erau dirijate către un anumit punct. Aceia, cari au rezistat cu bărbăție în timpul prigonirii, mărturisitorii, cari zăcuseră prin temnițe; oamenii, cari puteau încă să-și arate ranele și schilodirile din timpul torturilor, acum căpătaseră o importanță predominătoare. Din ei se alcătuiră un gen nou oarecum de aristocrație bisericească. Orcât de serios și orcât de stăruitor au pre-

109) Aproape general e răspândită părerea, că Gallien a declarat creștinismul ca *religio licita*. Așa crede Neander precum și Herzog (K. G. p. 55), ba chiar și Maison: Th. persecution of. Diocletian S. 29. Eusebiu de Cesareea nu ne comunică nimic despre aceasta, deși istorisește despre moartea mucenicească a lui Marin, deoarece ea cade în timpul domniei lui Galien (H. E. VII, 15). Această dificultate de obiceiu se încearcă a o înlătura prin aceea, că o raportă la timpul usurpatorului Macrin. Dar aceasta e o presupunere nejustificată. Keim (Aus dem Urchristenthum S. 130), deasemenea nu știe nimic de edictul de toleranță a lui Galien.

venit adevăraţii învăţători bisericeşti contra acestei mândrii, totuşi fu foarte firesc, ca mulţi din mult cinstiţii mărturisitori să nu poată rezista ispitei de a abuza de situaţia lor onorată în comunitate pentru a se amesteca capricios în ordinea existentă [110]). Aceasta era cu atât mai primejdios, cu cât în unele locuri rânduielele acestea suferiseră mult în timpul nenorocirilor şi Biserica acum se afla în faţa unei chestiuni în genere grele, cum să procedeze cu cei căzuţi în timpul prigonirilor. Aceştia erau mulţi şi de diferite feluri: ceice aduseseră jertfe zeilor de bună voe, ceice fuseseră siliţi la asta şi ceice cumpăraseră dovezi că au adus jertfă, ca să fie trecuţi în liste. Mărturisitorii se amestecară arbitrar în această chestiune: ei dădură multor căzuţi, care cereau mărturia păcii, pe baza căria aceştia cereau să fie primiţi iară în comunitate şi în unele locuri ei au fost admişi iarăşi la împărtăşire fără pocăinţă şi fără spovedanie [111]). Ei nu se mărginiră numai la darea de certificate la anumite persoane singuratece, ci le dădeau cu totul vag pentru mulţimi de persoane [112]); se amestecau chiar în trebile altor comunităţi. Romanul Celerin rugă pe un mărturisitor cartaginean pentru un asemenea act pentru două surori ale sale căzute [113]). Unii apărură chiar cu pretenţia, ca dela unul sau altul din mucenici înainte de moartea lui ei să primească însărcinarea de a da pace tuturor celorce o vor cere. Faţă de un astfel de abuz unii din creştinii

110) Cypr. Ep. 13.

111) Idem, Ep. 16.

112) După mărturia lui Ciprian, Ep. 20, mărturisitorii împărţiau *milia libellorum pacis.*

113) Cypr. Ep. 21.

serioși cereau o deosebită severitate. Acestora li se părea, că e nedem, ca cei căzuți să fie așa de ușor primiți iarăși, prihurmare, să fie în totul asemănați cu ceice au rămas tari în credință. De primirea din nou a celor căzuți în genere ei nu voiau nici să audă. Pe ceice s'au lepădat de Domnul trebuia după părerea lor, a-i lăsa la mila lui Dumnezeu, dar Biserica nu trebuea să se păteze pe sine prin primirea lor. In unele locuri lucrurile ajunseră până acolo, pe chestia asta, încât se produseră ciocniri mânioase și chiar până la desbinări de lungă durată. Cei mai severi se despărțiră de cei mai indulgenți și alcătuiră comunități deosebite, care se proclamară cu deosebire curate.

Biserica în această grea situație se sili să meargă pe calea mijlocie, cea sănătoasă. Ea nu putea închide calea revenirii pentru toți cei căzuți. La ei ea nu privea, ca la niște astfel de oameni, cu care ea n'ar mai avea nicio treabă, ci se îngrijea cu dragoste de ei, ca să-i aducă la o sinceră pocăință. Dar cu totul înțelepțește amână ea să-i primească până la vremuri de după prigonire. Dacă cineva nu putea aștepta așa de mult, aceluia îi era deschisă calea să mărturisească încă creștinismul și să sufere pentru el, deoarece Biserica totdeauna considera pe ceice făceau aceasta deplin primiți iarăși în sânul ei. Lucrul acesta nu se putea rezolvi în timp de neliniște și de prigonire. Se cerea o cercare amănunțită și aceasta era o regulă înțeleaptă, ca fiecare chestiune să se rezolve după examinarea împrejurărilor referitoare la ea. Evident, altmintrelea trebuea să se refere către aceia, cari slăbeau numai sub împilarea celor mai cumplite torturi, decât către aceia, cari adusese jertfă idolilor

cu totul de bună voe; altmintrelea trebuea priviți aceia, cari în adevăr aduseseră jertfă, decât aceia, care cedând rătăcirii, socoteau totuși să se ferească de prigonire prin cumpărarea de certificate, că au adus jertfă. Astfel, pentru fiecarea persoană aparte, după măsura vinovăției ei, să se designeze timpul de cercare, în cursul căruia ea trebuea să dovedească sinceritatea pocăinței sale, și numai după expirarea acelui timp să fie primită iară la împărtășirea cu Biserica; una mai curând, alta mai târziu, iar ceice au greșit mai mult numai pe patul lor de moarte. Și cei severi și cei indulgenți să lucreze laolaltă pentru îndreptarea răului pricinuit de prigoniri și pentru restabilirea treptată în comunități a ordinei ce existase.

Biserica, cum era ea acum, după această prigonire, putea fi comparată și altmintrelea. Ea era asemenea unei holde după o strașnică furtună cu grindină. Unele spice rupte, altele cu totul sfărâmate; apa pe alocurea a săpat viroage adânci. Dar furtuna în același timp a curățit aerul, ploaea a dat pământului puteri roditoare, și dacă deacum se va întrona iarăși pacea și iară va luci soarele, atunci toate vor începe iară să crească mai vioae și mai fragede. Așa și în Biserică, după prigonire au urmat timpuri nouă, timpuri de bogată creștere. Multe elemente necurate au fost scoase din ea, cuvântul lui Dumnezeu își-a arătat puterea sa, mărturia mărturisitorilor însângerați au mișcat inimile. Pretutindenea numărul credincioșilor spori. Casele de adunare ale creștinilor au trebuit mărite, ba chiar se ivi nevoea de a construi altele nouă. Prin orașe începură a se ridica biserici mărețe. Creștinii se aflau acum pretutindenea, prin sate și orașe, și printre bogați, și printre săraci; în armată

se aflau ofițeri creștini; printre ceice anturau pe împărați se găseau aghiotanți și demnitari de curte inclusiv pânăla generali și proconsuli creștini. Unora li se putea chiar părea, că biruința era deja dobândită. Și totuși aceasta nu era încă. Toleranța era numai de fapt, iar nu și de drept. Impăratul și statul rămăseseră încă tot păgâni. Incă nu se hotărîse, pe ce baze trebue că fie realizată ideea despre restaurarea statului, ideea, care preocupa pe toți împărații activi: pe temeiul păgânismului restaurat și a filosofiei neoplatonice, sau pe temeiul creștinismului și al Cuvântului lui Dumnezeu. In realitate liniștea aceasta sosi abea atunci, când nici unul din împărații următori nu se simți atât de stăpân în fața turburărilor ce domneau pretutindenea în stat, încât să poată păși la restaurarea statului. Primul împărat, care a reușit în adevăr să ducă mai departe planul urmărit de ei toți, făcu deasemenea pentru ultima oară încercarea de a nimici creștinismul.

Timpul de liniște, ce sosise, nu era astfel biruința dorită, ci numai un repaus vremelnic înainte de lupta decizivă.

CAPITOLUL XLII.

LUPTA DECISIVĂ

◆◆◇

Sculaţi-vă şi vă ridicaţi capetele, că se apropie izbăvirea voastră.
Luca, XXI, 28.

BISERICA îşi datoreşte triumful său nu numai rezistenţei mărturisitorilor şi mucenicilor săi din timpul prigonirilor, ci în măsură nu mai mică şi muncei sale îndărătnice din timpurile de pace. Triumful ei nu a fost numai exterior, ci ne prezintă şi o victorie interioară asupra păgânismului. Pentru aceasta a fost neapărată trebuinţă a dispune în folosul său inimile, a convinge conştiinţele, a face pe păgâni creştini, după dispoziţia lor internă şi a renaşte în interior vederile, viaţa şi moralitatea poporului. Intreg acest proces mare de prefacere, ca adânc lăuntric, scapă până întru atâta vederilor noastre, încât nu suntem în stare să-l urmărim pas cu pas, să-i descoperim căile lui şi să determinăm, cât anume a avansat el în cutare sau în cutare vreme. Dar în măreaţa lucrare educătoare a Bisericei, care alcătueşte pregătirea sigură pentru el, putem totuşi să pătrundem cu ochii noştri, şi aceasta cu atât mai îndămânos e să o facem anume la acest loc, deoarece în triumful Bisericii ultima şi deciziva luptă

Slujbe, adecă la acea parte a lor, care consta din predică și rugăciuni. Astfel predica atuncea complecta poveţele primite deja de ei și de aicea fiecare catehumen trecea comparativ în scurtă vreme la botez.

Timpul de liniște după prigonire atrase după sine o nouă primejdie, care în anumit înțeles amenința mai mult viața bisericii decât însuși prigonirea. Mulţime de păgâni cereau să intre în Biserică. E destul de înțeles, că aceste mulţimi puteau aduce cu sine în Biserică și diferite elemente netrebnice. Deja însuși curmarea luptei avea în sine ceva slab. Biserica de aceea nici într'un chip nu putea acum să-și deschidă sanctuarul său pentru toţi fără nicio cercare. Pe de altă parte, ea trebuea să se și bucure, că alergau păgânii la ea, și nu putea să le închidă intrarea în sânul ei. Din această dificultate Biserica a ieșit cu o mare înțelepciune pedagogică. Sfințenia tainei euharistiei ea o acoperi cu o taină încă și mai mare și, deschizând larg ușile pentru toți, în același timp construi, așa zicând, o lungă mergere dela pridvor pânăla sanctuar. Această mergere o și prezenta acum sistema catehumenatului, deja bine organizată. Sf. slujbă predicatorială era acum iarăși deschisă pentru toți, chiar și pentru păgâni; dar înainte de a primi taina, ei trebuiau să treacă un timp de pregătire lung, rânduit cu îngrijire, și în multe trepte împărțit. Să privim calea aceasta dela primul pas până la primirea deplină în comunitate.

Când se trezea în păgân dorința de a se face creștin, atunci el descoperea dorința sa cuiva, din ceice aparţineau deja comunității, și acest din urmă îl aducea la episcop sau la vreun prezviter ca să

cerceteze dispoziţiunea sa. Aicea el primea o povaţă foarte simplă și scurtă, și dacă rămânea în dorința sa, atunci prin un ritual simplu era primit în numărul catehumenilor. Aceasta-i dădea dreptul și în același timp îi impunea și obligația să asiste la sf. slujbe și la predică. „Mergi în biserica lui Dumnezeu! Lasă idolii!“ i se zicea. Deaicea păşind pe această primă treaptă de pregătire, se numea „ascultător“. Dacă el, mulțămită acestui lucru, învăța cu destulă sârguință creștinismul, apoi trecând câtăva vreme se admitea să treacă pe treapta a doua a catehumenilor, anume „a rugătorilor“, sau „a celor cu genunchile plecate“. Semnul acestei trepte era participarea la rugăciunile obștești. In timp ce ascultătorii după predică ieșau din biserică împreună cu necredincioșii, rugătorii puteau să înalțe împreună cu creștinii și acea rugăciune, pe care comunitatea o înalță către Dumnezeu în fiecare Duminică pentru întărirea lor în starea creștinească. Aceia din catehumeni, cari după timpul lor de pregătire se dovedeau vrednici de aceasta, trebuiau încă odată să-și exprime stăruitor dorința de a se boteza și să-și comunice numele. Prin aceasta ei păşeau pe treapta cea mai înaltă a catehumenatului, deveneau „doritori“, în înțeles propriu candidați la botez. Acum pentru întâia oară se începea învățarea formală catihetică, care în vedere că botezul de regulă se amâna până la Paști, coincidea cu postul mare. Acum ei pentru prima oară se introduceau și în toate tainele credinței creștine, anume se admiteau să asiste la sf. taine, care până acum erau cu îngrijire ascunse de ei, și închierea învățăturii era comunicarea simbolului credinței, semnul deosebitor al creștinilor, și a rugăciunii domnești,

ca rugăciune a copiilor lui Dumnezeu. După aceea cu citirea psalmului XLI: „cum dorește cerbul apa răcoritoare, așa te dorește sufletul meu pe Tine, Dumnezeule", păseau la botez.

Prin această vreme îndelungată de pregătire Biserica își ajungea două scopuri. Mai întâiu de toate ea atingea prin aceasta o cercare mult mai temeinică a acelora, care își arătase dorința de a intra în Biserică, iar după aceea avea o încredințare despre deplina libertate a hotărîrii celorce intrau, și aceasta nu era de mai mică importanță. Tot celce venea la ea trebuea să vină de bună voe și fiecare pas trebuea să-l săvârșască în deplină conștiință. Aicea nu era nici urmă de prozelitism și nici de toate acele artificii, la care se recurge de obiceiu de către misionarii inculți. Prima declarație liberă, care dădea păgânului dreptul să asiste la predică, era numai prealabilă. Intoarcerea înapoi îi rămânea liberă și nu-l lega de Biserică cu nici un fel de legături, pe care el să nu le rupă oricând. I se da numai putința să cunoască mai de aproape Biserica, credința ei și viața ei. Când el cunoștea chestiunea până întru-atâta, încât cunoștea limpede ceeace voia să facă, numai atunci comunica pentru prima oară numele său și prin aceasta își hotăra soarta sa. Dar deși Biserica îl lăsa în deplină libertate, el totuși devenea sub conducerea ei și sub grija ei și anume se supunea influenței rugăciunilor ei și grijei ei sufletești, care în acea vreme avea chiar mai multă importanță decât poveștele și învățătura în adevăratul înțeles.

In toate acestea se manifestă înțelepciunea minunată pedagogică a Bisericii. Problema sa educativă cu privire la păgâni ea o săvârșea cu mare

chibzuință și înțelepciune, și anume acestei înțelepciuni datora ea aceea, că timpurile de pace n'au fost pentru ea mai primejdioase decât timpurile de prigonire, și prietenia lumii nu o vătămă mai mult decât dușmănia lumii. Deși ea n'a putut să împedice cu totul introducerea într'insa a unor elemente necurate și pe măsură ce devenea populară, se asemăna tot mai mult cu o țarină, pe care alăturea cu grâul cresc și neghine, apoi totuși obținu aceea, că nici intrarea în masă în sânul ei nu o lipsi de acel grad de curățenie și putere, care-i trebuiau, ca să susțină ultima și cea mai grea luptă.

O altă latură a muncii educative a Bisericei o vedem în literatura apologetică. Inceputurile ei am avut prilejul să le cunoaștem mai sus. In timpul luptei din veacul III ea se desvoltă și mai mult. Supusă fiind acum atacurilor literare a rhetorilor și filosofilor dușmănoși față de ea, Biserica a trebuit să se apere tot pe calea literară. Și Biserica a și făcut aceasta. Unii din cei mai mari apologeți se referă anume către această epocă, și mai înainte de toți, Origen și Tertulian. Cu o liniște chibzuită și cu o vastă erudițiune Origen respinse deriziunile păgânilor, arată nimicnicia păgânismului și se sili să găsească pretutindenea firul de trecere la creștinism. Tertulian, pe de altă parte, păși la apărarea cauzei creștine cu arma unei adânci pătrunderi și a unei ingeniosități biciuitoare și a lucrat în această privință cu o râvnă înflăcărată și cu toată puterea convingerei; și dacă te miră de a arătat cineva cu așa putere slăbiciunea păgânismului ba adesa chiar își bătu joc de dânsul, apoi împreună cu aceasta el scrise deasemenea și o prea frumoasă cărțulie sub

titlul; „Sufletul din fire e creștin“ și a arătat păgânilor, că ei toți sunt creați pentru creștinism, că lor tuturora li e înăscută tendința neîndoelnică către Hristos, dorința de a se uni cu Dânsul.

Dacă apostolii dinainte doreau numai toleranță, ca o dreptate pentru creștini, apoi apostolii timpului acestuia făcuseră un pas mai departe, și cereau libertate pentru ei. Acum pentru prima oară se exprimă pe față marele cuvânt, care însemna libertatea religiei. Origen dădu expresiune deplină declarațiunei, că credința este un lucru, care cere cea mai deplină libertate. „Iisus Hristos, – zice el, – a voit să dobândească pe oameni nu ca un tiran, care-i târăște în turburările sale; nici ca un bandit, care pune tovarășilor săi arma în mână; nici ca un bogătaș, care-și cumpără cu bani partizani, și nici prin vreun alt mijloc vrednic de respingere, ci prin înțelepciunea sa, care era așa de capabilă să unească cu Dumnezeu în frica de Dumnezeu și sfințenie pe aceia, care se pleacă în fața legilor lui“. „Pentru religie nu-i lucru firesc să constrângă la religie, – esclamă Tertulian. – Omul are drept și acest drept aparține puterii firești a fiecăruia să adoreze ceeace el socoate că e bine, și apoi nici religia unuia nu vatămă și nu aduce folos altuia“ [114]). Ingădue altuia, – continuă el, – să se roage adevăratului Dumnezeu și altuia să se închine lui Jupiter; unuia să ridice mâni rugătoare spre cer, iar altuia spre jertfelnicul credincioșiei; estuia, cum zici tu, să numere nourii, altuia ogoarăle tabliței; unuia să aducă jertfă lui Dumnezeu propria-i viață, altuia un țap. Feriți-vă să ajutați

114) Tert. ad Scapulam, c. 2.

necredința prin aceea, că răpiți libertatea religiei și alegerea divinității, nu-mi permiteți să mă rog aceluia cui vreau eu, ca să mă siliți să mă rog aceluia căruia eu nu voesc. Unde-i acel Dumnezeu, care să iubească evlavia silită? Și apoi voi-ar oare asemenea evlavie chiar și omul? Toate popoarele își au cultele lor deosebite, numai nouă ni se oprește libera alegere a religiei noastre“ [115]). Libertatea religiei era o nouă concepție, pentru care Tertulian a ales și un cuvânt nou. Deși Biserica în urmă a fost silită în virtutea unor împrejurări istorice deosebite să recurgă la mărginirea libertății religiei *), dar ei îi va aparține cinstea veșnică, că ea pentru prima oară a proclamat-o în mijlocul lumii păgâne, care nu cunoștea adevărata libertate a religiei, și triumful său și-l datora nu vreunor mijloace oarecare externe, ci exclusiv puterei adevărului. Pentru desăvârșirea acestui triumf ea, negreșit, a trebuit încă odată să fie supusă ispitirei în cuptorul cel de foc al prigonirii. Păgânismul nu-și epuizase încă puterile sale și nu-și cercase încă toate mijloacele. Trebuea să se săvârșască încă o prigonire grozavă, care a săcătuit toate puterile păgânismului, înainte de a străluci ziua triumfului creștinismului.

Prezicând ucenicilor săi prigonirile, ce avea să îndure Biserica, Mântuitorul le-a înfățișat ca ceva indispensabil: „Și veți fi urâți de toți pentru numele meu“, – zice el (Mat. X. 22); și temeiul acestei uri îl arată apoi el în următoarele cuvinte: „Dacă voi ați fi din lume, lumea ar iubi pe al său; dar fiindcă

115) Tert. Apolog. c. 24.

*) Trebușoara asta a făcut-o Biserica papistașă. Biserica ortodoxă n'a atentat niciodată la libertatea religioasă.

voi nu sunteți din lume, ci eu v'am ales pe voi din lume, deaceea vă urăște pe voi lumea" (Ioan XV, 19). Astfel prigonirea se întări prin o necesitate internă, pânăce ea în ultima sa încordare sub domnia lui Diocleţian își ajunse culmea, dar totodată și sfârșitul. Acest mers mereu crescând al prigonirii e foarte ușor de văzut. In timpul prigonirii lui Neron contra creștinilor bântue ura generală oarbă, care nici nu-i cunoștea. Din timpul lui Traian ura aceasta se îmbracă în formele dreptului. De lozincă a acestui timp servește: „*non licet esse vos*—voi nu aveți dreptul la existență". Din timpul lui Deciu prigonirea deveni normă de stat. In sistema politică a împăraților, cari voiau să restaureze vechea Romă, intra și nimicirea Bisericei. Dar în timp ce înainte motivele politice predominau încă asupra celor religioase, acum, sub domnia lui Diocleţian, căpătară deplină preponderanță cele din urmă. La prigonire, pe care el cu plăcere ar fi evitat-o; ca bărbat de stat, îl împingeau popii păgâni și filosofii păgâni, și ca unealtă pentru ei întru aceasta servea superstiția împăratului. Fanatismul păgân acum fără sfială și fățiș păși contra creștinismului, și cuvântul Mântuitorului, cu care el caracterizăcă culmea prigonirii: „Celuice vă va ucide i se va părea, că face slujbă lui Dumnezeu", se împlini acum la păgâni tot așa, cum se împlinise altădată la iudei. Deaceea și prigonirea aceasta fu cea mai crudă. Dar totodată păgânismul își și epuiză toate puterile, ca apoi să se desfacă singur de sine. El deja nu mai putea opune nimic creștinismului și deoarece acest din urmă suportă toate, de aceea și rămase el biruitor și curând trebuea să ocupe locul păgânismului în calitate de religie de stat.

De aici singur de sine se vede, că prigonirea lui Diocleţian nu o găsim așa de enigmatică și neînțeleasă, cum au socotit-o unii, cari au recurs în timpurile mai nouă pentru deslegarea acestei enigme la tot felul de presupuneri [116]). Așa, unii au presupus, că creștinii ar fi fost vinovați de turburări, că ar fi avut planul să pue mâna pe tron și astfel singuri ar fi fost vina acestei prigoniri. Dar de combaterea acestora și altora asemenea presupuneri, care nu au nici un temeiu istoric, nu e nici o nevoe. Trebue numai să ne întoarcem luarea aminte asupra mersului istorici și să ne lămurim situaţia lui Diocleţian, și atunci va dispare nu numai tot ce-i misterios, ci încă va deveni clar, că drumul, pe care păsise Diocleţian prin forţa împrejurărilor singur de sine trebuia să-l ducă la prigonirea creștinilor.

După luarea lui Valerian în robie vine un timp de nemaipomenită turburare. Ivirea deodată a mai mulţi împărați, a așa numiților treizeci de tirani, negreșit, n'au putut să instaureze în imperiu pacea și înţelegerea. Timpul acesta reprezintă dovada, că încercarea de a redeștepta vechiul spirit roman și de a restatornici statul pe vechiul temeiu de administraţie romană cu senat, consuli și cenzori a fost cu totul zadarnică. Insufleţirea celor mai buni împărați, visurile despre restabilirea vechei măriri a Romei erau prea grele pentru realizarea lor și din acel timp, când Diocleţian în anul 284 ajunse, multămită alegerei generalilor săi, pe tronul imperiului, simţim cu totul altă atmosferă.

---

116) Comp. Burckhardt, Constantin, §. 333 ff. Wietersheim, Völkerwanderung III, 163, 483.

Dacă predicesorii lui Diocleţian, din cari atâta de mulţi au ostenit cu aşa râvnă în scopul restaurării statului roman, priveau îndărăt şi se sileau să susţină statul, ce se prăbuşa, cu ajutorul senatului, funcţiunei cenzorilor şi în genere a înviorării spiritului vechiu roman, apoi Diocleţian, dimpotrivă, privea înainte, într'o direcţie nouă. In realitate statul roman, care numai se mai numea încă aşa, nu mai era roman, şi dacă Galerie cu grosolănia proprie lui afirma, că statul acesta nu mai trebue să se numească roman, ci Dochiic, apoi aceasta nu era o simplă satiră[117]). Armata nu mai era romană, ci era compusă din tot felul de popoară şi înfăţişa o amestecătură pestriţă. Prob într'o singură zi primi în oştirea romană 16,000 de germani[118]). Perşii şi goţii luptau sub steaguri romane. Insuşi Roma era numai cu numele capitală şi centrul guvernării. Guvernul era acolo, unde-şi avea împăratul cartierul său general. Din când în când împăratul, ca de pildă Aurelian, trăia câte un timp mai îndelungat în Roma, deşi în palatele imperiale, pereţii cărora de atâtea ori fuseseră pătaţi de sânge, îi era tare greu. In grădina sa el îşi ridicase o casă simplă, deşi adesa se arăta la curte, înconjurat de o suită strălucită, prin care susţinea obiceiul vechiu roman. Dar din vremea lui Diocleţian Roma încetează cu totul de a fi reşedinţă imperială. Impăratul trăia la Răsărit în Nicomidia. Acolo avea un magnific palat şi era înconjurat de o numeroasă ierarhie de curteni. Ba el înceţă chiar de a se mai numi împărat, ci po-

117) Lactant. de mort. c. 27.
118) Vopisc. Probus c. 14.

runci să fie numit Dominus, stăpân. Public el se arăta numai rar, dar și atuncea în haine luxoase orientale. De restul lumii îl separa un ceremonial de curte foarte complicat. Apropierea de dânsul era foarte grea, deoarece pentru aceasta trebuea să treci prin o serie întreagă de formalități. Toate acestea nu erau numai o deșertăciune personală. Dioclețian știa, ce putere se cuprindea în vrednicia de împărat și cu câtă măreție trebuea a o înconjura acum după ce respectul față de ea fusese zguduit de atâtea răscoale și turburări, de corupție și vânzări pentru tron. Dar în genere aceasta nu mai era acum curtea romană, ci mai curând începuturile a aceeace se chiemă mai târziu Bizantinism.

Dioclețian lepădă și vechile forme ale vieții de stat, ca un balast netrebnic, și în locul lor creă o nouă ordine propriе. Cea mai mare primejdie pentru stat consta în aceea, că în absența unei anumite dinastii totdeauna erau gata pretendenți ambițioși, cari căutau să pună mâna pe tron și astfel uzurpatorii se iveau unul după altul. Dioclețian văzu aceasta, dar în acelaș timp își da sama, că a crea o dinastie era imposibil. Pentru înlăturarea acestui pericol în acest scop căută un alt mijloc. Alăturea cu sine el puse un coregent și făcu ordinea aceasta o normă de stat. După părerea lui, totdeauna trebuia să fie în acelaș timp doi auguști și doi cesari, cari, fără să împartă statul însuși, trebuiau totuși să împartă între ei munca de guvernare, în care ordine unuia din auguști, ca imperator suprem, îi aparținea conducerea supremă a tuturor. Pericolul de turburare, în adevăr, se micșora considerabil prin aceasta. Fiecare împărat aparte necontenit se afla sub această primejdie. Acum însă,

dacă contra vreunui cârmuitor se stârnea turburare, atunci celălalt imediat îi alerga în ajutor, așa că chiar și un uzurpator fericit la început nu putea să aibă multă nădejde că va pune în totul mâna pe tron. Dar încă și mai important era aceea, că ambiției și vitejiei această ordine îi da putința să ajungă pe tron fără o uzurpare prin silnicie. Alegerea cesarilor trebuia să se facă fără considerațiuni de legături familiare, ci numai din persoanele cu mari merite, care atuncea, înfiați de împărați, intrau cu ei în raporturi de înfiere artificială. In fine, cu acest prilej se avea în vedere, pare-se, la început intenția, că ocârmuirea persoanelor deosebite trebuia să se continue în cursul unui anumit period de timp și anume, două decenii de ani. După trecerea lor împărații trebuiau să se retragă în viața privată și să cedeze locul cesarilor, iar în locul acestora trebuiau să se aleagă alți cesari noui. Prin aceasta Dioclețian nădăjduia să-și ajungă un îndoit scop: mai întâiu acela, ca cârmuirea să se afle numai în mânile unor persoane, care posedau deplinătatea puterilor, cum și cereau interesele statului, și după aceea, ca să prevină răpirea înainte de vreme a tronului din partea cesarilor. Cesarii, cu asemenea rânduială, știau, că timpul singur îi va împinge spre tronul împărătesc.

Această organizație de stat a lui Dioclețian înfățișază o construcție cu adevărat stranie, atât de stranie, încât altele asemănătoare cu ea te miră de mai întâlnești undeva în istorie. Aceasta era o monarhie, dar fără dinastie, unde dinastia era înlocuită mai curând prin alegere și instalare; era o autocrație absolută și nemărginită, dar nu pe viață, ci numai pe un anumit timp. Patru cârmuitori și fără împărțirea

statului, ci cu o riguroasă păstrare a unității statului, de vreme ce din acești patru doi erau supuși celor-lalți doi, și din acești doi din urmă iarăși unul era supus celuilalt. Către această supunere reciprocă, evident, și tindeau aicea toate: către supunerea de bunăvoe, pe care cezarii trebuiau să o arate împăraților și cu toții împreună împăratului suprem. Fără această supunere, fără această ascultare n'ar fi putut să se ajungă la unitatea de stat. Dar cum Dioclețian nădăjduia să stabilească această supunere reciprocă și astfel să obțină înțelegerea între coregenți? Chestiunea aceasta ne duce la latura religioasă a acestei sisteme și totodată către baza ei cea adâncă.

Dioclețian era cel mai desăvârșit reprezentant al păgânismului restaurat. Toată viața lui era pătrunsă de superstiție. Însuși urcarea lui pe tron stătea în legătură cu ea. O druidă îi prezisese vrednicia de împărat încă înainte cu mulți ani de primirea ei. Fiind feciorul unui rob din Dalmația, el la început a servit în armată în situația cea mai de jos. Când era subofițer și se afla în lagărul din Lutih, atunci o druidă râse în glumă de sgârcenia lui. „Am să fiu mai darnic, când am să mă fac împărat", răspunse la rândul său în glumă Dioclețian. Atunci femeea exlamă solemn și cu glas ridicat: „Nu râde! Tu ai să fii împărat, dacă ai să ucizi mistrețul!" [119]) Trecură câțiva ani și subofițerul de altă dată, care între acestea izbutise deja să se înalțe în ierarhia militară, odată la vânătoare ucise un mistreț. Acesta, poate, nici nu era mistrețul, de care-i prezisese druida, dar prezicerea ei nu-i mai ieșea din cap. După moartea îm-

119) Vopisc. Numer. c. 15.

părătului Numerian, prefectul Aper trebui, în urma învinuirii că l-ar fi omorât el, să se înfăţişeze la judecata militară. Din numărul generalilor, care se adunaseră la facerea acestei judecăţi, făcea parte şi Diocleţian, şi îndată ce Aper fu introdus, Diocleţian se repezi asupra lui şi-l junghiă. El, evident, nimerise tocmai acel mistreţ, de care-i prezisese druida (Aper însamnă mistreţ). Imediat după aceasta el fu ales împărat. Ajungând astfel pe tron, Diocleţian şi în calitate de împărat necontenit fu înconjurat de superstiţii păgâneşti. El „totdeauna fu devotat obiceiurilor sacre", fu „cercetătorul lucrurilor viitoare" [120]). La orce chestiune importantă de stat el consulta semnele şi oracolii. Palatul lui aduşi-acuşi era vizitat de diferiţi prezicători (haruspicii); zilnic se scormoneau mărunţaele animalelor; rugile şi visurile puneau pe împăratul în stare de excitaţiune neobişnuită [121]). Dupăce şi-a ales coregenţi el vedea şi în ei persoane indicate de zei şi se silea să şi-i ataşeze prin jertfe şi tămâeri şi în genere prin mijloace religioase. Autoritatea imperială pretutindenea se adscria conştient zeilor şi conducerii lor. Pe sine însuşi Diocleţian se considera stând sub o deosebită purtare de grijă divină. Pentru sine însuşi primea numele de Jovie, iar pe coregentul său Maximian îl numea Hercule. Jupiter era un deosebit protector al său. Crezând, că el a primit chiar dela el tronul imperial, în mânile lui l-a şi întors la părăsirea tronului [122]). In palatul său din Solun templul lui Jupiter se ridica deasupra tu-

120) Aurel. Vict. Caes. XXXIX, 48; Lact. mort. 10, ut erat pro tempore serutator rerum futurarum.

121) Lact. mort. c. 10, 11.

122) Panegyr Incerti V, 12. Recipe Jupiter, quae commodasti.

turor celorlalte clădiri și însești mantia imperială a lui era mantia lui Zevs [123]). Impărații erau datori să apară în calitate de locțiitori ai zeilor, ca îndeplinitori ai voinții lor, înzestrați în acelaș timp și cu puterea zeilor. Dioclețian, care recunoștea în totul, că numai religia putea lega conștiința, nădăjduia astfel să restatornicească legătura duhovnicească dintre stăpânitor și supuși, să creieze cel mai puternic sprijin pentru stăpânirea sa.

Dar aici ne izbim noi de punctul slab al sistemei, căria nu se poate să-i refuzăm marea înțelepciune imperială. Dar într'însa se cuprindea o contrazicere fatală. Pedeoparte Dioclețian respinse organizația veche romană, ca un balast netrebnic, iar pedealtăparte voea să rețină o parte din această veche organizație și anume baza întregei clădiri, vechea religie. Dar aceasta alcătuia o abatere dela clădirea generală. Rămăsese ea oare o parte încă tot sănătoasă a vieții în timp ce toate erau lovite de o boală nevindecabilă? Din contra, și ea deasemenea se afla în procesul de descompunere, și descompunerea ei în anumit senz era pricina profundă a căderei generale. In ce chip însă putea ea dară să fie așezată în temelia nouei clădiri? Adevărat, sacrificatorii și filosofii neoplatonieni îi tâlcuiră multe despre regenerarea vechei religii; dar eroarea acestui bărbat de stat, în genere foarte pătrunzător, consta anume în aceea, că el păgânismul restaurat cu fanaticii lui sacrificatori și cu neoplatonienii îi socotea ca din nou înviați și socotea că pe dânsul se poate fonda noua clădire, pe când păgânismul înfățișa în sine numai o

123) Malalas XII, p. 310.

nălucă pretinsă înviată și apropiindu-se inevitabil de moarte, trebuea totodată să târîe la peire și toată sistema destul de rațional alcătuită de împăratul. Eroarea aceasta o îndreptă mai târziu Constantin cel Mare și el în anumit înțeles desăvârși sistema lui Dioclețian, renunțând în fine la ceeace mai reținuse Dioclețian din sfera vechiului stat roman, și anume la vechea religie, și noului stat, care politicește se începuse cu Dioclețian, îi dădu prin creștinism o nouă bază religioasă.

Dar tocmai aicea se cuprinde și punctul, de la care împăratul volens-nolens trebuia să plece la urmărirea creștinismului. Putea el oare să-și realizeze planurile sale câtă vreme exista creștinismul și Biserica? Aceasta era întrebarea, pe care dela început hu și-a pus-o, se pare, Dioclețian, dar care cu toate acestea stătea în calea lui și cu atât mai inevitabil trebuea să i se prezinte, cu cât înainta realizarea planurilor împăratului. Ținta lui era să dea o deplină asigurare pentru unitatea statului. Dar creștinii alcătuiau un element, care nu se potrivea cu acest stat, așa cum el se purtase pe dinaintea ochilor lui Dioclețian și, ca o pană ce pătrunde mereu și tot mai adânc amenința să strice această unitate. Păgânismul restaurat trebuea să aibă, așa zicând, propria lui cimentare, care să întărească statul, dar acest păgânism restaurat nu putea căpăta tărie, câtă vreme exista creștinismul. Există o povestire [124]), că odată în prezența împăratului trebuea să se săvârșască o jertfă solemnă, ca cu ajutorul examinării măruntăilor să se afle viitorul. Imprejurul împăratului stăteau

124) Lactant. Mort. c. 10.

demnitarii curții și între ei niște creștini. Când jertfa fu adusă, acești din urmă se însemnară, cum li era obiceiul, cu semnul crucii, ca prin aceasta să arate că nu participă la slujirea de idoli. Spre culmea groazei lui Tagisa, supremul sacrificator, semnele presupuse nu se arătară în măruntaele animalului jertfit. El ordonă să se repete jertfa, și deoarece nici de data asta semnele nu s'au arătat, el strigă: „ zeii refuză să se arate la această aducere de jertfă, deoarece aicea se află oameni neconsacrați și împedecă descoperirea prin semne a zeilor uriți lor". Atunci Dioclețian se hotărî să înceapă prigonirea contra creștinilor. E adevărată sau nu această istorisire, totuși ea caracterizază bine starea de lucruri. In realitate așa a și fost, cum a declarat Tagis. Creștinismul prin semnul crucii sale lipsea păgânismul de orce putere.

Din punct de vedere al numărului, creștinii tot alcătuiau încă tot numai o neînsemnată minoritate. De obiceiu se admite, că în răsărit creștinii alcătuiau 1/12, iar la apus 1/15 din toată populațiunea. Poate că și această precizare e prea mărită. Dar două împrejurări dădeau și acestei minorități o mare însemnătate. Mai întâiu de toate, nici unul din deosebitele culte a mult divizatului păgânism nu avea atâța adepți, ca cultul lui Hristos Dumnezeu. In fața fracționatului păgânism creștinii alcătuiau o masă strâns legată; Biserica era un edificiu masiv și bine legat. După aceea, creștinii de obiceiu erau grupați prin orașe. In timp ce populațiunea sătească era aproape în întregime devotată păgânismului. In Antiohia, de pildă, comunitatea creștină consta din 50.000 suflete. Dar mai important decât orce era aceea, că ei alcătuiau interioramente o forță predo-

minantă. Ei aveau cuvântul Dumnezeului celui viu, la ei funcţiona nişte puteri vitale nouă şi dacă pe lângă repedea creştere a comunităţilor, reuşise să pătrundă deja în ele şi elemente necurate, apoi totuşi ce contrast era între aceste comunităţi cu tăria credinţei lor, cu râvna lor în faptele iubirii, cu podoaba lor de virtuţi alese, cu serioasa lor disciplină morală, şi între lumea păgână, cu întunerecul, superstiţia şi cu decăderea ei de neîndreptat. Păgânii nu puteau să evite dovada contra lor, care se coprindea în acest fapt. Credinţa în proprii lor zei prin vestirea Dumnezeului celui adevărat fusese mortal zdruncinată şi noua sforţare a păgânismului era imposibilă, câtă vreme nu se înlătură această grozavă presiune asupra lui din partea creştinismului.

Însuşi Diocleţian, se pare, îşi dădea vag samă de aceasta, cel puţin la început. El îngădui pe creştini nu numai în armată, ci şi în funcţiile de stat, el însuşi era anturat de creştini, cari ocupau la curtea lui situaţiuni înalte. Lor, ca unor oameni, pe care i-a găsit mai devotaţi şi credincioşi, el le-ar fi încredinţat cu deosebire viaţa sa [125]). Noua credinţă pătrunsese acum şi în casa lui proprie, în propria lui familie. Femeia lui Prisca şi fiica lui Valeria, nefericita soţie a lui Galerie, se aflau în tot cazul foarte aproape de Biserică [126]). Dar la curtea lui era o partidă, care destul de lămurit şi cu toată consecvenţa tindea ca spre ţinta ei, spre nimicirea creştinismului. Ei îi aparţineau, mai întâiu de toate, popii păgâni, cari deaceea şi trăiau la curtea împăratului; ei se luptau

125) Comp. scrisoarea lui Theoba, pe care şi eu o raportez către acest timp. Routh, Relig. socr. III, 439.

126) Lact. de mort. c. 15.

pentru propria lor influență. Dacă se va reuși să se întărească pentru multă vreme sistema lui Dioclețian de cârmuire, atunci prin aceasta înseși se va întări și dominațiunea lor; deoarece, pelângă fiecare lucru de guvernământ, hotărîrile se luau după semne și oracole, apoi în realitate cârmuirea se afla în mânile acelora, cari arătau aceste semne și dădeau oracole. După aceea, acestei partide îi aparțineau cei mai înalți oameni de stat, savanții și filosofii, și dacă la Platon contrastul cu creștinismul era încă mai ascuns, apoi la urmașii lui se ducea deschis o dușmănie neîmpăcată contra lui. Adorarea supremului Dumnezeu ei o puteau încă admite pentru creștini, dar numai cu condiția, ca ei să se închine deasemenea și zeilor inferiori. Dacă ei nu fac aceasta, apoi evident, aceasta-i îndărătnicie și încăpățînare și această îndărătnicie, cu orce preț, trebue înfrântă. Cu acest prilej se scotea la iveală și aceea, că în fond, nu se întreprinde nimic alta, fără numai întoarcerea creștinismului la puritatea lui primitivă. Doar creștinismul lui Hristos, ziceau neoplatonienii, era cu totul altul decât cum a devenit el acum. Hristos nu s'ar fi dat pe sine drept Dumnezeu, ci a apărut numai ca învățător, și deasemenea nu dușmănos religiilor popoarelor. Numai apostolii l-au făcut Dumnezeu. Dacă religiile populare păgâne se refac după ideile neoplatonice și creștinismul e reintors la starea lui primitivă, atunci propriu nu va rămânea nici un contrast între ele. In unitatea armonică toate popoarele statului vor adora pe un singur Dumnezeu suprem și pe zeii populari care-s mai jos de el. Unitatea atât de necesară pentru stat, unitatea religioasă va fi astfel ușor de restabilit. Trebue numai

referințe mai severe față de capii Bisericii, iară comunitățile care se burzuluesc să fie îndată smerite, și atunci toată masa poporului va trece pașnic la biserica de stat neoplatonică. Apărătorul deosebit al acestor vederi era viceregele Bitiniei, Ieroclu, care nu numai declară aceste vederi la curtea împăratului, ci și pe calea literară le desvoltă, cu care prilej se adresă și către creștini „cu cuvânt iubitor de adevăr" prin care în interesul păcii voea să atragă pe acești din urmă de partea sa [127]). Dacă ei nu ar lua aminte la asemenea cuvinte, apoi cu atât mai repede s'ar putea învinui înaintea împăratului, ca niște îndărătnici turburători ai păcii.

Căpetenie a acestei partide, care în ascuns demult se formase, era cesarul Galerie. Acest din urmă ajunse pe tron prin meritele sale militare, ridicat din starea de păstor. Dar fiind om de o fire aspră, crescut în superstiția păgână oarbă, el în comparație cu Dioclețian nu poseda acel sens fin al vieții de stat, prin care se distingea împăratul, și spre deosebire de Dioclețian în măsură mare era aceeace se poate numi fanaticul păgânismului.

Intru început partida aceasta în zadar curteni pe împăratul, silindu-se să-l pornească spre a prigoni pe creștini. Dioclețian știa foarte bine puterea creștinilor, vedea prea clar ce pericol poate rezulta din asemenea pas pentru creațiunea sa. Acelora, cari insistau pentru măsuri silnice, el deobiceiu le punea înainte, că deja și mai înainte adesa s'au făcut încercări să se înăbușe Biserica, dar, cu toate grozavele vărsări

127 Lact. Inst. V, 7, 12; Mordacius scripsit: Composuit libellos duos non contra Christianos, ne inimice insector videretur, sed ad Christianos ut humane ac benigne consulere putaretur.

de sânge, lucrurile s'au terminat cu deplină nereușită. Aceeași neizbândă poate să încerce și acum această afacere și numai va expune statul la turburare și agitație [128]). Cu toate acestea lui Galerie îi succese să obțină, cel puțin, curățirea armatei, ca măsură pregătitoare. Incă în anul 295 fu edată poruncă, ca toți ostașii să ia parte la jertfe. Mulți au preferat să se lese de cinurile lor militare; cinurile superioare și inferioare părăsiră slujba militară, numai ca să rămână credincioși religiunii lor. Pe alocurea lucrurile ajunseră pânăla judecată și torturi. In Tanger fu condamnat la moarte un sutaș, anume Marcel, pentrucă aflând de porunca de a aduce jertfă, aruncă trestia și cingătoarea sa, care-i serviseră ca semn al cinului său militar, și exclamă: „din acest moment eu încetez de a mai servi împăraților voștri. Cu dispreț renunț să mă închin zeilor voștri de lemn și de piatră, cari-s numai niște idoli muți. Dacă cu starea militară se împreunează numaidecât datoria de a aduce jertfă idolilor, și împăratului, atunci arunc toiagul și cingătoarea, refuz steagurile și nu mai sunt soldat“ [129]).

Multă vreme Dioclețian nu păși nici la un fel de măsuri mai departe, dar partida păgână necontenit stăruea la aceasta și ea avea în sprijinul său consecvența sistemei. Singur de sine și fără intrigile lui Galerie, Dioclețian niciodată nu ar fi devenit prigonitor al creștinilor; dar nici Galerie n'ar fi isbutit să-l împingă la aceasta, dacă pentru aceasta n'ar fi fost

128) Lact. de mort. c. 11.
129) Ruin. acta S. 264, ff.

date în starea politică și religioasă a împăratului [130]). Impăratul acum îmbătrânise. Se putea oare ca creațiunea sa să rămână neisprăvită? Și ea în adevăr rămânea neterminată, câtă vreme nu se sfărâma puterea creștinismului. Sosise acum timpul, când la Dioclețian încolți hotărîrea să renunțe la tron. Nu va fi oare acest moment periculos pentru toată creațiunea împăratului, dacă ea nu va fi solid fondată și sub raport religios? Vezi, cine era succesorul împăratului? Tocmai acest Cesar Galerie, vrășmașul fanatic al creștinilor. Galerie în acel timp ajunsese la situația de August și îi era menită vrednicia de împărat. Și apoi și Galerie era împins la prigoană nu simplu de ura personală. Prin lucrul cel mare al nimicirii Bisericii creștine el presupunea că va consolida și va înălța domnia sa peste imperiu. Atunci el va fi restauratorul statului și stăpânirea lui va deveni solidă.

In iarna anului 302 spre 303 Galerie sosi la Nicomidia. Dioclețian era bolnav, puterile lui slăbiseră. Intr'însul devenise vizibilă cunoscuta lui nehotărîre și oscilațiune, cum nu se observa înainte. Partida păgână putea să-și realizeze planurile sale acum ori niciodată. Cu totul neobservat în adunări tainice partida lucra fără obosală pentruca să obțină dela împăratul recunoașterea scopului ei. Acesta cedase până într-atâta, încât hotărî, ca chestiunea aceasta să fie pusă în consiliul de stat, compus din cele mai înalte grade militare și funcționari de stat. Acesta

---

130) Părerea despre Dioclețian tot mai șovăește încă, dar părerile contrare se apropie, se pare, de împăcare.

hotărî toate în favoarea partidului păgân. In consiliu, alăturea cu Galerie, ședea și Ieroclu, viceregele Bitiniei, apărătorul cel mare al neoplatonienilor, mare râvnitor religios, care socotea să aducă serviciile sale zeului său, dacă va aduce cu sila la înțelegere pe creștini, violatorii îndărătnici ai păcii [131]). Dioclețian tot oscila încă, dar devenea tot mai fără sprijin. El nu mai era în stare să facă opunere fanatismului îndrăsneț și necurmat al lui Galerie, care era în alianță cu expedimentele dibace ale lui Ieroclu. El hotărî în cele din urmă să nu mai întrebe pe oameni, ci pe zei. Dar relativ de sfatul, pe care îl puteau da zeii, nu putea fi nicio îndoială. Un oracol a lui Apolon din Milet dădu un răspuns hotărît în sprijinul prigonirii. Pe acesta l-a și urmat împăratul, dar numai cu o condiție, ca să nu se verse sânge [132]). Partida politică, firește, a știut să-l liniștească definitiv în această privință. Vărsarea de sânge, declară ea, va fi cu totul deprisos: trebue numai raporturi mai severe față de creștini și din Biserică, care s'a făcut mare numai mulțămită îngăduinții, nu va rămânea nici urmă. Creștinii nu vor voi să fie mucenici, ci vor trece în masă la credința de stat. Păgânii știau bine ce făceau. Ei aveau nevoe să obțină, ca împăratul să facă începutul, iar după aceea prin necesitate fatală va trebui să meargă mai departe, așa încât nu va fi nevoe să fie îndemnat la asta. Toate acestea le vor face creștinii prin îndărătnicia lor.

131) Ieroclu în scrierile lui Lactanțiu (Inst. V, 2, 12 și de mort. persecutorum c. 16) se dă ca autor moral al acestei prigoniri.

132) Euseb. Vit. Const. c. 50, 51. Lact. de mort c. 11. „hanc moderationem tenere conatus est, ut eam rem sine sanguine, transigi juberet".

Astfel s'a luat definitiv hotărîrea fatală. La una din sărbătorile mari ale păgânilor, anume în ziua Terminaliilor, care se prăznuia în ziua de 23 Fevruarie, se hotărî să se dea semnalul ultimii prigoniri grozave.

Disdedimineață, încă întunerec fiind, prefectul gardei cu un detașament de soldați plecă spre frumoasa biserică a capitalei. Ușile ei au fost sfărâmate și cărțile sfinte, găsite acolo, au fost arse; biserica prădată și făcută una cu pământul. Pe ziduri fu lipit edictul imperial. Toate bisericile creștine au trebuit să fie dărâmate, toate cărțile lor sfinte arse. Creștinilor li se interzice orce adunare. In caz când ei nu se vor lepăda de creștinism, cei mai deseamă dintre ei trebuiau să-și piardă rangurile lor și să devină fără drepturi (infames), iar toți ceilalți să se trimită în robie [133]). Scopul acestui edict era, negreșit, ca să distrugă însuși rădăcinile vitale ale creștinismului. Afară de aceasta, s'a avut în vedere, ca prin distrugerea bisericilor, să împedice cultul și să lipsască pe creștini de scripturi. Așa nădăjduiau să înăbușe Biserica fără vărsare de sânge. Dar curând au trebuit totuși să păsască și la aceasta. Un creștin de mare vază îndrăzni dintr'un zel nechibzuit să rupă rescriptul imperial cu observația luătoare în râs, că prin el iarăși s'ar vesti victoriile împăratului contra sarmaților. El fu supus la torturi și chinuri crude [134]). Partida păgână știu să se folosească cu îndămânare de această împrejurare. In provinciile orientale isbucniră câteva revolte în sine neînsemnate. Dar ele au

133) Acest prim edict se găsește la Eusebie H. E. VIII, 2 Mart. Pal. Prol, 4; la Lact. de mort. c. 13.

134) Legetime coctus, cum zice Lactanțiu de mort. c. 13.

fost umflate până a se părea răscoale primejdioase și timidului împărat i se inspiră convingerea că Răsăritul e cuprins de focul revoluției și că vinovații principali sunt creștinii. Chiar în palatul imperial din Nicomidia se întâmplă incendiu de două ori la rând. Creștinii spuneau, că aceste incendii le-a pus la cale Galerie, ca apoi să învinuiască pe creștini cu ele. In tot cazul cele vorbite așa s'au și întâmplat. Prin asemenea manopere împăratul fu întărâtat încă și mai mult și lui i se și mai spuse, că imperiul este în primejdie, i se zugrăvi înaintea ochilor lui grozava conjurațiune a creștinilor, cari ar avea partizani chiar în palatul imperial și așa amenințau chiar viața lui. Mânia împăratului se aprinse. El chemă pe toți casnicii săi și ei toți trebuiră să se curățească de învinuire prin aducere de jertfe. Femeea și fiica sa, care deși formal nu aparțineau, poate, creștinismului, dar totuși cu inima erau înclinate spre el, se dovediră slabe și aduseră jertfă. Demnitarii dela curte, cari erau creștini, au refuzat să aducă jertfe. Din această pricină ei au fost supuși la torturi. Un înalt demnitar, anume Petru, fu supus la biciuiri, ranele îi fură frecate cu oțet și sare și apoi i se arseră treptat membrele. Cu toate acestea el mărturisi bucuros credința în Hristos. Insfârșit au fost înăbușiți toți ceice n'au adus jertfe.

Edictul acesta cu o severitate mai mare sau mai mică, potrivit cu dispoziținea guvernatorilor, fu acum adus la îndeplinire și în provincii: bisericile se dărâmară, cărțile sfinte, unde ele nu se dădeau de bună voe, se luau cu sila și se ardeau public; cultul creștinilor se interzicea; creștinii erau transformați în robi și erau puși la muncile silnice. In unele

locuri lucrurile ajungeau chiar pânăla torturi și chi=nuri. Deși în edict nu era vorba de asemenea mă=suri crude, totuși li se poruncea să=și predea cărțile sfinte și să li se oprească cultul. Creștinii, cari refu=zau să=și predea cărțile și, contrar legii, săvârșeau cultul, fură supuși la torturi după dispoziția guver=natorilor. Așa, de pildă, în Abisinia, în Africa pro=consulară au fost arestați 49 de creștini, care se adunaseră să citească cuvântul lui Dumnezeu și să se împărtășască, și fiindcă nu s'au lepădat de creș=tinism, au fost toți torturați. Intre ei se afla băetul Ilarion. Proconsulul socoti că=l va putea speria lesne. „Am să=ți taiu — strigă el, — tot părul tău cel lung, nasul și urechile!“ Dar băetul răspunse: „Fă ce crezi! Eu sunt creștin!“ Și când se rosti asupra lui sentința de mai sus, el răspunse: „Slavă lui Dumnezeu!“ [135]).

Intre acestea împăratul edă un al doilea edict [136]) prin care se poruncea să se aresteze toți clericii; și după al doilea urmă și al treilea edict [137]), prin care se poruncea, ca toți ceice=și vor fi arătat lepădarea lor de Hristos prin aducerea de jertfe, să fie puși în libertate, iar ceilalți să fie siliți la lepădarea prin torturi. Mulți s'au lepădat, dar au rămas mulți și tari. Timp de câțiva ani fără nicio șovăire au suferit tem=niță și torturile ce s'au tot repetat din timp în timp. Și la mulți ani după prigonire se puteau vedea pe unii slujitori ai Bisericii urmele torturilor.

Dar lucrurile nu au fost cu putință să se opreas=că aicea. Chiar poporul păgân cerea mai mult. In circul din Roma, împăratul fu salutat cu strigătele

135) Acta saturnini, Dativi et aliorum in Africa.
136) Euseb. H. E. VIII. 6. 8.
137) Euseb. H. E. VIII. 6. 10.

„Jos creștinii! O, augustule, să nu mai fie creștini!“ Așa a apărut al patrulea edict, care lăți prigonirea asupra tuturor creștinilor. Prin el se poruncea să fie toți, fără nicio excepție, siliți a aduce jertfă zeilor [138]). Și iată se începu prigonirea, care prin generalitatea și cruzimea ei întrecu chiar prigonirea de sub Deciu. In toate locurile creștinii fură chemați într'o singură zi. Localitățile acestea fură înconjurate cu străji, ca nimenea să nu poată scăpa. După aceea celor adunați li se propuse și li se ceru să aducă jertfă. Ceice au refuzat au fost duși la temniță și acolo prin tot felul de torturi născocite se încercară a-i face să se plece. Celor fricoși li se propuse toate căile; li s'a acceptat toate formele, prin care ei se sileau să-și ascundă lepădarea, numai să se lepede. Era deajuns un grăuncior de sare, un grăuncior de mirodenii, ca să se zică că au luat parte la jertfe. Aceia, cari au rămas tari, parte au fost supuși la torturi, iar parte uciși. Sângele curgea pârău în tot imperiul.

Cât anume a contribuit însuși Dioclețian la acest al patrulea edict, nu se știe. Deși el a fost edat în numele lui, dar chiar în timpul edării lui, Dioclețian zăcea bolnav. El era acum om zdrobit cu sufletul și cu trupul. Ce devenise planurile lui? El se sârguise să întemeeze un stat, în care să domnească pacea și înțelegerea și în aparență părea că și-ar fi ajuns ținta sa. Când el nu cu mult înainte de iarna fatală din anul 302–303 sărbători triumful său, atunci în tot imperiul domnea pacea, cum nu mai fusese de decenii întregi. Și iată acest singur pas, pe care el l-a făcut contra propriei sale dorințe și care deveni pen-

138) Edictul e la Euseb. de mort. Pal. c. 3.

tru dânsul o povară, deoarece era o consecință a sistemei sale greșite, dărâmă toată opera sa. Înțelegerea între cârmuitori fu distrusă. In Galia cesarul Constanțiu Hlor începuse acum să meargă pe calea sa osebită. Deși de ochii lumii porunci se și el să se dărâme câteva biserici, dar încolo el lăsă pe creștini în pace. Pacea statului dispăru: sabia și focul băntuiau acum mai rău ca în timpul războaelor civile. Insuși împăratul se afla în luptă cu majoritatea poporului său. Și apoi ce se obținu prin această prigonire? Sfetnicii săi păgâni se sileau, fără îndoială, să-l convingă, că creștinismul va fi acum nimicit de tot. Dar Dioclețian nu se înșela cu aceasta [139]). Grozava vărsare de sânge, pe care o ordonase el, nu micșoră nicidecum puterea creștinilor, ci mai curând înfrânse pe înseși împăratul. Bolnav cu sufletul și cu trupul, aflându-se în necontenită turburare, înspăimântat de povestiri rele, tremurând la fiecare scânteiere a fulgerului, el se ascunse cu frica în spate în palatul său. Timpul său trecuse. Cu strângere de inimă se gândea el, că tocmai acum, când era expus primejdiei tot rezultatul vieții sale, trebuea să predea cârmuirea în alte mâni, și încă în ce mâni! Noi înțelegem că el a șovăit chiar și în ultima clipă. Dar același care-l îndemnase la prigonire, îl îndemna și la abdicare dela tron și Dioclețian nu se putea împotrivi, pentrucă nu se putuse împotrivi nici atunci. La 1 Mai anul 305, în Nicomidia, în prezența oștirii, în fața chipului lui Jupiter, el săvârși abdicarea sa și plecă la Solun, unde-și construise un palat, nădăj-

139) Inscripțiile des citate, în care Dioclețian este lăudat ca nimicitor al creștinismului, cu le socot tot neautentice.

duind să-și petreacă acolo bătrânețele în pace. Nădejdei acesteea nu-i fu dat să se realizeze. Ceeace el presimțise, avu prilej să vadă cu ochii săi proprii, și anume dărâmarea deplină a edificiului statului, ridicat de el însuși.

Impreună cu Dioclețian depuse vrednicia sa imperială și coregentul său Maximian, și dacă acum nu se putu ocoli Constanțiu Hlor și fu nevoit să-l înalțe la gradul de august, apoi totuși Galerie nu numai că primi demnitatea de împărat suprem, dar și la designarea cesarilor el ocoli atât pe Constantin, fiul lui Constanțiu Hlor, cât și pe Maxentie, fiul lui Maximin, și în locul lor numi două persoane, care se distingeau prin ură desăvârșită contra creștinilor, anume pe Sever și pe Maximin Dazu. Din pricina aceasta Constantin fugi din Nicomidia, unde nu se mai credea în siguranță, și se duse la tatăl său, și deoarece acesta la puțin timp după aceasta muri, oștirile proclamară pe fiul său Constantin de succesor al său. Galerie, care vedea bine, că Constantin proclamat de armată și în genere în statul tatălui său iubit în chip deosebit, nu poate fi înlăturat cu ușurință, cedă până întru atâta, încât îl recunoscu ca al doilea cesar, cu care prilej pe Sever îl înălță la rangul de August, iar pe Maximin Dazu îl făcu prim cesar. In urma unei asemenea dispozițiuni edificiul statului, construit de Dioclețian, primi o nouă lovitură periculoasă. El se funda pe ideea de înfiere, dar înfierea aicea fu înlăturată prin dreptul de moștenire. Urmările se arătară în curând. Când Maxentie, fiul înlăturat al lui Maximin, auzi că Constantin obținu treapta de cesar pe temeiul dreptului său de moștenire, nu întârzie să-și arate drepturile sale ere-

ditare, se proclamă cesar și imediat fu recunoscut de Italia, nemulțămită de cârmuirea lui Sever. Ca și cum ar fi voit să mărească încurcătura, Maximian deodată renunță la retragerea sa, ca săvârșită contra voinții sale, și îmbrăcă din nou porfira imperială. Cu cea mai adâncă durere Dioclețian văzu din retragerea sa, cum edificiul ridicat cu atâtea sforțări, trosni repede din toate încheeturile sale. In zadar apăru el însuși încă odată pe arena statului și se încercă să împedece dărâmarea unității. El curând trebui să se convingă, că nu se mai putea salva nimica. El văzu că chiar viața sa era în primejdie și pentru a preîntimpina această primejdie, luă otravă și așa o isprăvi cu viața sa.

Dar să ne întoarcem iar la Galerie. El își alese cesarii așa, încât ei să-i fie ajutoare pentru a ajunge la ținta sa de căpetenie, și anume la nimicirea creștinismului. Și anume Maximin Dazu era superstițios în cel mai înalt grad, păgân fanatic, energic până la sălbătăcie, dar om fără nici o cultură. Din această pricină și însești prigonirea, care sub înrâurirea lui Constantin, ca august, se potolise întrucâtva, acum se înoi cu deosebită furie. Adevărat, laturea apusană a statului se bucură de pace deplină. Constanțiu Hlor în calitate de august nu avea nevoe chiar nici de ochii lumii să dărâme bisericile, și dupăce Sever în Italia până întruatâta bântuise pe creștini, încât chiar păgânii erau nemulțămiți de asta, Maxentie acum lăsă pe creștini în pace, se folosi de aceasta ca de un mijloc de a atrage la sine poporul. La răsărit din contra, prigonirea se continuă încă timp de șase ani și anume aicea ea pentru întâia oară luă un caracter satanic. Uciderile se săvârșeau în mase întregi;

se întâmplă, ca într'o singură zi să se dea morții câte 10, 20 și chiar 100 de oameni. Când ici, când colo, creștinii erau expuși la măceluri groaznice și se întâmpla că comunități întregi se ardeau în casa lor de rugăciune. In Frigia, chiar un oraș întreg fu înconjurat de soldați și deoarece toți locuitorii erau creștini, a fost ars tot, ca și cum el ar fi fost un oraș din o țară dușmană [140]). Incă și mai caracteristic este pentru fanatismul păgân, care ajunsese în acest timp la punctul culminant de ferbere, era acea cruzime rafinată, cu care se săvârșeau uciderile. Galerie luă dispoziția unea, prin care el ordona ca creștinii să fie uciși prin foc încet. Sub picioarele nefericitei jertfe la început se aprindea o mică flacără, care se sporea până într-atâta, încât carnea se carboniza și cădea bucăți depe oase și apoi unul după altul ardeau și celelalte membre. In același timp mucenicului din când în când i se turna apă rece pe față, ca moartea să nu vină așa degrabă. Insfârșit, când tot trupul era ars pe rug, atunci cenușa era aruncată în marea sau în râu, ca să lipsască de onoruri până și cenușa mucenicului [141]). Dacă asemenea grozăvii se săvârșeau după porunca expresă a împăratului, apoi nu-i de mirare, că și guvernatorii se întreceau între ei în născocirea de torturi nouă: Creștinii erau spânzurați de picioare și aprindeau foc sub ei, le tăiau nasurile și urechile, le smulgeau limbile, le scoteau ochii și tăindu-le vinele, le rupeau mânile și picioarele. In curgere de multă vreme se urmă cu schilodirea oamenilor și acestea toate se păreau o îndurare față

140) Euseb. H. E. VIII, 11.
141) Lact. de mort. 21.

cu pedeapsa cu moarte [142]). Creștinii erau opăriți cu plumb topit și tăeți în bucăți. Trupurile celor torturați nu puteau fi îngropate, ci rămâneau aruncate pânăce erau mâncate de câni și de cioară. Acestea erau astfel de timpuri, când guvernatorii romani prindeau pe fetele creștine și porunceau să fie fugărite cu biciul pe ulițele orașelor, goale, deși cu podoabe pe cap. Adesa se întâmpla, că femeile nobile și fetele după condamnarea judecătorească erau duse în casele publice și erau date jertfă poftelor dobitocești ale păgânilor. Chiar și slujbașii cu educație filosofică, neoplatonienii fiind după vederile lor mândrii cu știința lor și cu virtuțile lor, se dovediră în această privință destul de josnici. Nu odată femeile creștine și fetele preferau moartea în locul rușinii. Timpurile mai vechi au enumerat printre mucenițe și astfel de femei, care au murit așa pentru credință. Numai abea mai târziu și timpurile mai indiferente au început a pune la îndoială asemenea mucenicie [143]).

Totuși prigonirea în cei șase ani, cât ea a ținut, s'a produs nu totdeauna uniform, ci după furtună slăbea întrucâtva, pentruca din nou să se deslănțuiască cu putere nouă. Răbdarea creștinilor obosiră pe păgâni: dar și după aceea, dacă creștinii se adunau iarăși, dacă păgânii vedeau că toată furia lor n'a nimicit Biserica și creștinismul, atunci ura lor din nou se aprindea și apoi iarăși începea prigonirea adesa mult mai cumplită, ca mai înainte, pânăce

142) Despre edictul privitor la schilodire vezi scrierile lui Keim, Ein Christenedict des Kaiser Constantin aus dem Urchristenthum p. 198 ff.

143) Despre aceste cruzimi istorisește Eusebie în cartea a opta a Istoriei bisericești și în cartea „De Martyr. Palaest".

după o nouă izbucnire urma o nouă obosală. Către anul al șaselea, în anul 308, se părea că peste tot s'a instaurat pacea; cei trimiși în mine, cari erau foarte mulți, fură supuși la un tratament mai blând, creștinii răsuflară din nou și se mângâiau cu nădejdea, că furtuna prigonirii a trecut. Dar iată ea din nou se deslănțui încă și cu mai multă cruzime. Tuturor cinurilor civile și militare li se dete un nou rescript imperial, care poruncea, ca toți cu puteri nouă să se apuce de prigonire. Templele dărâmate au trebuit zidite din nou; toți bărbații și femeile liberi și robi, până și copiii mici au trebuit să fie siliți a aduce jertfe și a mânca carne jertfită. Din nou începu vărsarea de sânge, când lucrurile ajunseră până acolo, că toate elementele de hrană din piețe fură stropite cu vin de la jertfe sau cu apă întrebuințată la jertfe, ca astfel chiar și fără voe să pună în atingere cu jertfa pe acei creștini, cari nu voiau să o aducă de voe. Dupăce se potoli și furtuna aceasta, în anul 310, mulțămită împrejurării, că cei ținuți în mine săvârșau slujbele creștine, izbucni o nouă furie, care totuși trecu repede.

Focul prigonirii se potoli singur de sine. Contra răbdării blânde a creștinilor nu putu isbuti întru nimic puterea și furia înverșunată a fanatismului, care au caracterizat aceste ultime izbucniri. Păgânismul își epuizase toate puterile sale. Chiar călăii obosiră. Păgânii și ei înșuși se raportau desaprobativ către vărsările de sânge zadarnice și stătură de partea creștinilor prigoniți. Galerie zăcea pe patul de moarte. Pe el îl ajunsese o boală grozavă, urmare a desfrâului său. Trupul lui de viu era supus putrezirii și el îndură dureri grozave. De pe patul său de

moarte el edă în anul 311 un remarcabil edict, prin care se curmă cu totul prigonirea [144]). Impreună cu coregenții săi, împăratul declară, că ținta sa totdeauna a fost să restaureze toate după vechile legi și după vechea ordine de stat roman și să se îngrijască, ca creștinii, cari au părăsit religia strămunilor lor, să se întoarcă la cumințenie. Dar de vreme ce majoritatea cu îndărătnicie au rămas în rătăcirea lor și deoarece el a văzut, că ei nici zeilor păgâni nu le-au arătat respectul cuvenit, nici pe Dumnezeul creștinesc nu l-au slujit cum trebue, apoi el din mila sa s'a hotărît să le îngădue a rămânea creștini și să-și țină adunările lor, cu condiția, că cel puțin să nu lucreze contra ordinei existente. In aceste adunări să roage pe Dumnezeul lor pentru fericirea împăratului și a statului, ca statul să rămână nevătămat, ca și ei să poată trăi în siguranță.

Edictul acesta conține recunoașterea vădită a neputinții păgânismului. Despre o bunăvoință față de creștinism nu-i nici un cuvânt. Impăratul îl recunoaște și acum numai ca o abatere dela religia patriei și nu-și ascunde dorința, ca creștinii să se întoarcă la ea, dar renunță de a-și realiza această dorință cu sila, deoarece se convinsese, că aceasta-i imposibil, și ceeace el nu fu în stare să răpească creștinilor cu sila, vrea totuși, ca să-și mascheze neputința, să arate ca dar al milei sale față de dânșii. Nu cumva începuse oare să-i vorbească și conștiința? Râurile de sânge, pe care el l-a

144) Euseb. H. E. VIII, 12. Ambrosie și Gurădeaur îi consideră deadreptul mucenici, și fer. Ieronim (ad Jonae I, 22) justifică expresiv acest lucru. Altmintrelea însă privește fer. Augustin în scrierea sa De civit. dei, I, 26.

vărsat, nu-l lipsise oare, ca și pe Dioclețian, de liniște în patul său de boală? Dorința exprimată întâmplător la sfârșitul edictului său, ca creștinii, să se roage și pentru el, ne dă, parecă, să înțelegem asta măcar întrucâtva. Astfel au fost distruse și speranțele lui Galerie. Și în persoana lui crima căpătă răzbunare. Curând după asta el muri în chinuri negrăite.

Lupta în adevăratul înțeles se și termină cu asta. Adevărat, Maximin nu recunoscu acest edict sau îl puse în lucru în chip cu totul îndoelnic. Curând după edarea lui, el începu iară să mărginească pe creștini în libertățile lor și opri adunările pela cimitire. Odată cu aceasta el se sili prin diferite măsuri să întărească păgânismul și începu chiar să supună pe creștini din nou la prigoniri [145]). Dar toate acestea nu-s decât cele depe urmă spasmuri ale păgânismului muribund. In realitate el își depusese deja armele. Dar, negreșit, ceeace se obținuse acum de creștinism se mărginea numai la o toleranță fără voe. Pentru a-și realiza problema sa în lume, lui îi trebuea ceva mai mult decât atâta. El avea nevoe de recunoaștere, trebuea să intre în legătură cu statul, trebuea, deși în alt chip, să ocupe locul păgânismului și asemenea acestui din urmă să devină temelia vieții poporului. Toate acestea nu erau încă. Edictul lui Galerie nu era încă triumful deplin. Dar triumful deplin stătea acum la ușă. Deja era acel om, căruia îi sta înainte problema istorică universală să pună capăt luptei și care, legând din nou nodul,

145) Euseb. H. E. VIII, 17; Lact. De mort. 34.

ce avea să lege în viitor statul și Biserica, trebuia să deschidă o nouă epocă în istoria omenirii, — și acesta era Constantin cel Mare, pe care Biserica îl numește întocmai cu apostolii.

CAPITOLUL XLIII.

TRIUMFUL CREȘTINISMULUI

◆◇◆

Aceasta-i biruința, care a biruit lumea: credința noastră.

1 Ioan, V, 4.

Intru aceasta vei birui!

PAR a fost cineva supus la discuțiuni atât de felurite, cum a fost Constantin cel Mare. Nici până acum discuțiunile despre dânsul nu s'au statornicit deplin. Timpul nostru în genere e puțin prielnic lui. Incă și astăzi puterile întunerecului lucrează la distrugerea operei lui. Mulți chiar văd că problema principală a timpului de față constă în aceea, ca opera sf. Constantin, și anume alianța dintre stat și Biserică, să se desfacă iarăși. Dar nu numai acelora, cărora drept țintă fățișe sau nemărturisită servește înlăturarea creștinismului din sfera statului și a vieții naționale, ci și celorce știu bine ce bine mare găsesc în creștinism, opera lui li se pare suspectă sau cel puțin de calitate dubioasă și discuția despre operă ușor trece asupra persoanei.

Ca să putem judeca drept și fără părtinire despre Constantin cel Mare, trebue să ne ferim de două prejudiții. Intâiu: trebue să ne păzim de ideea, cumcă omul, căruia creștinismul îi datorește așa de deșă-

vârșită schimbare în situația sa în lume, trebuia numaidecât și în persoana sa să întrupeze, toată înălțimea desăvârșirii creștine. Aceasta cu deosebire trebue să o avem în vedere din pricină că oamenii negăsind ceeace ei ar dori să găsească, simt deobiceiu desiluzie și perd însușirea de a vedea ceeace se află înaintea lor în realitate. Negreșit, unde e vorba de desvoltarea internă a Bisericei, despre progresul în viața ei lăuntrică, acolo sunt necesare așa persoane, care și dânsele să fi trăit acel progres. Dar unde e chestiunea numai despre schimbarea în situația externă a Bisericei, — și tocmai o astfel de prefacere și servește de obiect al cercetării noastre, — apoi ea poate fi săvârșită și de o astfel de personalitate, care ea însești cu lăuntrul său a putut nici să nu fi luat parte la creștinism. Creștinismului și Bisericii li servesc câteodată și astfel de persoane, care nu sunt atașate de ele cu inima; și pelângă aceasta adesa se poate observa, câtă binecuvântare aduce acest serviciu unor astfel de persoane și el la 'început ostenind pentru Biserică numai în chip exterior, încet-încet pătrund în ea și cu interiorul. Așa a fost și cu Constantin cel Mare. Când el a făcut primii pași, ca să facă creștinismul religie dominantă, raporturile lui către această religie erau încă destul de exterioare, erau mai curând o superstiție, decât o credință. Dar după aceea se apropia tot mai mult de dânsul și nu se poate să nu recunoaștem, că mai târziu el îl cunoscu și pătrunse și lăuntric puterea creștinismului.

După aceea, nu se poate bănui totdeauna fățărnicie acolo, unde acțiunile nu se află în acord deplin cu mărturisirea. E cu totul falsă alternativa, — care totuși când e vorba de Constantin adesa se

expune ca criteriu deciziv, – și anume alternativa: sau creștin deplin, sau cu totul necreștin, și apoi mincinos și fățarnic. Sau Constantin a lucrat din impulziuni curat creștine, sau din impulziuni curat politice, și creștinismul pentru el a fost numai o mască. La aceasta trebue să răspundem, că deși acțiunile externe ale lui Constantin au putut da prilej pentru asemenea judecată, dar lumea internă nu-i accesibilă cercetării și ceice ar voi să facă din el un fățarnic conștient, nu știu deloc, ce se producea în tainițele cele mai ascunse ale inimii lui. Chiar și acele crime sângeroase, care apasă asupra lui, nu dovedesc încă că ceeace apare în el ca pietate creștină, ar fi fost o fățărnicie. Un foarte dubios serviciu se face lui Constantin și în acele cazuri, când se silesc a pune pe Constantin cu atât mai sus ca om de stat, cu cât mai jos îl pun ca creștin; înțelepciunea de stat, care la urma urmei s'ar fi bazat pe fățărnicie, te miră de ar fi avut pretenția a se socoti adevărată înțelepciune de stat. Deja acel fapt, că Constantin a făcut multe lucruri mari și veșnice, trebue să ne prevină de a vedea într'însul un simplu fățarnic. Unde s'a creat în lume ceva mare fără a participa la el cu inima, cu lăuntrul? Ceice tăgăduesc această participare a lui Constantin cel Mare, care privesc la el, ca la un dedat unor calcule reci de politică, ca la un om fără nici un raport lăuntric către acel lucru, pentru care el luptă, fără atracție lăuntrică către creștinismul, pe care el îl pune în temelia politicei sale, – aceia nu-l pricep deloc nici pe el însuși, nici opera săvârșită de dânsul.

Timpul, care a urmat îndată după moartea lui

Galerie, a fost unul din acele momente de supremă încordare, care numai rar apar în istorie. Toate erau acum gata pentru o mare prefacere. Persoanele, care erau chemate să acționeze, stăteau deja pe scenă, dar nu știa încă nimenea, cum avea să se desfășoare această dramă. Fiecare numai simțea, că așa nu mai pot rămânea lucrurile; dar această simțire era numai ceeace oprea pe fiecare de a întreprinde primul pas. Așa sosi clipa de liniște, dar aceasta era liniștea de dinaintea furtunii. Mult ea nu mai avea să dureze, și odată desfășurată, prefacerea pregătită în toate amănunțimile ei trebuea să se săvârșască repede și singură de sine.

In răsărit Maximian Daza și Liciniu, care păsise în locul lui Galerie, stând deja în plină armătură unul contra altuia, închiară încă odată pace și împărțiră răsăritul între ei. Apusul se afla sub cârmuirea lui Constantin și Maxentie. Se instalaseră ordinea, pe care o statornicise Dioclețian. Și cu toate acestea câtă deosebire în comparație cu timpul de dinainte. Despre o direcțiune generală, cum și-a închipuit-o Dioclețian, ba chiar în genere despre o înțelegere între ei a celor patru cârmuitori nici vorbă nu putea să fie. Fiecare cârmuia independent de ceilalți în provincia sa și se pregătea pe tăcutele de războiul, care trebuia să izbucnească; nici unul nu se încredea în ceilalți; fiecare simțea în sine numai aceea, că avea sau să biruiască pe ceilalți, sau să piară el însuși. In realitate războiul era de neînlăturat, deoarece stat cu patru cârmuitori independenți era o imposibilitate absolută. Dar la război împingea nu numai chestiunea de stăpânire, ci mai ales chestiunea creștinismului, care nu era încă rezolvată. Și

în această privință starea defață nu era deloc satisfăcătoare. Statul, adevărat, se raporta către creștinism cu toleranță, dar aceasta numai fiindcă nu putea face altmintrelea. El nu mai prigonea Biserica, ci se silea să mărginească răspândirea ei prin condițiuni grele. Așa hotăra edictul confesional din anul 311, și rescriptul în legătură cu el dat de coregent, iar Maximin Daza și Maxențiu făcură în tot cazul tot ce depinsese de ei, ca să facă acest edict cât mai îngreuitor pentru creștini. Că aceste mărginiri n'au putut să se mențină multă vreme, aceasta se putea prevedea dinainte, deoarece Biserica era acum prea puternică și chiar și numai o simplă toleranță, chiar nevoită era suficientă, ca să atragă la sine mulțime de păgâni. Din toate părțile se îngrămădeau în ea mulțimi întregi de convertiți. Și ce contrazicere se coprindea în această toleranță? Dacă păgânismul era încă religia de stat, apoi și toleranța constituea acum un act contra statului. Putea oare statul să îngădue în sine două religii opuse una alteia, fără să nu se desfacă însuși? Pânăla o vreme talerele cumpenei se putură menține în echilibru, dar curând ele trebuiau să se plece în o parte sau alta, în folosul unia sau altia din cele două părți. După aceea în mod firesc se împletiră între ele două chestiuni: Chestiunea de stăpânire și chestiunea de religie; lupta pentru întâetate, cum rezulta ea în realitate din prigonirea lui Dioclețian, căpătă din ce în ce caracterul unei lupte între păgânism și creștinism. Victoria lui Constantin contra coregenților săi se dovedi a fi în acelaș timp biruința creștinismului asupra păgânismului.

Deja primul act al marelui război, – lupta între Constantin și Maxentie, – trebuia să rezolve chestiu-

nea. Maxentie, care guverna Italia și Africa, om deșert și despotic, deveni din ce în ce în raporturi mai dușmănoase cu Constantin. Porunca lui de a dărâma toate statuile lui Constantin din Italia arătă, ce se poate aștepta dela dânsul. In urma acestora Constantin hotărî să-l previe. Inainte ca protivnicul său să se poată gândi serios la răsboiu, el trecu cu armata sa Alpii și se ivi în Italia de nord. Năvala lui Constantin fu din cele mai îndrăsnețe. Oștirea sa număra abea 40.000 de oameni, pecând armata lui Maxentie era, cel puțin, de trei ori mai mare și mai puternică și, pelângă aceasta, ea cuprindea și simburile oștirii romane, — pretorienii și 18.000 de cavalerie, cu deosebire prețioasă pentru șesurile Italiei de sus. Afară de aceasta, întăriturile deacolo serveau în deosebi ca punct puternic de apărare, iar puternicile mijloace de ajutorare ale Italiei și Africei se aflau la dispoziția lui Maxentie. In oștirea lui Constantin în adevăr se ridicară glasuri, care declarau această întreprindere ca peste măsură de nebunească. Insuși Constantin își dădea bine sama, ce a pus la bătae. Ce îndrăsneală fu din partea sa să înceapă cu o oștire comparativ mică această expediție și încă o expediție contra însesi Romei, ceeace era și mai uimitor. Căci doar Roma, cel puțin după nume, era încă centrul statului, cetatea eternă tot mai era împodobită cu o aorcolă deosebită și nu puțină muncă se cerea, ca să faci pe oștirile romane să pornească contra aceliași Rome, căria ele serveau și steagurile căria le purtau pretutindenea. Acestea avându-le în vedere, devine de sine înțeles, pentruce Constantin în asemenea situație fără să vrea trebuea să conteze pe un alt ajutor mai înalt. El

singur istorisește, că încă deatunci a cugetat mult, la care Dumnezeu să ceară ajutor și s'a rugat Dumnezeului celui preamărit, pe care-l cinstea tatăl său, ca pe zeul soarelui. Și iată odată i se arată un semn minunat. Când soarele trecuse de amiază, el văzu deodată o cruce luminoasă în soare și împrejur inscripția strălucitoare τούτῳ νίκα (prin aceasta vei învinge). Pecând el era neliniștit de aceasta și nu-și da încă bine sama de semnificarea acestui semn, noaptea i se arătă Hristos și-i porunci să facă acest semn al crucei, să-l pună pe steagurile oștirii sale și după aceea cu toată încrederea în biruință să intre în luptă. Potrivit cu această poruncă, Constantin porunci să se facă un steag cu crucea și cu numele lui Hristos, își puse și el însuși cruce pe coiful său, iar soldații îl desemnară pe scuturile lor. Sub acest semn oștirile sale câștigară apoi biruință după biruință, pânăce în sângeroasa luptă dela podul Melvie puterea lui Maxentie fu sfărâmată cu totul. Constantin intră cu triumf în Roma și curând tot apusul fu sub stăpânirea lui. Drept mulțămită pentru această izbândă împăratul porunci apoi să se ridice în Roma o statue a sa cu crucea în mână și cu inscripția „Prin acest semn mântuitor, care este adevărata dovadă a victoriei, am eliberat și am mântuit eu cetatea voastră de jugul tiranului".

Nu e nevoe să ne oprim amărunțit asupra examinării critice a acestei istorisiri, dar nu se poate trece pelângă ea fără oarecare observațiuni asupra ei. Și mai întâi de toate nu se poate să nu observăm, că o privire dreaptă asupra ei poate fi statornicită numai atunci, când păsim fără nici o idee preconcepută atât la examinarea ei, cât și la exis-

tența minunilor. De bună samă, trebue să ne referim cu toată prudența la istorisirile despre minuni, dar aceasta nu ne dă dreptul să negăm putința, că Domnul în momente decizive pentru Biserica sa lucrează la cârmuirea ei și prin mijlocirea minunilor. Istorisirea aceasta în forma sa cea mai deplină e redată de Eusebie de Cezareea, care a auzit-o din gura însuși împăratului [146]). Acest din urmă i-a istorisit aceasta abea la apusul zilelor sale și a întărit cele spuse cu jurământ. A o respinge cu totul, ca o născocire curată, istoria nu poate decât numai presupunând, că sau Constantin, sau Eusebie e mincinos. Deși Eusebie de Cezareea nu-i nicidecum un cronicar părtinitor, cel puțin în ce privește istoria lui Constantin, cu toate acestea e mare depărtare de la priceperea sau coloritul de partid al faptelor până la născocirea mincinoasă a înseși faptelor. E greu de presupus, că Eusebie ar fi îndrăsnit să născocească deadreptul așa ceva cu privire la împăratul. Dacă aici s'ar cuprinde o minciună, atunci toată vina în cazul de față ar cădea asupra împăratului. S'ar mai putea bănui aicea minciună, dacă cu ea ar fi legate niscaiva interese politice; dar nu vedem deloc, ce ar fi putut decide pe împăratul la o asemenea minciună stranie, ce ar fi putut să-l determine, ca acum, la apusul zilelor sale să născocească o asemenea istorisire și într'un moment de duioșie să o transmită lui Eusebie. Mai înainte ea ar fi putut să-i aducă vreun avantaj, dar atunci, când a povestit-o, toate erau numai niște fapte demult trecute,

146) Eus. H. E. IX, 1-8.

toate trecuseră în domeniul istoriei și pentru prezent nu mai aveau importanță.

A raporta această istorisire cu totul la domeniul născocirilor nu se poate și pentru alte temeiuri. Noi avem la îndămână un fapt, că în raporturile lui Constantin cu creștinismul între anii 311 și 313 se produse și încă brusc o desăvârșită schimbare. La începutul anului 312 el se raporta către creștinism rece, ca să nu zicem mai mult. Căci el, cum se știe, participase la edarea edictului lui Galerie și la măsurile pentru aplicarea lui; iar edictul acesta, cum am văzut, era încă puțin favorabil creștinismului. Desigur, el și atunci era monoteist, dar singurul Dumnezeu, căruia el slujea, era mai degrabă „nebiruitul dumnezeu al soarelui", decât Tatăl Domnului nostru Iisus Hristos. La începutul anului 313, dimpotrivă, edă un edict neobișnuit de favorabil pentru creștinism la Milan și făcu primul pas hotărît pentru ridicarea creștinismului la gradul de religiune dominantă. In timpul cel mai nou multor cercetători le place să prezinte această schimbare în acel sens, ca și cum ar fi fost provocată de calcule curat politice. După această părere, împăratul convins de neputința păgânismului și de tăria creștinismului și-ar fi însușit ideea măreață politică de a atrage pe acest din urmă de partea sa și prin aceasta să se folosească de puterea lui. El, cu vederile sale ale adevăratului om de stat, ar fi pătruns, cărei religii îi aparține viitorul și că statul s'ar putea regenera numai pe temeliile tânărului creștinism. După părerea noastră, asemenea explicațiune nu corespunde stărei de lucruri de atunci și nu are temeiuri în faptele neîndoelnic statornicite

și în mărturiile proprii ale lui Constantin [147]). Constantin n'avea nevoe să atragă pe creștini de partea sa, căci ei încă din timpul tatălui său erau de partea sa, întrucât se poate vorbi de participarea creștinilor în partidele politice. Armata sa proprie se alcătuia în majoritate din barbari și între aceștia majoritatea nu o alcătuiau creștinii. În apus ei în genere alcătuiau o minoritate, iar Roma cu preferință era încă tot oraș păgân, în care mai puțin ca orunde se putea dobândi popularitatea prin proteguirea creștinilor. Calculele curat politice ar fi trebuit mai curând să rețină pe Constantin dela acest pas, pe care-l făcu, deoarece el necâștigând nimic nou prin aceasta, cu certitudine putea indispune contra sa pe păgâni. Edictul de Milan, care fără îndoială servește pentru noi de izvor principal pentru rezolvirea acestei chestiuni, ne indică cu totul alte idei, decât acelea, pe care istoriografii moderni le atribue împăratului, luându-le din propriile lor idei. Aici el singur, ca pricină a buneivoințe sale față de creștinism, ne dă mila Dumnezeului celui preaînalt, încercată de dânsul și dorința de a păstra mai departe pentru sine această milă dumnezeească și pe viitor [148]). Astfel Constantin singur credea că strălucita biruință, pe care el o dobândise cu o oștire mult inferioară pro-

147) Euseb. De Vita Const. I, 28-32. Altfel ne transmite această istorisire Lactanțiu în scrierea sa „De mort". 44.

148) Opera lui Constantin, Burckardt o pricepe cu totul unilateral (Die Zeit Constantins, Basel, 1853), prezintându-o ca curat. politică. Keim (Der Uebertritt Constantins d. Gr. zum Christenthum, Zürich, 1862) iarăși dă mai mult importanță motivelor religioase. Încă și mai puternic le expune Zhan în micul, dar coprinzătorul său tratat „Constantin d. Gr. und die Kirche, Hanover 1876". Compară mai ales și părerea lui Dikgof (Rostock. theol. Zeit schrift. 1863, IV, 1.

tivnicului său, o datora unui osebit ajutor al Dumnezeului celui de sus. Și orîncotro am privi, spre creștini sau spre păgâni, pretutindenea ne lovim anume de această idee, pretutindenea această neașteptată izbândă se adscrie unei osebite bunevoințe a Dumnezeului celui Preaînalt. Mai mult încă, această bunăvoință foarte ușor se pune în legătură cu semnul crucii. Cu toate stăruințele, e pozitiv imposibil de înlăturat acele fapte, că la început în războiul cu Maxențiu și apoi în toate luptele semnul crucii a servit anume drept acel semn sub care a luptat și a biruit Constantin. Din acest moment de pe steagurile împăratului au dispărut emblemele păgâne și locul lor l-au ocupat chipul Crucii și monograma lui Iisus Hristos. Pe coifuri, pe scuturi, chiar pe monedele din acest timp întâlnim necontenit crucea și cele două litere sacre HR: literile inițiale a numelui Hristos. Și dacă noi tot ne-am mai putea îndoi, ce însamnă aceasta, apoi împrejurarea tot atât de neîndoielnică, arătată mai sus, că Constantin a poruncit să fie închipuit cu crucea în mână, înlătură orce îndoială [149]).

Așa dară, după cât se știe, însuși Constantin credea, că el datora biruința sa crucii lui Hristos. Dar acest fapt ar atârna cu totul în văzduh, dacă istorisirea despre vedenia lui Constantin s'ar socoti drept o născocire. Involuntar se ridică întrebarea: ce a provocat această bruscă schimbare în dispoziținea sufletească a împăratului? Negreșit, trebue să se fi

149) Lact. de mort. 48: „Hactenus fiet, ut sicut superius comprehensum est, Divinus juxta nos favor, quem in tantis sumus rebus experti, per omne tempus prospere successibus nostris cum beatitudine publica perseveret".

întâmplat ceva, ce a putut să facă pe împăratul să pună semnul crucii pe steagurile sale. Se poate, negreșit, admite, că Eusebie a vârât în această istorisire câte ceva și dela sine. Dar ca el să o fi născocit cu totul, asta nu se împacă deloc cu niște fapte neîndoelnice. Afară de asta, nimenea nu are dreptul să denatureze această istorisire cu păreri raționalistice, interpretându-o, de pildă, în acel sens, că Constantin ar fi văzut numai o întâmplătoare aranjare a norilor în chip de cruce și potrivit cu dispoziţiunea sa lăuntrică a luat aceasta drept un semn miraculos al crucii. Prin această întorsătură, în locul celor istorisite de izvoarele istorice, se pune cu totul altă ceva, născocit, ce nu are nici un temeiu în izvoarele istorice. Acedsta deasemenea ar însemna, ca întreagă acea mare revoluție istorică universală să o fondăm pe o întâmplare de nimica și pe o închipuire superstiţioasă a lui Constantin. Aceasta noi, cel puțin, nu o putem admite. Istoria Bisericii lui Hristos pentru noi este cu totul altă ceva, decât un joc al întâmplării și al închipuirilor omenești. Noi rămânem tari pe temeiul, că Domnul, cum a și făgăduit singur, conduce și guvernează Biserica sa. Tot El a binevoit a arăta mâna sa cea atotputernică, și în acest punct de schimbare în mersul lucrurilor lumii a binevoit să se îndure spre Constantin și să-i dea răspuns la întrebările lui, după cum Dumnezeu se milostivise spre înțelepții răsăritului și pe calea credinţelor lor astrologice să le arate cu ajutorul unei stele drumul spre Betleem. Dacă Constantin până acum, ca Dumnezeu preaînalt, cinstea soarele, apoi crucea ce se arătase în soare trebuia să-i arate, că Dumnezeu care se arătase în Cel răstignit, este Dumnezeul su-

prem. Și când Constantin nu înțelegea acest semn, atunci i s'a explicat în vedenie. Și din acest moment semnul crucii deveni acel semn, sub care el s'a luptat cu dușmanii săi, și victoriile ce au căzut de partea sa l-au întărit în credința, că Dumnezeul celce i-a dat acest semn, este Dumnezeul suprem. Aceasta, de bună samă, nu înseamnă încă, cumcă Constantin a devenit creștin credincios în înțelesul deplin al acestui cuvânt. Semnul crucii a fost pentru dânsul la început mai curând obiect de cinstire superstițioasă, decât semn al mântuirii. Astfel deveni acest semn al crucii abea mai târziu. Acum el socoate numai să dobândească bunăvoința acestui Dumnezeu suprem prin bunăvoința sa către creștini, deși el însuși lăuntric nu rupsese cu totul legătura cu păgânismul și convingerile sale personale constau dintr'un amestec de elemente creștine și păgâne. Numai mai târziu, când lupta din ce în ce mai mult luă caracterul de luptă între păgânism și creștinism, Constantin în măsură tot mai mare înclină spre partea creștinismului și numai atunci, când lupta aceasta se termină cu biruința contra lui Liciniu, împăratul personal și fără șovăire trecu la creștinism [150]).

Revoluția acum se săvârși cu o repeziciune uimitoare. La 27 Octombrie, anul 312, Maxentie cu oștirea sa suferi o totală înfrângere la podul Melvie. Pretorienii se luptaseră cu vitejia obișnuită și cu o extraordinară îndărătnicie apărară fiecare pas de teritoriu. Șiruri întregi, așa cum stătuseră ei pe câmpul de luptă, zăceau acum la pământ. Ceialaltă parte de armată și însuși tiranul fuseseră înghițiți de valurile

150) Euseb. H. E. IX, 9.

Tibrului. Roma, Italia, Insulele, Africa trecură îndată de partea învingătorului. Constantin văzu în aceasta un dar al îndurării Dumnezeului creștinilor și grăbi să-i aducă mulțămire. Chiar în luna întâia a anului 313 sosi el împreună cu Liciniu la Milan și dădu deacolo edictul de toleranță religioasă [151]). După aceasta izbucni și războiul ce amenința deja între Liciniu și Maximin. Și aici biruința lui Licinie, care atuncea era creștinește dispus, fu miraculos rapidă contra lui Maximin. La 13 Iunie același an edictul de Milan fu vestit pe zidurile Nicomidiei, cetatea, din care cu zece ani mai înainte eșiseră edictele de prigonire contra creștinismului. Acest edict căpătă acum putere în tot imperiul.

Prin acest edict, care proclama începutul unei ere nouă, mai întâiu de toate se dădea libertate deplină religiei. Fiecare în stat trebuia să aibă în viitor libertate deplină să urmeze acea religie, pe care o recunoștea mai bună. Pentru prima oară prinurmare fu proclamat marele principiu de libertatea conștiinței religioase. Insfârșit, fu obținută aceea ce creștinii ceruseră de atâta vreme, pentru care se luptaseră și-și vărsaseră sângele. Edictul de Milan marchează acel măreț moment, când se limpezi conștiința, că la religie nimenea nu trebue adus cu sila, pentrucă religia silită nu mai este religie. Aceste principii ale libertății religioase în urmă au fost adesa întunecate pentru multă vreme, pentru veacuri întregi aproape au dispărut iară, dar totuși ele la fiecare clipă priel-

151) Eu socot posibil a rămânea în aceeași înțelegere a acestui semn al crucii. Că Keim dovedește improbabilitatea și chiar imposibilitatea a multe amăruntimi speciale din istorisire, aceasta nu înseamnă încă, că trebue să înlăturăm orce simbure de adevăr din istorisire.

nică și-au arătat iarăși puterea, deoarece ele zac în fundamentele cele mai adânci ale creștinismului.

Urmările cele mai imediate ale acestui principiu fu dispoziția lui Constantin, ca creștinilor să li se restitue iară toate averile, confiscate în timpul prigonirilor. Prin aceasta se compensa acel fapt, contra căruia trecutul păcătuise așa de mult prin călcarea marelui principiu. Dar împăratul foarte chibzuit luă măsura, ca aceia, care cumpăraseră averile bisericești confiscate, de asemenea trebuiau să le restitue, dar pentru asta trebuiau să capete recompensă din casa statului. Astfel creștinii fură reintegrați în drepturile lor, dar totodată se înlătură și putința de jignire și știrbire și a drepturilor altora.

Mai departe edictul nu merse. Dar insistența cu care se impunea prin el, ca guvernatorii să aplice neîntârziat și întocmai toate dispozițiunile cuprinse într'însul, dădea a înțelege, că Constantin nu intenționa să rămână aicea. Situația lui acum nu era numai neutrală, ci amicală și binevoitoare față de creștinism. Și aceasta nici nu se putea să fie altfel. A ocupa numai o poziție neutră față cu religiile existente era imposibil pentru stat. Un stat nereligios este numai o simplă nălucire, pe care poate să o apere numai acela, care nu știe deloc ce-i religia. Ca și cum religia n'ar pătrunde întreaga viață a omului! Ca și cum ea n'ar trebui să existe la ceice cârmuesc statul! De îndată ce Constantin deveni binevoitor dispus față de creștinism, acest din urmă trebui să exercite influența sa și asupra cârmuirii statului; și cu cât se apropiă el mai mult de creștinism, cu atât mai mult acesta influența. Deja și în această vreme creștinismul stătea în ochii lui mai sus decât păgâ-

nismul, deoarece el cu dragoste liberă îl numește „cea mai binecinstitoare religie". Pentru dânsul devenise limpede că păgânismul în descompunere târa împreună cu sine la peire și statul: că dacă se putea înoi în adevăr statul, apoi pentru aceasta e de trebuință și un temeiu religios nou și că a-l găsi se putea numai în creștinism; și în acea măsură, în care se lămurise pentru el, el se silea să curățe locul pentru creștinism și să stabilească legăturile între stat și Biserica lui Hristos. Creștinismul trebuea să devină sarea, care avea să prezerve statul contra putregaiului păgân.

Din această tendință rezultară o serie întreagă de măsuri. Incă din Martie, anul 313, toți cei duhovnicești fură scutiți de a lua asupră-și funcțiuni municipale, împreunate peatuncea cu sarcini grele, care cereau mari cheltuieli. Prin aceasta se trecură asupra lor privilegiile preoților păgâni, cu care au și fost ei egalizați. Tot cam pe acest timp împăratul dărui sume considerabile pentru întreținerea clerului. Biserica primi deasemenea dreptul de a primi testațiuni în folosul său. După aceea, din ordinea de stat se înlătură câte ceva, ce stătea în contrazicere cu creștinismul și cu instituțiile lui. Așa, fură desființate pedepsele cu răstignirea și sfărâmarea fluerelor dela picioare. Crucea, devenită acum semn de mântuire, fiind simbol de mare cinstire a însuși creștinismului, nu mai putea servi ca unealtă rușinoasă de pedeapsă. Se interzise de a mai înfiera pe criminali pe frunte, pentru a nu batjocori măreția feții celui creat după chipul frumusețiî cerești; ceeace în aparență nu era mare lucru, și totuși era în genere mult semnificativ, deoarece în aceasta se coprindea recunoașterea

vredniciei omenești, de care nu știa nimic păgânismul și care pentru întâia oară a fost proclamată de creștinism. Au fost deasemenea mărginite și jocurile de gladiatori. Adevărat, ele n'au fost desființate cu totul, dar se hotărî, ca criminalii să nu mai fie osândiți la aceste jocuri. Ceice meritau aceasta mai curând puteau fi osândiți să fie trimiși la muncă în mine, ca să sufere pentru greșalele lor fără vărsarea sângelui. Statul astfel se îndepărtează de aceste jocuri și nu le mai încurajază. Incepe a se manifesta grija de temnițe, și purtarea blândă cu cei arestați devine obligație. După aceia legile privitoare la căsătorie sunt potrivite în unile privințe cu vederie creștine. Legile contra necăsătoriților și a celor fără copii sunt abrogate și dinpotrivă fură publicate legi, prin care se pedepsea adulterul și ispita spre desfrâu. Se interzise lepădarea copiilor. Dacă tatăl declara, că nu este în stare să crească copilul său, atunci de copil trebuia să se îngrijească societatea. Când din pricina anilor răi în anul 321 părinții adesa își vindeau copii, a fost interzisă și asta. Dacă părinții erau cuprinși de nevoi, în ajutor trebuea să le vină casa statului. „Căci e contrar obiceiurilor noastre, ca în timpul cârmuirii noastre să fie nevoit cineva să săvârșască crime din pricina nevoilor". Se înlesnea eliberarea robilor și în acelaș timp se stabili, ca aceasta să se facă în biserică, în prezența preotului. Prin aceasta Bisericii i se impuse o importantă problemă de a promova maideparte cu ajutorul statului eliberarea robilor, începută de ea. In fine, erau cu deosebire importante legile, prin care se statornici sărbătorirea generală a Duminicii. In „mult cinstita zi a soarelui" nu trebuea să se facă nici un fel de lucru, afară de

muncile grabnice la câmp; tribunalele și oficiile statului trebuiau să fie închise, și nu trebuiau întreprinse nici un fel de treburi judecătorești, afară numai de eliberarea robilor. Soldații erau scoși la câmp și acolo se săvârșea slujba dumnezeească, care avea un caracter deosebit, și cu totul corespunzător acelui timp. Ea nu mai era acum păgână, deși nu era nici cu totul creștină. In esență ea consta în chemarea unicului Dumnezeu suprem, recunoscut acum și de majoritatea păgânilor, și din rugăciuni pentru împăratul și pentru stat.

Cultul păgân, dealtmintrelea, nu era interzis. Abea mai târziu Constantin porunci să fie închise unele temple, acelea, anume, unde cultul era împreunat cu desfrâuri revoltătoare; se opri deasemenea aducerea de jertfe prin case particulare, la care se examina pentru prezicere lăuntrul animalelor. Cine avea nevoe de asemenea jertfe trebuia să meargă la templu. „Noi nu oprim, – zice împăratul, – ceremoniile vechiului cult, dar ele trebue să se săvârșască deschis și ziua.“ Ca și înainte, așa și după aceasta, împăratul îndeplinea și funcția de mare Pontif, legată cu vrednicia de împărat (Pontifex maximus). Nu numai vechile temple se restaurară în Roma, ci și în Roma Nouă, pe Bosfor, în Constantinopole încă se ridicară din nou temple zeilor, deși orașul acesta chiar dela început era creștin cu preferință. In acea vreme, când, pedeoparte, episcopii creștini mergeau des la curte, împăratul necontenit stătea în legătură și cu păgânii, dintre care mulți se aflau printre ceice înconjurau persoana sa. Despre vreo împilare a păgânilor n'a fost nici vorbă. Statul respecta conștiința religioasă a cetățenilor săi și nu

considera ca problemă a sa de a-i converti, dar în același timp el dădea lărgime Bisericii, și rezerva mișcare liberă, el nu credea posibil pentru sine să nimicească cu râvnă încordată tot ce era necreștin în sine; dar în același timp el însuși se îndepărta dela tot ce nu era creștin și nu-i mai da niciun concurs. Creștinismului i se lăsa influență deplină asupra legislaturii de stat și la prăznuirea obștească a Duminicii fu statornicită cea mai durabilă legătură între viața publică și creștinism. Dar după aceea, acestui din urmă, i se rezervă să activeze cu propriile sale puteri.

Purtarea lui Constantin în aceste timpuri începătoare adesa se numește echivocă și se poate zice, că pentru asemenea părere sunt unele temeiuri. Aceasta o recunoscu și însuși împăratul, când pe patul său de moarte își exprimă dorința să primească botezul, zicând: „Acum lasă să dispară orce echivoc". Dar pentru a fi drepți cu Constantin, nu trebue să uităm două împrejurări: întâiu, trebue să avem în vedere, cât de greu era în același timp să fii și împărat roman și creștin. Constantin, fără îndoială, adesea simțea apăsând asupra sa această situație grea și-și exprimă acest sentiment însfârșit prin aceea, că după botez el nu mai îmbrăcă porfira imperială. După aceea trebue iarăși a recunoaște, că purtarea lui Constantin în greaua sa situație și în fața marei sale probleme în oarecare privință a fost înțelept și chibzuit. Statul și Biserica se apropiară între sine fără nicio grabă; numai pas cu pas păgânismul a fost dat la o parte și a crescut influența creștinismului asupra statului și vieții poporului. Statul nu era încă

creștin, ci numai se pregătea să devină astfel și pe fiecare an devenea așa tot mai mult. Deși păgânismul nu era încă abrogat ca religie de stat, și creștinismul nu era încă înălțat la calitatea de religie de stat, totuși nu mai era nicio îndoială, că nu vederile păgâne, ci cele creștine își arătau influența lor asupra instituțiilor statului; și deși în actele de stat, în documente, inscripții, pe monede, adesa se preferau formule neutre ca, de pildă, expresia „divinitate" întrată atuncea în întrebuințare, totuși e ușor de văzut, că aceste formule neutrale serveau numai pentru a netezi special calea pentru creștinism. Acesta era numai un timp de tranziție atât pentru stat, cât și pentru Constantin. Deci, în loc a se aduce lui Constantin reprosul în vederea împrejurării, că în acest timp de tranziție s'a zărit și câte ceva necorespunzător creștinismului, că alăturea de creștinism era câte ceva vădit necreștinesc, și în loc de a găsi în în aceasta o dovadă, că creștinismul lui era numai o fățărnicie, mai curând ar trebui să ne mirăm de înțelepciunea lui de stat, că el, deși scopurile sale atuncea se definiseră lămurit, nu tinse la ele cu grăbire, ci liniștit aștepta până sosi momentul cuvenit și pânăce ceeace el nădăjduise, îi căzu în mână, ca un rod bine copt.

Aceasta cu deosebire trebue să o spunem despre raporturile lui către răsăritul, care tot mai stătea sub cârmuirea lui Licinie. Chiar dela început ținta lui Constantin era, fără îndoială, unificarea întregului imperiu. Dar orcât de ispititoare era urmărirea acestui scop cu o singură lovitură după strălucitele victorii, Constantin se abținu dela aceasta și așteptă vremea prielnică. Chiar și dupăce izbucni războiul

și câștigă prima victorie, el încheiă încă odată pace cu Licinie. Pacea aceasta, negreșit, nu putu să fie de lungă durată. Statul nu putea să rămâe împărțit în două jumătăți nici din punct de vedere politic, nici din punct de vedere religios. In realitate, deoarece în acest timp toate chestiile politice în fundamentul lor cel mai adânc erau religioase și în fiecare luptă impulsul esențial era lupta între creștinism și păgânism, apoi și aici desbinarea imperiului era tot religioasă și după cursul firesc al lucrurilor devenea astfel tot mai mult pe fiecare zi. In timp ce Constantin se apropia tot mai mult de creștinism, rivalitatea cu dânsul împingea tot mai mult pe Licinie în brațele păgânilor. Bănuiala lui politică făcu pentru dânsul suspect și creștinismul însuși și în fiecare creștin el vedea un adept al lui Constantin, și în fiecare episcop vedea un agent tainic al acestuia. Fără să recurgă la măsuri sângeroase, el totuși se silea cât era cu putință să mărginească creștinismul și să favorizeze păgânismul [152]). Adunările episcopilor fură interzise; învățătura religiei creștine sub diferite pretexte era împedecată; când ici, când colo cultul creștin din porunca guvernatoriilor se strămută din bisericile orașelor în câmp deschis, cu care prilej

152) Până acum se recunoșteau (afară de edictul lui Galerie din 311) două edicte de toleranță religioasă. Așa recunoștea și Herzog în Istoria Bisericească a sa pag. 59: unul din anul 312, și altul din anul 313. Deși Keim a dovedit că e greșită această părere, dar din împrejurarea că edictul din 313 vorbește de mărginirea toleranței, el conchide, că în 312 Constantin și Licinie au edat un edict comun, care îngăduia creștinismul numai cu neplăcere. Zhan (locul citat, p. 33) și alții dovedeau, că în edictul din 313 citațiile se fac nu din un edict anterior, ci din al lui Galerie anul 311 și din o circulară, care nu s'a păstrat până la noi, adresată guvernatoriilor. Edictul din 312 n'ar fi existat.

Licinie nu se abținu nici dela deridere, zicând, că aerul curat e mai folositor pentru adunări așa de numeroase[153]). In Pont câteva biserici au fost cu totul închise. Creștinilor li se reproșa că se roagă pentru Constantin, iar nu pentru Licinie. Toți creștinii au fost îndepărtați dintre curtenii săi, din toate funcțiile înalte civile și militare, și întreaga conducere a statului ca și comanda militară fură date pe mâna păgânilor hotărîți[154]). Ba se petrecu ceva mai rău, deși nu era vădit, cât e vinovat de aceasta Licinie, sau cât erau de vinovați slujbașii săi, cari indispoziția domnitorului lor față de creștinism o puteau estinde pânăla prigonire fățișă. Pentru devotamentul către credința lor creștinii fură osândiți la confiscarea averilor lor, la lipsirea de cinuri și de starea de libertate, erau trimiși în mine și sufereau tot felul de nedreptăți[155]). Lucrurile ajunseră până acolo, că și în aceste timpuri creștinii pecetluiră credința lor cu sânge mucenicesc, și anume soldații, la care împreună cu asta se lega chestiunea despre disciplina militară și legile militare riguroase. Așa s'a petrecut cu vestiții 40 de mucenici din Sevastia. Cârmuitorul Asiei Mici, cum spune tradiția, porunci ca 40 de soldați, cari refuzaseră să se lepede de credința lor, să fie puși pe ghiață cu totul goi într'o noapte geroasă de iarnă. Pentru ceice se hotărîră să se lepede de credința lor, fusese pregătită pe mal o bae caldă și

153) Prigonirea creștinilor de către Licinie în timpurile nouă își găsi un istoric foarte temeinic și îngrijit în persoana lui Gerres. Vezi lucrarea lui: Kritische Untersuchungen über die Licinianische Christenverfolgung. Jena, 1875.

154) Euseb. Vita Const. I, 51, 53.

155) Idem. II, 20.

tot felul de mijloace ademenitoare. Dar numai unul din ei se dovedi slab și eși la mal. Totuși în locul lui păși altul din ceice erau de pază în calitate de mărturisitor, așa că pe gheață își găsiră moartea 40 de ostași [156]). Urmarea tuturor acestor măsuri fu aceea, că creștinii în adevăr începură acum să se uite la Constantin, ca la mântuitorul lor, pe când păgânii toate speranțile și le puneau în Licinie; și când însfârșit îndelungata încordare duse la un război deschis, atuncea acesta trebui neapărat să ia caracterul unui război religios.

Licinie, din partea sa, exprimă aceasta fățiș. Înainte de începerea expediției el adună căpeteniile oștirii și pe marii demnitari ai curții în una din dumbrăviile sfinte. După aducerea de jertfe, el arătă spre statuile zeilor, ca încredințate lui de către strămoși, se jelui contra lui Constantin, că acesta, decăzînd dela altarele patriei, adoră un zeu străin și jicnește armata romană prin semnul rușinos al crucii. După aceea cerû expresiv judecata lui Dumnezeu. „Rezultatul acestui război, — declară el, — trebue să hotărască între Dumnezeul lui și între zeii noștri. Dacă cel străin, pe care noi acum îl râdem, se va arăta biruitor, atunci și noi vom fi datori să-l recunoaștem și să i ne închinăm, și să ne lepădăm de zeii, cărora acum le aprindem făclii. Iar dacă vor birui zeii noștri, cum nu ne îndoim de aceasta, apoi după această victorie, vom trece la războiul contra vrășmașilor lor [157]). La rândul său Constantin puse oștirea

156) Asta se vede din următorul edict de toleranță a lui Constantin, din 324.

157) Vezi despre cei 40 mucenici din Sevastia tratatul temeinic a lui Gerres, op. cit. p. 104.

sa sub semnul crucii și într'o luptă mai mult decât crâncină atât el, cât și oștirea lui crezură că biruința o datoresc anume acestui semn. Licinie fu cu totul zdrobit. Constantin rămase singur stăpân nemărginit a statului din nou unificat.

Cu ce greutate trebue să fi căzut asupra păgânilor această judecată dumnezeească, proclamată chiar de dânșii? Păgânismul fu, cum se vede, distrus prin o singură lovitură și păgânii se îndreptară acum cu grămada spre Biserică. Pretutindenea prin sate și prin orașe se puteau vedea acum hainele albe ale noilor botezați. Templele vechilor zei stăteau pustii. Bisericile biruitoare ale Dumnezeului creștinesc nu puteau încăpea mulțimile mărturisitorilor lui. Dar cât de mult trebue să fi influențat aceste împrejurări și asupra lui Constantin? Acum el vorbea cu totul altmintrelea decât după victoria contra lui Maxențiu. El adesa mărturisea credința în adevăratul Dumnezeu și declara păgânismul ca rătăcire și păcat. Acum el se considera pe sine cu totul chemat, ca în calitate de slujitor al lui Dumnezeu să scoată lumea dela răsărit până la apus din întunerec la lumină și la adevărata slujire adevăratului Dumnezeu. Adevărat, el în chip vădit se ferea de gândul de a înăbuși cu forța păgânismul și rătăciții trebuiau să se bucure de aceeași liniște, ca și credincioșii, deși el sfătuia pe toți să treacă la creștinism. „Fiecare să facă ce dorește sufletul său. Ceice se separă, trebue după voia lor să se țină de templele minciunii; noi însă ne desfătăm de lucrul luminos a adevărului dumnezeesc și le dorim asemenea și lor, ca, mulțămită păcei ge-

nerale, mulțămită liniștii fericite a lumii, să-și găsască și ei pentru dânșii calea cea dreaptă“ [158]).

Intr'o succesiune repede apăru acum un șir de legi, care toate tindeau, ca să facă păgânismul să moară încet-încet și, dimpotrivă, creștinismul să fie favorizat și încet-încet să devină religie de stat. Vechile și ruinatele temple să nu se mai restaureze. Funcționarilor statului li se interzise participarea la aducerea de jertfe și, cum se vede, mai târziu s'a făcut încercare de a fi nimicite cu totul. Pealocurea însuși poporul merse încă și mai departe, la râvnă se adaose jaful; templele fură expuse furtului și prădăciunilor, statuile se furau, coloanele, lemnele și pietrele se întrebuințau la alte lucruri. Pe de altă parte, se ivi grija de bisericile dărâmate; însuși Constantin porunci să se zidească o serie întreagă de bazilice prin orașele mari, cum erau Antiohia și Nicomidia. In Ierusalim, pe locul unde a murit și a înviat Mântuitorul, se ridică măreață biserică a sf. mormânt și a învierii. Sf. Elena, mama împăratului, împodobi cu altare creștinești muntele Eleon și Betleemul. Insfârșit, Constantin dădu statului o nouă capitală, creștină chiar dela început. Deoarece vechea Romă se ținea cu îndărătnicie de păgânism, el creă, pe Bosfor, Roma nouă. Aicea începuseră să se ridice biserici creștine, și înainte de toate fu zidită din marmoră și pietre de diferite culori o biserică mare și frumoasă în numele sf. apostoli; totul aicea fu umplut de simboluri și chipuri creștine. Acolo nu se mai vedeau, ca în piețele vechelor orașe, statui de ale zeilor; acolo în piața cerealelor stătea chipul Bunului Păstor, și la

158) Euseb. Vit. Const. II, 5.

intrarea în palatul imperial, celorce intrau și ieșau mai înainte de toate li se arunca în ochi un mare tablou, care reprezenta pe însuși Constantin cu crucea în mână, iar sub picioarele lui zăcea un dracon pătruns cu săgeți, – draconul păgânismului.

Așa dar acest dracon al păgânismului era învins, învins dupăce bântuise aproape 300 de ani contra creștinismului. Biruința era desăvârșită și deplină; așa că și încercarea făcută mai târziu de Iulian, de a reîntoarce păgânismului dominațiunea, n'a putut servi decât ca o dovadă de neputința lui și grăbi încă și mai mult desăvârșita lui cădere. Opera lui Constantin era nu fără mari neajunsuri. Din noua situație au izvorît pentru Biserică și primejdii mari. Dar sădirile marelui împărat n'au fost: „grădinița de o zi a lui Adonise", cum glumea asupra ei nepotul său Iulian, ci au fost saduri, menite pentru veacuri și de ale căror roade ne îndulcim și astăzi. Negreșit, statul roman nu l-a putut mântui nici Constantin. El își trăise traiul, deoarece problema lui de a aduna lumea pentru Hristos era realizată și împlinită. El trebuea să dispară în creștinism, pentrucă problema lui fusese să gătească pentru creștinism loc în lume, iar problema timpurilor creștine trebuia să fie de a aduce și o nouă rânduială în viața de stat a poporului. Din timpul lui Constantin se arătă stăpânirea creștină și prin aceasta deodată se determină toată măreția acestei opere pentru tot celce este capabil să priceapă.

In timpurile noastre pentru întâia oară încep să zgudue opera lui Constantin și mulți socot, că condiția indispensabilă pentru continuarea progresului

în direcția culturală trebue prin necesitate să servească abrogarea acestei opere. Dar ceice se silesc să dovedească asta, să ia în samă, că anume statul în situația sa critică a căutat alianță cu creștinismul și cu Biserica, deoarece el a avut nevoe de mijloace nouă pentru cârmuirea conștiinței cetățenilor săi, după ce-și pierduse importanța vechea religie, pentrucă el avea nevoe de o nouă stare morală, pentruca viața poporului să nu fie supusă la o stricăciune totală. Dacă în adevăr lucrurile ar ajunge până acolo, ca legătura statornicită de Constantin cel Mare între creștinism, stat și viața națională să fie iarăși ruptă, atunci curând se va vedea cu toată deplinătatea, că statul nu poate merge fără creștinism, și viața poporului fără sarea creștinismului va cădea inevitabil într'o stricăciune de neîndreptat. Deîndată ce noi ne vom abate dela calea lui Constantin cel Mare, prin necesitate ne vom întoarce la Dioclețian; se va cere imperios să facem încercarea de a înăbuși cu sila creștinismul, iar în un atare caz inevitabil va peri și toată viața noastră națională și culturală, cum au perit operile lui Dioclețian și toată viața culturală antică. Și toate acestea negreșit vor duce numai la aceea că, întrucât nu vom găsi altă eșire, să săvârșim din nou opera lui Constantin cel Mare.

Să nădăjduim însă și să ne rugăm, ca alianța, pe care Constantin cel Mare a statornicit-o între Biserică și stat, nu numai să se păstreze, ci să devie și tot mai desăvârșită, pentruca statul și Biserica să se susțină sincer între ele și pentruca binecuvântările operei lui Constantin să fie pentru noi și pentru

urmașii noștri încă și mai rodnice și în toate căile vieții să se realizeze din nou făgăduința, dată lui Constantin cel Mare:

Prin aceasta vei birui!

LĂMURIRI ASUPRA LUCRĂRII „PRIMELE ZILE ALE CREŞTINISMULUI“

DATORITĂ SCRIITORULUI ENGLEZ F. W. FARRAR
ŞI TRADUSĂ DE NOI IN ROMÂNEŞTE.

◆ ◆ ◆

LĂMURIRI ASUPRA LUCRĂRII „PRIMELE ZILE ALE CREȘTINISMULUI“

◆ ◆ ◆

A începutul anului curent - 1938 - a apărut de sub teascurile tipografiei sf. monastiri Neamțul volumul I din lucrarea vestitului teolog exiget și istoric englez F. W. Farrar, intitulată „Primele zile ale creștinismului“. Volumul I, tipărit cu îngrijire, pe hârtie velină, format mare, are 600 de pagini.

Pela jumătatea anului curent a apărut al doilea volum din aceeași lucrare, tot la monastirea Neamțului, la fel tipărit, în același format și pe aceeași hârtie, având 439 pagini.

Iar acum, în a doua jumătate a aceluiași an a ieșit la lumină de sub teascurile aceliași tipografii volumul III din aceeași lucrare și cu aceeași îngrijire, conținând circa 500 pagini.

Motivele, care m'au hotărît să traduc și să public această lucrare, nu-i de prisos să se cunoască, pentrucă prin ele se revarsă nu puțină lumină asupra însușirilor și necesității acestei lucrări.

Ele parecă s'ar fi cuvenit să fi fost arătate într'o predoslovie la începutul volumului întâiu. Am

socotit însă că, pentru o carte așa de minunată, nu e nevoe de lămuriri, fiindcă omului înțelept se recomandă ea singură.

S'a ivit însă un nătâng, care s'a apucat să o judece. Și pentrucă a dovedit ignoranță, inconștiență și necinste, s'a vădit că e nevoe de o lămurire.

Fiecare creștin trebue să știe, cum a venit creștinismul în lume, în ce stare era lumea la venirea lui și ce lupte grozave a trebuit să ducă el până să cucerească, în parte, lumea, și să obțină strălucita sa biruință după trei veacuri și mai bine de luptă cu cei mai înverșunați protivnici ai săi: iudaismul și păgânismul.

Și fiindcă lupta creștinismului nu-i terminată, deoarece el mai are de făcut cuceriri până să cuprindă lumea toată și deci mai are de susținut și lupte mari, deaceea creștinul are mare nevoe să cunoască trecutul creștinismului, ca să poată nu numai întrezări, ci să vadă limpede viitoarea izbândă a Bisericii și legii sale.

Iată primul motiv, ce m'a făcut încă demult să nutresc gândul de a pune în mâna publicului cititor român o lucrare, în care să se expună temeinic și limpede luptele uriașe duse de creștinism în primele trei veacuri ale existenței sale și marea victorie obținută de el în primele decenii ale veacului al patrulea. Realizarea acestui gând însă a tot fost amânată.

Dar cum, în timpul din urmă, păgânismul și iudaismul, vechii dușmani ai creștinismului, au ridicat în unele țări ale lumii capul în contra creștinismului și un război pare că încă și mai grozav decât cel dela început s'a declarat, mulți creștini, necunoscând războiul cel dela început și de partea cui a fost atuncea izbânda,

pot cădea cu duhul și pot socoti că creștinismul merge spre apusul zilelor sale.

Acçasta m'a determinat să păşesc la realizarea vechiului meu gând, ca să pun la îndămâna creștinilor noștri o lucrare, din care ei să vadă, că dacă se începe lupta pomenită aicea, apoi ea se începe deunde a fost lăsată și, date fiind puterile dumnezeești ale creștinismului, ea se va termina tot cu izbânda creștinismului.

Dar de ce am ales, în acest scop, tocmai lucrarea lui Farrar? Iată de ce:

In timpurile nouă, apăru în Europa apuseană raționalismul, care declară creștinismul mit curat. Rațonalismul veni cu aureola noutății și în numele științei. Lumea apusană, obosită de prozaismul vieții, simți adiind dinspre rațonalism un oarecare duh de viață și se năpusti cu sete la izvorul cel nou. Curând toată literatura apusană fu inundată de scrieri raționaliste critice.

Teologia creștină rămase uluită în fața noului protivnic al creștinismului și căzu în inerție. Abea mai pe urmă să desmetici și începu să răspundă, însă fragmentar, așa că superioritatea era de partea rațonalismului. Pentru dărâmarea lui se cereau opere capitale și de mare erudiție. Cinstea de a fi dat asemenea opere aparține literaturii engleze, și adevărate perle între ele sunt scrierile lui Farrar: „Viața lui Iisus Hristos", „Viața și Operile apostolului Pavel" și „Primele zile ale creștinismului".

Când au apărut aceste opere, au fost primite cu adevărat entuziasm nu numai în lumea engleză, ci și în toate părțile celelalte ale lumii. „Viața lui Iisus Hristos" în scurt a obținut 30 de edițiuni în englezește și

a fost imediat tradusă în rusește, în nemțește, în grecește, etc. etc. Apoi în Anglia apărură și ediții populare, cum și ediții luxoase în miniatură, minunat ilustrate.

Am fost martor, ca student la Chiev, la entuziasmul provocat în Rusia la apariția acestor opere în traducere rusască. Un grup de studenți, printre care se afla și Hrisostom Papadopul, actualul erudit Mitropolit al Atenei, ne întovărășisem să cutreerăm regulat pe fiecare săptămână librăriile Chievului, ca să aflăm noutățile literare. Și când am dat de operile lui Farrar traduse proaspăt în rusește, a fost între noi sărbătoare. Am urmărit atuncea și recomandările entuziaste ce se făceau acestor lucrări prin presă, și mai ales prin revistele bisericești. Ele erau recunoscute ca o mare izbândă în lupta cu protivnicii Bisericii și ai creștinismului.

S'ar putea zice, cum a și zis nătângul ignorant amintit mai sus, că aceste scrieri fiind scrise de un teolog de altă confesiune, pot strecura în mintea cititorilor noștri și idei eterodoxe. Aceasta este esclus. Când s'au tradus în rusește, ele au fost trecute prin sita ortodoxiei, fiind adaptate spiritului ortodox al Bisericei noastre și toate poartă autorizația pentru tipărire a comitetului duhovnicesc depelângă sf. Sinod al Bisericii Ruse.

Se putea oare face aceasta? Ingăduia oare autorul să se modifice, pe unde trebuea, sensul scrierei sale? Da. Intre Rusia și țările apusene nu exista o convenție literară și traducătorii puteau traduce operile autorilor străini când și cum voiau. La noi asta nu se putea și nu se poate, pentrucă între noi și celelalte țări există o convenție literară. Din

rusește însă le putem traduce cum sunt în acea limbă.

Iaca o dovadă în această privință. Răposatul mitropolit Iosif Gheorghian, a tradus din franțuzește lucrarea lui Didon: „Viața lui Iisus Hristos", și a cerut autorului învoirea să o tipărească cu mici rectificări. Dar pater Didon n'a voit să dea învoire la asta și lucrarea nu s'a tipărit. Dar a venit Preotul Profesor C. Nazarie, a tradus-o din rusește, unde era publicată cu îndreptările cerute de deosebirile confesionale și a publicat-o așa în românește.

Se poate spune că lucrarea lui Farrar e demult apărută și că pot fi lucrări în genul acesta mult mai însemnate. Cărțile de mare valoare, scrise pe temeiuri istorice și științifice reale nu sunt niciodată vechi. Dovadă sunt toate scrierile sf. Părinți și ale marilor dascali ai Bisericii, care sunt totdeauna dorite și extrem de necesare și ce mult regretăm noi că nu le avem în limba noastră! Scrierile lui Farrar sunt, cel puțin, opere ale unui mare dascăl creștin.

Dacă s'ar traduce opere de felul acesta din nemțește, de pildă, nu ar putea fi adaptate spiritului ortodox, din cauza convenției literare. Iată alt motiv pentruce am tradus pe Farrar.

Dar mai sunt și alte motive pentru care am dat în românește anume scrierile lui Farrar, pe care nu le mai înșir aicea.

Pentruca să se vadă însă marele însușiri ca scriitor ale lui Farrar, importanța scrierilor lui [1]), marele

---

1) In biblioteca mea am 10 opere ale lui Farrar și anume:
1) *Viața lui Iisus Hristos:*
Vol. I 482 pag in 4'

servicii pe care le-au adus ele creștinismului, modul cum au fost ele traduse în rușește, de unde s'au tradus în românește, voi da câteva predoslovii din fruntea edițiilor rusești la acele scrieri. Iar ca să se vadă în ce cercuri își ținea Farrar cuvântările sale și cât de modest era el, voiu da și o prefață a sa dela una din lucrările sale.

Iată acele predoslovii:

1. Predoslovia

Traducătorului în rușește a primei opere a lui Farrar „Viața lui Iisus Hristos".

Sunt cărți, care vorbesc ele singure pentru sine incomparabil mai bine decât ar putea să vorbească despre dânsele chiar și cel mai binevoitor critic. Astfel de cărți sunt puține, dar sunt cu atât mai prețioase. Din astfel de cărți fac parte, fără îndoială, și scrierile teologului și exigetului englez F. W. Farrar. Abea apăru prima lui lucrare marcantă „Viața lui Iisus Hristos" și a și făcut ocolul întregei lumi creștine și glăsui în multe limbi europene. Acum *) dela apa-

---

Vol. II 451 pag in 4'

2) *Viața și operile sf. ap. Pavel,* Un volum 1108 pag. in 4'

3) *Primele zile ale creștinismului* Un volum de 1021 pag. in 4'

4) *Viața și operele sf. Părinți* Un volum de 1068 pag in 4'

5) Predici întitulate: *„In zilele tinereților"*
Un volum de 603 pag. in 8

6) Predici: *„Responsabilitatea creștină"*
Un volum de 529 pag. in 8

7) Predici: *„Glas din Sinai"* Un volum de 471 pag. in 8

8) Predici: *„Glasul Conștiinții"* Un volum de 523 pag. in 8

9) Predici: *„Căutătorii lui Dumnezeu"* Un vol. de 509 pag. in 8.

10) *La Ivirea zorilor creștinismului* Un volum de 643 pag. in 4.

*) Anul 1890.

riția ei au trecut abea zece ani și ea în acești zece ani a ieșit în a treizecea ediție în englezește și în a cincea ediție rusească. Dar nici această cifră mult grăitoare nu determină întregul succes al acestei cărți. Cifra aceasta cuprinde numai edițiile așa zise „de bibliotecă", care din cauza scumpetei lor sunt destinate mai numai pentru biblioteci. Afară de acestea s'au făcut edițiuni nenumărate populare și eftine, precum și edițiuni în miniatură luxos ilustrate, care în afară de biblioteci, s'au răspândit în număr enorm în publicul cititor de toate clasele și stările. Și încă nici aicea nu intră acele ediții, cari au apărut și apar independent în America și Australia printre popoarele ce vorbesc englezește și astfel pot să se folosească de roadele literaturei engleze. Cifra generală în care s'a răspândit cartea aceasta în cei zece ani dela apariția ei este de multe sute de mii de exemplare. Putem zice fără greș, că acum aceasta este cartea teologică științifică cea mai răspândită din lume și, având în vedere caracterul ei profund creștin, putem determina și binefacerile ei pentru conștiința și viața creștină. Succesul primei scrieri a lui Farrar încurajă pe autor și la alte lucrări în această direcțiune. Astfel acum cinci ani eși la lumină lucrarea lui intitulată „Viața și operile sf. ap. Pavel," iar în ultimul timp apăru încă o lucrare nouă, de data asta din istoria Bisericii creștine, și anume „Primele zile ale creștinismului". Amândouă aceste din urmă lucrări se bucură de același succes în publicul cititor și în scurt timp dela apariție s'au răspândit în zeci și sute de mii de exemplare în Anglia și în celelalte țări ale Europei, Americii și Australiei, ducând

pretutindenea Evanghelia creștină în noua sa prelucrare artistic-științifică.

In ce constă taina unui așa succes neasămănat de mare al acestor scrieri?

Taina aceasta e profundă și în același timp limpede ca lumina zilei. Ea se coprinde în reacțiunea spiritului creștin vecinic viu contra cătușelor ucigătoare, cu care se încerca să-l înăbușe raționalismul. Când herolzii raționalismului critic au păsit pentru prima oară la propoveduire cu păgânismul lor reînviat, atunci lumea creștină din Europa apuseană, obosită de prozaismul vieții, simți în raționalism oarecum o nouă adiere de viață și cu o sete înfrigurată alergă la izvorul cel nou. Cererea se dovedi enormă și ei îi răspunse și o ofertă corespunzătoare. Literatura apuseană fu inundată de opere „critice". Dar domeniul criticismului nu se dovedi a fi nemărginit și curând critica își spuse ultimul său cuvânt în operele lui Straus și Renan. Aceștia au fost prorocii supremi și ultimi ai raționalismului critic. De la ei începe decăderea. Cel mai înalt grad de încordare raționalismul și-l atinse propriu vorbind în Straus, când acesta întreaga istorie evanghelică o declară mit curat. Mai departe nu putea să mai meargă. Renan se întoarse acum înapoi și începu să recunoască în istoria evanghelică o realitate, dar colorată cu mituri. Aceasta era deja o curată trădare față de raționalism. Aceasta fu începutul reacției. Și reacție este

nici n'a suflat. Ea par'că ar fi fost surprinsă fără de veste de potopul criticismului. Dar încetul cu încetul își veni în sine și începu să reacționeze contra raționalismului. Dar această reacție fu cu întreruperi, îndreptată contra numai a unor puncte singuratice ale criticei. Superioritatea în lupta începătoare era de partea raționalismului, care avea în favoarea sa faima noutății și prezinta opere întregi foarte impunătoare. Drept contrapond deasemenea se cereau opere întregi de netăgăduită valoare. Necesitatea acestora începu să se simțască tot mai mult și ele se și iviră, când cu adevărat veni vremea lor. Cinstea de a ne da asemenea opere aparține literaturei teologice engleze. Ea începu să ni le dea una după alta și ca adevărate perle între ele sunt scrierile lui Farrar. Pentru vrednicia escelentă a acestor opere garanta deja națiunea, care produsese pe autorul lor. Pecând în scrierea principală a lui Straus era foarte multă înnegurare și îmbâcsală nemțască, și în opera principală a lui Renan se oglindea prea multă ușurătate franțuzască, în lucrările engleze nu existau asemenea extremități și ele se distingeau prin un înțeles limpede și sănătos. Și iată, când această cugetare sănătoasă coincidă în Farrar cu un puternic talent literar, atunci și apăru scrierea, care prin critica sa sănătoasă eclipsă opera critică a lui Straus, iar prin stilul minunat și prin analiza istorică escelentă, cum și prin zugrăvirea artistică a condițiilor și împrejurărilor istorice lăsă departe în urmă chiar și pe autorul francez a faimoasei opere „Viața lui Iisus", remarcabilă doar numai prin o nesfârșită ușurătate. Din operile lui Farrar adiă un nou duh de viață pentru creștinism și creștinii cu bucurie se opriră

asupra lor, smulgându-se din cătușele reci și strivitoare ale raționalismului critic, care de atunci an de an se tot micșoră. Prin propria sa negațiune săpându-și terenul de sub picioare, raționalismul astăzi își caută deja sprijin dubios când în materialismul grosier, când în nirvana din nou scoasă la iveală, adecă în filosofia inconștientului. Reacția îl doboară și iată în aceasta constă taina succesului scrierilor lui Farrar, iar causa imediată se coprinde, negreșit, în minunata lor superioritate.

Pomenitele scrieri ale lui Farrar alcătuesc o serie întreagă, care coprinde toată sfera originei istorice și desvoltărei primordiale a creștinismului. In ele autorul și-a pus ca țintă să întrupeze într'o formă narativă cuvântul suprem al științii teologice din această sferă, tratând mai întâiu despre personalitatea lui Hristos, apoi despre unul din cei mai mari apostoli ai Săi, și însfârșit, despre întregul sobor al apostolilor și despre Biserica creștină. Executarea acestei probleme e deopotrivă bună în toate aceste lucrări. Bogăția de cunoștinți științifice, iscusința în zugrăvirea condițiunilor și împrejurărilor istorice, coloritul viu și arta literară neîntrecută sunt însușirile lor distinctive. Din acest punct de vedere operile lui Farrar săvârșesc în chip strălucit o întreagă mișcare științifică în domeniul științii istoriei biblice, prin care cu deosebire s'au distins timpurile noastre. Nouile cercetări și descoperiri în domeniul arheologiei au produs așa mulțime de date istorice — biblice proaspete, încât însuși știința istorico-biblică a trebuit să se refacă din nou, și astăzi orizontul ei s'a lărgit până întru atâta, încât ea nu se mai poate mulțămi cu acele date, care se considerau altă dată ca singurile referitoare la ea.

Cercetările și descoperirile în Palestina, Egipt, Asiria și în alte țări, care au fost teatrul de desfășurare al faptelor și evenimentelor istorico-biblice, revărsară asupra acestei științi o nouă lumină și puse probleme nouă, care stau azi înaintea fiecăruia din ceice se ocupă cu ea. Problemele acestea constau în aceea, ca anumite evenimente istorico-biblice să fie ilumi-nate cu ajutorul acelui nou material științific dobân-dit, care într'un fel sau altul are importanță lămuri-toare asupra acestor evenimente. In literatura euro-peană apusană, din acest punct de vedere, se des-fășură deja demult o muncă încordată și acolo se poate vedea o serie întreagă de opere, care ne în-fățișază realizarea acestor probleme nouă ale științei istorico-biblice. In ele nu numai că s'a prelucrat temeinic arheologia și geografia, ca condițiuni ex-terne ale evenimentelor biblice, ci se și face o vie aplicațiune a datelor obținute de ele la evenimentele biblice sau o reproducere artistic științifică a figuri-lor istorico-biblice. Asemenea prelucrare artistico-științifică a evenimentelor biblice sunt extraordinar de importante în înțelesul unei puternice imprimări a lor și a lecțiilor morale împreunate cu ele în suflе-tul cititorului. Una este impresia ce căpătăm din citirea unei cronice fragmentare scurte, și cu totul alta dobândim dintr'o prelucrare artistică a unui su-biect de cronică dintr'o operă istorică talentată. Acolo avem un fapt sec, și mort, izolat cu totul de terenul unde s'a produs; dincoace vedem toate condițiile, rezultate din acel fapt. Aceasta e aplicabilă și fap-telor biblice. Mulțămită scurtimii obișnuite, faptele biblice adesa ni se înfățișază fără legătură și greu de coordonat; și aceasta numai din pricină, că toate

cauzele și împrejurările secundare sunt omise. Acest gol trebue să-l și umple știința și arta. Aceasta mai întâiu de toate se referă la faptele externe. Aicea ca ajutor pot servi datele arheologiei, geografiei, etnografiei, etc. ca științe externe. Dar aceeași se referă și la faptele interne și aici ca ajutor poate să servească psihologia. Aceasta va fi o știință istorico-biblică superioară și scrierea în care se va realiza această problemă, neapărat va căpăta un interes nou și profund, chiar dacă obiectul ei ar fi niște fapte îndeobște cunoscute. După acest metod sunt scrise operile lui Farrar și anume în aceasta și constă marele lor interes. Fiecare fapt istorico-biblic e iluminat la el cu o mulțime de date tangențiale și din această causă faptul capătă o nouă frăgezime și viiciune. Și asta nu numai relativ de faptele externe, ci și relativ de cele mai fine mișcări ale vieții spirituale, care se analizază cu o remarcabilă iscusință și artă. Aceasta se poate spune mai ales acolo, unde trebue să avem a face cu astfel de fapte, care alcătuesc o minune în viața spirituală, cum este, de pildă, cunoscutul fapt biblic al prefacerei într'o clipă a ap. Pavel din înverșunat prigonitor al creștinismului în neobosit și zelos apărător al lui. In ce chip un caracter așa de puternic s'a frânt într'o clipă și dela o extremitate a sărit, așa zicând, în ceialaltă extremitate: pentru explicarea acestui fapt noi avem numai minunea. Dar minunea niciodată nu e în contrazicere cu firea. Ea e numai supranaturală și totdeauna se săvârșește nu fără participarea unor puteri naturale anume date. Dar unde-s aceste puteri în faptul dat? Ele nu ne sunt date în istorisirea despre dânsele, decât numai niște frânturi întâmplătoare. Și totuși ele trebue să fi

existat. A căuta aceste puteri, a indica cutare și cutare înlănțuire a lor, cutare sau cutare lucrare a lor, a arăta cauza care a provocat această înlănțuire și această lucrare: aceasta constitue problema psihologiei biblice. Farrar adesa împlinește această problemă cu o iscusință neîntrecută. In exemplul luat de noi, el urmărește toate mișcările posibile din sufletul lui Savlu, întrebările și îndoielele sale până la însești minunea. Analiza lui psihologică vă conduce până la însești minunea și voi vă temeți chiar, ca nu cumva el să descompună minunea însești în elementele psihologice naturale; și totuși minunea rămâne în toată nepenetrațiunea și realitatea sa tainică. Naturalul și supranaturalul aicea se apropie așa de tare, de parecă s'ar perde linia despărțitoare dintre ele, și totuși această linie despărțitoare rămâne ca un abiz impenetrabil. Legile vieții psihice își păstrează aicea deplina lor independență, dar și minunea își păstrează caracterul său tainic. Analiza psihologică numai descopere legea înrâuririlor reciproce a două fapte unul asupra altuia.

Ce se atinge propriu de „Viața lui Iisus Hristos", apoi ea, ca prima operă a autorului, întrunește toate însușirile superioare ale acestui metod. Toată viața Mântuitorului pe pământ pânăla cele mai mici amărunțimi ale ei e cu îngrijire prelucrată cu ajutorul întregului material stiințific nemărginit, care s'a putut obține în stare actuală a științei; și mulțămită acestui fapt, ea capătă caracterul definitivului și temeiniciei. Fazele succesive ale ei se desfășoară înaintea noastră asemenea unei serii de tablouri artistice, cari în conștiința noastră se contopesc într'un tot artistic, într'un măreț tablou al unei vieți dumnezeești, din care pri-

cină ea capătă pentru noi încă și mai multă instruire morală. Deoarece multe evenimente se descriu de autor sub impresia vie a acelor localități și peisaje ale naturii, unde s'au săvârșit ele, apoi însuși descrierea lor adesa ne inspiră acea intimitate nemijlocită, care influențază asupra sufletului cititorului cu o putere de neînvins. Dacă la acestea mai adăugăm și sinceritatea, care e imprimată pe fiecare pagină a cărții, și dragostea, care încălzește fiecare rând al ei, atunci aceste însușiri vor alcătui o explicație suplementară a faptului, pentruce această carte, care apare într'o epocă de scepticism rece, de care pătimește secolul nostru, a avut un succes așa de neobișnuit și aproape fără exemplu în analele științelor teologice.

A. LOPUHIN
Profesor Academiei de Petrograd

2. Predoslovie

La lucrarea „Primele zile ale Creștinismului", ediția rusască.

Oferim publicului rus a treia operă capitală a vestitului teolog și exiget Farrar, numele căruia e deja destul de cunoscut tuturor celorce se interesează mai mult sau mai puțin de origina și răspândirea creștinismului. Opera defață stă în strânsă legătură internă cu cele două scrieri anterioare ale acestui autor, și anume cu „Viața lui Iisus Hristos" și cu „Viața și operele sf. ap. Pavel", deja traduse în limba rusă și apărute deja în câteva ediții, și deci apariția ei în limba rusă n'are nevoe de nici o justificare, fiind dela sine înțeleasă. Lucrarea aceasta alcătuește o continuare a celor două scrieri pomenite

aicea și, încoronând expunerea istorică exigetică a cărților Noului Testament, conține anume tâlcuirea epistolelor sobornicești ale apostolilor Petru, Iuda, Iacov, Ioan, a epistolei către evrei, care n'a intrat în opera a doua, și a apocalipsului, — cu un cuvânt, a tuturor acelor cărți din canonul Noului Testament, care rămăseseră încă necercetate de autor. Astfel, cu opera aceasta se încheie expunerea interpretării istorice a Noului Testament, și publicul rus prin apariția ei capătă putința de a citi tot Testamentul Nou la lumina unei interpretări, care se 'află la înălțimea științei istorico-exigetece contimporane.

Opera aceasta, ca și cele două precedente, a fost întâmpinată cu o neobișnuită însuflețire atât în Anglia, cât și în celelalte țări, unde a izbutit să se răspândească până acum; și aceasta nu-i de mirare, dacă să au în vedere acele însușiri, prin care se distinge ea. Intr'însa autorul cu obișnuita sa iscusință introduce pe cititor în desfășurarea procesului profund interesant al răspândirii creștinismului în lumea păgână și iudaică. Istoria acestei răspândiri pururea va rămânea unul din cele mai interesante și mai importante obiecte al studiului istoric, deoarece într'însa se descrie cea mai măreață revoluție și prăbușire în viața omenirei, de care pomenește istoria, când s'au dărâmat toate cele vechi și îmbătrânite, pe ruinele cărora s'a născut pretutindenea o nouă viață, sădită de Dumnezeescul Mântuitor al lumii. Și dacă crizele și schimbările însemnate și în viața persoanelor singuratece sunt importante și instructive, deoarece ele dau un material mai bogat pentru studiul legilor vieții psihice, apoi cu atât mai mult sunt interesante și in-

întregi. Aicea noi asistăm, pedeoparte, la grozavul proces al morții istorice a unuia din cele mai mari popoare ale lumii, iar pedealtăparte, stăm defață la apariția tainică a unei noua puteri de viață dătătoare, care a creat o nouă viață. Și în asemenea caz apar înaintea noastră cu o deosebită evidență însuși legile vieții și ale morții din omenire. Și iată anume această criză ni se înfățișează în toată întinderea ei în opera lui Farrar. Aici noi vedem lumea păgână în toată strălucirea măreției ei, dar în acelaș timp observăm într'însa semnele vădite ale slăbiciunei și descompunerei; vedem cum treptat-treptat seacă într'însa izvoarele vitalității, cum este expus putrejunii și tinde spre o distrugere inevitabilă sau spre moartea istorică. Ca organism viu, ea nu cedează deodată morții, se sbate în răstâmpuri și cu disperare și se luptă pentru existența sa, prigonește crunt și îndârjit creștinismul, care râdica steagul unei credințe și vieți nouă. Dar lupta [illegible]

răsfrângă și asupra scrierei înseși, așa că în unele privințe ea se deosebește considerabil de primele două opere ale autorului. Cauza acestui lucru se coprinde mai cu samă în aceea, că aicea autorul prin necesitate a trebuit să aibă a face cu diferite teorii critice mai mult decât în celelalte două scrieri ale sale, unde însuși obiectul dă putința unei referințe mai pozitive către chestiune. Asemenea caracter al acestei scrieri a impus și traducătorului să se abată întrucâtva dela metodul său anterior de traducere. Chestia e, că diferitele teorii critice expuse de autor, după specialitatea lor sunt mai accesibile și mai interesante pentru publicul cititor englez, care are la îndămână o bogată literatură critică, decât pentru publicul rus, care n'are deloc asemenea literatură și în marea lui majoritate n'are nicio cunoștință de ea. Deaceea multe capitole, consacrate special criticei, ar fi fost puțin înțelese și puțin interesante pentru majoritatea cititorilor noștri. Și iată în interesul acestor cititori, am crezut de trebuință să supunem unele părți și unele capitole unei considerabile prelucrări, și anume în sensul înlăturării elementelor specific critice și a complectării lor cu un material mai pozitiv și cu însușiri mai interesante în genere. Această prelucrare s'a admis de noi mai ales în acele părți, unde autorul expune teoriile sale personale, care nu au la noi nici un temeiu, cum sunt de pildă, capitolele despre epistola către evrei, despre frații Domnului, despre adoua epistolă a apostolului Petru și despre alte asemenea chestiuni, expuse mai mult cercetărilor critice în apus. In schimb noi am găsit posibil, întrucâtva, să expunem vederile îndătinate mai mult și, întrucâtva, s'au complectat acele părți

pozitive, unde autorul, având în vedere cititorii englezi, mai mult sau mai puțin cunoscători ai obiectelor expuse, din alte cărți, ce le au la îndămână, se mărginește numai la o scurtă ochire și la indicarea literaturei exist[illegible]

3. Predoslovia autorului

la „Primele zile ale Creștinismului.

Cu această carte încheiu lucrarea, care mi-a înghițit tot timpul liber, ce mi-a rămas dela multele și complicatele mele însărcinări, în curgere de doispre-zece ani. Prin această lucrare, împărțită în trei mari secțiuni și anume: „Viața lui Iisus Hristos“, „Viața și operele sf. ap. Pavel“ și „Primele zile ale creștinismului“, am avut de scop să pun la îndămâna cititorilor o călăuză, parte istorică și parte explicativă la întreg Noul Testament. Studiind atent până și cele mai mici amănunțimi ale originalului, folosind după putință rezultatele cercetărilor moderne, silindu-mă să revărs asupra operelor apostolice și a evangheliștilor pe cât cu putință mai multă lumină, ce se putea împrumuta din izvoarele iudaice, păgâne și creștine, m'am sârguit să-mi îndeplinesc prin aceasta datoria chemării mele și cu dragoste m'am devotat acestei munci, ca una ce avea de țintă înlesnirea cunoașterei sf. Scripturi. „Viața lui Iisus Hristos“ a fost destinată mai ales la tâlcuirea evangheliilor. Ea a fost scrisă în așa formă, încât să reproducă tot ce se putea împrumuta din cercetarea amărunțită a fiecărei sentințe, coprinsă într'însele, și în acelaș timp să înfățișem în chip viu zugrăvirea evenimentelor narate în ele. In „Viața și operele sf. ap. Pavel“ eu am vrut să întrupez istorisirile cărței Faptelor sf. Apostoli, complectându-o cu toate acele amărunțimi biografice, ce se pot extrage din epistolele ap. Pavel și a conduce pe cititor dealungul epistolelor astfel, încât să-i dau putințe să judece cu un mai viu interes scopul și particularitățile fiecăria din ele prin

lămurirea acelor împrejurări, în care a fost scrisă fiecare din ele. Cartea defață ne înfățișează încercarea de a expune, cu toate particularitățile distinctive, viața, activitatea și scrierile ap. Petru, Iacov, Iuda și Ioan, și totodată epistola către evrei, rămasă necercetată în celelalte două lucrări. Dacă sforțările mele se vor dovedi izbutite în vreo măsură oarecare, atunci cititorul va putea scoate din citirea acestor pagini oarecare idee despre marea variațiune a cugetărei religioase, care a predominat în școlile Ierusalimului și Alexandriei, precum și despre acele faze ale Teologiei, care-și găsesc expresie în scrierile celor mai mari dintre cei 12 apostoli.

In realizarea acestui gând al meu, eu am examinat aproape verset cu verset cele 7 epistole sobornicești, epistola către evrei și Apocalipsul sf. ap. Ioan Teologul, explicând părțile dificile ale lor și descoperind caracterul lor general. La mulțime dintre creștini se observă o necunoaștere extremă a cărților sf. Scripturi, ca text. Cu toată știința vastă a textelor singuratece, ți se aruncă în ochi o ciudată lipsă de cunoaștere a spiritului și caracterului fiecărei evanghelii și epistole aparte. Examinând fiecare carte în legătură cu toate cele ce se pot afla despre autorul ei și despre acele împrejurări, în care a fost ea scrisă, am nădăjduit să înlesnesc priceperea și studiul sănătos al sf. Scripturi. Oarecare adevăr se coprinde, poate, și în vechea deviză: bonus textuarius, bonus theologus; dar acela, toată știința căruia se mărginește „la texte“, și care nu le-a studiat niciodată nici în contextul lor, nici în raportul lor cu întreaga sf. Scriptură, e expus pericolului de a transforma teologia într'o sistemă artificială și greșită.

Anume în un astfel de studiu textual al Bibliei s'a și denaturat ea adesa, și în loc de importanța reală ni s'au prezentat cuvinte; litera moartă a devenit unealtă ucigătoare a spiritului celui viu, și în sf. Scriptură s'au împletit o mulțime de lucruri, pe care ea niciodată nu le-a conținut. Cuvintele, asemenea camelionului, își schimbă culoarea lor potrivit cu împrejurările înconjurătoare. Unul și acelaș cuvânt poate în diferite veacuri să aibă înțelesuri aproape contradictorii. Părerile nedefinite și diferite, legate de unul și acelaș termin, au fost izvoarele cele mai abondente de dușmănie teologică și de luptă intestină a sectelor rivale. Intrebuințarea greșită a sentințelor sfinte adesa a fost cauza celor mai cumplite nenorociri și calamități. Textele câteodată s'au falsificat pentru ca să se ascută sabia tiranului, și să se justifice toiagul impilatorului, ca să se aprindă rugul inchizitorului și să se îngreueze lanțurile robului. In numele lor adesa s'a pricinuit omenirii cele mai grozave nedreptăți și tocmai din pricina izolărei esclusive și coruperi a textelor. Ca mijloc contra acestor lucruri poate servi studierea îngrijită și lămurirea sf. Scripturi, ca tot.

Sârguindu-ne să dăm o descriere și o idee limpede despre cărțile examinate aicea, m'am condus de diferite metode, care mi s'au părut în anumite cazuri mai potrivite. Câteodată dau textul complect în traducere exactă [1]) a unei anumite cărți, cu note subliniare; altădată fac generalizări, iar altădată dau un comentar fugitiv. Evitând orce expoziție de ci-

1) In edițiile rusești pretutindenea e dat textul traducerei sinodale.

tate savante, am crezut că cititorul preferă în genere exprimarea scurtă a unei anumite păreri, înșirării unor nesfârșite teorii, care întunecă lucrurile. Afară de aceasta, nici în aceasta, nici în celelalte cărți ale mele n'am ocolit intenționat sau conștient nici una din dificultățile întâlnite. Observația în treacăt adesa exprimă la mine concluzia, la care eu am ajuns numai după studierea unor întregi monografii voluminoase și plicticoase. In note cu deosebire m'am silit să expun într'o formă concisă tot ceeace mi s'a părut mai de preț pentru lămurirea diferitelor cuvinte singuratece sau sentințe. In alegerea lecturilor eu m'am condus de propria mea judecată.

Scopul, pe care l-am avut eu în vedere, e atât de important și de prețios, încât singur de sine, cum ni se pare, merită toată atențiunea, deși s'ar părea nedesăvârșit îndeplinit. In vederea acestora eu aș dori să mi se aplice măcar într'o măsură cât de mică ceeace a spus despre lucrările sale unul din cunoscuții scriitori teologi, care e încă în viață, anume Cardinalul Neuman: „Eu am făcut multe greșeli. Nu posed deloc acea înaltă perfecțiune, care e firească scripturilor sfinte. In acestea e imposibil să găsești acele rătăciri. Dar la tot ceeace eu am dreptul de a atrage atențiunea asupra celor scrise de mine, e intenția cinstită, absența scopurilor personale, dispoziție de a asculta, dorința de a fi corectat, temerea de erori, voința de a servi sfintei Biserici și, după mila lui Dumnezeu, gradul meritat de succes.

F. W. FARRAR

4. Predoslovia autorului

la lucrarea „Vocea conștiinței".

Apariția acestor predici mă jenează într'o măsură oarecare. Multă vreme n'am avut intenția să public vreuna din predicile mele, cum necontenit am spus prietinilor mei. Dar când Vice-Cancelarul Angliei mi-a făcut cinstea să-mi ceară, ca cele trei predici, rostite de mine în fața profesorilor și studenților și a publicului la Universitatea din Cambridge, să fie tipărite, atunci m'am hotărît să adaog la ele și altele, nu pentrucă le-am socotit așa de vrednice de păstrare, ci pentrucă oarecare persoane, care aveau dreptul la asta, au dorit să afle subiectele predicilor mele și maniera mea de expunere, ca să-și dea personal sama despre ele. Din această pricină predicile mele au fost tipărite întocmai așa, cum au fost rostite, fără nici o îndreptare sau schimbare, care ar fi putut să le îmbunătățească. Eu nici măcar n'am înlăturat unele expresiuni similare, care se repetă în predicile rostite în diferite localități și înaintea unor ascultători cu totul diferiți. E de prisos să adaog, că ele nu servesc ca expunere sistematică a adevărurilor teologice. Am pomenit conștiincios toți autorii, din care am făcut citațiuni, dar fără îndoială, se vor găsi cugetări și expresiuni, pe care le-am întrebuințat involuntar sau nu în forma lor originală.

Imi mai rămâne să adaog numai, pentru a fi drept față de acea persoană duhovnicească respectabilă, care mi-a îngăduit să-i dedic cartea mea, în semn de prietenie personală și de recunoștință, că ea nu citise, nici nu auzise pe cele mai multe din aceste predici și că, n'a putut să nu simpatizeze spiritul ce transpiră din predicile mele.

F. W. FARRAR

5. Predoslovie

la traducerea rusască a operei lui Farrar „Glas din Sinai".

Renumitul Teolog și Istoric Farrar, autorul „Vieții lui Iisus Hristos", al „Vieții și operilor sf. ap. Pavel", al „Primelor zile ale Creștinismului" și al altor opere cu caracter științific, este deja cunoscut și prin alte opere morale, care cedând sus numitelor sale scrieri ca volum, te miră de merită mai puțină atențiune decât acelea după conținutul, profunzimea ideilor și bogăția observațiunilor asupra sufletului omenesc. Dintre acestea fac parte „Glas din Sinai", „In zilele tinereților tale", „Efafta", „Căutătorii lui Dumnezeu", „Nădejdea veșnică", „Mărturia istoriei lui Hristos", „Liniștea și glasul lui Dumnezeu", „Sfinții muncitori" și un șir întreg de predici și discursuri ale lui Farrar, rostite de dânsul în timpul șederei sale în America, care l-au ridicat la loc de frunte printre cei mai de samă oratori bisericești ai Apusului și l-au ridicat la rangul de capelan al reginei Angliei.

Dorind ca, după măsura puterilor mele, să înlesnesc societatea rusă cititoare să cunoască operile morale ale lui Farrar, îi ofer prima din lucrările pomenite mai sus de felul acesta, și anume „Glas din Sinai", dar nu în o traducere adliteram, ceeace nu ne-a îngăduit deosebirile confesionale ale autorului, ci prin adaptare, silindu-ne în același timp a înlătura, pe cât posibil, tonul sec, care, alcătuind oarecum o proprietate indispensabilă a scrierilor de felul acesta, obosește așa de repede pe cititor și-l abate chiar și dela cele mai de seamă cărți.

Pentru al doilea volum am pregătit și se tipă-

resc cuvântările duhovnicești morale ale lui Farrar, adresate tineretului școlar, și anume „In zilele tinereţelor Tale“ [1]).

Profesorul F. COMARSCHI

Alte laturi ale chestiunii.

Acum, fiindcă nătângul s'a atins și de alte laturi ale traducerei, vom trece și la acelea. Așa spune că traducătorul, între altele, întrebuințază moldovenisme. Asta are haz? Eu doară-s moldovan și nu mă poate nime opri să vorbesc și să scriu moldovenește, cum nu-i oprit unui muntean să întrebuințeze muntenisme și unui ardelean să întrebuințeze ardelenisme. Asta nu urâțește, ci împodobește și îmbogățește limba.

Critică apoi tiparul dela Neamț, că n'are corectori acătărea, călugării de acolo fiind oameni simplii și neștiutori, mai ales necunoscători de limbi. Eu știu că între cei dela tipografia Monastirii Neamțului sunt și licențiați în Teologie chiar dela Facultatea din Cernăuți, unde a învățat și nătângul. Ba mai mult încă, când a fost nevoe de niscaiva litere excepționale, cum era câte o literă ebraică mai mașcată sau de litere pentru titluri mari, ele au fost tăiate în lemn de monahul sculptor Silvestru și s'au întrebuințat la tipărire. Așa e frumosul titlu dela lucrarea „Paisie“, etc.

Cât de cunoscător al limbilor străine e criticul

---

1) Lucrarea aceasta este dată deja de noi în românește, sub titlul: „Cuvântări pentru tineretul școlar“. (Nota traducătorului în românește).

pomenit, se vede de acolo, că găsind un cuvânt latin cu o greşală de tipar, s'a apucat să-l îndrepte în o parte şi l-a stricat în altă parte.

Ca să se vadă însă, că şi stilul, şi limba traducerilor în chestiune, şi tiparniţa dela Neamţ, cum şi valoarea scrierilor lui Farrar sunt cu totul altfel, decât cum le vede nătângul, să lăsăm să vorbească alţii.

Să luăm aminte!

I.

In „Insemnări Ieşene", anul III, No. 7, domnul doctor Grigore Popa, Profesor la Universitatea din Iaşi, publică următorul articol:

F. W. FARRAR: Primele zile ale creştinismului.

Traducere de Nicodim, Mitropolitul Moldovei.
Edit. Tip. Sfintei M-ri Neamţu — 1938.

Volumul întâiu dintr'o operă monumentală privitoare la apariţia şi desvoltarea creştinismului. In primul capitol se face un tablou clar al stărilor religioase dinaintea creştinismului. Popoarele orientului divinizau natura. Ele iubeau tot ce era misterios şi toate formele pompoase ale slujbelor pentru adorarea divinităţii. „In temelia religiilor orientului antic pretutindenea era aşezat un simplu naturalism", (pag. 9). Deaceea „cultul deveni pentru masele poporului cea mai jalnică superstiţie, iar pentru oamenii cugetători obiect de dispreţ şi de ironizări". (pag. 11).

„In contrast cu orientul, Grecii în divinităţile lor idealizau natura şi omul. Zeităţile lor erau pute-

rile morale ale vieții naționale". Dar zeii astfel umanizați aveau și scăderile omului și pentru asta „Olimpul nu era decât tabloul vieții de toate zilele a poporului grecesc". (pag. 12).

In Italia viața religioasă luase alt caracter, ea era împregnată și ades emanată din viața de stat. „Zeii lor (a Romanilor) erau acele puteri de care atârna buna stare a statului. Jupiter Capitolinul era zeitatea principală a Romanilor și, în realitate, reprezenta personificarea statului". (pag. 14). Fiind legată credința de forme temporale trecătoare, „când statul a început să degenereze, a slăbit deasemenea și credința". (pag. 14).

Aceste trei forme religioase ale păgânismului („naturalismul" oriental, „umanismul" elen și „etatismul" roman) au fost ruinate încetul cu încetul de filosofia greacă și de imoralismul roman. Printre diferite confuzii și nehotărâri de credință s'a ajuns la divinizarea împăratului roman, care constituia un fel de simbol al forței divine, o singură forță divină supremă. „Cultul în cinstea împăratului în realitate eclipsa toate cultele vechi" (pag. 32) și astfel se prepară terenul pentru monoteism.

Se arată apoi starea socială a lumii vechi cu decăderile ei crescânde și situația particulară a Palestinei și a Evreilor organizați în jurul sinagogei (Capitolul II). In depresiunea morală prin care trecea lumea s'a produs un mare reviriment, care constata dintr'o „întoarcere dela exterior la interior, dela viața aceasta la cea viitoare". (pag. 44).

Urmează un capitol admirabil în care se descrie „Starea naturală a lumii" (capitolul III). Aci se arată, cu o bogată erudiție, contrastele de avere,

de moralitate, de putere a societății în care avea să se nască creștinismul. Viața socială desfrânată (pag. 71-76), viața de familie dislocată (pag. 77), arta degenerată (pag. 78-80). „Caracterul interior al civilizației romane în vremile imperiului se poate exprima în două cuvinte și anume: cruzime și corupție" (pag. 80). Pentru o dovedire a acestor afirmații Farrar descrie viața de curte a împăraților romani și lubrica lor prostituție unită cu o sălbatecă cruzime. In capitolul IV, el analizează îndelung viața lui Neron și descrie prima persecuție îndreptată împotriva creștinilor de acest criminal încoronat și Farrar crede că îndemnul către persecuție ar fi plecat dela Evrei (pag. 135).

In groaznicile aspecte ale destrăbălării neroniene, cuvântul lui Hristos (care ridica la o valoare însemnată pocăința) găsea cel mai bun câmp de însămânțare. „Pocăința, reînoirea prin pocăință sunt concepțiuni cu totul streine pentru păgâni. In aceasta se cuprinde cauza cea mare pentru care dela religia păgână putea să plece numai o mișcare de reacție, iar nicidecum o reînoire morală și cu atât mai puțin o regenerare morală". (pag. 154).

Deasemenea „renașterea morală nu putea să plece dela stat. Ce-i lipsea statului roman, era tocmai acea legătură morală, care insuflă cetățenilor plăcerea de a se supune legilor nu numai de silă, ci și pentru conștiință. Nici un stat nu poate sta fără supunere la legile lui; dar vai de acel stat care e silit să obțină această supunere prin măsuri coercitive ai cărui cetățeni nu se mai simt legați de conștiința de a se supune și deaceia nu se supun de bună voe!" (pag. 155).

Singura reînoire rămânea să se facă pe cale religioasă și a fost făcută într'adevăr prin creștinism.

In capitolul V, se descrie „Răspândirea creștinismului, viața și cultul creștinilor". Ce a ajutat desvoltarea creștinismului a fost „o conștiință temeinică despre Dumnezeu.... pe temeiul revelației divine;" un limbaj simplu care „vestea cele mai înalte adevăruri și ceeace era de neapărată trebuință pentru mântuirea sufletului". (pag. 170). O înfluență mare a avut și apelul la cei săraci, la desmoșteniți, la nedreptățiți, precum și încrederea în viața veșnică (pag. 174). In contrast cu viața păgână care era individualistă, creștinii au desvoltat „o viață comună" (pag. 180). Un mare rol l-a avut deasemeni modul de a considera familia: „Pentru ca, în adevăr, să poată fi înoită o societate omenească, trebuia să pună temelii nouă, iar acestea se coprindeau în căsătorie, în familie. Temeliile acestea în lumea păgână se aflau în plină descompunere. Creștinismul le-a renoit, oferind căsătoriei libertatea, umplând-o de un duh nou, rezervând femeii o poziție plăcută lui Dumnezeu și făcând-o iarăși, din roabă a bărbatului, ajutoarea lui". (pag. 192).

Asemenea, „Evanghelia este cea dintâiu care rezervă copiilor drepturi de om. In antichitate, ei erau lipsiți de orice drepturi. Tata putea, după voința sa, să dispună de ei. El putea să-i primească, dar putea deasemenea, dacă voia, să-i arunce și să-i omoare". (pag. 201).

...„Nu mai puțină influență a exercitat și creștinismul și pentru schimbarea raporturilor între stăpâni și slugi". (pag. 202). El a atacat sclavia, fără a cere totuși liberarea robilor. De aici a ieșit și altă

prețuire a muncii. „Aceasta nu mai era considerată la creștini, ca la păgâni, o rușine pentru omul liber, ci o cinste; creștinii vedeau într'însa nu o robie înjositoare, ci un așezământ Dumnezeesc, obligator pentru toți oamenii". (pag. 207).

In capitolul VI, se contrastează foarte iscusit egoismul din lumea păgână „cu iubirea de aproapele" din învățătura creștină; asprimea și neîndurarea necreștinilor față de mila și de blândețea din noua religie; hapsânia păgânilor față de filantropia creștină. Tot aici se pune în evidență și poziția deosebită față de moarte, care nu mai este considerată ca frică, ci ca o deschidere de drum în viața viitoare. In capitolele VII-XVII urmează o analiză amănunțită asupra documentelor de bază ale creștinismului: scrierile apostolilor, insistându-se pe larg asupra apostolului Petru. Cartea se încheie cu un capitol asupra „Măreției și slavei credinței" [1]).

In vremea asta de intensă discuție asupra bazelor însăși ale societății o carte ca aceea a lui Farrar este de mare ajutor spiritelor care caută să se orienteze și să se lămurească. Azi în unele părți ale lumii creștinismul este negat (în Rusia sovietică), în altele i se dau interpretări nouă (în Germania lui Hitler); între atâtea discuții e foarte binevenită o examinare fundamentală, ca aceea pe care ne-o dă cartea lui Farrar [2]).

Instructiv este deasemeni pentru cine urmărește critic evenimentele se apropie cartea lui Farrar de lucrarea lui Renan: Histoire des origines du Christianisme.

---

1) Iaca ce era de văzut în lucrarea lui Farrar.
2) Și asta trebuea de văzut.

In sfârșit, un cuvânt de încheiere pentru traducătorul acestei mari lucrări pe care am recenzat-o. I. P. S. Sa Mitropolitul Nicodim se arată activ cărturar, așa cum a fost toată viața, și la adâncile Sale bătrânețe. Odihna și-o caută în muncă, în cercetarea cuvântului evanghelic, pe care îl răspândește din plin. Un exemplu de activitate ca acel pe care îl dă I. P. S. Sa merită să fie arătat și la alții, ca pentru îndemn și frumoasă încurajare. Limba întrebuințată în traducere este frumoasă, corectă și uneori presărată cu expresii și cuvinte plastice și arhaice așa cum se găsesc în textele biblice. Apoi încă o observație bucuroasă: volumul lui Farrar în traducere a **fost tipărit la Mănăstirea Neamț, în condiții tipografice excelente,** *arătând astfel că vechea faimă de răspânditoare a culturii prin tipărituri alese s'a reîntors din plin asupra vestitei mănăstiri moldovenești.* [1]).

P. Gr.

II.

In ziarul „Curentul", No. 3716 din 8 Iunie 1938, Publicistul Lorin Popescu dă următorul articol:

„Primele zile ale creștinismului"

I. P. S. Mitropolit Nicodim al Moldovei a scos, în editura tipografiei Neamțu, primul volum din „Primele zile ale creștinismului" traducere după F. W. Farrar.

Volumul înaltului prelat cărturar de seamă, este

---

1) Ce zice nătângu, care a bârfit tipografia dela Neamț?

de proporţii uriaşe şi pentrucă are 600 de pagini şi pentru extrem de important cuprins. [2]).

In primele patru capitole se dau preţioase informaţii asupra lumii păgâne şi anume cu insistenţă despre: starea religioasă a lumii păgâne; demascarea deşărtăciunii lăuntrice a păgânismului; influenţa iudaismului; incursiunea religiilor păgâne; setea păgânilor de o revelaţie de sus; decăderea morală a păgânismului, domnia lui Nerone cu toate mucenicile suferite de primii mărturisitori ai lui Hristos.

In partea a doua a opului găsim istorisite svâcnirile de foc ale creştinismului şi biruinţa lui.

Capitolul V se ocupă de răspândirea creştinismului, viaţa şi cultul creştinilor, arătându-se mijloacele de penetraţie a creştinismului şi superioritatea care-l face impus.

Tot aici se relatează asupra manifestărilor de cult ale primilor creştini; fără fast, dar cu profundă pioşie, fără biserici, căci erau ei înşăşi biserici vii.

In ce priveşte viaţa creştinilor, ea era incomparabil mai frumoasă, mai bună, mai aleasă şi curată, decât modul de trai al romanilor păgâni, atât în societate cât mai cu seamă în familii.

In cap. IV citim: iubirea de aproapele şi abnegaţia creştinilor primari.

Adânc pătrunşi de cuvântul Domnului Iisus, primii creştini erau prin excelenţă de o largă şi necuprinzătoare iubire şi bunătate pentru oameni, în contrast cu zicătoarea păgână „Omul pentru om e lup". Această iubire frăţească s'a lărgit apoi în iubire generală, manifestată prin filantropii personale şi opere de binefaceţe publice.

2) Vezi, nătângule?

Cel mai fericit timp al săracilor din istoria lumii a fost perioada răspândirii creștinismului.

Dealtfel creștinismul a înfrânt păgânismul în largă măsură prin bunătatea uimitoare a creștinilor și prin răbdarea cu care sufereau chinurile cele mai atroce. Aceste lucruri impresionau pe păgâni și-i determinau să îmbrățișeze noua religie.

Capitolul VII ne dă amănunte, nu destul de bogate, pentrucă nu există, despre viața apostolilor, dar suficiente despre scrierile apostolilor și ale primilor creștini, cu studii interesante despre cuprinsul și factura epistolelor.

Capitolul VIII prezintă pe Sf. apostol Petru, despre care Sf. Ioan Gurădeaur spunea că: „El era alesul între apostoli, gura ucenicilor și capul comunităților".

Descrierea caracterului primului apostol este sugestivă și îndreptățită cu incosecvențele, elanul, oscilațiile și hotărârea lui îndrăzneață și finală de a rămâne al Domnului.

Ni se furnizează apoi, belșug de amănunte despre viața apostolului, după înălțarea Mântuitorului, cu minunile și călătoriile sale.

Autorul se ocupă de afirmațiunea că apostolul Petru ar fi fost episcopul Romei.

Bazat pe isvoare indiscutabile trage concluzia că această afirmație este o teorie ingenioasă. Apostolul Petru a fost în Roma numai foarte cu puțin înainte de martiriul său. „Episcopatul" său în Roma a constat numai din străduințele lui de a întări credința Bisericii în cursul persecuțiilor.

Mărturia despre răstignirea apostolului, cu capul în jos, nu e complect dovedită. In orice caz e sigur

că Petru a primit martiriul, dar dacă la Roma sau în adevăratul Babilon, nu e un lucru precis.

In cap. IX ni se indică trăsăturile caracteristice ale epistolei I-a a Sf. apostol Petru.

Epistola a fost scrisă în Babilon, cu puțin înainte de martiriul apostolului, ceeace s'a întâmplat în anul 67 sau 68. Despre autenticitatea ei nu poate fi îndoială. Stilul se distinge prin vioiciune, căldură și energie, pitoresc, demnitate și blândețe părintească, particularități ale marelui apostol.

Această epistolă e mai mult un tratat, o cuvântare practică și în ea se resimte influența Sf. Iacov și a Sf. Pavel. Totuși apostolul Petru nu-și pierde prin aceasta independența.

Capitolul X se ocupă cu cuprinsul întâiei epistole a ap. Petru, cu îndemnurile pe care le dă el creștinilor.

Capitolul următor pune în examinare epistola II-a a Sf. apostol Petru.

Autorul examinează părerile pro și contra autenticității acestei epistole, dovedind nedreptatea ultimilor. Epistola a fost scrisă în anul 65, bine înțeles după cea dintâiu, cu scopul de a întări în credință pe creștinii cărora le mai dase sfaturi prin Silvan.

Despre epistola Sf. ap. Iuda se vorbește în cap. XII.

Aici se face un interesant studiu reușind să fie identificat autorul epistolei, despre care Origen a afirmat; Iuda a scris cea mai scurtă epistolă, dar plină de har ceresc.

In partea a treia a volumului, autorul se ocupă din punct de vedere istoric, de situația creștinismului în Alexandria, cu școlile și scrierile epocii, și exegetic de epistola către Evrei a Sf. apostol Pavel.

Față de mărimea și importanța lucrării notele noastre sunt puține și palide.

După apariția volumului al doilea, pe care îl așteptăm cu plăcere și interes, vom scrie un articol de ansamblu.

Desigur și atât nu va fi prea mult. Folositor pentru creștini și cinstitor pentru autor ar fi să publicăm în rezumat capitol cu capitol. Dar este așa de greu să izbutești aceasta într'o gazetă, oricât de mare ar fi ea, unde fiecare zecime de coloană e drămuită din cauza șirului nesfârșit de știri și fapte, pe care trebuie să le furnizezi cititorului, doritor de a cunoaște cât mai mult, în spațiu cât mai restrâns.

LORIN POPESCU

III.

Alte articole despre limba și stilul traducerilor mele în românește. Le dau nu ca laudă, ci ca justificare. Așa e articolul Domnului Ionel Teodoreanu, intitulat:

„Mitropolitul Nicodim"

„E greu să nu scrii satire" a spus Juvenal cu o mocnită amărăciune, adnotându-și astfel mușcător și lapidar vremea și oamenii acelei vremi.

Și astăzi singurul omagiu pe care o minte lucidă îl poate acorda epocii și paiațelor ei tot satira este. Trăim vremuri care au substanța patetică a tragediilor antice – observ în treacăt că singurul criteriu cronologic înspre timpul dus este ultimul război, iar înspre viitor războiul care vine, – iar

oamenii „mari“ ai clipei de față nu sunt decât variante actuale ale ridicolului caragealesc: fântână trainică.

Desamăgire, iritare, mânie, melancolie, scârbă, dispreț, ură, revoltă, — sau milă. Iată ceeace ne solicită spectacolul din jurul-ne. Atât de rar îți este dat să iubești, să stimezi și să admiri, încât aceste sentimente profund omenești și tot atât de necesare vieții ca și copacii care cresc pe marginile râpilor împedicându-le de a se nărui, nu mai sunt decât o perspectivă nostalgică după care tânjește sufletul otrăvit de secetă.

Un Enescu, de pildă, nu este admirabil numai prin unicitate și proeminența lui calitativă, dar și mai cu seamă prin putința de a admira totul, fără nici o rezervă, pe care-o dăruește contemporanilor lui.

Un astfel de sentiment fecund și tonic îmi inspiră figura întru toate nobilă a Mitropolitului Nicodim.

Incă înainte de a-l cunoaște direct, îi bănuisem calitatea privilegiată prin admirația motivată a părinților mei și a altor câțiva cunoscuți cumpătați la preamărire. Pe atunci, Inalt Prea Sfântul de azi, ispășind doar vina creștină de a fi fost lătrat de clevetiri, era un fel de cenușăreasă a clerului românesc: simplu stareț al Mânăstirii Neamț. Acolo l-am cunoscut între munții obârșiei sale. Și nu-l voi uita. Mi-a făcut cinstea să mă poftească într'o amiază de vară, împreună cu Dl. Mihail Sadoveanu, acasă la el. M'am dus. Ne aștepta în grădină. Bătrân cu barbă de argint ca a bunului Moș Crăciun, cu zâmbet blând ca și al acestui etern crainic al darurilor de

iarnă cu ochi ageri de cioban sau corăbier, cu nas puternic, bărbătesc, vulturesc, înalt și robust, ca un plutaș al Bistriței. Bătrân prin culoarea părului, tânăr prin vigoarea afirmată de portul trupului și de agerimea ochilor. Ne-am așezat toți trei în jurul unei mese rotunde. Era o dulce zi de vară. Albinele făceau miere, soarele dădea o lumină balană de culoarea mierei. Nu departe, de jur în jur, munții erau „mari“ cum sunt cu splendoarea simplicității spontane în balada Mioriței.

Parfumul bradului, îndulcit de amiază de vară, era tânăr ca aroma unui fruct abia copt. In grădină erau trandafiri, fluturi, albine, caiși din care cădeau pe iarbă ca de pe cer în nopțile de August, luceferi aromați, blonzi și roșietici, — în grădină era vara cum știe ea să fie și să alinte în preajma munților severi.

Starețul mânăstirii era și starețul acestei grădini și starețul acestor munți. Monahii, florile, fructele și munții îl știau precum îi știa și el și-l ascultau. Harnic, hărnicise pe călugări; gospodar, semănase și îngrijise cu mânile lui aceste flori și aceste fructe; și „om“, izbutise prin stăruința luptei lui să redea mânăstirii pădurile și munții care erau ale ei ca și clopotele, dar spre care se întinseseră mâni pe cât de hrăpărețe, pe atât de viclene.

Aveam în fața ochilor un om drag lui Dumnezeu. Dacă Cel de Sus s'ar fi hotărât vreodată, ca în poveștile copilăriei, din nou să vie pe pământ însoțit de sfântul Petru, desigur că n'ar fi ocolit grădina acestui stareț, unde, printre munți, fructe și flori, s'ar fi simțit la el acasă. Dar dacă n'a venit

și nici nu va veni vreodată nevăzutul nostru stăpân, pe acest pământ al absenței Lui, – vorbele stareţului ni L-au adus mai aproape decât o slujbă bisericească. Căci ceasuri dearândul – ceasuri cu albine drept tictac și flori drept minutare – stareţul ne-a cetit cu glas de taină Psaltirea tălmăcită de el. Nu uitați. Il asculta, alături de mine, Mihail Sadoveanu, cel care alături de celălalt Mihai Eminescu, e însuși fluerul și însăși harfa limbii românești. Că admiram eu, nu-i de mirare. Dar admira și Sadoveanu cu tăcerea lui masivă de munte de după care răsare luna.

De tare multe ori, zece volume originale iscălite de perseverența aceluiași plumitiv, nu nasc un scriitor. De data aceasta, tălmăcirea unui mănunchi de Psalmi, – fără cantitate, numai calitate, – proclama cu certitudinea de aur a trâmbiței Wagneriene: un artist. Un mare artist. Tălmăcirea psalmilor în românește depășește reproducerea iscusită a unui text literar dintr'o limbă într'alta, devenind creațiune pură.

La plecare, târziu tare, se însera, veneau stelele să ție locul de aur al albinelor, – m'am despărțit de un om care devenea o amintire purificatoare în mintea mea încă minunată că a întâlnit în viață ceva care îndeobște îți apare și-ți rămâne într'o carte.

* * *

. . . . Apoi, Stareţul dela Neamțu a devenit Mitropolit al Moldovei, – ași spune Stareţul Moldovei, fiindcă e mai puțin pompos, mai intim, mai organic, fiind tot atât de vast.

Și acum decurând, aflu că Inalt Prea Sfințitul,

după ce a tălmăcit în sprintenă, mătăsoasă și cântătoare limbă românească Psaltirea, Cântarea Cântărilor, și alte atâtea podoabe înalte ale literaturii bisericești, s'a învrednicit în ceasul de argint și de înțelepciune a vieții sale, să desăvârșască tălmăcirea Bibliei.

Slavă!

Spune Shakespeare undeva că sunt fapte asupra cărora și îngerii ar arunca tămâie.

Viața Mitropolitului Nicodim se așează dela sine în constelația acestor fapte.

IONEL TEODOREANU

IV.

In „Viața Românească", No. 7 și 8, din anul 1929, a apărut un articol al talentatului scriitor M. Sadoveanu, referitor la limba Psaltirii tradusă de Episcopul Nicodim

„Pe două Psaltiri"

Dăm din acest articol numai partea referitoare la stilul și limba nouei traduceri, fără paralelele, de care este însoțită.

„A apărut de un an și mai bine o carte. Nu se vede în librării căci nu e roman de dragoste. N'au pomenit de ea nici revistele nici gazetele; nu-i carte de știință ca s'o auzi semnalată într'o conferință, nici manual didactic ca să se tânguie, din pricina lui părinții. Nu se știe nimic de ea; s'a arătat în taină în pacea mănăstirii dela Neamțu, ca o floare rară, a cărei sămânță părea pierdută. Vlădica Nicodim, Sta-

retul acelei sfinte mănăstiri, a tipărit o Psaltire, într'o tălmăcire nouă a sa; astfel se armonizează cu trecutul de cultură al vechii ctitorii domnești, cu munții care fumegă, cu apele care spumează, cu toată poezia măreață a locurilor cu mormintele voivozilor și monahilor cu sufletul nostru din cele vii de deasupra și din cele moarte de desupt. N'aș face această caracterizare poetică, dacă modesta traducere a cărții laudelor n'ar avea dreptul să se statornicească între cele mai bune produse ale literaturii noastre. Părintele Nicodim, muntean dela Pipirig, din leagănul neamului lui Creangă, s'a întâmplat să aibă într'un înalt grad simțul limbii poporului și a cărților vechi, – tocmai ceeace trebuia pentru imnurile sfinte, arzând ca niște ruguri în pustia vremurilor de demult.

Darul care a înflorit acolo, la apa Ozanei, este și o surpriză. Ca orice surpriză, trebue să beneficieze de o primire deosebită.

Părintele Gala Galaction, dându-ne traducerea evangheliilor, nu ne-a mirat întru nimic și a fost în bună rânduială cu îndeletnicirile și cu talentul său. A fost salutat cu zâmbete de înțelegere, ca și cum și el și noi făceam parte din același complot. Insă fapta lui Vlădica Nicodim e cu totul singuratecă; cel puțin de cărturarii cei mulți nu era așteptată; și se cuvine să ne bucurăm că avem încă un scriitor, – așa cum credea Hristos că trebuie să te bucuri de cel venit în ceasul din urmă. Darul Episcopului dela Mănăstirea Neamțu mai are și altă importanță. Pune din nou chestia primenirii textelor bisericești. Demult încă, încă de acum douăzeci de ani și mai bine, ținând seamă de nevoile sufletești ale poporu-

lui, cel ce scrie aceste rânduri propunea lui Spiru Haret, marele ministru al școlilor și Bisericii, o tipăritură nouă a evangheliilor. Textul vechiu nu răspunde nevoilor sufletului nostru. Cred că nu răspundea nici nevoilor sufletești ale părinților noștri, – deoarece e plin de grunzuri, expresii șovăelnice și neartistice. Cuprinde și erori și nonsensuri. Pe lângă artă, care ne bucură pe noi, îi trebue poporului o limpezime și o preciziune sfântă. Propuneam o traducere nouă, la care să colaboreze, pe lângă specialiști, cei mai buni stiliști ai timpului, iar cartea, ilustrată artistic și legată în piele, să intre în toate casele țării ca o nouă arcă a alianței.

Să nu ne înșelăm cu vorbe. Poporul nostru e într'adevăr creștin și religios, – căci orice popor are nevoia unei credințe și a unei legi morale; însă legătura între evangheliile și sufletul lui nu s'a făcut deplin. Nu s'a făcut pentrucă el nu cunoaște textul cărții sacre. Trebue să-l pipăie, să se adâncească asupra-lui, să și-l însușiască.

Iată că, după douăzeci de ani, chestia se complică. Războiul a îmbolnăvit lumea, coborându-o sufletește, adecă întorcându-o îndărăt, spre animalitate. In același timp, în unele ființi umane a apărut mai ascuțită nevoia mângâierii și a sprijinului divin. Țara s'a umplut de secte. Cei care căutau un refugiu în credință, descopereau pe Hristos abia acum, în rituri simplificate. Hotarele pe de altă parte s'au lărgit; populația s'a dublat; confesiunile s'au înmulțit. Textele religioase ale ortodocșilor și ale uniților nu sună la fel. Evangheliile, Faptele Apostolilor, Psalmii – ca să nu mai vorbim de altele, – nu sunt una; sunt două și trei. Din punct de vedere religios e anarhie

căci textele esențiale trebuie să fie unice. Cuvântul sacru se cuvine să fie auzit într'un singur fel, în forma cea mai concisă și mai frumoasă. – Chestia aceasta e mai însemnată decât marea majoritate a celor două mii opt sute de legi care au fost votate de parlamentele ultimilor zece ani. Școala poate da instrucție; Biserica dă educație; iar pentru colectivitățile pe cale de organizare aceasta din urmă e indispensabilă. Așteptând pe bunii păstori, să le pregătim instrumentele. Dar chiar și singure, aceste instrumente sunt un scop și au o valoare în sine.

Acum douăzeci și ceva de ani, marele Haret înțelegea prea bine aceste lucruri. De mult statele lumii civilizate și-au îndeplinit față de popoare datoria de a le da, în texte bune și ieftine, legea vieții morale. La noi, guvernanții n'au crezut că trebuie să se preocupe de așa ceva. Dealtmintreli, cum s'ar ocupa guvernanții care sunt niște profani, când chiar sfântul sinod al bisericii autocefale române stă în nepăsare și adormire față de această chestie, – care, în definitiv e singura chestie. Cu toată dorința lui de a da texte nouă și eftine la îndămâna mulțimii, Haret nu putea trece peste zidul chinezesc al sfântului sinod.

Aceste texte vechi cred unii că sunt totuși bune pentrucă sunt vechi [1]). Mărturisesc că le-am ascultat de multe ori în mâhnire în biserici, bolborosite de slujitori grăbiți. Atribuiam o parte din vină și ritua-

1) Și astăzi unii din membrii sf. Sinod spun că noua traducere a Bibliei e bună, dar totuși nu are aroma vechimei. Pasămi-te nu mirosă a mucegaiu. De aceea s'au apucat să scoată părți din Biblie după vechea traducere. Ba au adăogat acolo și Psaltirea de care vorbește articolul de față, dar fără să spună a cui este.

lului, care prescrie cântare, însă nu cere oficiantului viers, dicțiune, și ureche muzicală. M'am convins că destul de des textul însuși era opac, atât pentru cetitor, cât și pentru ascultător. Nevoia unei reforme, a unei limpeziri a serviciului și a unui text desăvârșit al cărților sacre devine necesitate de stat. Să dăm poporului ceeace-i trebue, pentru a-l înălța la conștiința umanității.

Intorcându-mă și reluând frumoasa tălmăcire a lui Vlădica Nicodim, i-am pus alături și alte texte, mai vechi, și pe cel oficial aprobat de sfântul sinod al bisericii autocefale române, tipărit și retipărit.

Ei bine, cu durere și cu rușine, a trebuit să constat că textul oficial e cel imposibil. Versiunea societății britanice, de pildă, e acceptabilă. In textul oficial obscuritățile, nonsensurile, crimile împotriva limbii, furnică la fiecare pagină. Am rămas nespus de nedumerit cum a fost cu putință să subsiste atâta vreme acest text, când atâția ochi de prelați iscusiți îl citeau, când atâtea glasuri îl rosteau. Să fie și de data asta adevărat că indivizii sunt mai ageri decât corpurile constituite?

Versiunea aceasta a fost nu de mult aprobată din nou, așa, într'un entuziasm al somnolenței. Nu-i nevoie doar s'o pui lângă textul ebraic, sau elin, sau slavon, ca să vezi că ai de a face cu o impietate. Citești simplu și vezi că traducătorul – Dumnezeu să-l ierte – a fost un trădător; a fost un barbar care n'a cunoscut nici limba din care tălmăcea nici limba românească.

Bine, opera aceasta s'a întâmplat să fie lamentabilă, dar de ce o patronează insistent și repetat

sfântul sinod? E de presupus, parese că vrea să discrediteze cumva aceste opere sfinte.

Poeziile acestea antice atribuite regelui David, sânt pline de un sentiment poetic atât de arzător, se avântă atât de înalt către lumina eternă, încât vor rămânea în veacul veacului, pentru toate succesiunile de generații, alături de cele mai de seamă opere ale fiilor umanității. Pentru creștinătate, care și le-a însușit, ele au devenit o Vox Ecclesiae, când arzătoare și dulce, când pasionată. E strigătul sufletului către Dumnezeu unic.

Cine se amuză să spue asta? Incercați vă rog și intrați în textul oficial aprobat și binecuvântat, tipărit și retipărit, și vă veți încredința că toate aprecierile timpurilor și națiilor sunt vorbe deșarte. Psalmii nu pot fi pentru ticălosul cititor român ortodox decât o țesătură de stihuri palide, lâncede și mai ales fără noimă, ca și cum ar fi datorite unui David oarecare dela Vadul-Rașcov.

Deschid însă iarăși și iarăși tălmăcirea nouă a părintelui Nicodim. Găsesc în toată strălucirea ei lauda marelui ziditor. Ceasuri de veghere, muzică interioară, claritate, limbă dreaptă și curată, iată ce a pus Vlădica dela Mănăstirea Neamțu în transpunerea lui, ca să facă să ardă ca o jertfă vie a sufletului".

MIHAIL SADOVEANU

V.

Iată acum și un articol, datorit unei înalte și erudite fețe bisericești, intitulat :

„Scriptura unei vieți"

„I. **Un dor de demult.** – Multe a tipărit Mitropolitul Nicodim până acum. De când s'a așezat ca slujitor al altarului în Iași, prin anii 1894–95, iaca, mai bine de 40 de ani de atunci, o zvâcnire nepotolită și-a făcut drum și a ieșit la iveală în ființa sa : aceia de a da cât mai multe scrieri pe românește. Și în adevăr, încă din cele dintâi trepte ale slujirii sale la Mitropolia Moldovei, a pășit înaintea credincioșilor cu fel de fel de scrieri.

N'au fost însă scrieri deavalma, ce s'o nemeri, numai să fie și să zică apoi că a dat la lumină un maldăr de cărți. Sunt destui care au făcut și așa, care au poftit să se laude cu numărul cărților, nu și cu însemnătatea lor.

Ceiace s'a arătat ca o trăsătură izbitoare, chiar dela început, a fost că tânărul cleric de odinioară dela Mitropolia Moldovei a pășit numai cu scrieri tot una și una. Știa să aleagă scrieri dintre cele mai bune, din teologia rusească sau din scrisul creștinesc în de obște, încât, de câte ori puneai mâna pe vreuna din scrierile sau traducerile Arhidiaconului sau Arhimandritului Nicodim Munteanu, puteai fi încredințat că ai să cetești lucruri de seamă, pagini din cele mai bine alese.

Am mai avut noi traducători din rusește. Teologii care au învățat pe vremuri în Rusia s'au simțit datori să dee câte ceva în limba țării noastre. Au

tradus scrieri de seamă și care răspundeau nevoilor bisericești ale noastre.

Dar erau scrieri în înțelesul obișnuit, mai mult cărți pentru trebuințele școalei, scrieri de profesori. Mai rar au fost scrieri de o trăsătură nouă, cerute de nevoia gândirii și a gustului obștesc de azi.

Mitropolitul Nicodim însă, chiar din vremurile depărtate ale tinereței, s'a îndreptat spre scrieri care te îmboldeau mai adânc, care erau născute din noutatea sufletească a vremii.

De pildă, iată o scriere pe care am cetit-o când eram student în teologie: *Mult știe oare omul despre univers?* Nu mai știu cine a scris-o, dar am cetit-o în traducerea Mitropolitului Nicodim.

Cuprindea o întrebare din acele care răscolesc gândirea omului. Față de trufia celor ce vor să-ți arate că știința este totul, scriitorul venea să-ți arate cât de puțin știm noi din tainele care ne înconjoară și că suntem departe de a răzbi cu știința peste cărările tainice ale credinței.

A ne lămuri într'o întrebare ca aceasta era o frumoasă noutate, era în gândul vremii, fiindcă lumea vorbea despre astfel de întrebări. Iaca de ce, o asemenea scriere era pe placul nostru și ne îmboldea s'o cetim, mai mult ca pe altele.

O! dar ce lanț lung de scrieri s'a înșiruit de acolo înainte! *Un păstor model*, apoi *Șase cuvântări despre natură*, ale vestitului predicator rus Arhiepiscopul Inochentie al Odesei, au fost deasemenea desvăluiri cu totul nouă, scrieri din alt aluat de gândire decât cele cu care eram obișnuiți.

Indată am văzut că noul ostenitor pe brazda bisericească este bărbat cu un gust nou, potrivit

vremii, și că știe să aleagă, ce să dea pe limba noastră cum nimenea nu se apucase mai nainte.

Inalt Prea Sfinției Sale îi datorim că am prins a cunoaște scrisul creștinesc, cu deosebire frumos și miezos, al preotului rus *Grigore Petrov*. Ce descoperire dulce a fost pentru noi toți, tinerii doritori de carte creștinească, întâia oară când am cetit scrierea *Pe urmele lui Hristos* a acelui preot rus? Pe urmă am aflat că și în rusește scrierea aceia era o plămădeală nouă a cărții unui american, *Sheldon*.

Nu era o curată traducere, ci fusese prefăcută și adăogată, încât era mai frumoasă pe rusește decât în englezește. Deși Preotul Petrov a fost criticat pentru aceasta în Rusia, cași cum ar fi luat lucrarea altuia, totuși el a făcut o lucrare bună [1]).

Tocmai scrierea aceasta ne-a dat-o Arhimandritul Nicodim Munteanu pe românește. Era de fapt o scriere de Pastorală în chip de roman.

Dar cât de rece e Pastorala ca studiu? Ce vie și dulce era Pastorala roman în felul acesta? O sorbeai, nu altceva.

A fost și aceia o fericită noutate despre gustul ales, despre chipul meșter și priceput cum harnicul arhimandrit știa să aleagă și să dee pe românește. In deosebi, umbla cu scriitori care, pe lângă știința teologică, aveau în zestrea lor și farmecul scrisului. Scriitorii ca *Lopuhin*, care se sileau să dea Rușilor

---

1) A fost criticat de cineva de la noi, dupăce a apărut lucrarea în românește. Dar a fost criticat de oameni neștiutori. In Rusia, care nu avea convenție literară cu străinătatea, toate lucrările teologice ale catolicilor și protestanților erau adaptate la spiritul și doctrina ortodoxă, ca astfel cititorul ortodox să fie cruțat de pericolul de a cădea în eroare.

cele mai gustoase scrisori creștinești, se găseau în dragostea arhimandritului care, în vremea aceasta, se mutase dela Iași la Galați. Peste 7 ani, avea să se întoarcă din nou la Iași, ca vicar și arhiereu.

Fiind la Galați, Arhimandritul Nicodim ne-a dat o scriere, care din nou a dovedit gustul său subțire și meșteșugul său de a mânui limba românească. Este vorba de cuvântările Arhiepiscopului Inochentie la Postul Mare.

Gustasem noi ce aluat ales pentru gândirea creștinească este fostul Arhiepiscop al Odesei, din cele *Șase cuvântări despre natură*. Aceia erau însă prea puțin, pentru a judeca din plin puterea de predicator a acelui vlădică rus.

Când am cetit însă cuvântările lui la Postul Mare, ni s'a părut o deschidere a cerului. Atât erau de frumoase și de puternic gândite! Atunci ne-am dat seama ce înseamnă cu adevărat cuvântarea bisericească.

Era o minune de vorbire, nu altceva. Abea acolo începeam a învăța Omiletica în toată strălucirea ei.

Tot Arhimandritului Nicodim, pe atunci vicar la Galați, datorăm, că în anul 1905, am dobândit, prin osteneala sa, încă o frumoasă scriere, luată din rușește: *Cupântări Apologetice* de Arhiepiscopul Dr. Serghie al Vladimirului (București, 1905). E o carte mare, de aproape 500 de pagini. Curând după asta au ieșit și Cuvântările Arhiepiscopului Inochentie, scrierea pomenită mai sus.

Erau scrieri tot una și una. Teologul care le-ar fi cetit, își lărgea cunoștințele și pregătirea sa într'un chip negândit.

Ce a urmat de aici înainte, a fost șirul, neoprit o clipă, al feluritelor tipărituri ale Mitropolitului de azi. Și de a trecut prin fel de fel de slujbe: episcop al Hușilor, Arhiepiscop al Basarabiei, apoi retras la Mânăstirea Neamțului vreme de 12 ani, — o clipă nu s'a lăsat de obiceiul acesta, de a dărui Biserica Românească cu scrieri care mai de care mai aleasă și mai frumoasă [1]).

---

1) Iată aicea un șir din lucrările Mitropolitului Nicodim:

	Pagini
1. **Noul Testament**, ediția IV, broșat	650
2. **Psaltirea lui David**, impărțită in Catisme și cu arătări de tipic.	320
3. **Cântarea Cântărilor**	46
4. **Psaltirea în versuri de V. Militaru, verificată de I. P. S. Mitropolit Nicodim.**	336
5. **Biblia tradusă de I. P. S. Nicodim, în colaborare.** .	1919

SEMINȚE EVANGELICE PENTRU OGORUL DOMNULUI
Traduceri și prelucrări a I. P. S. Mitropolit Nicodim
în 14 volume mari

6. Vol. I. **75 Predici catihetice pentru popor.** Tâlcuirea Crezului, Tatăl Nostru, 9 Fericiri și 10 Porunci, după C. Stratilatov	448
7. Vol. II. **Cuvântări Apologetice**, adică apărarea adevărurilor fundamentale ale religiunei creștine ortodoxe, după Dr. Serghie, Arhiepiscop de Vladimir . . .	400
8. Vol. III. **Menirea Științei și Artei**, sau: Religia este știința științelor, după Contele L. Tolstoi. . . .	412
9. Vol IV. **Viața și operile Sf. Părinți și învățători ai Bisericii**, Partea I. după Farrar.	443
10. Vol. V. **Cuvântări la Postul Mare**, după Inocențiu, Arhiepiscop al Odesei	503
11. Vol. VI. **Predici la Sărbătorile Impărătești**, după Inocențiu Arhiepiscop al Odesei.	512
12. Vol. VII. **Cuvântări la Sărbătorile Maicii Domnului, Duminici, etc**, după Inocențiu Arhiepiscop al Odesei. .	414
13. Vol. VIII. **Cuvântări Liturgice. — Dumnezeu și dreptatea Lui. — Mâna lui Dumnezeu în lumea văzută. Scurtă explicare a Sfintei Liturghii și pomenirea morților. Originale și prelucrări**	416

Dar în mijlocul acestei munci neasemănate, care a întrecut-o și pe a marilor traducători din trecut: Mitropoliții Veniamin al Moldovei și Grigorie IV Miculescu al Ungrovlahiei, un dor deosebit își făcea drumul printre toate: era acela de a da o nouă traducere a Sfintei Scripturi. Oricât Mitropolitul Nicodim s'a îndeletnicit cu o traducere sau alta, cu o scriere sau alta, nu perdea din minte una și bună: a da Bisericii o nouă Biblie. De aceia s'a și apucat de lucru de mult.

Era episcop la Huși, deci prin anii 1912–1924 când știu că tot traducea la Biblie. Se înțelege, aceasta nu putea fi de cât o lucrare lungă. Totuși muncea

---

Pagini

14. Vol. IX. **Paisie**, Starețul Monastirei Neamțului din Moldova, viața, învățătura și influența lui asupra Bisericei ortodoxe, de Protocreul Serghie Cetfericov . . . 640
15. Vol. X. **Viața și opera Sf. Părinți și învățători ai Bisericei**, partea II, după Farrar. 416
16. Vol. XI. **Viața și operile Sf. Părinți și învățători ai Bisericei**, partea III, după Farrar 478
17. Vol. XII. **Predici pentru tineretul școlar**, după vestitul patrolog și predicator englez Farrar. . . . 416
18. Vol. XIII. **Biblia Ilustrată**, în colaborare . . . 382
19. Vol. XIV. **Primele zile ale creștinismului**, traducere după Farrar, Partea I. 600
20. Vol. XV. **Primele zile ale Creștinismului**, Partea II. . 440
21. Vol. XVI. **Primele zile ale Creștinismului**, Partea III. . 500
22. Mica Biblie, (epuizată) 450
23. Un păstor model 290
24. Propaganda papistă la români, (epuizată) . . . 300
25. Pe urmele lui Hristos Vol. I. 200
26. „ „ „ „ Vol. II. 200
27. Viața de Seminar, (epuizată). 250
28. Ortodoxia și creștinismul apusean 80
29. Multe știe oare omul despre univers? (epuizată) . . 25
30. Soarta creștinismului prezisă de Profetul Daniil, (epuizată). 15
31. Creațiunea lumei după știință și biblie, (epuizată) . . 20
32. Respectați femeia 15
33. Orașe și oameni 50
34. Argatul lui moș Procopie 128

la ea. In locuința mea dela Seminarul Central din București, unde aveam plăcerea de a găzdui pe Mitropolitul de azi, pe când era vicar la Iași sau episcop la Huși, îl vedeam deseori tot traducând.

Dar ne gândim că Mitropolitul Nicodim a ajuns vicar la Iași în 1909, putem socoti că trebuie să fie la mijloc aproape 30 de ani de când Inalt Prea Sfinția Sa se muncește cu acest gând și se silește a-l înfăptui.

		Pagini
35.	Carte de rugăciuni ilustrată	114
36.	Călăuza creștinului în biserică	104
37.	Un mare păstor	40
38.	Povestea lui Ion cel prost.	30
39.	Un sfat bun dădacilor creștine	15
40.	Trei întrebări	15
41.	Ce să crezi și cum să trăești	40
42.	Cinci Mărgăritare.	47
43.	Ce socotiți voi de Hristos?	42
44.	Cu ce trăesc oamenii	48
45.	Cuvioasa Melania.	34
46.	Crâșma trează	43
47.	Doi moșnegi la Ierusalim	48
48.	Dumnezeu și Dreptatea Lui	129
49.	Epistolie către creștinii ortodocși	72
50.	Istorioare morale pentru copii part. I.	30
51.	» » » » » II.	32
52.	» » » » » III.	16
53.	» » » » » IV.	16
54.	Jos beția	53
55.	Ierarhia bisericească	39
56.	Lămuriri asupra Bibliei	32
57.	Mielul lui Dumnezeu.	96
58.	Mâna lui Dumnezeu în lumea văzută	83
59.	Religia și morala	40
60.	Sf. Ioan Gură de Aur	60
61.	Umblați în lumină.	100
62.	Unde-i iubire acolo-i Dumnezeu.	36
63.	Viața Sf. Grigore Teologul	36
64.	Viața Sf. Vasile și anul nou	40
65.	Unde-i fericirea	32
66.	Cartea de rugăciuni sau Pravilioara	116
67.	Biblia ca bază a educației.	30

II. **Infăptuirea.** – Azi Inalt Prea Sfințitul Mitropolit Nicodim poate fi fericitul, care vede înfăptuit un gând cu care s'a frământat o viață. Cu cât mai lungă așteptarea, cu atât mai dulce a vedea înfăptuirea.

După atâta chibzuire, după umblarea cu foile Bibliei pe toate drumurile, după pierderea unei părți din traducere în vremea ducerei dela Huși la Chișinău, iată că acum ieși din tipar și mult dorita, mult așteptata Biblie întreagă! Este, fără îndoială o clipă, care trebue să fie deosebit de scumpă harnicului traducător și pe care și noi toți trebuie s'o cinstim cu drag. De aceia nu se cuvine numai a lua cunoștință și a pomeni de ea. Este cu tot dreptul să stăm puțin pe loc și s'o prăznuim.

Toate dățile când o nouă traducere a Bibliei se ivește în viața unui popor sunt clipe de seamă, care trebuesc pomenite. Biblia nu este o carte ca oricare alta. Ca mari pași ai luminării sufletești, se înseamnă în istorie dățile când a răsărit o nouă Biblie. Așa pomenesc toate popoarele, când vreo nouă traducere sau cercetare a Bibliei a ieșit în sânul lor: așa este și la noi.

Cum pomenesc Nemții de Biblia lui Luther, pomenim și noi de cea a lui Șerban Cantacuzin. Tot așa pomenim, ca de clipe însemnate, de data când a ieșit Biblia lui Clain, de Noul Testament dela Alba Iulia, de Biblia dela Petersburg, de Biblia lui Șaguna, de cea de la Buzău. Cea din urmă tipărire a Bibliei la noi (lăsând la o parte pe cele ale Societății Biblice) a fost cea sinodală dela 1914.

Iată-ne acum cu o nouă Biblie. E așa de deosebită de cele pe care le-am avut până acum? Niciuna

din cele vechi n'a mers la isvorul vechi al Bibliei ca aceasta, niciuna n'a fost lucrată cu atâta grijă de a avea cele mai bune traduceri și cele mai bune texte după care să te călăuzești.

La această Biblie au lucrat acum 3 obraze bisericești, fiecare cu armătura sa. Mitropolitul Nicodim a fos cel dintâi care s'a pornit la lucrul acesta. Pe urmă, după ce s'a știut că Inalt prea Sf. Sa a lucrat și lucrează, Sf. Sinod a alcătuit o ceată de trei, care să aibă sarcina de a da Bisericii Românești o nouă traducere.

Așa au fost alăturați, la această mare lucrare, după hotărârea Sfântului Sinod, încă și Părinții *Gala Galaction* și Dr. *Vasile Radu*, amândoi preoți de înaltă învățătură și pregătiți tocmai într'un lucru ca acesta de traducere a Biblici.

Biblia ieșită acum se înfățișează ca lucrul acestor trei. Intre ei însă, Mitropolitul Nicodim este cel ce s'a muncit mai de mult cu gândul și cu fapta pentru traducerea Bibliei. După aproape 30 de ani de zile, iată-l cu visul împlinit. Numele său rămâne legat de aceasta, cași prin atâtea alte scrieri.

După cum azi pomenim de Biblia lui Șerban Cantacuzino, așa viitorimea va pomeni de *Biblia lui Nicodim*. Ea însă merită pomenită nu numai ca o treaptă între celelalte tipăriri ale Bibliei la noi, ci și ca o Biblie care le întrece cu mult pe acelea.

Pe când Biblia Sinodului dela 1914 este numai o tipărire din nou a Bibliei dela Buzău, fără nicio îndreptare, fără nicio grijă de a da o Biblie mai îngrijită, deși a fost începută sub luminatul Mitropolit

Atanasie, totuși nu s'a purtat grijă ca măcar punctuațiunea ei să fie mai bună.

Bibliile celelalte, oricât de meritoase la vremea lor, oricât ostenitorii de atunci au făcut ce au putut, totuși nu pot răspunde mlădierii de azi a limbii noastre și nu dau înțelesul Cărții Sfinte cu grija cea mai mare.

Biblia de azi însă este o mare noutate față de Bibliile celelalte pe care le avem. Este o Biblie care se poate ceti fără poticnire. Deși un cititor luminat niciodată nu se poate învoi în totul cu felul altuia de a lucra, totuși va trebui să mărturisească, despre noua traducere, că ea a fost lucrată de oameni care știu ce înseamnă traducere și care și-au dat toată silința de a face un lucru cât mai bun.

Aceasta trebuie să le-o mărturisim. De aceia Biblia de acum nu este numai o nouă tipărire a Bibliei, ca acea din 1914, nu este o nouă plămădire a ei, pe temeiul vechilor traduceri, cum au fost toate cele de mai nainte, chiar când au folosit și traduceri străine, ci este o lucrare cum alta n'a mai fost. Ostenitorii au mers la izvor și la tot ce s'a tradus mai frumos pe ogorul Bibliei, pentruca și Biblia noastră să fie părtașă la toate darurile Bibliilor traduse în limbi străine.

Aceasta e o Biblie singură în felul ei in țara noastră. La înfăptuirea ei, Mitropolitul Nicodim a avut o parte atât de aleasă, prin limba sa curată, prin folosirea celor mai bune traduceri slavone, adeverite prin curăția lor.

Iată pentru ce este cu tot dreptul ca Inalt Prea Sf. Sa să fie sărbătorit pentru acest însemnat fapt în viața Bisericii noastre. Iată pentru ce și noi am răs-

puns la chemarea de a ne întovărăși la această îndreptățită sărbătorire.

Mitropolitul Nicodim s'a încărcat de merite nouă. Ele fac cinste Bisericii peste care păstorește, că are un așa cârmuitor duhovnicesc. Deaceea fiii săi duhovnicești trebuie să se adune, să-i mulțumească și să-l sărbătorească.

III. **Câte nu s'au spus.** – Cu aceasta putem socoti isprăvită partea noastră de lucru la această sărbătorire. Totuși în mintea noastră stăruește gândul că atâtea altele, privitoare la Biblie n'au fost spuse!

In adevăr, până să ajungă la clipa aceasta, de a vedea Biblia întreagă ieșită la lumină ca un rod ales, Inalt Prea Sf. Sa a mai împlinit acest lucru și părți-părți. Ne-a dat mai 'nainte Noul Testament, ne-a dat Psaltirea.

Bărbații de gust au avut prilejul încă de atunci să ia aminte la lucrul său și să-l cinstească. Asta a făcut-o un scriitor ales ca d. M. Sadoveanu, în revista *Viața Românească*.

Clipa de acum însă încununează ce s'a făcut mai nainte. Este încheierea cu bine a lucrului întreg.

Iar n'am pomenit despre altă împlinire în parte a gândului de a da poporului românesc Biblia. Mitropolitul Nicodim a încercat a înfăptui aceasta prin tipărirea unei Biblii pe scurt. Aceasta a și făcut-o, dând la lumină *Mica Biblie* în 1912, împreună cu scriitorul acestor rânduri și cu răposatul Econ. Pavel Savin dela Iași.

Cât de doritor era I. P. S. Nicodim de a da acestui neam Cartea Sfântă, am dovadă într'un amănunt de prin 1910-11.

Intrând odată în odaia mea, la Seminarul Central din București, dă peste o Biblie pe scurt străină. S'a uitat cu drag la ea și a spus: „Uite, așa ne trebuie să avem una pe românește".

N'au trecut decât câteva zile și, în casa mea, s'a apucat a lucra. Așa a ieșit la iveală *Mica Biblie*, care trăiește și folosește și azi.

De aici se vede cât de setos era I. P. S. Mitropolitul Nicodim de a da Biblia pe românește, cât de nerăbdător era de a da mai iute ce se putea, până la Biblia Mare. De aici se vede cât de stăruitor a fost gândul acesta în sufletul Inalt Prea Sfinției Sale și deci câtă îndreptățire avem și noi de a-l sărbători. In adevăr, este vorba de o muncă dârză, neabătută din făgașul ei prin nimic.

Prin aceasta Mitropolitul Nicodim dă tineretului de azi o pildă rară, care se cuvine a fi trâmbițată și cinstită. Noi ne-am făcut o datorie de a ne opri și a ne închina înaintea ei, pentru a o cinsti și a o folosi ca pildă înaintea altora" [1].

ARHIM. SCRIBAN.

---

1) Nu atât pentru prețuirea lucrului meu, ci mai ales pentru pălmuirea ocărîtorului tipografiei de la Neamț era de mare preț comunicarea Domnului Al. Lapedatu, Președintele Academiei Române, făcută Academiei asupra „Bibliei Ilustrate", alcătuită de mine în tovărășie cu Profesorul I. Ștefănescu. Neavându-o însă la îndămână nu o putem da aicea. Amintim numai, că în acea comunicare se prețuește în chip deosebit Tipografia dela Neamț.

Incheiere.

Am făcut aicea loc acestor articole și dări de seamă a unor bărbați de mare competență în materie [1]). E drept că într'însele se întâlnesc multe locuri prea binevoitoare pentru mine, așa de binevoitoare, încât am ezitat mult până ce le-am dat loc, întru cât mă simțeam și mă simt jenat. Dar asta n'am făcut-o nici ca să mă laud, nici ca să mă mândresc cu laudele coprinse în aceste dări de seamă, ci numai ca să se vadă cât de ignorant este nătângul, care a bârfit pe Farrar, lucrarea lui Farrar, pe traducătorul ei, tipografia din Neamț și pe muncitorii ei.

Ce bine e, când nu cunoști lucrurile să-ți stăpânești gura și mai ales condeiul!

Nătângul nostru făcea mult mai bine, dacă cunoștea lucrări mai proaspete și mai valoroase, să se fi apucat să le dea pe românește. Așa dovedea mult mai bine dreptatea sa, dacă o avea. Sau poate, fiindcă am tradus noi în românește pe Farrar, nu mai încap alte lucrări similare? O, nu! E atâta gol în literatura noastră românească, încât orcine poate să dea la lumină lucrări și în genul celei a lui Farrar, și în orcare altă materie, va fi bine venit și va merita toată recunoștința cititorilor dornici de cărți sănătoase.

Așa însă, să facem numai critică, fără să lucrăm ceva pozitiv, înseamnă a descuraja munca pozitivă și deci însamnă a împedeca apariția de lucrări.

---

1) Sunt și alte recenzii la lucrarea cu pricina, dar nătângul le-a declarat oficioase, adecă datorite unor persoane părtinitoare, sau nu știu pentruce le-a numit așa.

Dar criticul lucrării lui Farrar păcătuește și altmintrelea.

Cartea a fost dată preoțimii din eparhie, ca să o citească și să facă comunicări la conferințele pastorale asupra foloaselor ce poate să aducă ea cititorilor. In cazul acesta nu putea fi, negreșit, vorba de critică filologică, ci numai de arătarea foloaselor sufletești ce se pot trage din ea.

Incă o greșală e și aceea, că studiul cărții trebue adus la tribuna conferințelor pastorale. Criticul însă l-a dus la altă tribună, la aceea a presei, la care trebuea să ajungă numai dupăce trecea pela tribuna conferințelor pastorale și numai dacă juriul găsea cu cale asta.

Acum, negreșit, nu mai poate veni la conferință.

Incă un păcat constă și în aceea, că e o necuviință, când un superior îți dă să faci o lucrare și tu dupăce o faci, cum o faci, apoi înainte de a i-o prezenta superiorului, te apuci și o publici. Se naște întrebarea: i-o mai poți prezenta?

Să cugete criticul bine la toate acestea și să-și judece deocamdată singur fapta sa.

TABLA DE MATERII

TABLA DE MATERIE

PARTEA III.

CARTEA V.

CREȘTINISMUL ÎNTRE IUDEI.

CAPITOLUL XXXII.

Fratele Domnului.

O nouă fază a creștinismului. — Autorul epistolei, cunoscute sub numele de „Epistola sf. Iacov“. — Chestiunea despre persoana lui. — Diferiții Iacovi, amintiți în Istoria Noului Testament. — Frații Domnului. — Diferite păreri în această privință. 9—27

CAPITOLUL XXXIII.

Viața și caracterul sf. Iacov Fratele Domnului.

Cuviosia neimitabilă a istorisirii sfinte. — Copilăria și educația sf. Iacov. — „Bărbat drept“. Exactitatea levitică. — Viața în Nazaret. — Cunoașterea sf. Scripturi. — „Înțelepciunea“. — Cunoașterea cărților apocrife. — Nazoreul. — Sfințenie îngrijită. — Vot pe viață. — Înstrăinarea fraților lui Hristos. — Amestecul lor în servirea Lui. — Convertirea lor deplină. — Istorisirea despre arătarea lui Hristos lui Iacov după înviere. — Sf. Iacov și ap. Pavel. — Moartea lui Iacov, fiul lui Zevedeu. — Iacov episcopul Ierusalimului. — Marele respect față de persoana lui. — *Obliam.* — Sf. Iacov și ap. Petru. — Sf. Iacov la sinodul din Ierusalim. — Înțelepciunea manifestată de el. — Importanța chestiunei discutate. — Deslegarea ei. — Rezultatele ei. — „Unia dela Iacov“. — Caracterul iudaic al vederilor lui. — Rezultatele

educaţiunii lui. — „Dreptul“. — Titlul însuşit de dânsul. — Mucenicia sf. Iacov. — Iosif Flavie. — Egezip. — Istorisirea lui Egezip. — Povestirile talmudice despre sf. Iacov. — Grabnica răsplată. . . . . 28 — 79.

CAPITOLUL XXXIV.

Particularităţile Epistolii sf. Iacov.

Caracterul canonic al epistolii sf. Iacov. — Nuanţă iudaică a cugetării. — Absenţa dogmelor caracteristice creştine. — Idealul sf. Iacov. — Citilorii, pe care i-a avut el în vedere. — Timpul scrierii epistolei. — Unde a fost scrisă. — Particularităţile epistolei, care arată că ea e de obârşie palestiniană. — Starea Bisericii iudaice din Ierusalim. — Tirania preoţilor saducei. — Blesteme contra lor în Talmud. — Lăcomia şi luxul lor. — Sf. Iacov se adresează atât iudeilor cât şi creştinilor. — Stilul sf. Iacov. — Expunerea epistolii lui. — Ideile lui predominante. — Partidele din Biserica creştină. — Cea din urmă adresare către iudei. — Măreţia şi caracterul educativ al epistolei. . . 80 — 113.

CAPITOLUL XXXV.

Epistola soborniceasca a sf. Iacov.

Titulatura scriitorului. — Iudeii din diaspora. — Expunerea explicativă a textului. — Ispita şi cercarea. — Lipsa de înţelepciune. — Lipsa rugăciunii. — Purtarea cu bogaţii şi cu săracii. — Importanţa cuvintelor adresate lor. — Caracterul trecător al bogăţiei. — Fericirea răbdării. — Căutarea la faţă. — Justificarea prin fapte. — Expunerea explicativă a textului. — Păcatele limbii. — Înţelepciunea cerească. — Starea comunităţilor creştine. — „Duhul, care locueşte în noi, iubeşte până la gelozie. — Explicarea acestui text. — Ierarhii saducei. — Judecata ce ameninţă. — Uciderea dreptului. — Realitatea rugăciunii. — Cel din urmă îndemn. . . . . 114 — 162

CAPITOLUL XXXVI.

Apostolii Iacov şi Pavel despre credinţă şi fapte.

Compararea ap. Iacov cu Pavel. — Există oare în adevăr contrazicere între ei? — Vederile şcolii de Tubingen. — Avut-a oare în vedere sf. Iacov pe Pavel? — Sprijinirea în totul a iu-

deilor pe un monoteism teoretic. — Pe tăerea împrejur. — Pe preferințele naționale. — In genere pe ceremoniile externe. — Denaturarea învățăturii ap. Pavel. — Raportul sf. Iacov către sf. ap. Pavel. — Intrebuințarea de către ei a unora și acelorași cuvinte în înțeles diferit. — „Credința“ în învățătura sf. Pavel și a sf. Iacov. — „Justificare“ în învățătura unuia și a celuilalt. — Pildele trase de ei din diferite perioade din viața lui Avraam. — Acordul esențial între cei doi apostoli. — Adevărul descoperit din diferite laturi. . . . . 163 — 186

CARTEA VI.

LUPTA PĂGÂNISMULUI CU CREȘTINISMUL.

CAPITOLUL XXXVII.

Dușmănia păgânismului contra creștinismului.

Nu pace, ci sabie. — Lupta era inevitabilă. — Cauzele acestui lucru. — Raportul păgânismului către creștinism în genere. — Disprețul față de el. — Zvonuri absurde despre necredința și imoralitatea creștinilor. — Pericolele politice. — Perioadele luptei contra creștinismului. . . . 189 — 219

CAPITOLUL XXXVIII.

Urmărirea prin justiție a creștinilor sub Traian și influența crescândă a creștinismului.

Situația creștinilor după Neron. — Raportul lui Pliniu cel tânăr din Bitinia și răspunsul împăratului Traian. — Importanța dispozițiunilor lui Traian. — Urmărirea prin justiție. — Netemeinicia prigonirilor. — Succesele creștinismului. — Păsirea apostolică. — Inrâurirea creștinismului asupra păgânismului. . 220 — 253

CAPITOLUL XXXIX.

Prigonirile sub Marc Aureliu și primele semne ale biruinței.

Personalitatea împăratului Marc Aureliu. — Impăratul Stoic. — Raporturile sale cu creștinismul. — Sf. Policarp și Iustin Filosoful. — Celsus și polemica lui contra creștinismului. — Incercările de a apropia păgânismul de creștinism. . 254 — 281

CAPITOLUL XL.

Prefacere în lăuntrul păgânismului şi creştinismului.

Mişcări în lăuntrul păgânismului. — Incercările de restaurare şi superstiţiile. — Zeii străini şi cei ai Patriei. — „Intrutot dumnezeescul Dumnezeu“. — Vrăjile şi şărlătănia. — Dor de viaţa viitoare. — Neoplatonismul şi încercarea de regenerare filosofică a păgânismului. — Hristosul păgânismului. — Apolonie Tianul. — Desvoltarea lăuntrică a creştinismului. — Slăbirea disciplinii. — Montanismul. — Gnosticismul. — Lupta Bisericii cu rătăcirile şi desordinile. . . . . 232 — 330

CAPITOLUL XLI.

Prigonirile generale dela Marc Aureliu până la Galien.

Creştinii pe vremea lui Comod şi Septimiu Sever. — Mucenicile. — Pace vremelnică. — Caracterul împăraţilor din acest timp. — Tendinţe pentru renaşterea duhului roman şi a religiei romane. — Deciu şi prigonirile generale. — Sf. Ciprian şi mucenicia lui. — Starea Bisericii după urgia prigoanei. . 331 — 350

CAPITOLUL XLII.

Lupta decizivă.

Năvala păgânilor la Biserică. — Treptele de primire a lor în sânul sf. Bisericii. — Apologeţii. — Libertatea conştiinţei religioase. — Diocleţian şi politica sa de stat. — Tendinţele pentru restaurarea statului păgân şi a religiei păgâne. — Prigonirea creştinilor imposibil de înlăturat. — Grozăviile acestor prigoniri. — Moartea lui Diocleţian şi risipirea planurilor lui. — Păgânismul îşi recunoaşte neputinţa sa faţă de creştini. . 351 — 393

372

CAPITOLUL XLIII.

Triumful creştinismului.

Personalitatea lui Constantin cel Mare. — Condiţiunile pentru a judeca drept despre el. — Starea politică a lucrurilor. — „Prin aceasta vei învinge“. — Veracitatea istorisirii despre sem-

nul ceresc. — Reacţia rapidă în politica statului. — Creştinismul ca putere de stat. — Biserica şi Statul. — Binecuvântata alianţă între dânsele. . . . . 399 — 426

SUPLEMENT.

Lămuriri . . . . . 427 — 493

SFÂRŞIT ŞI LUI DUMNEZEU LAUDĂ